

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΠΑΠΠΙΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ

ΛΙΛΙΑ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία

Συγγραφή

Φίλιππος Παππάς
Αλέξανδρος Κατσιγιάννης
Λίλια Διαμαντοπούλου

Κριτικός αναγνώστης

Στέση Αθήνη

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Βάιος Ντάφος

ISBN: 978-960-603-148-9

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος.....	7
Κεφάλαιο 1: Λογοτεχνία, Γραμματεία, Φιλολογία, Γραμματολογία	8
1. Λογοτεχνία.....	8
1.1. Ζητήματα ορισμού	8
1.2. Ζητήματα ορολογίας	9
1.3. Ζητήματα ιστορίας	9
1.4. Γραπτή και προφορική λογοτεχνία	10
1.5. Εθνική και παγκόσμια λογοτεχνία	10
1.6. Πρόσληψη της λογοτεχνίας.....	11
1.7. Νεοελληνική λογοτεχνία	11
1.8. Λαϊκή λογοτεχνία, παραλογοτεχνία	15
1.9. Λόγια και δημώδης λογοτεχνία	16
1.10. Δημοτικό τραγούδι.....	16
2. Γραμματεία	17
2.1. Νεοελληνική γραμματεία	17
3. Φιλολογία	17
3.1. Φιλολογικά εργαλεία.....	18
3.2. Νεοελληνική φιλολογία.....	18
4. Γραμματολογία	19
4.1. Νεοελληνική γραμματολογία	19
4.2. Συγκριτική γραμματολογία	20
Κεφάλαιο 2: Λογοτεχνικά γένη και είδη	24
1. Εισαγωγή.....	24
1.1. Σκέψεις για την ταξινόμηση των λογοτεχνικών έργων	24
1.2. Τι ονομάζουμε λογοτεχνικό γένος/είδος;	25
2. Διαχωρισμός σε δύο, τρία ή τέσσερα γένη.....	26
2.1. Δύο λογοτεχνικά γένη	26
2.2. Τρία λογοτεχνικά γένη	28
2.3. Τέσσερα λογοτεχνικά γένη.....	29
2.4. Άλλοι εναλλακτικοί τρόποι ταξινόμησης.....	29
3. Λογοτεχνικά είδη	30
3.1. Ποίηση / Ποιητικά είδη	30
3.2. Πεζογραφία / Αφηγηματικά είδη	37

3.3. Θέατρο / Δραματικά είδη	39
3.4. Ενδιάμεσες μορφές.....	40
3.5. Νέες λογοτεχνικές μορφές.....	41
Κεφάλαιο 3: Νεοελληνική μετρική	44
1. Μετρική ορολογία	44
2. Νεοελληνικά μετρικά και στιχουργικά εγχειρίδια.....	45
3. Η νεοελληνική μετρική και η σχέση της με την αρχαία.....	47
4. Σταθερές στιχουργικές μορφές.....	47
5. Νεοελληνικοί στίχοι.....	47
5.1. Δεκαπεντασύλλαβος (και πολιτικός) στίχος	47
5.2. (Βυζαντινός) δωδεκασύλλαβος	48
5.3. Ενδεκασύλλαβος	48
5.4. Οκτασύλλαβος.....	48
5.5. Πεντασύλλαβος	49
5.6. Στίχοι με άλλο αριθμό συλλαβών.....	49
5.7. Ελεύθερος στίχος.....	49
6. Στιχουργικά παιχνίδια.....	50
Κεφάλαιο 4: Ιστορία και Ιστορίες Λογοτεχνίας.....	52
4. Τι είναι ιστορία/ιστορίες της λογοτεχνίας.....	52
4.1. Οι Ιστορίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (INEΛ): Κατάλογοι και πρώτες συλλογές	54
4.2. Οι πρώτες συνθέσεις	55
4.3. Η INEΛ ως εκφρασμένο αίτημα και η πολυπόθητη σύνθεση.....	57
4.4. Νεότερες συνθέσεις και αναθεωρητικές ματιές	60
Κεφάλαιο 5: Εκδοτική.....	69
1. Μεθοδολογικά.....	70
1.1 Αντιγραφείς και επιμελητές	71
1.2. Εκδοτικές μεθοδολογίες για την παλαιότερη λογοτεχνία	73
1.3. Οι εξελίξεις των προσεγγίσεων	75
1.4. Προσεγγίσεις στη λογοτεχνία των νεότερων χρόνων	76
1.5. Τύποι εκδόσεων.....	77
Κεφάλαιο 6: Βιβλιογραφία.....	84
6.1. Ελληνικές Εθνικές Βιβλιογραφίες. Από τις επιμέρους απόπειρες στη σύνθεση.....	85
6.2. Ειδικές Βιβλιογραφίες.....	89
6.2.1. Τοπικές Βιβλιογραφίες.....	90
6.2.2. Βιβλιογραφίες-Εργογραφίες συγγραφέων	90

6.2.3. Ειδικά Θέματα.....	91
Κεφάλαιο 7: Εφημερίδες και Περιοδικά	95
1. Τύπος και Λογοτεχνία	95
1.1. Σύντομη περιδιάβαση στην ιστορία του περιοδικού Τύπου.....	96
1.2. Μικρή ιστορία των εφημερίδων και των επιφυλλίδων τους	101
Κεφάλαιο 8: Η έρευνα των λογοτεχνικών μεταφράσεων	106
1. Εισαγωγή.....	106
2. Για μια ιστορία των λογοτεχνικών μεταφράσεων	107
2.1. Πρώτη περίοδος 1830-1909	107
2.2. Από τις αρχές του 20ού αιώνα ως τη Μεταπολίτευση	113
2.3. Μεταπολίτευση και σύγχρονη εποχή	114
3. Ανθολόγιο κειμένων.....	115
3.1. Σαίξπηρ, <i>Άμλετ</i>	115
3.2. Λαμαρτίνος, <i>Λίμνη</i>	116
3.3. Παραδείγματα μεταφράσεων από σημαντικούς νεοέλληνες ποιητές.....	117
Κεφάλαιο 9: Νεοελληνική φιλολογία και ψηφιακές τεχνολογίες	123
1. Πολυμέσα, λογοτεχνία και διαδίκτυο	123
1.1. Νεοελληνική προσωπογραφία.....	123
1.2. Απαγγελίες ποιημάτων	124
1.3. Ντοκιμαντέρ και αφιερώματα στο αρχείο της ΕΡΤ.....	124
1.4. Video στο διαδίκτυο: Το πέλαγος του youtube.....	124
1.5. Παιγνιώδεις διαδραστικές δυνατότητες	125
1.6. Ομιλίες και δημόσιες συζητήσεις.....	125
2. Η νεοελληνική λογοτεχνία στο διαδίκτυο: Κείμενα και συγγραφείς	125
2.1. Ο πλούτος του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας.....	125
2.2. Τα <i>Άπαντα</i> Καβάφη.....	126
2.3. Ο Παπαδιαμάντης στο διαδίκτυο	126
2.4. Δεδομένα για συγγραφείς: ΕΚΕΒΙ.....	126
2.5. Ψηφιακά ανθολόγια κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας.....	126
3. Αναζητώντας πλήρη ψηφιακά τεκμήρια: οι ψηφιακές βιβλιοθήκες	127
3.1. Ο πλούτος της <i>Ανέμης</i>	127
3.2. Ο κόμβος των ελληνικών δημόσιων βιβλιοθηκών	128
3.3. Ηλεκτρονικές εκδόσεις (e-books) της Βουλής των Ελλήνων	128
3.4. Ψηφιακές βιβλιοθήκες ειδικότερου ενδιαφέροντος	128

4. Ψηφιοποιημένα παλαιότερα περιοδικά και εφημερίδες – Λογοτεχνικά αρχεία.....	129
4.1. Τα παλαιότερα περιοδικά στις ψηφιακές βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Πατρών (<i>Pleias, Kosmopolis</i>).....	129
4.2. Ο πλούσιος και ανεξιχνίαστος κόσμος των εφημερίδων.....	130
4.3. Η συλλογή εφημερίδων της Βουλής	130
4.4. Η συλλογή της Εθνικής Βιβλιοθήκης και οι δυνατότητες του OCR.....	130
5. Ελεύθερο επιστημονικό περιεχόμενο για τη νεοελληνική λογοτεχνία.....	131
5.1. Ψηφιοποιημένα επιστημονικά περιοδικά	131
5.2. Διδακτορικές και μεταπτυχιακές διατριβές: ψηφιοθήκες και αποθετήρια	131
5.3. Επιστημονικές εταιρείες νεοελληνικών σπουδών	131
5.4. Ερευνητικά εργαλεία.....	132
5.5. Η (δια)δικτύωση των πανεπιστημιακών.....	132
6. Αναζήτηση βιβλιογραφικών δεδομένων	132
6.1. Κατάλογοι πανεπιστημιακών και άλλων βιβλιοθηκών	133
6.2. Διαδραστικές δυνατότητες στη <i>Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα</i>	133
6.3. Η σύγχρονη βιβλιοπαραγωγή.....	133
6.4. Ψηφιοποιημένες έντυπες βιβλιογραφίες.....	134

Πρόλογος

Το εγχειρίδιο αυτό σκοπεύει να καλύψει, με όσο το δυνατό πιο ευσύνοπτο και λειτουργικό τρόπο, εισαγωγικά ζητήματα της νεοελληνικής φιλολογίας, τα οποία διδάσκονται φοιτητές των Τμημάτων Φιλολογίας και των Φιλοσοφικών Σχολών, στα πρώτα έτη των σπουδών τους. Στόχος είναι η εξοικείωσή τους με βασικά θέματα της νεοελληνικής φιλολογίας μέσω μιας σύντομης περιδιάβασης σε ζητήματα ορισμών, ειδών, κλάδων, ερευνητικών πεδίων και διαδικτυακών προοπτικών.

Χωρίς τη συμβολή του καθηγητή Τάκη Καγιαλή στον αρχικό σχεδιασμό του συγγράμματος δεν θα ήταν εφικτή η ολοκλήρωσή του. Χωρίς τους συναδέλφους συν-συγγραφείς, Λίλια Διαμαντοπούλου και Αλέξανδρο Κατσιγιάννη, που κόμισαν την επιστημονική τους κατάρτιση και τον ερευνητικό τους ζήλο, υφιστάμενοι τις διαρκείς αλλαγές στη δομή και την πίεση για την έγκαιρη ολοκλήρωση του έργου, η περιπέτεια δεν θα είχε αίσιο τέλος. Ευχαριστώ με θερμή την κριτική αναγνώστρια, επίκουρη καθηγήτρια Στέση Αθήνη για τις πολύτιμες υποδείξεις της.. Το ηλεκτρονικό αυτό βιβλίο δεν θα είχε γίνει πράξη αν δεν υπήρχαν οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με τους οποίους δοκιμάστηκαν στην πράξη τα desiderata ενός εισαγωγικού μαθήματος και δυνάμει συγγράμματος. Η ολοκλήρωσή του μέσα σε δυσμενείς συνθήκες κατορθώθηκε, σε μεγάλο βαθμό, χάρη στη στήριξη οικείων, φίλων και συναδέλφων. Για κενά και παραλείψεις η ευθύνη βαραίνει αποκλειστικά τον κύριο συγγραφέα.

<http://www.leo-bw.de/themen/literatur>

Κεφάλαιο 1: Λογοτεχνία, Γραμματεία, Φιλολογία, Γραμματολογία

Σύνοψη

Προσδιορίζονται και εξηγούνται οι όροι «λογοτεχνία», «γραμματεία», «φιλολογία» και «γραμματολογία» στην παλαιότερη και τη νεότερη χρήση τους. Αναλύονται οι διακρίσεις ανάμεσα στη γραπτή και την προφορική λογοτεχνία, την εθνική και την παγκόσμια, τη λόγια και τη δημώδη, τη λαϊκή λογοτεχνία και την παραλογοτεχνία, και συζητείται το πρόβλημα των απαρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Επίσης χαρτογραφούνται τα ερευνητικά πεδία της φιλολογίας (ιστορία και πρόσληψη της λογοτεχνίας, θεωρία και κριτική της λογοτεχνίας) και παρουσιάζεται ένας πρώτος κατάλογος φιλολογικών εργαλείων σε ψηφιακή μορφή.

Προαπαιτούμενη γνώση

Γενικές γνώσεις ιστορίας της λογοτεχνίας, φιλολογικών προσεγγίσεων και μεθόδων, και ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Γενική εποπτεία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και βιβλιογραφίας, των περιόδων, ρευμάτων και σχολών της.

1. Λογοτεχνία

1.1. Ζητήματα ορισμού

Ως τέχνη του λόγου, η λογοτεχνία θεωρείται ότι περιλαμβάνει όλες τις μορφές ποιητικού, πεζού και θεατρικού λόγου, «τα έντεχνα, αισθητικά φορτισμένα και αξιολογημένα μνημεία» μιας εθνικής ή γλωσσικής κοινότητας (Βελουδής 1994, 75). Η λογοτεχνία διακρίνεται σε γραπτή και προφορική, λόγια και δημώδη, εθνική και παγκόσμια. Υποδιαιρείται σε λογοτεχνικά γένη (έπος και μυθιστόρημα, λυρική ποίηση, δράμα) και είδη (λ.χ. τραγωδία/κωμωδία, σονέτο, διήγημα, κτλ., βλ. Κεφ. 3).

Ωστόσο, αυτός ο γενικός ορισμός της λογοτεχνίας, όπως κάθε εννοιολογικός προσδιορισμός, θέτει προβλήματα: δεν είναι ούτε οντολογικός, δηλαδή απόλυτος, ούτε άχρονος. Το εκάστοτε περιεχόμενο της λογοτεχνίας υπόκειται, σε μεγάλο βαθμό, σε ιστορικές και γλωσσικές συνθήκες. Έτσι, με τη σημερινή της σημασία, η λογοτεχνία ως αυτόνομο πολιτισμικό φαινόμενο ανάγεται στα τέλη του 18ου αιώνα και συνδέεται με τη νεωτερικότητα.

Η λογοτεχνία, σε αντιδιαστολή προς μορφές λόγου που επιδιώκουν τη γνώση, την πειθώ ή τον φιλοσοφικό στοχασμό, συνδέθηκε με τη δημιουργικότητα, το ταλέντο και τη φαντασία του δημιουργού, και την αισθητική αξία του έργου. Διαμόρφωσε το ιδιαίτερο πεδίο της σχεδόν ταυτόχρονα με τις καλές τέχνες.

Τα κριτήρια για τον ορισμό της λογοτεχνίας μπορεί να είναι ενδοκειμενικά και εξωκειμενικά. Τα εξωκειμενικά κριτήρια σχετίζονται συνήθως με τη λειτουργία του λογοτεχνικού κειμένου: κατά κανόνα αποτελεί δημόσιο αγαθό, προσφέρει αισθητική απόλαυση και δεν υπηρετεί εξωλογοτεχνικούς σκοπούς, χρησιμοποιεί ως μέσο τη φαντασία και τη συγκίνηση (*movere*), και έχει διάρκεια ζωής, δηλαδή δεν είναι

εφήμερο. Στα εξωκειμενικά κριτήρια δεν περιλαμβάνονται βέβαια ούτε η εξωτερική μορφή του κειμένου (λ.χ. χειρόγραφο, έντυπο, e-book, μονόφυλλο, πολύτομη έκδοση κτλ.) ούτε η έκτασή του, που μπορεί να ποικίλλει από ελάχιστους στίχους (λ.χ. σύντομο ποίημα, μικρή μορφή) έως πολλές χιλιάδες σελίδες (λ.χ. εκτενές μυθιστόρημα). Στα χρόνια της ρωμαϊκής ποιητικής ανάγεται η θεωρία του διπλού σκοπού της ποίησης, να ωφελεί και να τέρπει (*prodesse et delectare*), που επιβιώνει ως αργά τον 19ο αιώνα, υποβοηθώντας τον προβληματικό, σήμερα πια, διαχωρισμό (υψηλής) λογοτεχνίας και παραλογοτεχνίας.

Βασικό ενδοκειμενικό κριτήριο για τον ορισμό της λογοτεχνίας είναι η *λογοτεχνικότητα*, έννοια εξίσου ρευστή με την ίδια λογοτεχνία. Η λογοτεχνικότητα, ως ιδιαίτερο γνώρισμα της λογοτεχνίας που την ξεχωρίζει από άλλες μορφές λόγου, μελετήθηκε από τους Ρώσους φορμαλιστές, οι οποίοι εντοπίζουν την ιδιαιτερότητα της λογοτεχνίας στις μορφικές της ιδιότητες και τις στρατηγικές της (αποκλίνουσα χρήση της γλώσσας σε σχέση με τη γλώσσα της επικοινωνίας, έμφαση στη μορφή, στο *πώς*, όχι στο *τι* κτλ.). Αφετέρου, για να περιγραφεί ο ιδιαίτερος τρόπος αναπαράστασης της πραγματικότητας στη λογοτεχνία, επιστρατεύτηκαν οι έννοιες της μίμησης, του υψηλού, της ιδιοφυίας, της αληθοφάνειας, της μεταφοράς κ.ά.

Στις μέρες μας, τα αισθητικά κριτήρια, όπως τα καθόρισε η παλαιότερη αισθητική από τον Καντ και πέρα, και η αισθητική αξία ως εγγενής, ουσιακή και αμετάλλακτη ιδιότητα των λογοτεχνικών κειμένων αμφισβητήθηκαν ριζικά. Στο πλαίσιο των πολιτισμικών σπουδών, η λογοτεχνία, όπως κάθε πολιτισμικό φαινόμενο, επανεντάχθηκε στο κοινωνικό, οικονομικό, ιδεολογικό, πολιτισμικό κτλ. πλαίσιο της και θεωρείται όχι πλέον αισθητική κατηγορία αλλά έννοια με χρήση ιστορικά καθορισμένη.

1.2. Ζητήματα ορολογίας

«Τι διαφορά υπάρχει μεταξύ *φιλολογίας* και *λογοτεχνίας*, *φιλολόγου* και *λογοτέχνη*; Η διαφορά είναι τόσο μεγάλη όσο και η σύγχυση που γίνεται ακόμα μ' αυτούς τους δύο όρους. Γιατί, ως προ ολίγου ακόμα, δεν είχαμε παρά μόνο ένα: *φιλόλογος* λεγόταν κι εκείνος που έκανε σχόλια σε μια τραγωδία του Ευριπίδη, *φιλόλογος* κι εκείνος που έγραφε μια καινούρια τραγωδία! *Φιλολογία* λεγόταν κι η επιστήμη του Κόντου, του Μιστριώτη, του Γρηγορίου Βερναρδάκη, των “καθηγητών”. *Φιλολογία* κι η τέχνη του Δημητρίου Βερναρδάκη, του Κορομηλιά, του Παλαμά, των “ποιητών” [...] Έβλεπαν και τότε πως ήταν ανάγκη να γίνη μια διάκριση. Κι ονόμασαν τη δεύτερη, δηλαδή την Τέχνη, “ελαφρά Φιλολογία”. Φαντασθήτε όμως πόσο λίγο ταίριαζε αυτό το επίθετο σε μια τόσο υψηλή, σοβαρή και βαρειά πνευματική εργασία! “Ελαφρά φιλολογία” τα ποιήματα του Σολωμού και του Κάλβου· όχι δα! [...] Κι επιτέλους βρέθηκε ο κατάλληλος όρος. Τη δημιουργική μα όχι, για το θεό, ελαφρά φιλολογία, την είπαν *λογοτεχνία*. Και τον ποιητή, το δημιουργικό συγγραφέα, τον είπαν *λογοτέχνη*. Κι αυτό πια επικράτησε» (Ξενόπουλος 1972, 301).

Ο ελληνικός όρος *λογοτεχνία* είναι σχετικά πρόσφατος. Προτάθηκε από τον κλασικό φιλόλογο Ιωάννη Πανταζίδη, το 1886, στο άρθρο του «*Φιλολογία, γραμματολογία, λογοτεχνία*» και χρησιμοποιήθηκε ελάχιστα πριν από τον 20ό αιώνα. Ήδη είκοσι χρόνια νωρίτερα, το 1867, ο Α. Κυπριανός ανέφερε τον όρο *λογοτεχνία* ως πιθανή απόδοση του γερμανικού *Literatur*. Ο Πανταζίδης (1827-1900) δανείστηκε τον όρο από τον Νικήτα Ευγενιανό, συγγραφέα του μυθιστορήματος *Τα κατά Δροσύλλαν και Χαρικλέα* (12ος αιώνας), όπου όμως η *λογοτεχνία* σήμαινε τη ρητορική χρήση του λόγου. Ενδεικτικό είναι ότι πάντως ότι η *λογοτεχνία*, αν και νεολογισμός, δεν περιλαμβάνεται στη *Συναγωγή νέων λέξεων* του Στέφανου Κουμανούδη, που εκδόθηκε το 1900. Έτσι, ως τα τέλη του 19ου αιώνα, αυτό που σήμερα ονομάζουμε *λογοτεχνία* δηλώνεται με τους όρους *φιλολογία*, *ελαφρά φιλολογία*, *δημιουργική φιλολογία*, *λογογραφία* ή *λογοποιία* για την πεζογραφία κτλ. Στη γλώσσα μας, η *λογοτεχνία* χρησιμοποιείται ως υποσύνολο του ευρύτερου όρου *γραμματεία*, ο οποίος περιλαμβάνει και όλα τα εξωλογοτεχνικά κείμενα (βλ. εδώ 2. Γραμματεία). Τα σημασιολογικά όρια, ωστόσο, μεταξύ *λογοτεχνίας* και *γραμματείας* δεν είναι πάντα σαφή.

1.3. Ζητήματα ιστορίας

Πότε αρχίζει η λογοτεχνία; Αναφέραμε ότι, με τη σημερινή της σημασία, η λογοτεχνία ανάγεται μόλις στα τέλη του 18ου αιώνα. Ως *ποίησις*, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν από την *ιστορία* («ο ιστορικός παρουσιάζει αυτά που έγιναν [τὰ γενόμενα], ο ποιητής αυτά που θα μπορούσαν να γίνουν [οἷα ἂν γένοιτο]»), «η ποίηση είναι “φιλοσοφικότερη” από την ιστορία, γιατί έχει ως θέμα της περισσότερο τα *καθόλου*, ενώ η ιστορία τα *καθ’ ἕκαστον*», Αριστοτέλης, *Περὶ Ποιητικῆς* 1451b), υφίσταται και μελετάται ήδη στην ελληνική και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα (λ.χ. Οράτιος, *De arte poetica*). Η ποιητική, ως συστηματική ενασχόληση με την ποίηση, υποχώρησε τον Μεσαίωνα, προς όφελος της γραμματικής, της διαλεκτικής και

της ρητορικής (*trivium*), και ανέκαμψε στα χρόνια του ουμανισμού με την αναβίωση του Αριστοτέλη, τον 16ο αιώνα, εν συνεχεία με την έμφαση στα λογοτεχνικά γένη και την ιεράρχησή τους, στις τρεις ενότητες του δράματος και στη θεοποίηση του ποιητή (*alter deus*). Το κλασικιστικό ιδεώδες των αρχαίων ποιητικών προτύπων και της *μιμήσεως* τέθηκε για πρώτη φορά σε αμφισβήτηση με τη *Διαμάχη αρχαίων και νεοτέρων* (*Querelle des Anciens et des Modernes*, τέλη 17ου αιώνα), και ο 18ος αιώνας πρότεινε νέες ερμηνείες του ωραίου (“All beauty is truth”, Shaftesbury, *Sensus communis*, 1709), της ποιητικής ιδιοφυίας και του υψηλού. Τέλος, από τον 19ο αιώνα, και ιδίως τον 20ό, οι θεωρητικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας πολλαπλασιάστηκαν (ιστορική, κοινωνιολογική, ψυχαναλυτική, φορμαλιστική, δομιστική, αποδομιστική, μεταδομιστική, ερμηνευτική, θεωρία της πρόσληψης, μεταποικιακές σπουδές κ.ά.), τα λογοτεχνικά γένη και είδη αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα, και ο λογοτέχνης εξασφάλισε σταδιακά την επαγγελματική αυτονομία του.

1.4. Γραπτή και προφορική λογοτεχνία

Στην κοινή χρήση της, η λογοτεχνία συνδέεται με γραπτές πηγές, καθώς ο δυτικός πολιτισμός ταυτίζεται με την εγγράμματη παράδοση, την παράδοση του γραπτού λόγου. Μια εθνική λογοτεχνία περιλαμβάνει, κατά κανόνα, λογοτεχνικά κείμενα, η γραμματολογία της συγκεντρώνει αξιολογημένα λογοτεχνικά έργα (ή έργα του λογοτεχνικού κανόνα) που έχουν παραδοθεί σε κειμενική μορφή, χειρόγραφη ή έντυπη. Ωστόσο, ένα τμήμα του προφορικού πολιτισμού μας, λ.χ. η προφορική ποίηση, παρουσιάζει αισθητικά γνωρίσματα που το καθιστούν αναμφίβολα λογοτεχνία. Πρόκειται για την προφορική ή λαϊκή λογοτεχνία, που, σε αντιδιαστολή προς τη γραπτή, είναι συνήθως ανώνυμη – συλλογικό δημιούργημα περισσότερων προφορικών ποιητών.

Από τη δεκαετία του 1960, η προφορική λογοτεχνία αποτελεί ερευνητικό αντικείμενο σε πολλαπλά επίπεδα (ιστορικό, φιλοσοφικό, γλωσσολογικό, ανθρωπολογικό και φιλολογικό), σε συνδυασμό με τις θεωρίες της προφορικότητας (Claude Lévi-Strauss, Jack Goody, Marshall McLuhan, Eric Alfred Havelock κ.ά., βλ. Ong 2001). Την εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος στον προφορικό πολιτισμό και τη λογοτεχνία του, τη μνημοτεχνία και τους λογότυπους την ενίσχυσε η επικράτηση νέων τεχνολογιών και ηλεκτρονικών μέσων, που έθεσαν σε αμφισβήτηση την πρωτοκαθεδρία του γραπτού λόγου (επιστροφή ήχου μέσω ραδιοφώνου, εικόνας μέσω τηλεόρασης, συνδυασμού ήχου και εικόνας μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών και ψηφιακών μέσων κτλ.). Είδη της προφορικής λογοτεχνίας, λ.χ. το δημοτικό τραγούδι, δεν θεωρούνται πλέον παραλλαγές γραπτών έργων, αλλά εξετάζονται με διαφορετικά εννοιολογικά εργαλεία που σχετίζονται με τις λειτουργίες της μνήμης (βλ. λ.χ. Σηφάκης 1988).

Ειδικότερα, στο ελληνικό παράδειγμα η όψιμη αναγνώριση της προφορικής λογοτεχνίας συνάπτεται με την απαξίωση της προφορικής γλώσσας. Επί πολλές δεκαετίες μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, πριμοδοτήθηκε, στο πλαίσιο του ρομαντικού κλασικισμού, ένα αρχαϊκό λογοτεχνικό ύφος, που αποτελούσε τεκμήριο της πολιτισμικής συνέχειας αρχαίου και νέου ελληνισμού. Έτσι, το ελληνικό δημοτικό τραγούδι αγνοήθηκε αρχικά από τους έλληνες λογίους, την ίδια ώρα που κινούσε το ερευνητικό ενδιαφέρον ξένων ελληνοειστών (βλ. 1.10. Δημοτικό τραγούδι).

1.5. Εθνική και παγκόσμια λογοτεχνία

Οι όροι εθνική και παγκόσμια λογοτεχνία (γερμ. *Nationalliteratur*, *Weltliteratur*) γεννήθηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα και επικράτησαν στις αρχές του 19ου, στο πλαίσιο της συζήτησης για το έθνος, την εθνική γλώσσα και την εθνική ταυτότητα. Η έννοια της εθνικής λογοτεχνίας σηματοδοτεί τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας στη μελέτη των νεότερων έργων, που είναι γραμμένα στις αντίστοιχες εθνικές γλώσσες. Ωστόσο, για τη διάκριση μιας εθνικής λογοτεχνίας δεν αρκεί το κριτήριο της γλώσσας, καθώς συχνά λογοτεχνία και γλώσσα δεν συμπίπτουν μέσα στα όρια ενός εθνικού κράτους (λ.χ. αγγλική, αμερικανική και ιρλανδική λογοτεχνία, αυστριακή και γερμανική κτλ.).

Οι όροι εθνική και παγκόσμια λογοτεχνία καθιερώθηκαν εντέλει την εποχή του Γκαίτε (1827), που αναγνώριζε στην εθνική λογοτεχνία μια παραγωγή δεσμευμένη από την εθνική γλώσσα και στην παγκόσμια λογοτεχνία ένα πανανθρώπινο αγαθό αλλά και τον δημιουργικό διάλογο πολλών διαφορετικών λογοτεχνιών. Από την ανάλυση της παγκόσμιας λογοτεχνίας προέκυψε ο κλάδος της συγκριτικής γραμματολογίας και, πολύ αργότερα, η έννοια της διακειμενικότητας, που προϋποθέτει τη διαρκή συνομιλία ετερόκλητων λογοτεχνικών έργων, αφού κάθε κείμενο είναι, όπως γράφει η Julia Kristeva, ένα «μωσαϊκό από αναφορές σε άλλα κείμενα».

1.6. Πρόσληψη της λογοτεχνίας

Η λογοτεχνία δεν υφίσταται χωρίς τον αποδέκτη της. Όπως παρατηρούσε ο Jean Paul Sartre «Όταν παράγεται ένα έργο, η δημιουργική πράξη δεν είναι παρά μια ατελής, αφηρημένη τάση [...] Η διαδικασία της γραφής περιλαμβάνει, ως διαλεκτικό της σύστοιχο, τη διαδικασία της ανάγνωσης, και αυτές οι δυο παραπληρωματικές ενέργειες προϋποθέτουν δυο διαφορετικά ενεργούς συντελεστές. Οι συντονισμένες προσπάθειες του συγγραφέα και του αναγνώστη γεννούν το συγκεκριμένο και φαντασιακό αντικείμενο που παράγεται από το νου. Η τέχνη υπάρχει μόνο για τους άλλους και μέσα από τους άλλους» (Sartre 1948, 54-55). Ότι στον αναγνώστη αναλογεί επιτελικός ρόλος στη συγκρότηση της λογοτεχνίας θεωρείται, εδώ και μισό αιώνα, κατακτημένη θέση της θεωρίας της πρόσληψης –από τον Wayne Booth ως τη Σχολή της Κωνσταντίας (Jauss 1995, W. Iser)–, μολονότι η συμπερίληψη του δέκτη στην παραγωγή του κειμένου ανιχνεύεται ήδη, έστω διαλειπτικά, και παλαιότερα. Με αφορμή τον γερμανό μυστικιστή Jacob Boehme, ο κριτικός της λογοτεχνίας Northrop Frye έγραφε πως «τα βιβλία του είναι σαν ένα πικ νικ, όπου ο συγγραφέας φέρνει τις λέξεις και ο αναγνώστης το νόημα. Η παρατήρηση αυτή [...] αποτελεί ακριβή περιγραφή για όλα ανεξαιρέτως τα λογοτεχνικά έργα» (Frye 1967, 427).

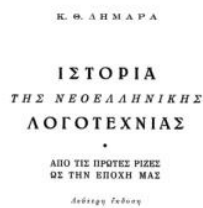
Πρόσληψη είναι ακριβώς η διαδικασία που συμπληρώνει τη δημιουργία ενός λογοτεχνικού έργου. Ποιος είναι ο αποδέκτης της λογοτεχνίας; Σε ποιο βαθμό και πώς ακριβώς την καθορίζει; Η λεγόμενη αισθητική της πρόσληψης (Rezeptionsästhetik) εισήγαγε τις έννοιες του ορίζοντα προσδοκιών και της μεταβολής του ορίζοντα, που εξηγούν, μεταξύ άλλων, φαινόμενα κανονικοποίησης και αποκανονικοποίησης λογοτεχνικών έργων ή ειδολογικής τους μετατόπισης (λ.χ. του *Ροβινσώνα Κρούσου* στην παιδική λογοτεχνία), του νοούμενου αναγνώστη, που διεκπεραιώνει την επικοινωνιακή λειτουργία της λογοτεχνίας και συμπληρώνει αφηγηματολογικές κατηγορίες, όπως ο πλασματικός αναγνώστης κ.ά.

1.7. Νεοελληνική λογοτεχνία

Η νεοελληνική λογοτεχνία περιλαμβάνει το σύνολο της λογοτεχνικής δημιουργίας του νέου ελληνισμού, δηλαδή το σύνολο των επώνυμων και ανώνυμων μνημείων του έντεχνου γραπτού και προφορικού λόγου του. Η νεοελληνική λογοτεχνία περιλαμβάνει επομένως κάθε λογοτεχνικό κείμενο σε νεοελληνική γλώσσα, λόγια ή δημώδη, ανεξάρτητα από την εθνικότητα του συγγραφέα του ή τον τόπο συγγραφής του έργου. Μπορεί επίσης να περιέχει λογοτεχνικά κείμενα μεταφρασμένα στα ελληνικά από ξένες γλώσσες (μεταφράσεις, παραφράσεις, διασκευές κτλ.), ειδικότερα παλαιότερων εποχών (λ.χ. τις Κυπριακές *Ρίμες αγάπης*, 16ος αιώνας), ενώ δεν περιέχει κείμενα Ελλήνων σε άλλες γλώσσες (λ.χ. τα γαλλικά έργα του Jean Moréas [Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου]), ακόμα και στα αρχαία ελληνικά (λ.χ. τα *Φιλοθέου πάρεργα* του Νικόλαου Μαυροκορδάτου, 1720).

Η περιοδολόγηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας ακολουθεί, κατά βάση και παρά τις ιδιαιτερότητές της, το σχήμα των άλλων ευρωπαϊκών λογοτεχνιών: Αναγέννηση, Διαφωτισμός, Κλασικισμός, Ρομαντισμός, Ρεαλισμός/Νατουραλισμός, Μοντερνισμός, Μεταμοντερνισμός κτλ. Ωστόσο, ένα κεντρικό ερώτημα έχει απασχολήσει και απασχολεί τους μελετητές της: Πότε ακριβώς αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία; Πώς ορίζεται η τομή ανάμεσα στην αρχαία και τη μεσαιωνική, τη μεσαιωνική και τη νέα ελληνική λογοτεχνία; Με βάση ποια κριτήρια τοποθετούνται οι απαρχές του νέου ελληνισμού και της λογοτεχνικής παραγωγής του; Ιστορικά; Γλωσσικά; Εθνικά ή πολιτισμικά;

Οι δόκιμες νεοελληνικές ιστορίες της λογοτεχνίας (Δημαράς 2013, Πολίτης 2009, Vittì 2008, βλ. 4.1. Νεοελληνική γραμματολογία) ξεκινούν με τα παλαιότερα υστεροβυζαντινά κείμενα της δημώδους λογοτεχνίας (12ος αιώνας).

Ι Κ Α Ρ Ο Σ

Εικόνα 1.1. Γραματολογία Δημαρά (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Ο Κ. Θ. Δημαράς επιγράφει το πρώτο μέρος της Ιστορίας του «Στις ρίζες. Η απαρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας πριν από την Τουρκοκρατία» και το πρώτο κεφάλαιο «Οι αρχαίοι ζουν ακόμη. Γύρω στο δημοτικό τραγούδι». Οι αχρονολόγητες παραλογές, που εξετάζονται μεταξύ άλλων σε αυτό το κεφάλαιο, ανάγονται στα μεσοβυζαντινά χρόνια (10ος-11ος αιώνας). Το πρώτο έργο της γραπτής λογοτεχνίας, που ανοίγει το δεύτερο κεφάλαιο («Γοητεία του μύθου. Γύρω στο βυζαντινό μυθιστόρημα») είναι το ηρωικό έπος *Διγενής Ακρίτας* (πρώτη έκδοση 1875) (Δημαράς 2013).

Εικόνα 1.2. *Διγενής Ακρίτας*, ξυλογραφία Σπύρου Βασιλείου (πηγή: [ebooks.edu.gr](#))

Αντίστοιχα, ο Λίνος Πολίτης εισάγει τη γραμματολογία του με ένα κεφάλαιο για τη «Λογοτεχνία πριν από την Άλωση (11ος-15ος αιώνας)». Το πρώτο έργο που εξετάζεται είναι επίσης ο *Διγενής Ακρίτας*. Το δημοτικό τραγούδι αποτελεί το πέμπτο κεφάλαιο του Πρώτου μέρους, που επιγράφεται χαρακτηριστικά «Από τις πρώτες αρχές ως τον δέκατο όγδοο αιώνα» (Πολίτης 2009).

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2001

Εικόνα 1.3. Γραματολογία Πολίτη (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Και στην *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του Mario Vitti η δημόδης βυζαντινή παράδοση ως το 1204 αναγνωρίζεται ως απαρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Vitti 2008, πβ. Κεφάλαιο 4). Και στις τρεις αυτές μείζονες γραμματολογίες, το καθοριστικό κριτήριο για τη τομή από τη βυζαντινή (μεσαιωνική) στη νεοελληνική λογοτεχνία είναι η εμφάνιση, μέσα στον πυκνό ιστό της λόγιας βυζαντινής γραμματείας, λογοτεχνικών έργων στη δημόδη γλώσσα, που ταυτίζεται με την πρώιμη νεοελληνική. Υπόρρητο σε αυτές τις

γραμματολογίες είναι λοιπόν το επιχείρημα ότι η γλώσσα, ήδη τον 11ο αιώνα, λειτουργεί ως τεκμήριο πολιτισμικής, και έμμεσα εθνικής, ταυτότητας (του νέου ελληνισμού).

MARIO VITTI
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Εικόνα 1.4. Γραματολογία Vitti (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Το γλωσσικό κριτήριο για την οροθέτηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας υιοθετήθηκε και από τον Άριστο Καμπάνη (Καμπάνης 1924) και από μαρξιστές γραμματολόγους (τον Δημήτρη Χατζή, Χατζής 2005, τον Νίκο Μπελογιάννη κ.ά., βλ. Αποστολίδου 2003).

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΣΥΝΤΗΡΗΜΕΝΟΝ

ΑΝΑΤΥΠΗΣΕΙΣ 1971

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α. ΚΑΡΑΒΙΑ-ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 38
ΑΘΗΝΑΙ

Εικόνα 1.5. Γραματολογία Καμπάνη (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ
ΤΟ
ΠΡΟΣΩΠΟ
ΤΟΥ
ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

διαλέξεις και δοκίμια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΚΚΕΤΕΣ ΑΘΗΝΑΣ

συνεργασία με το Ινστιτούτο
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

ΤΟ ΡΙΖΑΚΙΟ

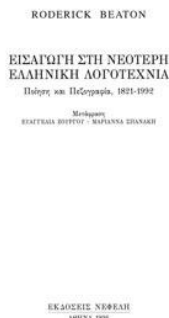
Εικόνα 1.6. Γραματολογία Χατζή (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Οι μεταπολεμικές γραμματολογίες των Δημαρά, Πολίτη και Vitti διαφοροποιούνται, από αυτή την άποψη, από τις προσεγγίσεις του Ηλία Βουτιερίδη (Βουτιερίδης 1924-1927) και του Γιάννη Κορδάτου (1962), που θεωρούσαν σταθμό για τις απαρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, επιλέγοντας έτσι ένα αμιγώς ιστορικό κριτήριο για την περιοδολόγηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Εικόνα 1.7. Γραματολογία Βουτιεριδου (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Τέλος, η *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία* του Roderick Beaton (Beaton 1996, αγγλ. έκδ. 1994) προτείνει ως τομή την ίδρυση του ελληνικού κράτους ή, ακριβέστερα, την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα το 1821. Στην περίπτωση αυτή, η νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή (Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992) περιορίζεται στα έργα που είδαν το φως στο πλαίσιο του εθνικού κράτους. Ταυτόχρονα ο λογοτεχνικός κανόνας διευρύνεται τόσο ώστε να περιλάβει και εντελώς σύγχρονα έργα.

Εικόνα 1.8. Γραματολογία Beaton (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Το θεμελιώδες γραμματολογικό ερώτημα των απαρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας απασχόλησε ένα διεθνές επιστημονικό συνέδριο, που οργανώθηκε στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών το 1991 (Παναγιωτάκης 1993). Στο συνέδριο της Βενετίας τέθηκαν σε αμφισβήτηση οι παραδεδομένες απόψεις για τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας (*Διγενής Ακρίτας*, Άλωση) και προτάθηκαν νέα κριτήρια, σύμμετρα προς την πρόσφατη έρευνα. Έτσι, ο Γ. Π. Σαββίδης πρότεινε ως τομή μεταξύ μεσαιωνικής και νεότερης λογοτεχνίας τη μετάβαση από τη χειρόγραφη στην έντυπη παράδοση, και σταθμό το πρώτο έντυπο λογοτεχνικό έργο στα νέα ελληνικά, τον *Απόκοπο* του Μπεργαδή (1509, περισσότερες από 10 επανεκδόσεις ως το 1721, βλ. Σαββίδης 1993). Αντίστοιχα, ο Στυλιανός Αλεξίου χαρακτήρισε την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο μεταβατική (1453-16ος αιώνας), καθώς διατηρεί, από τη μια, πολλά μεσαιωνικά στοιχεία, αλλά, από την άλλη, εισάγει νέα λογοτεχνικά είδη και νέες ποιητικές μορφές. Ως καθαρά νεοελληνική αναγνωρίζει την περίοδο της Κρητικής και Κυπριακής Αναγέννησης (16ος-17ος αιώνας), κατά την οποία τα δείγματα καινοτομίας και αισθητικού κοσμοπολιτισμού είναι αδιαμφισβήτητα. Στα ισχυρά επιχειρήματα υπέρ αυτής της άποψης συγκαταλέγονται: 1) το γεγονός ότι η δημόσια γλώσσα του 11ου και 12ου αιώνα, παρά τη συνάφειά της με τη νεοελληνική, παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις στη γραμματική και τη μορφολογία της, 2) η διαπίστωση ότι τα κοινωνικοπολιτικά, ιστορικά και ειδολογικά συμφραζόμενα των λογοτεχνικών έργων από τον 12ο στον 15ο αιώνα παραπέμπουν σε προνεωτερικές συνθήκες (αραβικές επιδρομές, βυζαντινή Αυλή, μεσαιωνικά λογοτεχνικά είδη, όπως ηρωικό έπος, ιπποτικό μυθιστόρημα, ιστορίες και θρύλοι για ζώα, θρησκευτική ποίηση κ.ά., τυποποίηση ιστορικών χαρακτήρων κτλ.), 3) η επιθυμητή σύγκλιση με την περιοδολόγηση των άλλων ευρωπαϊκών λογοτεχνιών και 4) η επισήμανση στις βενετοκρατούμενες περιοχές του ελληνικού κόσμου (Κρήτη, Κύπρος, Επτάνησα) μιας συνειδησιακής στροφής από τη μεσαιωνική κοσμοαντίληψη σε πρότυπα και αξίες της νεότερης εποχής

(Αλεξίου 1993). Τα κυπριακά πετράρχικα ποιήματα (*Ρίμες αγάπης*, 1562-1582) και ο *Ερωτόκριτος* του Βιτσέντζου Κορνάρου συνιστούν αδιαμφισβήτητα τεκμήρια αναγεννησιακής λογοτεχνίας και μετάβασης στην προνεωτερικότητα από κάθε άποψη, πολιτισμική, ειδολογική και γλωσσική. Όπως έγραφε ο Γιώργος Σεφέρης, η γλώσσα του Ερωτόκριτου «είναι η τελειότερα οργανωμένη γλώσσα που άκουσε ο μεσαιωνικός και ο νεότερος Ελληνισμός, μια γλώσσα που [...] εκφράζει, με σταθερό χαρακτήρα, την ευαισθησία του κόσμου που τη μιλούσε» (Σεφέρης 1984, 296).

Εικόνα 1.9. Χρο του Ερωτόκριτου, Harley MS 5644, ff 1-264v, Βρετανικό Μουσείο (πηγή: <http://www.early-modern-greek.org/archives/400>)

Κατά συνέπεια, τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για τον προσδιορισμό των απαρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας ήταν ιστορικά (στις παλαιότερες γραμματολογίες: έναρξη το 1453) ή γλωσσικά (στις περισσότερες μεταπολεμικές: αρχές τον 11ο αιώνα). Νεότερες μελέτες εισηγήθηκαν ως πιο καθοριστικά τα κριτήρια της επικράτησης της τυπογραφίας (Σαββίδης 1993), της (πολιτισμικής ή και εθνικής) συνείδησης (Αλεξίου 1993) και του εθνικού κράτους (Beaton 1996, πβ. Βαγενάς 2007). Πβ. Κεφάλαιο 4 Ιστορία και ιστορίες λογοτεχνίας.

1.8. Λαϊκή λογοτεχνία, παραλογοτεχνία

Σε αντίθεση με τη λαϊκή λογοτεχνία, που δηλώνει την προέλευσή της από τον λαό (λαϊκή \neq έντεχνη προσωπική λογοτεχνία) και/ή το κοινό της (λαϊκή \neq λόγια λογοτεχνία), καθορίζεται δηλαδή από τον τρόπο παραγωγής ή τον τρόπο κατανάλωσης της λογοτεχνίας, τον πομπό και τον δέκτη της, η παραλογοτεχνία είναι κατηγορία αξιολογική και βασίζεται σε αισθητικά κριτήρια. Ο όρος λαϊκή λογοτεχνία, όταν χρησιμοποιείται για παλαιότερα έργα, συνδέεται με την προβιομηχανική, συνήθως αγροτική κοινωνία και συμπίπτει με τη δημοτική (ή δημώδη) παράδοση, ενώ όταν αναφέρεται σε νεότερα είδη (λαϊκό τραγούδι, λαϊκή φυλλάδα, λαϊκό μυθιστόρημα κτλ.), προϋποθέτει μια μετάθεση στον αστικό χώρο ή, πάντως, στις παρυφές του. Ο Άλκης Αγγέλου ονόμασε την παλαιότερη λαϊκή λογοτεχνία με τον πιο ουδέτερο όρο «αναγνώσματα του νέου ελληνισμού», διαχωρίζοντάς την από την προφορική δημοτική ποίηση (Αγγέλου 1994, πβ. Αποστολίδου 2004). Με τη δεύτερη αυτή σημασία, η λαϊκή λογοτεχνία θα ταυτιστεί, από τον 19ο αιώνα, με την παραλογοτεχνία.

Όπως εξηγεί ο Παν. Μουλλάς, «η “παραλογοτεχνία” διαφέρει από τη “λαϊκή λογοτεχνία” [...] διότι, ως γνήσιο τέκνο του 19ου αιώνα, της γραφής και του Τύπου, σηματοδοτεί μια ουσιαστική απομάκρυνση από την προβιομηχανική εποχή». Οι κύριες πηγές της παραλογοτεχνίας πρέπει επομένως να αναζητηθούν «στον βιομηχανοποιημένο 19ο αιώνα, στην οικονομία της αγοράς και στην πληθυσμιακή ανάπτυξη των πόλεων» (Μουλλάς 2007, 13 & 15). Άλλη σημαντική διαφορά της λαϊκής λογοτεχνίας από την παραλογοτεχνία είναι ότι, ενώ η πρώτη προορίζεται να διαβαστεί ξανά και ξανά (λαϊκό βιβλίο, «αναγνώσματα του νέου ελληνισμού»), η δεύτερη έχει εφήμερο χαρακτήρα.

Τα όρια μεταξύ (υψηλής, σοβαρής, καθαρής) λογοτεχνίας και παραλογοτεχνίας είναι ασαφή και ρευστά. Ένα καθοριστικό κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός έργου ως σοβαρού λογοτεχνικού ήταν, από τον ρομαντισμό ως την εποχή του μεταμοντερνισμού, η πρωτοτυπία του, Αντίστοιχα, η επανάληψη, η κοινοτοπία θεωρούνταν δείγματα κακής λογοτεχνίας. Παλαιότερα βέβαια, η πρωτοτυπία και η καινοτομία δεν θεωρούνταν λογοτεχνικές αρετές ούτε είχαν αισθητική αξία. Αντίθετα, ο προνεωτερικός αναγνώστης

προσδοκούσε τη σταθερή επανάληψη των αφηγηματικών δομών, αυστηρή ιεραρχία και κανονικότητα (βλ. Jauss 1995).

Ο όρος παραλογοτεχνία επικράτησε τον 19ο αιώνα, ενώ άκμαζε η μαζική λογοτεχνία, η επιφυλλιδική λογοτεχνία, το μυθιστόρημα σε συνέχειες. Έχει κατά βάση υποτιμητική σημασία και προϋποθέτει μια οικονομική, πολιτισμική και ταξική διχοτομία: συγγενείς όροι είναι η παραφιλολογία, η υπολογοτεχνία, η λογοτεχνία φυγής, το μυθιστόρημα της δεκάρας, η λογοτεχνία αναψυχής, ευρείας κατανάλωσης κ.ά. Την είπαν ακόμη «κοινή» και «μικρά φιλολογία», «βιβλιεμπορία» (Α. Ρ. Ραγκαβής, 1887), «ελαφρά φιλολογία» (Βικέλας, 1893), «διασκεδαστική τέχνη» (Ξενόπουλος, 1935) κ.ά., βλ. Μουλλάς, 2007. Στην παραλογοτεχνία εντάχθηκαν από τους κριτικούς η αστυνομική λογοτεχνία, το ληστρικό μυθιστόρημα, τα απόκρυφα, τα κόμικς, οι αισθηματικές ιστορίες, η επιστημονική φαντασία αλλά και έργα που προστέθηκαν αργότερα στον λογοτεχνικό κανόνα, όπως τα μυθιστορήματα των Dumas, του Eugène Sue, του Jules Verne κ.ά. Με την ανάπτυξη των πολιτισμικών σπουδών και την κατάργηση των αξιολογικών ορίων μεταξύ υψηλής και μαζικής, λόγιας και λαϊκής λογοτεχνίας, τα «παραλογοτεχνικά» έργα αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης ισάξιων των άλλων επίσημα αναγνωρισμένων (ή αξιολογημένων) λογοτεχνικών έργων.

Παράδειγμα 1

Τα δημώδη ή λαϊκά, δηλαδή μη λόγια, λογοτεχνικά έργα θεωρούνταν κατώτερα στα χρόνια συγκρότησης της εθνικής συνείδησης. Έτσι, ο Κοραΐς σημειώνει:

«Ομολογώ ότι δεν είναι νόστιμος διατριβή να αναγινώσκη τις τον *Ερωτόκριτον* και άλλα τοιαύτα εξαμβλώματα της ταλαιπώρου Ελλάδος, αλλ' όστις αγαπά την ευειδεστάτην δέσποιαν, δεν πρέπει να αμελή να κολακεύη και την δυσειδή θεράπαιναν, εάν η προς την δέσποιαν είσοδος ευκολύνεται οπωσδήποτε δι' αυτής» (Κοραΐς 1966, 234).

Παράδειγμα 2

Ενδεικτικό για τον πολλαπλώς υποτιμητικό χαρακτηρισμό της μαζικής λογοτεχνίας ή παραλογοτεχνίας είναι το ακόλουθο χωρίο από άρθρο του Παλαμά, που αναφέρεται σε επιφυλλιδικά γαλλικά μυθιστορήματα:

«[...] αναγνώσματα τερατώδη, στερούμενα πάσης λογοτεχνικής αξίας, αλλά σαγηνεύοντα το πολυάριθμον κοινόν, το αποτελούμενον από πλύστρας, θυρωρούς, αμαξάδες, μαγείρους, μοδιστρούλες και αμνέλους νεανίσκους» (Παλαμάς 1916, 536).

1.9. Λόγια και δημώδης λογοτεχνία

Η διάκριση λόγιας και δημώδους λογοτεχνίας συνδέεται με τα εκφραστικά μέσα της λογοτεχνίας, πρωτίστως με το γλωσσικό της όργανο (λόγια-δημώδης γλώσσα). Χρησιμοποιήθηκε κυρίως στη βυζαντινολογία για να περιγράψει τη διαφορά ανάμεσα σε έργα γραμμένα στα αρχαία ελληνικά, με βάση τις συμβάσεις της βυζαντινής γραμματείας, και σε έργα συνταγμένα σε γλώσσα κοινή ή ομιλούμενη εν είδει γλωσσικού πειραματισμού και με αποδέκτη ένα ευρύτερο μορφωμένο κοινό (δημώδης βυζαντινή λογοτεχνία, βυζαντινή λογοτεχνία σε δημώδη γλώσσα). Κατ' επέκταση, αξιοποιήθηκε από τη νεοελληνική φιλολογία και γραμματολογία για τις γλωσσικές διαφοροποιήσεις στα πρώιμα στάδια λογοτεχνικής δημιουργίας του νέου ελληνισμού. Η δημώδης λογοτεχνία δεν ταυτίζεται κατανάγκη με τη λαϊκή.

1.10. Δημοτικό τραγούδι

Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι είναι προφορικό είδος. Άρχισε να καταγράφεται από τα τέλη του 18ου αιώνα, συστηματικότερα στις αρχές του 19ου (λ.χ. Κλωντ Φωριέλ [Claude Fauriel]), και επί πολλές δεκαετίες αντιμετωπίστηκε ως παραλλαγή γραπτής λογοτεχνίας: έγινε ποίημα, παγιώθηκε ως (ενιαίο) γραπτό κείμενο και επομένως καταργήθηκε ως προφορικό είδος (Πολίτης 1984). Πράγματι, με την καταγραφή, το δημοτικό τραγούδι αποσπάται από την προφορική παράδοση και χάνει το μέλος, τον ρυθμό και τον λογοτυπικό του χαρακτήρα – προορίζεται αποκλειστικά για *ανάγνωση*. Ωστόσο, το δημοτικό τραγούδι ανήκει στο σύστημα της προφορικής παράδοσης, δεν είναι κείμενο παρά συνδυασμός ρυθμού, στίχου και χορού. Στηρίζεται στον αυτοσχεδιασμό με βάση συγκεκριμένα σχήματα λόγου (ποιητικά σημεία, φόρμουλες, λογότυπους). Ακολουθεί και αναπαράγει ορισμένους κανόνες τυποποίησης (ισομετρία κτλ.) και σε αντίθεση προς την επώνυμη γραπτή λογοτεχνία αφήνει ελάχιστα περιθώρια ατομικής δημιουργίας, χωρίς παρά ταύτα να μένει στάσιμο στο χρόνο (Σηφάκης 1988).

Το δημοτικό τραγούδι εντάχθηκε σχετικά νωρίς στον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα ως μέρος της γραπτής (εγγράμματης) παράδοσης. Η ανθολογία του Νικολάου Πολίτη (*Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, 1914) ακολουθεί κανόνες της εκδοτικής για την έκδοση των δημοτικών τραγουδιών. Δόκιμες νεοελληνικές γραμματολογίες (Κ. Θ. Δημαράς, Λ. Πολίτης) αφιερώνουν ένα σεβαστό κεφάλαιο στην ιστορία και τις τεχνικές του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού, το οποίο ήδη από τα χρόνια του Γ. Αποστολάκη αποτέλεσε αντικείμενο πανεπιστημιακής διδασκαλίας στο πλαίσιο της νεοελληνικής φιλολογίας.

2. Γραμματεία

Ο ελληνικός όρος *λογοτεχνία* αποκλίνει από τους λατινογενείς *literature* (αγγλ.), *littérature* (γαλλ.), *Literatur* (γερμ.), *letteratura* (ιταλ.) κτλ. των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, που ως προς την ετυμολογία τους (*literae*=γράμματα) αντιστοιχούν στον ελληνικό όρο *γραμματεία*. Η *γραμματεία*, έννοια ευρύτερη σε σχέση με τη λογοτεχνία, περιλαμβάνει το σύνολο των γραπτών μνημείων μιας γλωσσικής ή πολιτισμικής κοινότητας σε μια ορισμένη χρονική περίοδο. Σε αντίθεση με τη λογοτεχνία, δεν μπορεί επομένως να αναφέρεται σε προφορικές πηγές (λ.χ. δημοτικό τραγούδι), καθώς συνδέεται με τη γραφή, και δεν αποκλείει από το πεδίο της φιλοσοφικά, επιστημονικά, πολιτικά, δοκιμιακά, επιστολικά κ.ά. μη λογοτεχνικά κείμενα.

Το μειονέκτημα του όρου *γραμματεία* είναι ότι, στον καθημερινό λόγο, δηλώνει το διοικητικό όργανο ενός φορέα, ενός οργανισμού ή μιας επιχείρησης (λ.χ. η Γραμματεία της Φιλοσοφικής σχολής).

2.1. Νεοελληνική γραμματεία

Η νεοελληνική γραμματεία δηλώνει το σύνολο των γραπτών μνημείων του νέου ελληνισμού και συνιστά αντικείμενο των νεοελληνικών γραμματολογιών και της νεοελληνικής φιλολογίας (Πολίτης 2005, Αγγελάτος 2011).

3. Φιλολογία

Φιλολογία είναι η επιστημονική (συστηματική και με εσωτερική συνέπεια) μελέτη της λογοτεχνίας. Η φιλολογία αντλεί το υλικό της από λογοτεχνικές, ιστορικές, γλωσσικές και ευρύτερα πολιτισμικές πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Ανήκει στις ανθρωπιστικές σπουδές (ιστορία, φιλοσοφία, γλωσσολογία κ.ά.), που απαρτίζουν, μαζί με τις κοινωνικές σπουδές (νομική, πολιτική, οικονομία, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία κ.ά.), τις θεωρητικές επιστήμες.

Η φιλολογία έχει μια συγχρονική και μια διαχρονική διάσταση. Ως ανάλυση, ερμηνεία και κριτική κειμένων (συγχρονική διάσταση) ακολουθεί μεθόδους της θεωρίας της λογοτεχνίας, της γενικής και συγκριτικής γραμματολογίας, των μεταφραστικών σπουδών κτλ. Στη διαχρονική της διάσταση ασχολείται με ερευνητικά πεδία της γραμματολογίας (περιοδολόγηση, λογοτεχνικός κανόνας, ιστορία του κλάδου κτλ.).

Φιλολογία	
Διαχρονική (ιστορική) προσέγγιση	Συγχρονική (συστηματική) προσέγγιση
<i>Ιστορία της λογοτεχνίας (Γραμματολογία)</i>	<i>Γενική και συγκριτική φιλολογία, Θεωρία και κριτική της λογοτεχνίας, Λογοτεχνικές σπουδές</i>

Εικόνα 1.10. Οι δύο προσεγγίσεις της φιλολογίας

Η μεθοδολογία της περιλαμβάνει εξωκειμενικές και ενδοκειμενικές προσεγγίσεις (ποιητική, υφολογία, ρητορική, μετρική, αφηγηματολογία, εκδοτική, κοινωνιολογική, ψυχαναλυτική, θεωρίες ανάγνωσης και αισθητική της πρόσληψης, θεωρία των λογοτεχνικών ειδών, ιστορική μέθοδος, κ.ά.).

3.1. Φιλολογικά εργαλεία

Στα εργαλεία του φιλόλογου, αρκετά από τα οποία είναι διαθέσιμα και σε ψηφιακή μορφή (βλ. Κεφάλαιο 9) περιλαμβάνονται τα εξής:

Βιβλιογραφίες, κατάλογοι αρχείων και χειρογράφων (βλ. λ.χ. για ελληνικές πηγές http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp για τη βιβλιογραφία του 19ου αιώνα, <http://www.elia.org.gr/> για αρχαιακές συλλογές, <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/index.html> <http://www.vivliopontikas.gr/> κ.ά.)

Ειδικά λεξικά και εγκυκλοπαίδειες (λ.χ. Abrams 2005, Cuddon 2010, *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Παρίσης 2009).

Μεθοδολογικά εργαλεία (λ.χ. Παγανός 2002).

Ιστορίες της λογοτεχνίας (γραμματολογίες), λ.χ. <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/studies/grammatologies/contents.html>

Κριτικές-φιλολογικές εκδόσεις λογοτεχνικών κειμένων (λ.χ. <http://papadiamantis.org/>)

Εγχειρίδια, αυτοτελείς μελέτες, σύμμεικτοι τόμοι (λ.χ. <http://anemi.lib.uoc.gr> για τα παλαιότερα)

Ανθολόγια, χρονολόγια, προσωπογραφίες (λ.χ. <http://argo.ekt.gr/> <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/1405>, www.snhell.gr/)

Λογοτεχνικά και επιστημονικά περιοδικά (λ.χ. <http://pleias.lis.upatras.gr> και www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=299 για ψηφιοποιημένα, παλαιά και νεότερα περιοδικά, <http://gcla.phil.uoa.gr/gr/page5.html>, για το περιοδικό *Σύγκριση*)

3.2. Νεοελληνική φιλολογία

Νεοελληνική φιλολογία είναι πρωτίστως η επιστήμη της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά δεν περιορίζεται, όπως παλαιότερα, στην ιστορία, την έκφραση και το περιεχόμενό της. Στο ερευνητικό της πεδίο ανήκουν όλες οι μορφές της νεοελληνικής γραμματείας, η ιστορία, η ανάλυση και η πρόσληψή της, τα λογοτεχνικά ρεύματα και κινήματα, η ιστορία των ιδεών, η βιβλιογραφία και η βιβλιολογία, η εκδοτική, οι πολιτισμικές μεταφορές προς και από τον νεοελληνικό κόσμο, ο περιοδικός και ημερήσιος τύπος, οι μεταφράσεις.

Σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές φιλολογίες, η νεοελληνική φιλολογία είναι σχετικά νέος επιστημονικός κλάδος (βλ. [Βρανούσης](#) 1971-1972). Ως αντικείμενο διδασκαλίας και αυτόνομος κλάδος θεσμοθετήθηκε μόλις το 1926 στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με πρώτο καθηγητή τον Γιάννη Αποστολάκη, το 1925 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως μεικτός κλάδος με την ονομασία «Μεσαιωνική και νεότερη ελληνική φιλολογία» και μόλις το 1976 ως αυτοτελής ακαδημαϊκός κλάδος. Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται αφενός στην προτεραιότητα των κλασικών σπουδών στο νεοσύστατο νεοελληνικό κράτος, για λόγους που συνδέονται με τη νεοελληνική ταυτότητα, και αφετέρου στο πρόβλημα της ελληνικής γλώσσας, που δυσχέραινε το διαχωρισμό της αρχαίας, μεσαιωνικής και νεότερης παράδοσης. Η διαμόρφωση της νεοελληνικής επιστήμης ενθαρρύνθηκε από την ανάπτυξη, στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, της γλωσσολογίας, της λαογραφίας, της ιστοριογραφίας και της εκδοτικής κυρίως βυζαντινών και μεταβυζαντινών κειμένων (βλ. Μαστροδημήτρης 2005).

Ειδικότερα για τη νεοελληνική φιλολογία και τις ψηφιακές τεχνολογίες, βλ. Κεφάλαιο 9.

4. Γραμματολογία

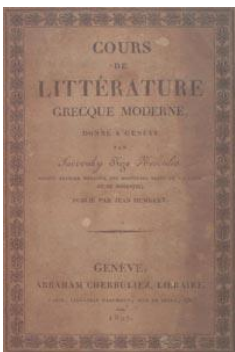
Ο όρος *γραμματολογία* χρησιμοποιείται με δύο σημασίες: στην κοινή χρήση της σημαίνει την ιστορία της γραμματείας (και όχι μόνο της λογοτεχνίας, βλ. [Γραμματολογίες νεοελληνικής λογοτεχνίας](#)), μπορεί όμως και να δηλώνει την επιστήμη που εξετάζει τα γραπτά μνημεία, και ειδικότερα τα λογοτεχνικά έργα μιας πολιτισμικής ή γλωσσικής κοινότητας, όχι μόνο στην ιστορική τους εξέλιξη αλλά και στις τυποποιημένες μορφές τους (λογοτεχνικές σπουδές, κριτική). Με τη δεύτερη αυτή σημασία, η γραμματολογία συγγενεύει με τη φιλολογία και τη θεωρία της λογοτεχνίας (λ.χ. Βελουδής 1994, 76, Πεχιβάνος 1999, Τσιριμώκου 2000).

Η ιστορική καταγραφή γραμματειακών και λογοτεχνικών έργων ακολουθεί κριτήρια αξιολόγησης και επιλογής, που συνδέονται, όπως τα ανθολόγια, τα σχολικά και πανεπιστημιακά μαθήματα και τα λογοτεχνικά λεξικά, με τον *λογοτεχνικό κανόνα*. Λογοτεχνικός κανόνας είναι το σώμα των κειμένων που μια κοινωνία, μια κοινότητα ή μια ομάδα θεωρεί αξιόλογα, εγκεκριμένα και επιδεκτικά περαιτέρω διάδοσης. Τα επιλεγμένα κείμενα, όπως η ίδια η λογοτεχνία, δεν εκπροσωπούν αιώνιες (άχρονες) και εγγενείς λογοτεχνικές αξίες, αλλά αποτελούν το προϊόν ερμηνευτικών και αξιολογικών διαδικασιών. Στη διαμόρφωση των κριτηρίων επιλογής και αποκλεισμού συμβάλλουν εξίσου ενδολογοτεχνικοί και κοινωνικοί/ιδεολογικοί παράγοντες, θεσμικοί μηχανισμοί, αναστολές, ακαδημαϊκά σχήματα, πατριαρχικές αξίες, σχέσεις εξουσίας, το εκάστοτε πολιτισμικό κεφάλαιο κτλ. Τα έργα που επιλέγονται ως κανόνας υπόκεινται επομένως σε ένα αξιακό σύστημα περισσότερο υπερατομικό και δυποκειμενικό παρά αντικειμενικό ή απολύτως υποκειμενικό. Από αυτή την άποψη, κάθε γραμματολογία αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή στην ιστορία της πρόσληψης των γραπτών μνημείων και καθρεφτίζει το αξιακό σύστημα του συγγραφέα ή της συντακτικής της ομάδας. Όπως η λογοτεχνία, έτσι και η εξιστόρησή της καθορίζεται από τη χρονικότητα. Η γραμματολογία, όπως ο λογοτεχνικός κανόνας, αναδιατάσσεται περιοδικά, με την επαναξιολόγηση των παραδεδομένων αισθητικών και πολιτισμικών αξιών. Ένα ελληνικό παράδειγμα για τις μετατοπίσεις στον λογοτεχνικό κανόνα αποτελεί το ζήτημα των απαρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που εξετάσαμε πιο πάνω (1.7. Νεοελληνική λογοτεχνία).

4.1. Νεοελληνική γραμματολογία

Νεοελληνική γραμματολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει ιστορικά και εξελικτικά, δηλαδή σε χρονολογική τάξη, τα έργα της νεοελληνικής γραμματείας. Ως ιστορική αφήγηση παρουσιάζει συνοπτικά φάσεις, σχολές, ρεύματα και κινήματα που συνδέονται με τη νεοελληνική γραμματεία και τη λογοτεχνική παραγωγή. Κατά τον Ιωάννη Συκουτρή, περιορίζεται στην καταγραφή και εξέταση των ειδών του έντεχνου λόγου, την ποίηση, την πεζογραφία, το θέατρο κτλ. (*MEE*, «Γραμματολογία»). Ωστόσο, δόκιμες νεοελληνικές γραμματολογίες (λ.χ. Δημαράς 2013, Πολίτης 2009) αφιερώνουν κεφάλαια σε πτυχές της νεοελληνικής παιδείας και του νεοελληνικού πολιτισμού: στη χρονογραφία και τη φιλοσοφία, τη ρητορική και το απομνημόνευμα, το γλωσσικό ζήτημα και το δημοτικό τραγούδι, εντάσσοντας τη νεοελληνική γραμματεία στο ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό της πλαίσιο. Η παρατήρηση αυτή αφορά κυρίως τις παλαιότερες περιόδους. Όσο προχωρούμε προς τη σύγχρονη εποχή και την αυτονόμηση του λογοτεχνικού πεδίου, η απογραφή περιορίζεται όλο και περισσότερο στα λογοτεχνικά έργα (λ.χ. Beaton 1996).

Όπως η νεοελληνική φιλολογία, η νεοελληνική γραμματολογία αναπτύχθηκε με αρκετή καθυστέρηση. Ενδεικτικά, οι πρώτες ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας συντάχθηκαν στα γαλλικά, για μη ελληνικό κοινό (Νερουλός 1827 και [Ραγκαβής](#), 1877), ενώ την ίδια εποχή οι γραμματολογικές απογραφές στην ελληνική γλώσσα περιορίζονταν σε καταλόγους και στοιχειώδεις συνθέσεις (βλ. Πολίτης 2004).

Εικόνα 1.11. Γραμματολογία Νερουλού (πηγή: [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#))

Στις νεοελληνικές γραμματολογίες απαντούν εννοιολογικές κατηγορίες που σπανίζουν σε γραμματολογίες άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, λ.χ. η έννοια της λογοτεχνικής γενιάς, του γλωσσικού ιδιώματος (αρχαΐζουσα, καθαρεύουσα, δημοτική), της εθνικής συνείδησης και ιδεολογίας κ.ο.κ. Τα νεοελληνικά γραμματολογικά σχήματα επηρεάζονται κατ' ανάγκη από την ανάγνωση της ελληνικής εθνικής ιστορίας, τις εμμονές (λ.χ. τη συνέχεια του ελληνισμού) και τα κενά της (λ.χ. την απουσία της Αναγέννησης ή του «αστικού μετασχηματισμού») αλλά και της γλωσσικής εξέλιξης, καθώς η γλωσσική παράμετρος λειτουργεί και ως άξονας αναπροσδιορισμού της εθνικής ιδεολογίας και ως καθοριστικό κριτήριο για την οροθέτηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Ειδικότερα για τις ιστορίες της λογοτεχνίας βλ. Κεφάλαιο 4.

4.2. Συγκριτική γραμματολογία

Αντικείμενο της συγκριτικής γραμματολογίας (ή συγκριτικής φιλολογίας, *littérature comparée*, *comparative literature*, *Komparatistik*) είναι η σύγκριση λογοτεχνικών (κατ' επέκταση και καλλιτεχνικών) φαινομένων που εμφανίζονται σε διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες, διαφορετικές χώρες, διαφορετικές γλώσσες και διαφορετικούς χρόνους, η πρόσληψη και η υποδοχή τους, η αφομοίωση και η μεταλλαγή τους, και γενικότερα οι πολιτισμικές ανταλλαγές, αλληλεπιδράσεις και αναλογίες διαφορετικών λογοτεχνικών (και καλλιτεχνικών) πεδίων. «Η συγκριτική γραμματολογία είναι η μεθοδική τέχνη που μέσω της μελέτης των δεσμών αναλογίας, συγγένειας και επίδρασης συσχετίζει τη λογοτεχνία με άλλους τομείς της έκφρασης ή της γνώσης, ή, μάλλον, συσχετίζει τα λογοτεχνικά δεδομένα και κείμενα μεταξύ τους, τα οποία μπορεί να απέχουν ή όχι μέσα στο χρόνο ή στο χώρο, αρκεί να ανήκουν σε περισσότερες γλώσσες ή περισσότερους πολιτισμούς που μετέχουν στην ίδια παράδοση, για να τα περιγράψει καλύτερα, να τα καταλάβει και να τα γευτεί» (Brunel κ.ά. 1983, 239).

Η συγκριτική γραμματολογία χρησιμοποιεί τις ίδιες μεθόδους και ανάλογα εργαλεία με τις εθνικές γραμματολογίες, δίνει ωστόσο έμφαση στη διαπολιτισμική εξέταση λογοτεχνικών έργων, ρευμάτων, θεμάτων, μοτίβων, θεωριών κτλ. Από τη συγκριτική γραμματολογία προέκυψαν, από τη δεκαετία του 1980 κε., οι μεταφραστικές σπουδές και οι σπουδές των πολιτισμικών μεταφορών (*cultural transfer*, *transferts culturels*, *Kulturtransfer*). Ειδικότερα αντικείμενα μελέτης τους αποτελούν οι διαδικασίες πολιτισμικής μεταφοράς (επιλογή, μεταβίβαση, ενσωμάτωση), οι μεσολαβητές (άτομα, δίκτυα, μέσα, θεσμοί) και τα μέσα πολιτισμικής μεταφοράς (εκδόσεις, περιοδικά κτλ.). Στη χώρα μας, θεσμικό όργανο των Ελλήνων συγκριτολόγων είναι η «Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας», και επιστημονικό όργανο το περιοδικό [Σύγκριση](#).

Παραδείγματα επικάλυψης και σύγχυσης των όρων λογοτεχνία και φιλολογία

1. Μιχαήλ Μητσάκης, «[Η φιλολογική κίνησις παρ' ημίν: εν αθηναϊκόν μυθιστόρημα](#)», *Αττικόν Μουσείον* 4, 18 (1890) 184-185.

«[Από την ξένη φιλολογίαν: η φιλολογική κίνησις εν Ισπανία](#)», *Νέα Ζωή* 3, 26 (1906) 469-470.

Η *φιλολογική κίνησις* αναφέρεται εδώ στις νέες λογοτεχνικές εκδόσεις ή στα λογοτεχνήματα που δημοσιεύτηκαν σε επιφυλλίδες στον ημερήσιο τύπο. Ξένη *φιλολογία* είναι βεβαίως η ξένη *λογοτεχνία*.

2. Δημήτριος Βικέλας, «[Τα Παρίσια και η ελαφρά φιλολογία](#)», *Εστία* 33, 9 (1.3.1892) 129-135

Ως *ελαφρά φιλολογία* εννοείται εδώ η λογοτεχνία, στην οποία περιλαμβάνονται «τα διανοητικά εν γένει έργα, τα σκοπούντα την τέρψιν μάλλον ή την διδασκαλίαν του αναγνώστου».

3. Δημήτριος Βικέλας, [Περί νεοελληνικής φιλολογίας](#), Λονδίνο 1871

Σε αυτό το μελέτημα του Βικέλα, ο όρος *φιλολογία* καλύπτει και τη νεοελληνική γραμματεία.

4. Τα μαθήματα του Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού στη Γενεύη, *Cours de littérature grecque moderne* (1827) αποδόθηκαν στα ελληνικά ως *Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι* (1870), ενώ η νεοελληνική

γραμματολογία του Α. Ρ. Ραγκαβή *Histoire littéraire de la Grèce moderne* (1877) μεταφράστηκε την ίδια χρονιά της έκδοσής της ως [Περίληψεις της ιστορίας της νεοελληνικής φιλολογίας](#). Και στις δυο αυτές περιπτώσεις, πρόκειται για ιστορική επισκόπηση της νεοελληνικής γραμματείας. Η ίδια διαπίστωση ισχύει για τον κατάλογο του Ανδρέα Παπαδόπουλου-Βρεττού, *Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων*, 2 τόμ., Αθήνα 1954, το έργο του Κωνσταντίνου Ασώπιου, *Ιστορία ελληνικών γραμμάτων. Ιστορία ελλήνων ποιητών και συγγραφέων*, Αθήνα 1850 και του Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων (1453-1821)*, Αθήνα 1868. Αντίθετα, η βυζαντινή γραμματολογία του γερμανού βυζαντινολόγου Καρλ Κρούμπαχερ (Karl Krumbacher) *Geschichte der byzantinischen Literatur* (1891) μεταφέρθηκε στα ελληνικά από τον Γ. Σωτηριάδη ως *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας* (3 τόμ., 1897-1900) και όχι της βυζαντινής γραμματείας, όπως θα ήταν ορθότερο.

Από την τρίτη εικοσαετία του 20ού αιώνα, οι νεοελληνικές γραμματολογίες, από τη δίτομη *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Ηλία Βουτιερίδη (1924) ως την οκτάτομη *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας και της πρόσληψής της* του Αλέξανδρου Αργυρίου (Αργυρίου 2001-2007), επιγράφονται πλέον Ιστορίες της λογοτεχνίας.

Για τις νεοελληνικές γραμματολογίες βλ. [εδώ](#).

5. Ως φιλολογικά ψευδώνυμα επικράτησε να εννοούμε τα ψευδώνυμα όχι βέβαια των φιλολόγων αλλά των λογοτεχνών και εφημεριδογράφων, βλ. λ.χ. Ντελόπουλος 2005.

Συγγενείς έννοιες: λογοτεχνικό είδος, (λυρική, δραματική, επική) ποίηση, πεζογραφία, πεζογράφημα, πεζός λόγος, αφήγημα, διήγημα, μυθιστόρημα, ποιητής, μυθιστοριογράφος, διηγηματογράφος, πεζογράφος.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Λογοτεχνία, γραμματεία, φιλολογία, γραμματολογία – Όροι και ορισμοί

- Frye, N. (1967). *Fearful Symmetry. A Study of William Blake*. Princeton: Princeton University Press.
- Sartre, J. P. (1948). *Qu'est-ce que la littérature*. Παρίσι: Gallimard.
- Abrams, M. H. (2005). *Λεξικό λογοτεχνικών όρων. Θεωρία, ιστορία, κριτική λογοτεχνίας*. Μτφ. [Γιάννα Δεληβοριά](#), [Σοφία Χατζηωαννίδου](#). Αθήνα: Πατάκης.
- Αγγελάτος, Δ. (2011). *Η άλφα βήτα του νεοελληνιστή. Οδηγός για το εισαγωγικό μάθημα στην επιστήμη της νεοελληνικής φιλολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βελουδής, Γ. (1994). *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Brunel, P., Pichois Cl. & Rousseau, A. M (1983), *Τι είναι η συγκριτική γραμματολογία*; Μτφ.-σημ. Δ. Αγγελάτος, Αθήνα: Πατάκης.
- Cuddon, J. A. (2010). *Λεξικό λογοτεχνικών όρων και θεωρίας της λογοτεχνίας*. Μτφρ. [Γιάννης Παρίσης](#), [Μαρία Λιάπη](#). Αθήνα: [Μεταίχμιο](#).
- Jauss, H. R. (1995). *Η θεωρία της πρόσληψης. Τρία μελετήματα*. Μτφρ. Μίλτος Πεχλιβάνος, Αθήνα: Εστία.
- Κοραής, Α. (1966). *Αλληλογραφία 2 (1799-1809)*. Αθήνα: ΟΜΕΔ.
- Συλλογικό. (2012). *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαστροδημήτρης, Π. Δ. (2005). *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*. Αθήνα: Δόμος.
- Ντελόπουλος, Κ. (2005) *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα. 1800-2004: Συμβολή στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Εστία .
- Ong, W. J. (2001). *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη. Η εκτεχνολόγηση του λόγου*. Μτφρ. Κώστας Χατζηκυριάκου. Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.
- Παγανός, Γ. Δ. (2002). *Η νεοελληνική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*, τ. Α'-Β'. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Παρίσης Ν. & Παρίσης, Ι. (2009). *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Πολίτης, Α. (1984). *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πολίτης, Α. (2005). *Εγχειρίδιο του νεοελληνιστή. Βιβλιογραφίες, λεξικά, εγχειρίδια, κατάλογοι, ευρετήρια, χρονολόγια κ.ά.* Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.

Σηφάκης, Γ. (1988). *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*. Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.

Νεοελληνικές γραμματολογίες και γραμματολογικές μελέτες

Neroulos, J. R. (1827). *Cours de littérature grecque moderne*. Γενεύη.

Rangabé, A. R. (1877). *Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique*. Βερολίνο.

Αποστολίδου, Β. (1994). *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Αποστολίδου, Β. (2003). *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική αριστερά. Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή 1947-1981*. Αθήνα: Πόλις.

Αργυρίου, Α. (2001-2007). *Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας και της πρόσληψης της*, 8 τόμ. Αθήνα: Καστανιώτης.

Beaton, R. (1996). [Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία 1821-1992](#). Μτφρ. Ευαγγελία Ζούργου, Μαριάννα Σπανάκη. Αθήνα: Νεφέλη.

Βουτιεριδής, Η. (1924-1925). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από των μέσων του ΙΕ' αιώνας μέχρι των νεωτάτων χρόνων μετ' εισαγωγής περί της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, 2 τόμ. Αθήνα: Εκδ. Μιχ. Ζηκάκη.

Δημαράς, Κ. Θ. (1913, 1949). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γνώση.

Καστρινάκη, Α., Πολίτης, Α., Τζιόβας, Δ. (Επιμ.). (2012). [Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα](#). Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.

Καμπάνης, Α. (1925). *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Κολλάρος.

Καστρινάκη, Α., Πολίτης, Α. & Τζιόβας, Δ. (Επιμ.) (2012) *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*. Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.

Μουλλάς, Παν. (2007). *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Σοκόλης.

Παναγιωτάκης, Ν. (Επιμ.). (1993). *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.

Πολίτης, Α. (1968). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Συνοπτικό διάγραμμα. Βιβλιογραφία*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

Πολίτης, Α. (2009). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Με βιβλιογραφικό συμπλήρωμα*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Τζιόβας, Δ. (2003). *Μετά την Αισθητική*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Vitti, M. (1908, 1971). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Χατζής, Δ. (2005). *Το πρόσωπο του Νέου Ελληνισμού. Διαλέξεις και Δοκίμια*. Επιμ.-εισαγ. Βενετία Αποστολίδου. Αθήνα: Το Ροδακίο.

Άρθρα

Αγγέλου, Α. (1994). Λόγια και λαϊκή νέα ελληνική λογοτεχνία: δικαιολογείται σήμερα η διαστολή; *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας* (σσ. 71-77). Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Αλεξίου, Σ. (1993). Η ορολογία των περιόδων της λογοτεχνίας μας. *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (σσ. 54-60). Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.

Αποστολίδου, Β. (2004). Οι αντοχές των σχημάτων στην ιστορία της λογοτεχνίας. *Δοκιμή του σχήματος λόγιο-λαϊκό. Στο Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Μνήμη Άλκη Αγγέλου* (σσ. 277-287). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Βαγενάς, Ν. (2007). Για τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας. *Νέα Εστία*, 81, 1797.

Βελουδής, Γ. (1992). Ποίηση, πεζογραφία. Ιστορία δύο γραμματολογικών όρων. *Ψηφίδες. Για μια θεωρία της λογοτεχνίας* (σσ. 39-51). Αθήνα: Γνώση.

Βρανούσης, Α. Ι. (1971-1972). Νεοελληνικές φιλολογικές σπουδές. *Κριτικά φύλλα* 1, 39-50.

Κεχαγιόγλου, Γ. (1980). Οι ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας. *Μαντατοφόρος* 15, 5-66.

http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/documents/nef201_kechagioglou.pdf

Ξενοπούλου, Γ. (1972). Φιλολογία και Λογοτεχνία. *Άπαντα* 11. Αθήνα: εκδ. Μπίρη.

Παλαμάς, Κ. (1916). Δράματα και θαύματα. *Άπαντα* 4. Αθήνα: Μπίρης,

Πανταζίδης, Ι. (1886). Φιλολογία, γραμματολογία, λογοτεχνία. *Εστία* 557, 545-548.

Παπακώστας, Γ. (1983). Γύρω από τους όρους *φιλολογία, ελαφρά φιλολογία, λογοτεχνία*. *Νέα Εστία* 113, 678-683.

Πεχλιβάνος, Μ. (1999). Ιστορία και (ιστορίες) της λογοτεχνίας. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 6, 169-186.

- Πολίτης, Α. (2004). Γραμματολογικές απογραφές και συνθετικές θεωρήσεις της λογοτεχνίας. Η σταδιακή πορεία. Α' 1821-1871. *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας. Πρακτικά Δ' διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας* (σσ. 321-342) τ. 1. Αθήνα: ΕΙΕ.
- Σαββίδης, Γ. Π. (1993). Πότε άραγε αρχίζει η νεότερη ελληνική λογοτεχνία. *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (σσ. 37-41). Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.
- Σεφέρης, Γ. (1984). Ερωτόκριτος. *Δοκίμες 1*. Αθήνα: Έκαρος.
- Τσιριμώκου, Λ. (2000). Ιστορία λογοτεχνίας και ιστορική ποιητική. *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία* (σσ. 23-56). Αθήνα: Άγρα, 2000.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Διατυπώστε και εξηγήστε το πρόβλημα των απαρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ποια κριτήρια προτάθηκαν για τη διάκριση μεσαιωνικής και νεότερης λογοτεχνίας; Αναπτύξτε τις διαφορετικές προτάσεις, αναλύοντας τα επιχειρήματα.

Απάντηση/Λύση

Απουσία ομόφωνης απάντησης στο ερώτημα: Πότε αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία. Δυσκολία διαχωρισμού βυζαντινών και νεοελληνικών κειμένων με γλωσσικά κριτήρια λόγω ιδιαιτερότητας της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, συνύπαρξης δημώδους και λόγιας λογοτεχνίας, και διαφορετικής ερμηνείας της έννοιας του νέου ελληνισμού. Έχουν προταθεί ιστορικοπολιτικά, γλωσσικά, εκδοτικά και πολιτισμικά συγκριτολογικά κριτήρια.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Προσδιορίστε τα διαφορετικά πεδία της λογοτεχνίας και της γραμματείας και δώστε παραδείγματα για το κάθε πεδίο.

Απάντηση/Λύση

Η λογοτεχνία περιλαμβάνει τα αισθητικά φορτισμένα και εκάστοτε αξιολογημένα μνημεία του λόγου με κριτήριο τη λογοτεχνικότητα, ενώ η γραμματεία αναφέρεται σε όλα τα γραπτά μνημεία μιας γλωσσικής ή πολιτισμικής κοινότητας. Παραδείγματα λογοτεχνικών γενών (α) και ειδών (β): έπος/μυθιστόρημα, λυρική ποίηση, δράμα (α)· τραγωδία/κωμωδία, ωδή, σονέτο, διήγημα κτλ. (β).

Tom Gauld, Η βιβλιοθήκη μου

Κεφάλαιο 2: Λογοτεχνικά γένη και είδη

Σύνοψη:

Εκτός από μια θεωρητική και ιστορική προσέγγιση των λογοτεχνικών γενών και ειδών, γίνεται προσπάθεια να απαντηθούν ερωτήματα όπως: Πώς και με ποια κριτήρια ταξινομούνται τα λογοτεχνικά έργα; Τι εννοούμε με τους όρους «γένος» και «είδος» και ποια υποείδη υπάρχουν;

Προαπαιτούμενη γνώση:

Γενικές γνώσεις της νεοελληνικής και ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, των περιόδων, ρευμάτων και σχολών της. Επιθυμητές οι γνώσεις μετρικής και στιχουργικής.

1. Εισαγωγή

1.1. Σκέψεις για την ταξινόμηση των λογοτεχνικών έργων

Όταν αποφασίζουμε να τοποθετήσουμε ένα καινούριο βιβλίο στη βιβλιοθήκη μας, ερχόμαστε συνήθως αντιμέτωποι με το πρόβλημα της ταξινόμησης των λογοτεχνικών έργων: με ποιά κριτήρια να το κατατάξουμε; Στις «Μικρές σημειώσεις για την τέχνη και τον τρόπο να τακτοποιούμε τα βιβλία μας» (1982, *Σκέψη/Ταξινόμηση* εκδ. Άγρα) ο Ζωρζ Περέκ αναφέρει με χιούμορ τους διάφορους τρόπους οργάνωσης μιας ιδιωτικής βιβλιοθήκης (Περέκ 1982):

«Τρόποι τακτοποίησης των βιβλίων

ταξινόμηση αλφαβητική
 ταξινόμηση κατά ηπείρους ή χώρες
 ταξινόμηση κατά χρώματα
 ταξινόμηση κατά την ημερομηνία απόκτησης
 ταξινόμηση κατά την ημερομηνία έκδοσης
 ταξινόμηση κατά μεγέθη
 ταξινόμηση κατά είδη
 ταξινόμηση κατά μεγάλες λογοτεχνικές περιόδους
 ταξινόμηση κατά γλώσσες
 ταξινόμηση κατά αναγνωστικές προτεραιότητες
 ταξινόμηση κατά βιβλιοδεσίες
 ταξινόμηση κατά εκδοτικές σειρές».

Οι πρώτες «ιστορίες της λογοτεχνίας», όπως οι *Πίνακες* του Καλλίμαχου ή η *Μυριόβιβλος* του Πατριάρχη Φωτίου, ήταν ουσιαστικά κατάλογοι εργοβιογραφικών πληροφοριών σε αλφαβητική σειρά. Οι πρόσφατες ιστορίες της λογοτεχνίας όμως, όπως διαμορφώθηκαν τον 18^ο αιώνα, ταξινομούν τα λογοτεχνικά έργα ειδολογικά ή/και αισθητικά. Στις περισσότερες νεότερες *Ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, όπως του Λίνου Πολίτη, η ταξινόμηση ακολουθεί τον διαχωρισμό με βάση τις γενικές κατηγορίες: α) ποίηση, β) πεζογραφία και γ) θέατρο. Σε τι αντιστοιχούν αυτές οι κατηγορίες; Πώς ξεχωρίζουμε ένα μυθιστόρημα από ένα εκτενές αφηγηματικό έμμετρο έργο, ένα πεζό ποίημα από ένα σύντομο διήγημα;

Πολλές φορές ο ίδιος ο συγγραφέας ή ο εκδότης του αποφασίζουν να χαρακτηρίσουν, με τον τίτλο ή τον υπότιτλο του έργου, το λογοτεχνικό είδος του κειμένου που δημοσιεύουν: λ.χ. *Το μυθιστόρημα των τεσσάρων* (των Τερζάκη, Μυριβίλη, Βενέζη και Καραγάτση, 1958) ή *Το μυθιστόρημα της κυρίας Έρσης* (του Πεντζίκη, 1966), *Τα σονέτα του Ορφέα* (Ρίλκε, 1922), η «Ωδή στη χαρά» (Σίλλερ, 1785). Άλλοτε, ο τίτλος του έργου είναι παραπλανητικός: λ.χ. η *Πάπισσα Ιωάννα* του Εμμανουήλ Ροΐδη (1866) έχει υπότιτλο «Μεσαιωνική Μελέτη», ενώ τη θεωρούμε μυθιστόρημα. Πώς προσδιορίζεται εντέλει η ειδολογική κατάταξη ενός λογοτεχνικού έργου και τι είναι τα λογοτεχνικά γένη και είδη;

1.2. Τι ονομάζουμε λογοτεχνικό γένος/είδος;

Ο διαχωρισμός και η κατάταξη των λογοτεχνικών κειμένων σε επιμέρους κατηγορίες πηγάζει από την ανάγκη του ανθρώπου να τακτοποιεί τον κόσμο και τα αντικείμενα που εξετάζει. Το σύστημα ταξινόμησης εξαρτάται, ωστόσο, από τα κριτήρια και τις ανάγκες κάθε εποχής και δεν παραμένει αμετάβλητο. Η ίδια η έννοια της λογοτεχνίας και της λογοτεχνικότητας επηρεάζονται από τις εκάστοτε προσεγγίσεις της θεωρίας και της κριτικής της λογοτεχνίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο (1. Λογοτεχνία, γραμματεία, φιλολογία, γραμματολογία) εξετάσαμε ορισμένους τρόπους διάκρισης των γραπτών κειμένων. Ο Γιωργος Βελουδής ορίζει ως εξής το αντικείμενο της «γραμματολογίας»: «Ορίσαμε το αντικείμενο της επιστήμης της γραμματολογίας με τη διπλή έννοια της γραμματείας και της λογοτεχνίας, εννοώντας με την πρώτη “όλα τα γραπτά μνημεία”, ανεξάρτητα από την αισθητική τους φόρτιση και αξιολόγηση, και με τη δεύτερη τα “έντεχνα, αισθητικά φορτισμένα και αξιολογημένα μνημεία” μιας ή περισσότερων εθνικών και γλωσσικών κοινοτήτων» (Βελουδής 1994, 55).

Το δυαδικό σύστημα διαχωρισμού της λογοτεχνίας σε γένη και σε είδη προέρχεται από τη βοτανολογία και τη ζωολογία. Ο Ελβετός βοτανολόγος Γκασπάρ Μπαουχίν (Gaspard Bauhin, 1560-1624) διέκρινε στα γένη τις ευρύτερες κατηγορίες, στις οποίες εντάσσονται οι μικρότερες υποδιαιρέσεις των ειδών. Αντίστοιχα στις επιστήμες της λογοτεχνίας, χρησιμοποιούμε τους όρους «γένος» και «είδος» για να κατατάξουμε τα λογοτεχνικά κείμενα σε γενικότερες και σε ειδικότερες κατηγορίες. «Όπως μαρτυρούν οι ίδιες οι λέξεις, ο όρος «γένος» εμπεριέχει τον όρο «είδος», όπως το γενικό περιέχει το ειδικό. Το λογοτεχνικό γένος συνιστά μια ευρεία ομάδα κριτηρίων που αφορούν την τεχνική, τον τόνο και το περιεχόμενο και καθορίζουν μια κατηγορία λογοτεχνικής σύνθεσης. Ο όρος γένος προέρχεται από τον λατινικό *genus-generis*, που σημαίνει τύπος, κατηγορία ή είδος, και δηλώνει το λογοτεχνικό μόρφωμα στο οποίο κατατάσσονται τα έργα με βάση τα κοινά τους στοιχεία, είτε στις μορφικές τους δομές είτε στην αντιμετώπιση του υλικού τους είτε και στα δύο. Πρόκειται, εντέλει, για το σύνολο των διαθέσιμων αισθητικών επισημάνσεων που είναι προσίτες στον συγγραφέα και κατανοητές στον αναγνώστη» (Αρσενίου 2012, 84-85, με παραπομπή στους Wellek-Warren 1965, 301).

Ωστόσο, μερικές φορές οι όροι «γένος» και «είδος» χρησιμοποιούνται εναλλακτικά. Ορισμένοι μελετητές, για να αποφύγουν αυτή τη σύγχυση, προτιμούν να μιλούν για εκφραστικούς «τρόπους»: «Συνήθως δεν υπάρχει απόλυτη συνέπεια στα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για να διαχωρίσουν τα είδη και αυτά μπορεί διαρκώς να μεταβάλλονται και να υποβάλλονται σε τροποποιήσεις από συγγραφείς και κριτικούς» (Αρσενίου 2012, 85).

Λογοτεχνικά γένη ονομάζονται οι ευρείες κατηγορίες λογοτεχνημάτων, στις οποίες εντάσσονται τα επιμέρους λογοτεχνικά είδη. Ποιά και πόσα είναι τα γένη εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από την εκάστοτε λογοτεχνική θεωρία. Η παλαιότερη διάκριση όριζε τρία λογοτεχνικά γένη: το έπος, το δράμα και τη λυρική ποίηση. Στην ελληνική βιβλιογραφία συναντάμε ως πρωταρχική και τη διάκριση των λογοτεχνικών έργων στις τρεις μεγάλες κατηγορίες: ποίηση, πεζογραφία και θέατρο.

Λογοτεχνικά είδη ονομάζονται οι επιμέρους υποδιαιρέσεις των λογοτεχνικών γενών. Λογοτεχνικά είδη είναι, για παράδειγμα, η μπαλάντα, το μυθιστόρημα, το διήγημα, η νουβέλα, η ωδή, το σονέτο, το πεζό ποίημα κ.ά.

Λογοτεχνικοί τρόποι: Ο «τρόπος» (γαλλ. modes) είναι ένας γενικότερος όρος που περιλαμβάνει τα υφολογικά στοιχεία, τα εκφραστικά μέσα και τις αφηγηματικές τεχνικές ενός κειμένου (π.χ. διδακτικοί, ειρωνικοί, λυρικοί τρόποι). Όπως γράφει ο Δημήτρης Αγγελάτος, οι τρόποι ορίζουν τα «πεδία λογοτεχνικών κειμενικών πραγματώσεων υπερ-ειδολογικής τάξεως» (Αγγελάτος 2011, 41). Με τη σχέση «τρόπου» και «είδους» ασχολήθηκαν οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας Northrop Frye, Gerard Genette, A. Fowler και Rosalie Colie (βλ. Αγγελάτος 1997, 93-192). Έτσι, «Είδη και Τρόποι, χωρο-χρονικά μορφώματα και διαχρονικές/διατοπικές κατηγορίες αντίστοιχα, ορίζουν μαζί με τα λογοτεχνικά κείμενα (κειμενική οργάνωση και επικοινωνιακή απόβλεψη) –το πεδίο δηλαδή πραγματώσεών τους, χάρη σε συγκεκριμένες συγγραφικές επιλογές/πρωτοβουλίες συναρμογής “υλικών”, μορφών δηλαδή και ιδεών [...]– τις δεσπόζουσες παραμέτρους προσδιορισμού της λογοτεχνίας, εννοημένης αδιαίρετα στο προσωπικό και συλλογικό (π.χ. το δημοτικό τραγούδι, οι παραλογές, το παραμύθι κ.ά.) το πεδίο δημιουργίας, υπό τον όρο ασφαλώς της γραπτής υλικής “ύπαρξής” της [...] ως διαλογικής πράξης» (Αγγελάτος 2011, 43).

2. Διαχωρισμός σε δύο, τρία ή τέσσερα γένη

Η ταξινόμηση των λογοτεχνικών κειμένων σε γένη και είδη εξαρτάται, όπως είδαμε, από τα κριτήρια που θέτουμε. Τα κριτήρια αυτά μπορεί να έχουν σχέση με το βαθμό μυθοπλασίας του κειμένου, με τη μορφή και το περιεχόμενό του, την έμμετρη ή πεζή μορφή, τη λειτουργία του, την προφορικότητα, τον αφηγηματικό τρόπο, το ύφος, την κειμενικότητα ή την έκταση ενός λογοτεχνικού κειμένου (Zymler 2010, 7-45). «Η ποίηση χωρίζεται ενίοτε σε δύο γένη (επικό και δραματικό), ενίοτε σε τρία (επικό, λυρικό και δραματικό) και άλλοτε σε τέσσερα γένη (επικό, λυρικό, δραματικό και διδακτικό), ανάλογα με το αν θεωρήσουμε βασικές ταξινομικές αρχές την αφήγηση και τη δράση, την αφήγηση, το συναίσθημα και τη δράση ή την αφήγηση, το συναίσθημα, τη δράση και τη νοηθεσία» (Wilhelm Traugott Krug 1802, 221).

2.1. Δύο λογοτεχνικά γένη

α) Έπος και Δράμα

Στην *Ποιητική* του ο Αριστοτέλης διαχωρίζει τις επιστήμες σε θεωρητικές, πρακτικές και ποιητικές (Κεφ. 1-5). Βασικό χαρακτηριστικό της ποιητικής τέχνης είναι ο μιμητικός της χαρακτήρας και όχι το μέτρο (όπως παλαιότερα, λ.χ. στον Πλάτωνα). Για τον λόγο αυτό στην *Ποιητική* του δεν περιλαμβάνει την έμμετρη διδακτική ποίηση. Αλλά ούτε η λυρική ποίηση αποτελεί μέρος της *Ποιητικής*, καθώς ανήκει στο μέλος, δηλαδή τη μουσική. Έτσι, οι τέχνες διακρίνονται ανάλογα με τον τρόπο μίμησης (κεφ. 3), που επιτυγχάνεται είτε με την απαγγελία, είτε με τη δράση. Επομένως, ο Αριστοτέλης επικεντρώνεται σε δύο μόνο γένη, τη δραματική (Κεφ. 6-22) και την επική ποίηση (Κεφ. 23-26).

Άλλες διαφοροποιήσεις:

β) Κλασική και ρομαντική ποίηση

Η θεωρία του Friedrich August Wolf για τα ομηρικά τραγούδια («Liedertheorie»), σύμφωνα με την οποία τα ηρωικά έπη ήταν αρχικά μεμονωμένα τραγούδια που εν συνεχεία ενοποιήθηκαν, επηρέασε ρομαντικούς λόγιους και λογοτέχνες (Tieck, Friedrich Schlegel, Jacob Grimm, Lachmann), οι οποίοι τη μετέφεραν στο μεσαιωνικό έπος των Νίμπελουνγκεν. Απόρροια αυτής της προσέγγισης ήταν η μετεξέλιξη της θεωρίας του διαχωρισμού «δραματικής» και «επικής» ποίησης στη διάκριση «κλασικής» και «ρομαντικής» ποίησης.

Έναν απόηχο αυτής της ρομαντικής κατηγοριοποίησης αποτελεί το σχόλιο του Διονύσιου Σολωμού στη γραφή των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*: «Πάρε και συγκεκριμενοποίησε δυνατά μια πνευματική δύναμη και χώρισέ την σε έναν δεδομένον αριθμό χαρακτήρων ανδρών και γυναικών, στους οποίους θα αντιστοιχούν [οι λεπτομέρειες] της εκτέλεσης. Σκέψου εντατικά αυτό να γίνει ρομαντικά ή κλασικά αν είναι δυνατόν, ή με τρόπο μικτό, γνήσιο. Ο Όμηρος ανώτατο δείγμα του δεύτερου είδους, ο Σαίξπηρ του πρώτου· του τρίτου δεν ξέρω» (Σολωμός 1999, 31, πβ. Αγγελάτος 2011, 42). Ο Σολωμός προσθέτει στον ρομαντικό και τον κλασικό τρόπο έναν τρίτο, το *μεικτό* είδος, το οποίο δεν προσδιορίζει περισσότερο.

γ) Ποίηση – πεζογραφία

Η διάκριση των λογοτεχνικών έργων στις δύο μεγάλες κατηγορίες της «ποίησης» και της «πεζογραφίας», βασίζεται στο κριτήριο της έμμετρης ή πεζής μορφής του λόγου. Στην περίπτωση αυτή, ο όρος «ποίηση» ταυτίζεται με τον αρχαιοελληνικό όρο «λυρική ποίηση» (Βελουδής 1992, 39-51). Σε σχετική μελέτη του, ο Γιώργος Βελουδής εξετάζει την εξέλιξη και την εννοιοδότηση των όρων «ποίηση», «πεζογραφία» και «λογοτεχνία», και καταλήγει, ως προς το ελληνικό παράδειγμα, στο εξής: «Τώρα [δηλαδή στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα] θα χρησιμοποιηθεί, δεδηλωμένα, ο αντίστοιχος με το λατινογενές “littérature” ελληνικός όρος “λογοτεχνία” για τη σήμανση όλων των αισθητικά φορτισμένων, όχι μόνο των έμμετρων, έργων της “τέχνης του λόγου” και, πιθανότατα από την ίδια εποχή, ο μονολεκτικός όρος “πεζογραφία” για τη δήλωση των πεζών ειδών της νεοπροσδιορισμένης αυτής “λογοτεχνίας” – παρόλο που και οι δύο αυτοί «εννοιολογικοί νεολογισμοί» προϋπήρχαν, λεκτικά, στα ελληνικά από το 12^ο ήδη αιώνα. Το αργότερο από τη στιγμή αυτή, ο παραδοσιακός-κλασικός όρος “ποίηση” ήταν αναγκασμένος να στενέψει εννοιολογικά, για να περιοριστεί, και στην Ελλάδα, στη διάκριση του αρχαιότατου εκείνου ποιητικού γένους, που δεν είχε βρει τη θεωρητική του αναγνώριση στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη και των νεότερων ευρωπαίων “διαδόχων του”: της “λυρικής ποίησης” (Βελουδής 1992, 48).

Συχνά στη διάκριση ποίησης και πεζογραφίας δίνεται αισθητική βαρύτητα. Χαρακτηριστική είναι η μεταφορά που χρησιμοποιεί ο François de Malherbe (1555-1628), και την οποία δανείζεται ο Gérard Genette στο βιβλίο του *Fiction et Diction* (1991), για να περιγράψει τη σχέση της ποίησης με τον πεζό λόγο: «η ποίηση, σε σχέση με την πρόζα ή με την κοινή γλώσσα, είναι ό,τι ο χορός σε σχέση με το περπάτημα» (Genette 1993, 13, πβ. Σεφέρης 1981, 240).

Η καλλιέργεια του αφηγηματικού μυθοπλαστικού πεζού λόγου από τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα είναι συνέπεια μιας γενικότερης θεωρητικής ενασχόλησης με την πεζογραφία και την αναζήτηση σχετικής ορολογίας για τα νεωτερικά είδη (πβ. για τη νεοελληνική αφηγηματική πεζογραφία, Αθήνη 2010).

δ) Μυθοπλαστική και μη μυθοπλαστική λογοτεχνία

Στον αγγλοσαξονικό χώρο χρησιμοποιείται συχνά η διάκριση των λογοτεχνημάτων σε μυθοπλαστικά («fiction») και μη μυθοπλαστικά («non-fiction»). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν όλα τα λογοτεχνικά κείμενα που βασίζονται στη φαντασία (μυθιστορήματα, έργα επιστημονικής φαντασίας, κτλ.), στη δεύτερη αυτά που αντλούν από την πραγματική ζωή (βιογραφικά έργα, μαρτυρίες κτλ.). Ωστόσο, αυτός ο διαχωρισμός αφορά κυρίως τη γραμματεία και όχι ειδικά τη λογοτεχνία (βλ. Κεφάλαιο 1).

ε) Μυθοπλαστικό ή μιμητικό γένος και λυρικό ή υπαρξιακό γένος κατά την Käte Hamburger

Στο βιβλίο της *Η λογική της ποίησης* (1957), η Käte Hamburger πρότεινε μια ανακατάταξη των λογοτεχνικών γενών, η οποία, στην εποχή της, προκάλεσε πολλές συζητήσεις, σήμερα όμως θεωρείται πλέον αβάσιμη. Η Hamburger προτείνει τον διαχωρισμό της λογοτεχνίας σε δύο κατηγορίες:

α) το μυθοπλαστικό ή μιμητικό γένος, που περιλαμβάνει το έπος, το δράμα και τη (νεότερη) πεζογραφία, και στο οποίο αποδίδει έντεχνο ή μυθοπλαστικό περιεχόμενο («Fiktion») και

β) το λυρικό ή υπαρξιακό γένος, που περιλαμβάνει τις λυρικές μορφές ποίησης και στο οποίο αποδίδει έναν λόγο περισσότερο πρωτότυπο ή αυθεντικό.

ζ) Πρωτογενή και δευτερογενή γένη κατά τον Michail Bakhtin

Ο Μιχαήλ Μπαχτίν (1895-1975) διαχωρίζει τα λογοτεχνικά γένη με βάση τη συνθετότητά τους. Ουσιαστικά διαχωρίζει δύο τύπους γλωσσικών κειμένων: τα πρωτογενή (ή απλά) και τα δευτερογενή (ή πιο σύνθετα). Η πρώτη κατηγορία συνδέεται με την άμεση λεκτική επικοινωνία, και παραδείγματά της είναι ο καθημερινός διάλογος ή η επιστολή (Bakhtin 2004, 448 κε.). Στα δευτερογενή γλωσσικά γένη ο Μπαχτίν καταχωρίζει τις σύνθετες και εξελιγμένες μορφές επικοινωνίας: τα λογοτεχνικά, επιστημονικά ή κοινωνικοπολιτικά λογοτεχνικά κείμενα. Τα δευτερογενή γένη μπορεί να αφομοιώσουν άλλα πρωτογενή, να τα μετασηματίσουν και να αλλάξουν το χαρακτήρα τους, όπως στην περίπτωση ένταξης διαλόγων σε ένα μυθιστόρημα. «Το κάθε κείμενο, συνεπώς, μπορεί να δημιουργεί το είδος του, να δημιουργεί, χάρη σε ρηξικέλευθες συγγραφικές / καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες, μια πρωτότυπη συναρμογή στοιχείων (κειμενικών ή / και επικοινωνιακών), εν αναφορά πάντοτε προς τον αμέσως προηγούμενό του κειμενικά εκπεφρασμένο ειδολογικό κανόνα, την αρτιότητα του οποίου αμφισβητεί ή / και ανατρέπει αναλαμβάνοντας με τη σειρά του θεσμικό ρόλο, μέσα σε μια ατελείωτη διαδικασία μετασηματισμών» (Αγγελάτος 2011, 44).

η) Θεωρητικά – ιστορικά γένη κατά τον Tzvetan Todorov

Ως δομιστής, ο Tzvetan Todorov προτείνει ένα μοντέλο λογοτεχνικών γενών, οργανωμένο με βάση μια θεμελιακή διάρθρωση και μια λογική (ή «γραμματική»). Με αφορμή την κριτική του στο βιβλίο του Northrop Frye *Ανατομία της κριτικής* (1959 / 1996), ο Todorov αναπτύσσει το δικό του ειδολογικό σύστημα, στο οποίο δεν λαμβάνονται υπόψη μόνο τα ενδοκειμενικά χαρακτηριστικά, αλλά και τα εξωκειμενικά: ο αναγνώστης, η πρόσληψη του κειμένου και η εμπορευματοποίησή του. Έτσι ο Todorov διαχωρίζει τα γένη σε ιστορικά και συστηματικά ή θεωρητικά (βλ. Todorov 1991).

2.2. Τρία λογοτεχνικά γένη

α) Έπος, Δράμα και Λυρική ποίηση

Ο γάλλος Charles Batteaux, στο έργο του *Cours de belles lettres ou principes de la littérature* (5 τόμ., 1747-1750) ενισχύει τη θέση της λυρικής ποίησης ως τρίτου γένους μετά την επική και τη δραματική ποίηση.

Επηρεασμένος από τον Αριστοτέλη και από την ταξινόμηση φυτών και ζώων του Σουηδού βοτανολόγου Κάρολου Λινναίου (Carl von Linné, *Systema Naturae*, 1735) ο Johann Wilhelm von Goethe ανέπτυξε τη θεωρία των τριών «φυσικών ειδών ποίησης» (*Naturformen der Dichtung*, 1819), διαχωρίζοντας τη λογοτεχνία σε έπος, λυρική ποίηση και δράμα.

CAROLI LINNÆI REGNUM ANIMALE					
I. QUADRUPEDIA	II. AVES	III. AMPHIBIA	IV. PISCES	V. INSECTA	VI. VERMES
PARADOXA					
[Detailed list of animals and mythical creatures in Latin, organized by kingdom]					

Εικόνα 2.1. Η ταξινόμια των ζώων του Λινναίου, *Regnum Animale*, 1735 (πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linnaeus_-_Regnum_Animale_%281735%29.png)

Η τριμερής διάκριση του Γκαίτε υπήρξε η επικρατέστερη στην ιστορία της λογοτεχνίας. Όπως έγραφε το 1819: «Αλληγορία, διδακτικό ποίημα, δράμα, ελεγεία, ειδύλλιο, επίγραμμα, επιστολή, επιστολή ηρωίδας, εποποιία, διήγημα, καντάτα, μπαλάντα, μυθιστορία, μυθιστόρημα, μύθος, ωδή, παραωδία, σάτιρα.

Αν προσπαθήσουμε να κατατάξουμε μεθοδολογικά τις ποιητικές μορφές που παραθέσαμε σε αλφαβητική σειρά, και πολλές άλλες παρόμοιες, θα συναντήσουμε μεγάλες και δύσκολα αντιμετωπίσιμες δυσκολίες. Αν εξετάσουμε πιο προσεκτικά τα παραπάνω είδη, θα παρατηρήσουμε πως ορισμένα πήραν το όνομά τους με βάση εξωτερικά τους χαρακτηριστικά, άλλα με βάση το περιεχόμενό τους, λίγα όμως με βάση την ουσιαστική τους μορφή. Διαπιστώνουμε γρήγορα πως ορισμένα μπορούν να παρατεθούν παρατακτικά, άλλα πάλι υπόκεινται σε ευρύτερες κατηγορίες. Το καθένα επιδιώκει να υφίσταται και να ενεργεί αυτόνομα, για την ευχαρίστηση και την απόλαυση που προσφέρει, αν όμως χρειάζομαστε, για διδακτικούς ή ιστορικούς σκοπούς, μια ορθολογικότερη κατάταξη, τότε αξίζει μάλλον να την αναζητήσουμε» («Σημειώσεις και πραγματείες για την καλύτερη κατανόηση του Δυτικοανατολικού Διβανίου», 1819).

Κατά τον Γκαίτε, οι τρεις αυτές «φυσικές μορφές ποίησης» μπορεί να συνυπάρχουν σε ένα και το ίδιο ποιητικό είδος. Έτσι, για παράδειγμα, η μπαλάντα συνενώνει επικά, λυρικά και δραματικά στοιχεία.

Τέλος, ο Ferdinand Brunetière, στο έργο του *Η εξέλιξη των ειδών στην ιστορία της λογοτεχνίας* (*L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*, 1890), αξιοποιεί τη Δαρβινική θεωρία στην εξέλιξη και τη φυσική επιλογή της λογοτεχνίας. «Ο Ferdinand Brunetière, με το έργο του *Η εξέλιξη των ειδών στην ιστορία της λογοτεχνίας*, μεταφέρει στη λογοτεχνία τις απόψεις του σύγχρονου του βιολογισμού, προτείνοντας μια,

ανάλογη με τον φυσικό και ζωικό κόσμο, γέννηση, ανάπτυξη και εξαφάνιση των λογοτεχνικών ειδών. Τα αριστουργήματα, ο κανόνας, επιβιώνουν σύμφωνα με τον νόμο της φυσικής επιλογής» (Αρσενίου 2012, 87).

β) Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο

Όπως ήδη αναφέραμε στην αρχή, στην ελληνική γραμματολογία έχει καθιερωθεί η διάκριση της λογοτεχνίας σε ποίηση, πεζογραφία και θέατρο, με αφετηρία τον τριαδικό διαχωρισμό της σε έπος, λυρική ποίηση και δράμα, της οποίας αποτελεί, στην ουσία, παραλλαγή.

γ) Διηγηματική, δραματική και κατά παραβολή (Δημήτριος Καταρτζής)

Μια ενδιαφέρουσα, αν και χωρίς συνέχεια για την ελληνική γραμματολογία, διάκριση εισάγει ο Δημήτριος Καταρτζής στο διδακτικό του σύγγραμμα *Γνώθι σαυτόν* (1787, δεύτερη επεξεργασμένη μορφή 1796), που είναι επηρεασμένο από τη γαλλική *Εγκυκλοπαίδεια*. Εκεί προτείνει ένα «συστηματικό διάγραμμα της ανθρωπίνης ή θείας σοφίας μας», χωρισμένο στις εξής μεγάλες κατηγορίες: α) «Μνήμη ή ιστορία», β) «Διάνοια ή φιλοσοφία», γ) «Φαντασία ή ποίηση». Ενώ οι πρώτες δύο κατηγορίες αφορούν ιστορικές, τεχνικές, επιστημονικές, γραμματικές, ηθικές και φιλοσοφικές θεματικές, η τρίτη κατηγορία αφορά την ποιητική τέχνη, με την ευρύτερη σημασία της:

«Φαντασία ή ποίησι.

Η ιστορία έχ' επιστητό τα καθ' έκαστα 'που είναι ή που ήτανε φύσει όντα· η ποίησι όμως τα καθ' έκαστα 'που έπλασ' η φαντασία κατά μίμησιν εκείνων. Όθεν δεν ήταν παράξενο ν' ακολουθήσ' η ποίησι μιαν' απτής διαίρεσες της ιστορίας· πλην τα διάφορα γένη της ποίησις και τα διάφορα υποκείμενά της μας βιάζουν να κάμουμε δύο, ήγουν ή το ποίημα έχ' υποκείμενο ιερό, ή βέβηλο. Και πάλε, ή ο ποιητής διηγάται παρεληλυθότα, ή τα φέρνει στο ενεστός, δίδωντάς τα πράξι κ' ενέργεια, ή δίδει σώματα σε όντα κατ' αφάιρεσιν και νοητά. Η πρώτ' απ' αυταίς ονομάζεται διηγηματική, η δεύτερη δραματική, η τρίτη κατά παραβολήν. Η εποποιία, η ωδαίς, τα επιγράμματα, τα μυθεύματα και τα εξής, είν' ως επιτοπλείστον της διηγηματικής ποίησις· η τραγωδία, η κωμωδία, τα μελωδητά δράματα, τα βουκολικά και τα εξής, είναι της δραματικής· η αλληγορίας και τα τοιαύτα είναι της κατά παραβολήν» (Καταρτζής 1999, 137).

Για την κατηγορία της «φαντασίας ή ποίησις», ο Καταρτζής στηρίζεται στην αριστοτελική αντίληψη της ποιητικής ως μίμησης, γι' αυτό κατατάσσει σε αυτήν και τη ζωγραφική, τη γλυπτική και την αρχιτεκτονική: «Ποίησι λέγωντας εννοούμε καθ' αυτό τα πλασματάδη» (Καταρτζής 1999, 137). Ως τρίτη κατηγορία ο Καταρτζής προσθέτει την παραβολή, η οποία θα εμφανιστεί αργότερα στα έργα γερμανών λογίων ως τέταρτη κατηγορία (διδασκτική ποίηση, *didaktische Dichtung*, *Lehrgedicht*), μετά την επική, τη λυρική και τη δραματική ποίηση (βλ. εδώ 2.3).

2.3. Τέσσερα λογοτεχνικά γένη

Μια επιπλέον κατηγορία, που προστέθηκε στο έπος, το δράμα και τη λυρική ποίηση, είναι η διδακτική ποίηση. Έτσι, σε αυτή την κατάταξη, τα λογοτεχνικά γένη διακρίνονται στην επική, τη δραματική, τη λυρική και τη διδακτική ποίηση. Η διδακτική ποίηση αναφέρεται κυρίως στο διδακτικό ποίημα, τον μύθο και το παραμύθι, την παραβολή, την αλληγορία, αλλά και τον γρίφο, τη σάτιρα και την παρωδία.

2.4. Άλλοι εναλλακτικοί τρόποι ταξινόμησης

Αντίδραση στην ταξινόμηση των λογοτεχνικών γενών έχουν εκφράσει μια σειρά θεωρητικοί της λογοτεχνίας με κύριο εκπρόσωπο τον Benedetto Croce. Ο Croce κάνει λόγο για «τη σφαλερή θεωρία των λογοτεχνικών γενών» (Benedetto Croce 1970, 138). Εφόσον κάθε λογοτεχνικό έργο είναι μοναδικό, δεν μπορεί να συγκριθεί με κανένα άλλο. Για τον Croce μια «Ιστορία της ποίησης» δεν προκύπτει από ταξινόμηση με κριτήριο τα λογοτεχνικά γένη και είδη, αλλά με βάση τους συγγραφείς και τα έργα τους.

Στο βιβλίο του *Οι λέξεις και τα πράγματα* ο Michel Foucault ξεκινά την προβληματική του για την ταξινόμηση και τη διαχείριση του *ίδιου* και του *άλλου* (*du même et de l'autre*), με έναν κατάλογο του Χ. Λ. Μπόρχες, δανεισμένο από κινέζικη εγκυκλοπαίδεια, όπου τα ζώα κατατάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

α) Τα ανήκοντα στον αυτοκράτορα.

β) Τα βαλσαμωμένα.

- γ) Τα εξημερωμένα.
- δ) Τα χοιρίδια του γάλακτος.
- ε) Τις σειρήνες.
- στ) Τα μυθολογικά.
- ζ) Τους αδέσποτους σκύλους.
- η) Εκείνα που περιέχονται στην παρούσα ταξινόμηση.
- θ) Εκείνα που φασαρεύονται σαν τρελά.
- ι) Τα αναρίθμητα.
- ια) Τα ζωγραφισμένα μ' ένα πολύ λεπτό πινέλο από καμηλότριχα.
- ιβ) Τα λοιπά.
- ιγ) Εκείνα που μόλις έσπασαν το κανάτι.
- ιδ) Εκείνα που από μακριά φαίνονται ωσάν μύγες» (βλ. για τη μετάφραση Σεφέρης 1973, 47).

Ο Foucault σημειώνει ότι η έκπληξη που αισθανόμαστε ακριβώς γι' αυτή την ταξινόμηση μας δείχνει ότι «η εξωτική χάρη αυτής της *άλλης* σκέψης είναι που μας δείχνει τα όρια της δικής μας: την καθαρή αδυναμία μας να το σκεφτούμε *αυτό*».

3. Λογοτεχνικά είδη

Από την ποικιλία λογοτεχνικών ειδών, ορισμένα μόνο έχουν κανονικοποιηθεί. Η κατάταξη των γνωστότερων και δημοφιλέστερων λογοτεχνικών ειδών γίνεται συνήθως (με κάποιες παραλλαγές) με βάση τις υποδιαίρεσεις α) ποίηση(ποιητικά είδη), β) πεζογραφία (αφηγηματικά είδη), γ) θέατρο (δραματικά είδη).

3.1. Ποίηση / Ποιητικά είδη

Ορισμένα ποιητικά είδη έχουν καταβολή από αρχαίες ποιητικές μορφές, όπως τα πρώτα που εξετάζουμε. Άλλα έχουν λαϊκή ή δημοτική προέλευση και πολλά απηχούν δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Ο κατάλογος των ποιητικών ειδών που ακολουθεί δεν είναι εξαντλητικός.

Ωδή

Η ωδή είναι ένα εκτενές ποίημα, χωρισμένο σε τρία μέρη: α) τη στροφή, β) την αντιστροφή και γ) την επωδή. Οι ωδές στη νεότερη νεοελληνική λογοτεχνία μιμούνται συνήθως τη μορφή της αρχαίας ωδής (κατά το πρότυπο του Αλκαίου ή της Σαπούς), συνδέονται συχνά με τον έπαινο και έχουν ύφος μεγαλειώδες. Ελάχιστα γνωστά παραδείγματα αυτού του τύπου είναι η [Ωδή εις το Έαρ](#) (1817) του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου, η [Ωδή Σαπφική](#) (1835) του Γεωργιάδη-Λευκία ή η [Ωδή του Παναγιώτη Σούτσου](#) (1835) για τον βασιλέα Όθωνα.

Ειδικά για τις ωδές του έγινε γνωστός ο Ανδρέας Κάλβος, με δύο συλλογές πατριωτικού περιεχομένου: τη *Λύρα* (1824) και τα *Λυρικά* (1826). Οι συνολικά είκοσι [ωδές](#) του Κάλβου είναι συνθεμένες σε μια ιδιαίτερη στιχουργική μορφή, την καρβική στροφή (πέντε ανομοιοκατάληκτοι στίχοι, από τους οποίους οι τέσσερις πρώτοι αποτελούνται από έξι έως οκτώ συλλαβές με τόνο στην έκτη συλλαβή, ενώ ο τελευταίος στίχος είναι παροξύtonος πεντασύλλαβος):

«Ας μη βρέξει ποτέ
το σύννεφον, και ο άνεμος
σκληρός ας μη σκορπίσει
το χώμα το μακάριον
'που σας σκεπάζει».
(«Εις τον Ιερόν Λόχον», α' στροφή).

Υμνος

Ο ύμνος είναι είδος εγκωμιαστικό και συγγενεύει με την ωδή. Στην αρχαιότητα το εξυμνούμενο πρόσωπο ήταν ήρωας, ολυμπιονίκης ή θεός, ενώ τη χριστιανική εποχή ήταν άγιος. Στη βυζαντινή λογοτεχνία ο όρος χρησιμοποιείται, με ευρύτερη σημασία, για να δηλώσει το εκκλησιαστικό άσμα. Ο βυζαντινός ύμνος είναι συνήθως ταυτόσημος με το κοντάκιο.

Το γνωστότερο νεοελληνικό παράδειγμα ύμνου, με αρχαιοελληνικό ή μάλλον δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο, είναι ο [Ύμνος εις την Ελευθερίαν](#) (1823) του Διονύσιου Σολωμού.

«Σε γνωρίζω από την κόψη
του σπαθιού την τρομερή,
σε γνωρίζω από την όψη,
που με βιά μετράει τη γη».
(«Ύμνος εις την ελευθερίαν», α' στροφή)

Ελεγεία

Η ελεγειακή ποίηση έχει κύριο χαρακτηριστικό της τον θρήνο. Στην αρχαιότητα, η ελεγεία ήταν μονοφωνικό τραγούδι μελαγχολικού χαρακτήρα και απαγγέλλονταν με συνοδεία αυλού. Τη νεότερη εποχή, ελεγειακά χαρακτηρίζονται τα ποιήματα που εκφράζουν μια απαισιόδοξη στάση, μια διάθεση νοσηρή, πεισιθάνατη ή μελαγχολική. Ελεγειακά στοιχεία βρίσκονται και στο δημοτικό τραγούδι.

Ως ελεγειακοί ποιητές έχουν χαρακτηριστεί οι Διονύσιος Σολωμός, Λορέντζος Μαβίλης, Λάμπρος Πορφύρας, Κώστας Καρυωτάκης, Άγγελος Σικελιανός κ.ά., ενώ σε κάποιες ποιητικές συλλογές περιλαμβάνεται στον τίτλο τους ο όρος ελεγεία, λ.χ. [Τα ελεγεία και τα ειδύλλια](#) (1898) του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, η συλλογή [Ελεγεία και Σάτιρες](#) (1927) του Κώστα Καρυωτάκη ή *Τα ελεγεία της οξώπετρας* (1991) του Οδυσσέα Ελύτη.

«Στην άμμο τα έργα στήνονται μεγάλα των ανθρώπων,
και σαν παιδάκι τα γκρεμίζει ο Χρόνος με το πόδι».
(Κ. Καρυωτάκης, «Φθορά», από τα *Ελεγεία και Σάτιρες*)

Επίγραμμα

Το επίγραμμα εκφράζει μια ποιητική σκέψη διατυπωμένη συνοπτικά. Αρχικά εμφανίστηκε ως επιγραφή σε τάφους ή μνημεία και είχε συχνά τη μορφή διστίχου. Τη βυζαντινή εποχή, στο επίγραμμα χρησιμοποιήθηκε περισσότερο ο δωδεκασύλλαβος, και το θεματικό φάσμα των επιγραμμάτων διευρύνθηκε. Τα νεότερα χρόνια, το επίγραμμα καλλιεργήθηκε κυρίως στις βενετοκρατούμενες περιοχές, με γνωστότερο παράδειγμα την ποιητική συλλογή *Άνθη ευλαβείας* (Βενετία, 1708). Στις περισσότερες εκδόσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, προτάσσονται εγκωμιαστικά ή αφιερωματικά επιγράμματα προς το ίδιο το βιβλίο, τον συγγραφέα, τον εκδότη, τον χορηγό ή τον μεταφραστή του. Στη νεότερη νεοελληνική λογοτεχνία ο όρος χρησιμοποιείται αρκετά ελεύθερα, όπως στο «Επίγραμμα» του Οδυσσέα Ελύτη.

Επίγραμμα

«Πριν απ' τα μάτια μου ήσουν φως
Πριν απ' τον Έρωτα έρωτας
Κι όταν σε πήρε το φιλί
Γυναίκα».
(Οδυσσέας Ελύτης)

Πβ. Η ακαδημία

«Τι ησυχία ιερά!
Τι σιωπή, τι λήθη!
θαρρείς υπό τους θόλους της
το πνεύμα απεκοιμήθη».
(Κωνσταντίνος Σκόκος, «Η ακαδημία»)

Δίστιχο

Το δίστιχο είναι μορφή σύντομης στροφής ή αυτοτελούς ποιήματος που αποτελείται από δύο στίχους, συνήθως ομοιοκατάληκτους. Στην αρχαία ποίηση ανάμεσα στις σταθερές μορφές ήταν το ελεγειακό δίστιχο, που συνδυάζει ένα εξάμετρο στον πρώτο στίχο και ένα πεντάμετρο στον δεύτερο. Τη μορφή διστίχου έχουν οι

μαντινάδες (βλ. πιο κάτω), τα κυπριακά τσιατίσματα και τα λιανοτράγουδα, ενώ, αν συνδυαστούν, μπορεί να συνθέσουν ένα μεγαλύτερο ποίημα (όπως στον [Ερωτόκριτο](#) του Β. Κορνάρου ή στον *Επιτάφιο* του Γ. Ρίτσου).

«Το δύστυχο το δίστιχο πες πού' ναι δαχτυλίδι
Με διπλοδιαμαντόπετρα τη ρίμα για στολίδι».
(Λορέντζος Μαβίλης, «Πες»)

Τραγούδι

Το τραγούδι συνδυάζει τη στιχουργία με τη μελωδία και τη μουσική (ενίοτε και το χορό) και είναι προορισμένο να εκφέρεται τραγουδιστά από έναν ή περισσότερους τραγουδιστές, ενώ συνήθως συνοδεύεται από μουσικά όργανα. Η χρήση της ομοιοκαταληξίας και επαναλαμβανόμενων στίχων (ρεφραίν) ή λογότυπων είναι συνηθισμένη. Τα τραγούδια χωρίζονται σε κατηγορίες ανάλογα με το είδος της μουσικής (έντεχνα, λαϊκά, ρεμπέτικα), τον τόπο προέλευσης (ηπειρώτικα, κυκλαδίτικα κτλ.), την ιστορική τους προέλευση (φαναριώτικα, συμυρναίικα κτλ.) ή τον δημιουργό τους (επώνυμα ή ανώνυμα δημοτικά). Στη γλώσσα μας ο όρος τραγούδι δηλώνει κάποτε το ποίημα (λ.χ. Παλαμάς, *Τραγούδια της πατρίδος μου*).

Δημοτικό τραγούδι

Με τον όρο «δημοτικό τραγούδι» χαρακτηρίζονται τα παραδοσιακά άσματα που αναπτύχθηκαν πριν από την αστικοποίηση της κοινωνίας, είναι συνήθως ανώνυμα, έχοντας κάποιον αρχικό άγνωστο δημιουργό. Τα δημοτικά τραγούδια ανήκουν στην προφορική παράδοση και μεταφέρονται από στόμα σε στόμα, αποκτώντας έτσι συλλογικό χαρακτήρα. Αυτό εξηγεί τις διάφορες παραλλαγές τους (πβ. Κεφάλαιο 1.10). Υπάρχουν όμως και νεότερες, επώνυμες προσπάθειες μίμησης του δημοτικού τραγουδιού, π.χ. από τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή (*Δήμος και Ελένη*, 1837).

Τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια είναι συνθεμένα σε (συνήθως ανομοιοκατάληκτους) δεκαπεντασύλλαβους. Χαρακτηριστικό του στίχου τους είναι η σημασιολογική αυτοδυναμία του διστίχου, του ενός στίχου ή και του ημιστίχιου. Η ποιητική γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών είναι ζωντανή, με προσωποποιήσεις ζώων και σταθερούς εκφραστικούς τρόπους (όπως τα ρητορικά ή άστοχα ερωτήματα, λογότυπους, το νόμο των τριών κτλ.), βλ. Σηφάκης 1988.

Η πρώτη έντυπη ποιητική συλλογή εκδόθηκε από τον Claude Fauriel (*Chants populaires de la Grèce moderne*, 1824-1825, βλ. Πολίτης 1984), ενώ ο πρώτος που ασχολήθηκε με την κατάταξη των δημοτικών τραγουδιών είναι ο Ν. Γ. Πολίτης, χωρίζοντας τα τραγούδια με θεματικά κριτήρια. Διακρίνονται τρεις μεγάλες θεματικές κατηγορίες:

- α) τραγούδια που αναφέρονται στον δημόσιο βίο (κλέφτικα, ακριτικά, θρηνητικά πόλεων)·
- β) τραγούδια που αναφέρονται στον ιδιωτικό βίο (μοιρολόγια, νανουρίσματα, της ξενιτιάς ή της αγάπης)·
- γ) τραγούδια που χαρακτηρίζονται παραλογές.

Παραλογή

Η παραλογή είναι ένα πολύστιχο δημοτικό τραγούδι με αφηγηματικό χαρακτήρα και έχει συνήθως δραματική εξέλιξη. Οι γνωστότερες παραλογές είναι «Του νεκρού αδερφού», «Το γιοφύρι της Άρτας», «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου» κ.ά. Σήμερα σπάνια παράγονται νέες παραλογές. Εξαίρεση αποτελεί η πρόσφατη «Παραλογή» του Δημοσθένη Παπαμάρκου, που ανανεώνει το είδος παρεμβάλλοντας γοθικά στοιχεία:

«Γ' απόβραδα που η νυχτιά σκόρπιζε στρατολάτες
κι όλοι ταχιά μαζεύουνταν στα σπίτια για να πάνε
να μην τους πιάσει η σκοτεινιά να μην τους πιάσει η νύχτα
κι όξω από τόπο σίγουρο τους βρει η κακιά η ώρα
έτρεχα δίπλα στη φωτιά, δίπλα στο καντηλέρι
στ' άγιο το φως να κOURνιαστώ, να φάγω το φαΐ μου.
Έπαιρνε ο πάππος το θρονί και κάθονταν σιμά μου
κι έλεγε και μουρμούριζε στην ξένη τη λαλιά του
για ιστορίες και θάματα που 'ζησε στα μικράτα. [...]

(Παπαμάρκος 2014, 55).

Αστικό και φαναριώτικο τραγούδι

Σε αντίθεση με τα δημοτικά τραγούδια, τα αστικά στιχουργήματα είναι συνήθως συνθεμένα σε γλώσσα πιο λόγια. Η ονομασία των λεγόμενων «φαναριώτικων» τραγουδιών ανάγεται στην προέλευσή τους από τον φαναριώτικο χώρο, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, διαδόθηκαν, ωστόσο, τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα σε πολλά αστικά κέντρα του ελληνισμού (Βουκουρέστι, Ιάσι, Σμύρνη). Τα αστικά στιχουργήματα ακολουθούν ποικίλες μετρικές μορφές που σχετίζονται ενίοτε και με τη μελωδία, με συνηθέστερο τον οκτασύλλαβο με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Θέματα του έρωτα, της τύχης και της ματαιότητας της ζωής, αλλά και του ποτού και της καλοπέρασης είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα. Τα στιχουργήματα αυτά κυκλοφορούσαν συνήθως σε χειρόγραφες συλλογές, τις μισμαγίες, ενώ πολλά παρεμβάλλονται σε έντυπες εκδόσεις πεζών κειμένων, όπως το [Σχολείον των ντελικάτων εραστών](#) (Μτφρ. Ρήγας Βελεστινλής, 1790), το [Έρωτος αποτελέσματα](#) (Ι. Καρατζάς, 1792) ή τον *Νέον Ερωτόκριτον* (Δ. Φωτεινός, 1818).

«Βλέπω πως έρωτος κνησμός,
πολλάκις γίνεται σεισμός,
ήτοι επιδημία·
και καταντά κολλητικόν,
το πάθος το ερωτικόν,
ωσάν κακοχυμία [...].»

([Τα κατά Κλεάνθην και Αβροκόμην](#) του Κωνσταντίνου Μάνου, 1836, σ. 58, α' στροφή)

Μπαλάντα

Η ονομασία μπαλάντα προέρχεται από τη γαλλική ballade, και δήλωνε αρχικά το χορευτικό τραγούδι (από το λατινικό ballare = χορεύω). Ο Βιζυηνός την εξελλήνισε σε *βάλλισμα* ([Ανά τον Ελικώνα](#)). Η μπαλάντα είναι πολύστροφη και διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες:

α) τη μπαλάντα γερμανικού τύπου, χωρίς σταθερή στιχουργική μορφή, που καμιά φορά συγγέεται με την παραλογή ή το επύλλιο.

β) την έντεχνη γαλλικού τύπου μπαλάντα, που αποτελείται από τρεις στροφές με ισάριθμους (οχτώ έως δώδεκα) στίχους και μια τέταρτη στροφή (την «επωδό» ή «στάσιμο») με τον μισό αριθμό στίχων.

Παραδείγματα:

α) Μιχάλης Κατσαρός, [«Μπαλάντα στους ποιητές που πέθαναν νέοι»](#) (1958)

β) Κώστας Καρυωτάκης, [«Μπαλάντα στους ποιητές άδοξοι που 'ναι»](#) (1921).

Μαντινάδα

Η μαντινάδα αποτελείται από δεκαπεντασύλλαβα ομοιοκατάληκτα δίστιχα, που μπορεί να συνδυάζονται σε πολύστιχες συνθέσεις, να τραγουδιούνται και να συνοδεύονται με μουσική. Πολλές μαντινάδες είναι ερωτικές ή/και σατιρικές. Η μαντινάδα είναι ένα ζωντανό στοιχείο της Κρητικής παράδοσης, που καλλιεργείται ως σήμερα, ενσωματώνοντας πολλές φορές σύγχρονα στοιχεία, ενώ ο δημιουργός της παραμένει συνήθως ανώνυμος (πβ. δίστιχα).

«Ήθελα να' μαι κινητό στα φύλλα της καρδιάς σου
που να κατέχω μόνο εγώ το ρip του έρωτά σου».

ή:

«Σαν αποθάνω βάλτε μου το κινητό στο μνήμα
μα μη με θάψετε βαθιά, γιατί δε θα 'χω σήμα».

Σονέτο

Το σονέτο ανήκει στα ποιήματα με σταθερή μορφή, προέρχεται από τα ιταλικά (όπου sonetto = μικρός ήχος) και έχει επίσης αποδοθεί στα ελληνικά με τον όρο «δεκατετράστιχο» (Παλαμάς), εφόσον βέβαια αποτελείται από δεκατέσσερις στίχους. Διακρίνονται δύο βασικές μορφές σονέτων:

α) το ιταλικό ή Πετραρχικό σονέτο (δύο τετράστιχες στροφές με ομοιοκαταληξία αββα αββα και δύο τρίστιχες στροφές με ομοιοκαταληξία γδε γδε ή γδγ δγδ ή με άλλο, παρόμοιο συνδυασμό). Οι περισσότεροι νεοέλληνες ποιητές ακολουθούν την Πετραρχική μορφή, κάποτε με παραλλαγές στην ομοιοκαταληξία.

Κ. Καρυωτάκης [Είμαστε κάτι...]

«Είμαστε κάτι ξεχαρβαλωμένες
κιθάρες. Ο άνεμος, όταν περνάει,
στίχους, ήχους παράφωνους ξυπνάει
στις χορδές που κρέμονται σαν καδένες.

Είμαστε κάτι απίστευτες αντένες.
Υψώνονται σα δάχτυλα στα χάη,
στην κορυφή τους τ' άπειρο αντηχάει,
μα γρήγορα θα πέσουνε σπασμένες.

Είμαστε κάτι διάχυτες αισθήσεις,
χωρίς ελπίδα να συγκεντρωθούμε.
Στα νεύρα μας μπερδεύεται όλη η φύσις.

Στο σώμα, στην ενθύμηση πονούμε.
Μας διώχνουνε τα πράγματα, κι η ποίησις
είναι το καταφύγιο που φθονούμε».

β) το αγγλικό ή σαιξπηρικό σονέτο (τρεις τετράστιχες στροφές με ομοιοκαταληξία αβαβ, γδγδ, εζεζ και ένα τελικό ομοιοκατάληκτο δίστιχο ηη).

Σαίξπηρ, σονέτο 18

«Πως να σε πω – καλοκαιριάτικο πρωί;
Έχεις πιο εύκρατη μορφή, πιο ερασμία·
γνωρίζω ανέμους που κι ο Μάης φυλλορροεί,
τα καλοκαίρα έχουν πάντα προθεσμία.

Κάποτε καίει ο επουράνιος οφθαλμός
και της χροιάς του ο χρυσός συχνά θαμπώνει,
κάποιος μοιραίος του καιρού αναπαλμός
την ομορφιά της ομορφιάς απογυμνώνει.

Μα εσύ αιώνιο θα έχεις καλοκαίρι
κι η ομορφιά σου δεν θ' απαλλοτριωθεί,
δεν θα επιάρεται ο Άδης πως σε ξέρει
καθώς θα γράφεσαι στου χρόνου την πληθύ.

Όσο ζουν οι άνθρωποι και βλέπουν θα γυρίζουν
σ' αυτούς τους στίχους και ζωή θα σου χαρίζουν».
(Μτφρ. Βασίλης Ρώτας, Ρώτας - Δαμιανάκου 1978, 200).

γ) Μια τρίτη, λιγότερο γνωστή, μορφή αντιπροσωπεύει το Σπενσεριανό σονέτο, που είναι παραλλαγή του σαιξπηρικού (τρεις τετράστιχες στροφές με ομοιοκαταληξία αβαβ, γδγ, εζεζ και ένα τελικό ομοιοκατάληκτο δίστιχο εε).

Οι ρίζες του σονέτου ανάγονται στην Ιταλία, με κύριους εκφραστές τον Πετράρχη και τον Δάντη. Υπό την επίδραση του Πετράρχη και των Πετραρχικών ποιητών γράφτηκαν τα *Κυπριακά ερωτικά ποιήματα* (16^{ος} αιώνας). Σε μορφή σονέτου είναι γραμμένα και τα τρία χορικά στην Κρητική τραγωδία *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* (1674) του Ιωάννη Ανδρέα Τρώιλου, ενώ κάποια σονέτα βρίσκονται και στη συλλογή *Άνθη ευλαβείας* (1708).

Στη νεοελληνική λογοτεχνία, το σονέτο καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα με βασικούς εκπροσώπους τον Παλαμά, τον Γρυπάρη και τον Μαβίλη.

Βιλανέλλα

Η βιλανέλλα είναι ποίημα με σταθερή μορφή που προέρχεται από τα ιταλικά ποιμενικά τραγούδια. Χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η συνεχής επανάληψη κάποιων στίχων σε μορφή ρεφραίν. Στη νεοελληνική λογοτεχνία το είδος δεν έχει καλλιεργηθεί ιδιαίτερα· βιλανέλες έγραψε ο Μάκρος Τσιριμώκος.

Βιλανέλα

«Γειά και χαρά! καλή μου φίλη
για τίποτε να μη σε μέλει,
βρήκα τετράφυλο τριφύλι.

Μοσκάτο πίες απ' το σταφύλι,
που ονειρεφτό το βγάζει αμπέλι
Γειά και χαρά! καλή μου φίλη.

Και πια η Ζωή θαχει του Απρίλη
την ομορφιά, γλυκιά σα μέλι.
Βρήκα τετράφυλο τριφύλι.

Στης μοίρας μας θ' ανθούν τα χείλη
χαμόγελα, θέλει δε θέλει.

Γειά και χαρά! καλή μου φίλη,
βρήκα τετράφυλο τριφύλι».

(Μ. Τσιριμώκος, *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 13 (1934), 334).

Μαδριγάλι

Το μαδριγάλι είναι ένα σύντομο ερωτικό μελοποιημένο ποίημα που άνθισε την εποχή της Αναγέννησης. Στη νεοελληνική λογοτεχνία, γνωστός για τα μαδριγάλια του είναι ο Κρητικός μουσικός Φραγκίσκος Λεονταρίτης, ενώ στο είδος δοκιμάστηκε και ο Κωστής Παλαμάς.

Πεζό ποίημα, πεζοτραγούδο ή ποίημα σε πεζό

Το πεζό ποίημα ή ποίημα σε πεζό (γαλλικά *roème en prose*) δεν έχει στιχουργική διάρθρωση ή ομοιοκαταληξία, έχει όμως έντονα στοιχεία λυρισμού, ρυθμό στη γλώσσα και λυρική υποκειμενικότητα, έτσι ώστε διαφέρει από τον συνηθισμένο πεζό λόγο. Πρώιμες εμφανίσεις πεζών ποιημάτων στη νεοελληνική λογοτεχνία έχουμε με τη μετάφραση του *Πρώτου ναύτη* (1797) του Γκέσνερ, την εποχή του ρομαντισμού και ιδιαίτερα την περίοδο 1880-1930 (βλ. Κατσιγιάννη 2001, όπου πλούσιο ανθολόγιο κειμένων).

Χαϊκού

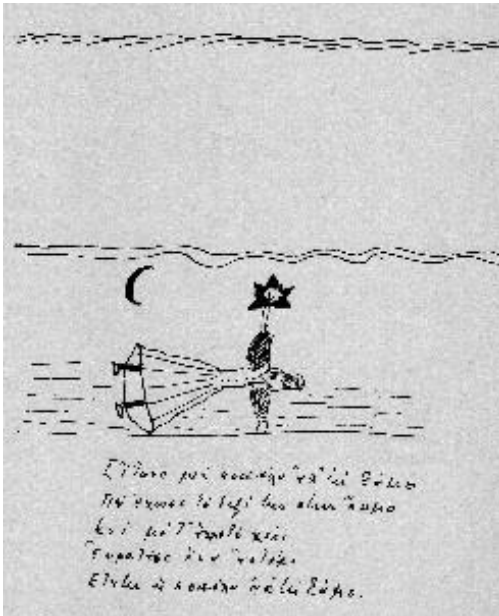
Το χαϊκού ανήκει στις σταθερές ποιητικές μορφές με καταγωγή από την Ιαπωνία. Αποτελείται από τρεις στίχους των πέντε, επτά και πέντε συλλαβών. Ως εισηγητής του χαϊκού στην Ελλάδα θεωρείται ο Γιώργος Σεφέρης με τη συλλογή του «Δεκαέξι χαϊκού» (*Τετράδιο Γυμνασμάτων*, 1928-1937). Μετά το σονέτο, είναι από τα πιο δημοφιλή ποιητικά είδη. Στην *Ανθολογία ελληνικού χαϊκού* (Χ. Τουμανίδης-Θ. Δ. Φραγκόπουλος, 1996) αναφέρονται σαρανταοκτώ ποιητές που γράφουν χαϊκού.

«Στον κάμπο ούτ' ένα
τετράφυλλο τριφύλλι.
Ποιος φταίει απ' τους τρεις;»
(Γ. Σεφέρης, «Χαϊκού Β'»)

Λίμερικ

Το λίμερικ είναι χιουμοριστικό (πολλές φορές σκωπτικό) ποιητικό είδος σταθερής μορφής, που αποτελείται από πέντε στίχους με ομοιοκαταληξία ααββα. Τις περισσότερες φορές ο πρώτος στίχος επαναλαμβάνεται ως

τελευταίος. Το είδος συνδέεται με τον Edward Lear (*A Book of Nonsense*, 1843), ο οποίος συνόδευε τα ποιήματα με σκίτσα. Το είδος εισήγαγε στην Ελλάδα ο Γιώργος Σεφέρης, δίνοντάς του μάλιστα την ονομασία *ληρολογήμα*, που παραπέμπει αφενός στο όνομα του Edward Lear και αφετέρου στη λέξη «ληρολογώ». Δύο είναι οι συλλογές του Σεφέρη που περιέχουν τέτοιου είδους ποιήματα, και οι δύο εκδόθηκαν αρκετά χρόνια μετά το θάνατό του: τα παιδικά του ληρολογήματα *Ποιήματα με ζωγραφιές σε μικρά παιδιά* (1975) και τα *Εντεψίζικα* (1989), για ένα πιο πονηρεμένο αναγνωστικό κοινό.

Εικόνα 2.2. Λίμερικ του Σεφέρη (πηγή: Σεφέρης 1975, 9)

Παντούμ

Το Παντούμ είναι ποιητικό είδος που ξεκίνησε από τη Μαλαισία και καθιερώθηκε στην Ευρώπη από τους Victor Hugo, Charles Baudelaire και Paul Verlaine· στην ελληνική λογοτεχνία έγινε γνωστό με ένα ομώνυμο ποίημα του Γιώργου Σεφέρη ([Παντούμ](#)). Το Παντούμ μοιάζει με τη βιλανέλα: αποτελείται από τετράστιχες στροφές με σταυρωτή ομοιοκαταληξία, όπου ο δεύτερος και ο τέταρτος στίχος κάθε στροφής επαναλαμβάνονται ως πρώτος και τρίτος της επόμενης, ενώ ο τέταρτος στίχος της τελευταίας στροφής είναι ο ίδιος με τον πρώτο.

Οπτική ποίηση και καλλιγράφημα

Η οπτική ποίηση περιλαμβάνει όλα τα είδη ποίησης στα οποία η οπτική εικόνα του κειμένου αποτελεί βασικό στοιχείο της καλλιτεχνικής σύλληψης. Είναι δύσκολο να οριοθετηθεί προς άλλα συγγενικά είδη, όπως η καλλιγραφία, η καλλιτεχνική τυπογραφία, η συγκεκριμένη ποίηση και όλα τα είδη της πειραματικής και παιγνιώδους ποίησης.

Τα έξι σχηματισμένα τεχνοπαίγνια της *Παλατινής Ανθολογίας* επηρέασαν την πρόσληψη του είδους στην Αναγέννηση και το Μπαρόκ. Τα ποιήματα αυτά αντλούν το σχήμα τους από τη μετρική τους μορφή και ονομάζονται «ποικιλόσχημα» ή «αντιθετικά». Στη βυζαντινή λογοτεχνία είχαν μεγαλύτερη διάδοση οι «στίχοι υφαντοί», όπου ένας ή περισσότεροι στίχοι ενυφαίνονται στο ποίημα εν είδει ακρόστιχου, μεσόστιχου ή/και τελέστιχου. Τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα το είδος είχε σταθερή θέση στην εκμάθηση της μετρικής και της στιχουργικής, ενώ βρίσκουμε απομιμήσεις αρχαίων τεχνοπαιγνίων λ.χ. στον Λάμπρο Φωτιάδη.

Το είδος ανανεώθηκε από τον Guillaume Apollinaire, ο οποίος είναι ο εισηγητής του όρου «καλλιγράφημα» (*Calligrammes*, 1918), που χαρακτηρίζει ποιήματα ελεύθερης στιχουργίας, στα οποία η διάταξη των γραμμάτων ακολουθεί το περιεχόμενο του κειμένου, που είναι πολλές φορές φιλοτεχνημένο στο χέρι. Στη νεοελληνική λογοτεχνία, τέτοιου τύπου ποιήματα έγραψαν ο Πότης Ψαλτήρας και ο Γιώργος Σεφέρης. Αξιόλογη είναι η δράση της ελληνικής Ομάδας Οπτικής Ποίησης (Στάθης Χρυσικόπουλος, Έρση Σωτηροπούλου, Δημοσθένης Αγραφιώτης, Τηλέμαχος Χυτήρης, Μιχαήλ Μήτρας κ.ά.).

Εικόνα 2.3. Σεφέρης Καλλιγράφημα (πηγή: Σεφέρης 1976, 110-111)

Συγκεκριμένη ποίηση

Ο όρος «συγκεκριμένη ποίηση» δημιουργήθηκε σε αναλογία με τον όρο της «συγκεκριμένης τέχνης»: όπως στην τέχνη απομονώνονται τα χρώματα και τα σχήματα, έτσι και στην ποίηση οι λέξεις, τα γράμματα ή τα σημεία στίξης αποσπώνται από το γλωσσικό τους πλαίσιο για να παρουσιαστούν μεμονωμένα, «συγκεκριμένα» στον θεατή και να γίνει εστίαση στο υλικό της γλώσσας καθαυτής, έτσι ώστε περιεχόμενο και μορφή να ισοδυναμούν. Το συγκεκριμένο ποίημα δεν περιγράφει, *είναι*.

Στη νεοελληνική λογοτεχνία, οι γνωστότεροι ποιητές συγκεκριμένης ποίησης είναι ο Μιχαήλ Μήτρας και ο Αριστοτέλης Νικολαΐδης.

3.2. Πεζογραφία / Αφηγηματικά είδη

Σύντομες μορφές ή «μικρές φόρμες»

Στις σύντομες μορφές ή «μικρές φόρμες» (formes brèves) κατατάσσονται πεζά κείμενα μικρής έκτασης, όπως η παροιμία, το απόφθεγμα, το αξίωμα, το αίνιγμα ο γρίφος και ο αφορισμός ή στοχασμός. Ορισμένα ανήκουν στη γραπτή λόγια παράδοση και άλλα προέρχονται από την προφορική. Ακολουθούν μερικά παραδείγματα.

Παροιμία

Η παροιμία είναι μια σύντομη ρήση που εκφράζει, με αλληγορικό ή μεταφορικό τρόπο, ένα απόφθεγμα λαϊκής σοφίας και έχει διδακτικό σκοπό. Συλλογές παροιμιών υπάρχουν από την αρχαιότητα, στη νεότερη εποχή από τις σημαντικότερες είναι η συλλογή παροιμιών του Ν. Γ. Πολίτη.

«Η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει και κόκκαλα τσακίζει».

Αφορισμός / Στοχασμός

Ο αφορισμός εκφράζει με λιτό τρόπο έναν στοχασμό και ανήκει στα γνωμολογικά είδη. Στο είδος διέπρεψαν μεταξύ άλλων ο Λα Ροσφουκό (La Rochefoucauld), που μεταφράστηκε στα ελληνικά στις αρχές του 19ου αιώνα, ο Γραθιάν (Baltasar Gracián y Morales), ο Νίτσε (Friedrich Nietzsche) και ο Σόπενουερ (Arthur Schopenhauer), στον ελληνόφωνο χώρο ο Σωτήρης Σκίπτης και ο Κωνσταντίνος Τσάτσος. Ο Τσάτσος δίνει στον αφορισμό τον εξής ορισμό: «Ο αφορισμός είναι ένα ιδιαίτερο είδος σκέψης που διαπλάσσει και ένα

ιδιαίτερο είδος έκφρασης, όπως η σπίθα είναι ένα ιδιαίτερο είδος φωτιάς» (Τσάτσος, 1968, 9). Βλ. [Λεξικό παραθεμάτων και αφορισμών](#).

Γρίφος και αίνιγμα

Το αίνιγμα αποτελεί στοιχείο της λαϊκής παράδοσης και αποτελείται, όπως και ο γρίφος, από μια σύντομη ερώτηση ή φράση, της οποίας ο ακροατής / αναγνώστης καλείται να μαντέψει το αντικείμενο.

«Φιλντισένιο περιβόλι, κελαηδεί γλυκό αηδόνι» (= Τα δόντια και η γλώσσα).

Αφηγηματικές μορφές

Διήγημα και σύντομο αφήγημα (short story)

Το διήγημα ανήκει στα βασικά είδη της αφηγηματικής πεζογραφίας. Η σύντομη μορφή του είναι από τα βασικά του χαρακτηριστικά που το διαχωρίζουν από άλλα συναφή είδη: είναι συντομότερο από τη νουβέλα και πολύ συντομότερο από το μυθιστόρημα. Σε σύγκριση με το μυθιστόρημα το διήγημα επικεντρώνεται συνήθως σε ένα μόνο επεισόδιο, έχει μικρότερο αριθμό χαρακτήρων και λιγότερο σύνθετη δομή και πλοκή. Στην ελληνική βιβλιογραφία δεν γίνεται πάντοτε διάκριση μεταξύ (σύντομου) διηγήματος και (εκτενέστερης) νουβέλας. Τα πρώτα χρόνια μάλιστα επικρατούσε σύγχυση με τους όρους των αφηγηματικών ειδών (Μουλλάς 1980).

Στον ελληνικό κόσμο, η εξέλιξη του διηγήματος, όπως και των άλλων αφηγηματικών ειδών, συνδέεται με την αστικοποίηση της κοινωνίας και εισάγεται μέσω μεταφράσεων, λ.χ. με το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* (1790) του Ρήγα Βελεστινλή – μολονότι τα αφηγήματα του Rétif de la Bretonne που μεταφράζει ο Ρήγας ανήκουν, ως προς την έκταση, στο είδος της νουβέλας (βλ. Αθήνη 2010). Το διήγημα αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τη Γενιά του 1880 και έκτοτε καλλιεργείται συστηματικά. Στους σημαντικότερους έλληνες διηγηματογράφους ανήκουν οι: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γεώργιος Βιζυηνός, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Δημοσθένης Βουτυράς, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Δημήτρης Χατζής, Αντώνης Σαμαράκης, Μάριος Χάκκας κ.ά.

Νουβέλα

Ως προς την έκταση, το αφηγηματικό είδος νουβέλα τοποθετείται κάπου ανάμεσα στο (συντομότερο) διήγημα και στο (εκτενέστερο) μυθιστόρημα. Ο όρος προέρχεται από την ιταλική «novella» και παραπέμπει σε κάτι καινούριο και πρωτότυπο. Θεμελιωτής της νουβέλας θεωρείται ο Βοκκάκιος με το *Δεκαήμερο* (14^{ος} αιώνας). Στη νεοελληνική λογοτεχνία παρατηρείται, όπως είπαμε, ανασφάλεια στη χρήση του όρου. Έτσι, για παράδειγμα, η *Φόνισσα* (1903) του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη άλλοτε χαρακτηρίζεται νουβέλα και άλλοτε (σύντομο) μυθιστόρημα.

Ευθυμογράφημα

Το ευθυμογράφημα είναι σύντομο πεζογράφημα ευτράπελου χαρακτήρα, που δημοσιευόταν συνήθως σε εφημερίδες ή περιοδικά (π.χ. *Ασμοδαίος*, *Διογένης*, *Ο Ρωμηός* κτλ.). Το είδος καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα από τους Επτανήσιους (Δ. Γουζέλη, Ν. Κουτούζη, Α. Λασκαράτο, Δ. Κουτούζη κ.ά.) και, στα νεότερα χρόνια, από τους Ν. Τσιφόρο, Μπόστ, Φ. Γερμανό κ. ά.

Χρονογράφημα

Το χρονογράφημα είναι επίσης σύντομο πεζό κείμενο δημοσιογραφικού χαρακτήρα, που απαντά συχνά στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο και πραγματεύεται ζητήματα της επικαιρότητας (πολιτιστικά, πολιτικά, κοινωνικά). Στην Ελλάδα, το είδος είχε μεγάλη διάδοση τον 19^ο αιώνα, με εισηγητή τον Κωνσταντίνο Πωπ στο περιοδικό *Ευτέρπη* (1848). Σημαντικοί χρονογράφοι ήταν ο Ειρηναίος Ασώπιος (*Χρυσάλλις*, *Αττικόν Ημερολόγιον*), ο Άγγελος Βλάχος, ο Ιωάννης Κονδυλάκης, ο Μπάμπης Άννινος, ο Δημήτρης Ψαθάς κ.ά.

Παραμύθι (λαϊκό, έντεχνο)

Το παραμύθι ανήκει στα σύντομα αφηγήματα της λαϊκής προφορικής παράδοσης και αποτελεί πρωτίστως αντικείμενο της λαογραφίας. Ως αφηγηματικό είδος έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα, οδηγώντας σε τυπολογίες του παραμυθιού με βάση τη θεματική του (λ.χ. Α. Aarne-S. Thompson) και στην ανάλυση της μορφολογίας του (V. Propp). Τα παραμύθια διακρίνονται συνήθως με βάση τις εθνικές / γλωσσικές ομάδες: αφρικάνικα, ινδικά, ρωσικά κτλ. παραμύθια. Στην ανατολίτικη λαϊκή προφορική παράδοση ξεχωρίζουν τα

Παραμύθια της Χαλιμάς, που διαδόθηκαν σε έντυπη μορφή. Κατά μίμηση του λαϊκού παραμυθιού γράφονται και έντεχνα, επώνυμα παραμύθια (π.χ. Christian Andersen, Oscar Wilde κ.ά.). Ο γαλλικός όρος conte δήλωνε παλαιότερα και διηγήματα (λ.χ. Βολταίρος).

Μυθιστόρημα

Το μυθιστόρημα έλκει την ονομασία του από τον νεολογισμό «μυθιστορία» που είχε προτείνει ο Αδαμάντιος Κοραής, το 1804, για να αντικαταστήσει τον όρο ρομάντζο (roman). Τον 19^ο αιώνα, συναντάμε ακόμη πολλές εναλλακτικές ονομασίες και χαρακτηρισμούς: ρομάντζο, ρωμανό, ρομάνς, μυθοπλασία, πλασματικόν ιστόρημα, φαντασιοπληκτρογράφημα, έπος των νεωτέρων εθνών κ.ο.κ.

Το μυθιστόρημα είναι από τα σπουδαιότερα και τα πιο διαδεδομένα είδη της αφηγηματικής πεζογραφίας. Είναι μεγαλύτερο σε έκταση από τη νουβέλα και πολύ εκτενέστερο από το διήγημα. Βασικό στοιχείο του μυθιστορήματος είναι η μυθοπλασία, η σύνθετη πλοκή και το πλήθος των χαρακτήρων αλλά και επεισοδίων του. Το αφηγηματικό αυτό είδος είναι γνωστό από την ύστερη αρχαιότητα (π.χ. Ηλιοδώρου *Αιθιοπικά*, Λόγγου *Τα κατά Δάφνιν και Χλόην*), καλλιεργήθηκε στο ύστερο Βυζάντιο (π.χ. *Λίβιστρος και Ροδάμνη*), αλλά επανανακαλύφθηκε στη Δύση τον 16ο αιώνα και γνώρισε την ακμή του, από τον 17ο αιώνα και πέρα. Στον νεοελληνικό χώρο, το μυθιστόρημα εισάγεται ουσιαστικά μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους με τρία έργα, που ακολουθούν όλα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα: τον *Λέανδρο* (1834) του Παναγιώτη Σούτσου, τον *Πολυπαθή* (1839) του Γρηγορίου Παλαιολόγου και την *Ορφανή της Χίου* (1839) του Ιάκωβου Πιτσιπιού. Έμμετρο μυθιστόρημα έχει θεωρηθεί, ωστόσο, και ο *Ερωτόκριτος*. Όταν, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, το είδος άρχισε να διαδίδεται ευρύτατα, κυρίως μέσω μαζικών μεταφράσεων γαλλικών μυθιστορημάτων, και να γίνεται δημοφιλές, οι κριτικοί το κατηγορούν ότι διαφθείρει τα χρηστά ήθη των νέων και των γυναικών. Ως λογοτεχνικό είδος ισάξιο με τα υπόλοιπα αναγνωρίστηκε από τους γραμματολόγους μόλις στα τέλη του αιώνα.

Το μυθιστόρημα έχει πολλά υποείδη και διακρίνεται, ανάλογα με τη θεματική και τη μορφή του σε πικαρικό, ερωτικό, ιπποτικό, ιστορικό, ηθογραφικό, αστυνομικό, ταξιδιωτικό, φανταστικό, έμμετρο, επιστολικό κτλ. μυθιστόρημα. Ελάχισσωνα υποκατηγορία του αποτελούν η αλητογραφία, το μυθιστόρημα με θέση κ.ά.

3.3. Θέατρο / Δραματικά είδη

Τραγωδία

Η τραγωδία είναι από τα βασικά είδη της δραματικής ποίησης και δεν προορίζεται κατανάγκη για θεατρική παράσταση. Η αρχαία ελληνική τραγωδία παραμένει ως σήμερα σταθερό σημείο αναφοράς. Σημαντικές νεοελληνικές τραγωδίες παρήγαγε το κρητικό θέατρο της Αναγέννησης και του Μπαρόκ (π.χ. *Ερωφίλη* του Γεωργίου Χορτάση ή *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* του Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλου). Οι ελληνικές τραγωδίες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχουν συνήθως γαλλικά και ιταλικά πρότυπα (π.χ. Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, Ιωάννης Ζαμπέλιος), καθώς γαλλικές και ιταλικές τραγωδίες μεταφράστηκαν κατά κόρον τον 18^ο και 19^ο αιώνα, αλλά γρήγορα ανέπτυξε την αυτονομία του, ενώ οι μεσοπολεμικές και μεταπολεμικές τραγωδίες πραγματεύονται αρκετές φορές πατριωτικά θέματα (π.χ. Βασίλης Ρώτας, Σπύρος Μελάς, Γεώργιος Θεοτοκάς κ.ά.). (Βλ. Χατζηπανταζής 2005-2012).

Κωμωδία

Η κωμωδία ανήκει επίσης στα βασικά είδη της δραματικής ποίησης και έχει συνήθως σκοπό να διασκεδάσει ή να σατιρίσει. Στη νεοελληνική λογοτεχνία εμφανίζονται κωμωδίες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, στο περιβάλλον της ιταλικής Αναγέννησης (commedia erudita, commedia dell'arte, commedia ridicolosa), με τυπικούς κωμικούς χαρακτήρες (π.χ. στον *Φορτουνάτο* του Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου, τον *Κατζούρμπο* του Γεωργίου Χορτάζη ή τον ανώνυμο *Στάθη*) και βεβαίως στα Επτάνησα. Τον 19^ο αιώνα η κωμωδία έχει συχνά ηθικό ή/και πολιτικό περιεχόμενο και βάζει στο στόχαστρό της τα κακώς κείμενα της νεοελληνικής κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής (π.χ. η *Βαβυλωνία* του Δημήτρη Χατζηασλάνη Βασιλείου, *Ο Λεπρέντης* του Μ. Χουρμούζη, *Η κοινωνία των Αθηνών* του Σοφοκλή Καρύδη, *Η Εσχάτη ένδεια*. *Η Ελληνική αριστοκρατία και ο βρυκόλακας* της Μαρίας Μηχανίδου κ.ά.). (Βλ. Χατζηπανταζής 2004).

Κωμειδύλλιο, Μιούζικαλ, Επιθεώρηση

Το κωμειδύλλιο είναι είδος ελαφρού μουσικού έργου με ηθογραφικό περιεχόμενο. Δημιουργήθηκε στο τέλος του 19ου αιώνα και είχε μεγάλη απήχηση στο κοινό των πόλεων. Γνωστοί συγγραφείς κωμειδυλλίων είναι ο

Δημήτριος Κορομηλάς (*Η τύχη της Μαρούλας*, 1888, *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας*, 1892) και ο Σπυρίδων Περεσιάδης (*Γκόλφω*, 1893). (Βλ. Χατζηπανταζής 1981).

Το μιούζικαλ ή «κωμωδία μετ' ασμάτων» είναι επίσης είδος θεάτρου με εμβόλιμα τραγούδια και χορό και συνήθως κωμικό ή ερωτικό / συναισθηματικό θέμα. Εξελίχθηκε τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη υπό την αίγλη της γαλλικής οπερέτας, ενώ στα νεότερα χρόνια επηρεάστηκε από τα θέατρα West End του Λονδίνου και Broadway της Νέας Υόρκης.

Στη νεοελληνική έρευνα χρησιμοποιείται ο όρος επιθεώρηση, όταν το περιεχόμενο του θεατρικού έργου είναι ελαφρύ και σατιρικό. Το είδος αυτό, όπως παλαιότερα το κωμειδύλλιο, μεταφέρθηκε και στον ελληνικό κινηματογράφο της δεκαετίας του 1960.

Θέατρο σκιών

Το θέατρο σκιών είναι λαϊκό θεατρικό θέαμα που δεν παίζεται από ηθοποιούς στη σκηνή, αλλά από έναν ή δύο (Καραγκιοζο)παίχτες που χειρίζονται χάρτινες ή δερμάτινες φιγούρες πίσω από μια φωτισμένη οθόνη. Στο ελληνικό θέατρο σκιών, μακρά παράδοση έχει ο Καραγκιόζης, που παιζόταν σε όλη την Οθωμανική περίοδο από τον 16^ο αιώνα κ.ε. Το λαϊκό αυτό είδος θεάτρου ανανεώθηκε μετά το 1821, χρησιμοποιώντας ήρωες-φιγούρες της Επανάστασης και άνθισε ξανά τη δεκαετία του 1930 και 1950. Σήμερα θεωρείται θέαμα για παιδιά.

3.4. Ενδιάμεσες μορφές

Δοκίμιο

Το δοκίμιο τοποθετείται στα όρια μεταξύ λογοτεχνίας και γραμματείας. Είναι ένα μικρό μελέτημα, που εκφράζει τις προσωπικές απόψεις του συγγραφέα του σχετικά με ένα συγκεκριμένο θέμα, χωρίς να το εξαντλεί. Ο δοκιμακός λόγος είναι συνήθως πεζός, υπάρχουν ωστόσο και έμμετρα δοκίμια. Τον όρο καθιέρωσε ο Michel de Montaigne (*Essais*, 1572-1592), και πρώτος ο Ευγένιος Βούλγαρης τον απέδωσε στα ελληνικά ως «δοκίμιον» (στον Καταρτζή συναντάμε τον όρο «σχέδιο» και στον Σεφέρη «δοκιμή»).

Σημαντικοί νεοέλληνες δοκιμιογράφοι του 20^{ου} αιώνα είναι οι Γιώργος Θεοτοκάς, Άγγελος Τερζάκης, Γιώργος Σεφέρης, Αιμίλιος Χουρμούζος, Δημήτρης Καπετανάκης, Διονύσης Καψάλης κ.ά.

Βιογραφία, αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα

Η αυτοβιογραφία είναι ένα αφηγηματικό πεζογράφημα που εξιστορεί τη ζωή (ή μέρος της) ενός ανθρώπου σε πρώτο πρόσωπο. Σε αντίθεση με τη βιογραφία, τη μαρτυρία και το απομνημόνευμα, που εντάσσονται συνήθως στα ιστορικά είδη, η αυτοβιογραφία έχει συχνά, αλλά όχι απαραίτητα, λογοτεχνικό χαρακτήρα (λ.χ. Ελισάβετ Μαρτινέγκου, *Αυτοβιογραφία*, περ. 1830, Δημήτριος Βικέλας, *Η ζωή μου*, περ. 1852 κ.ε.). Και τα τρία είδη, στα οποία το άτομο και η ατομική ζωή έχουν κεντρικό ρόλο, μελετώνται πάντως εξίσου από φιλόλογους και ιστορικούς. Η διαφορά της (λογοτεχνικής) αυτοβιογραφίας από τη (λογοτεχνική ή μυθοπλαστική) βιογραφία (στα γαλλικά *biographie romancée*) έγκειται στο ότι ο (αυτο)βιογράφος ταυτίζεται με τον βιογραφούμενο. Αντίθετα, στη βιογραφία ο συγγραφέας είναι άλλος από το βιογραφούμενο πρόσωπο (π.χ. [Το βιβλίο της αυτοκράτειρας Ελισάβετ](#) του Κωνσταντίνου Χριστομάνου). Όσο για το απομνημόνευμα, εδώ η σύνδεση και η συμμετοχή του συγγραφέα στα ιστορικά ή πολιτικά γεγονότα της εποχής που περιγράφει είναι δεδομένη (π.χ. τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη). Η βιογραφία, η αυτοβιογραφία και το απομνημόνευμα μπορεί βέβαια να έχουν καθαρά μυθοπλαστικό χαρακτήρα ή να αναμειγνύουν την ιστορική πραγματικότητα με τη μυθοπλασία (π.χ. *Λουκής Λάρας* του Δημητρίου Βικέλα, Γιάννης Μπεράτης, *Οδοιπορικό του '43* κ.ά.).

Σάτιρα

Η σάτιρα είναι σκωπτικός τρόπος γραφής που εκφράζεται, σε έμμετρη ή πεζή μορφή, μέσα από διάφορα λογοτεχνικά είδη, για να διακωμωδήσει ή να ψέξει ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, ανθρώπινους χαρακτήρες και επαγγέλματα ή κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις.

Η νεοελληνική σάτιρα βρήκε πρόσφορο έδαφος στις κωμωδίες του κρητικού θεάτρου (*Φορτουνάτος* του Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου, *Κατζούρμπος* του Γεώργιου Χορτάτζη, ανώνυμος *Στάθης*), αλλά και στα Επτάνησα (Νικόλαος Κουτούζης, Αντώνιος Κατήφορος, Δημήτριος Γουζέλης, Διονύσιος Σολωμός κ.ά.). Μια γνωστή σάτιρα του 18^{ου} αιώνα είναι ο *Ανώνυμος του 1789*. Ο Αλέξανδρος Σούτσος, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, ο Γεώργιος Σουρής, ο Κωστής Παλαμάς (*Σατιρικά γυμνάσματα*, 1912) κ.ά. διαμόρφωσαν την ελληνική σατιρική

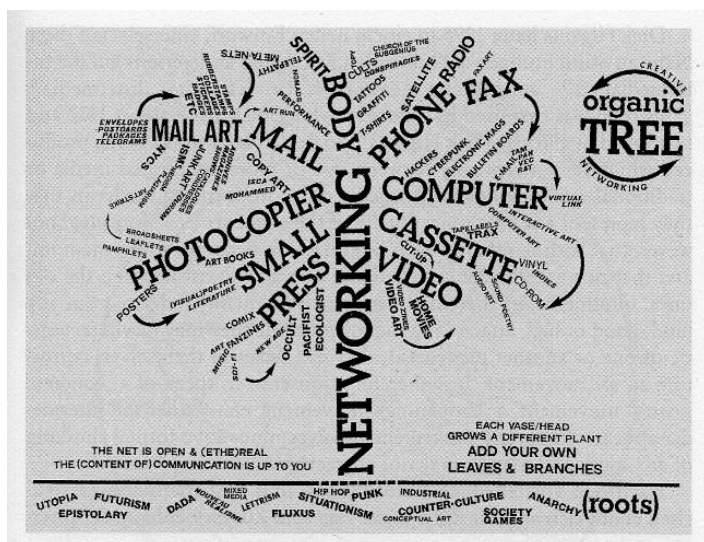
γραφή ως το 1880. Η συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927) του Κώστα Καρυωτάκη συνδυάζει την κριτική με τον σαρκασμό. (Για τη σάτιρα βλ. Κωστίου 2005).

Παρωδία

Η παρωδία είναι απομίμηση ή παραποίηση ενός λογοτεχνικού κειμένου, με σκωπτική ή κωμική διάθεση και εστίαση είτε στη μορφή είτε στο περιεχόμενό του, είτε και στα δύο. Πρώιμα νεοελληνικά παραδείγματα είναι Ο Σπανός (περ. 15^{ος} αιώνας) και ο Κανών περιεκτικός πολλών εξαιρέτων πραγμάτων (18^{ος} αιώνας) του Καισάριου Δαπόντε. Από τους πιο παρωδημένους νεοέλληνες ποιητές του 20^{ου} αιώνα είναι ο Κωνσταντίνος Καβάφης – έχουν ήδη εκδοθεί δύο συλλογές Καβαφικών παρωδιών (Δασκαλόπουλος 1998, Κοκόλης 2007). (Για την παρωδία βλ. Κωστίου 2005).

3.5. Νέες λογοτεχνικές μορφές

Η χρήση των νέων τεχνολογιών (φωτοτυπίας, υπολογιστή, διαδικτύου, κινητού τηλεφώνου) οδήγησε στη δημιουργία νέων λογοτεχνικών μορφών. Ο χαρακτήρας αυτών των ειδών είναι συνήθως διαμεσικός, καθώς κάνουν χρήση πολλών διαφορετικών μέσων, κειμένου, εικόνας, ήχου ή βίντεο, και είναι συχνά διαδραστικά. Πολλές φορές τα είδη αυτά εξαφανίζονται όσο γρήγορα εμφανίζονται. Στον ελληνόφωνο χώρο, οι λογοτεχνικές μορφές με χρήση νέων τεχνολογιών εφαρμόζονται ακόμη περιορισμένα. Ως παραδείγματα μπορεί να αναφερθούν τα εξής αμετάφραστα είδη: hyperpoetry, cyberpoetry, code poetry, kinetic poetry, interactive poetry, sms-lyrics κ.ά.

Εικόνα 2.4. Vittore Baroni, *Οργανικό δέντρο (organic tree)*, 1991 (πηγή: Baroni 1992, *Arte postale*, Nr. 63, 3)

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Bachtin, M. M. (2004). *Das Problem der sprachlichen Gattungen (1953-54)*. Στο K. Ehlich & K. Meng (Επιμ.), *Die Aktualität des Verdrängten* (σσ. 447-484). Χαϊδελβέργη: Synchron.
- Baroni, V. (1992). *Arte postale*, 63, σ. 3.
- Bloom, H. (1994). *Ο δυτικός κανόνας. Τα βιβλία και τα σχολεία των εποχών*. Μτφρ. Κατερίνα Ταβαρτζόγλου, Εισαγ.-επιμ. Δημ. Αρμάος. Αθήνα: Gutenberg.
- Brunetière, F. (1890) *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*. Παρίσι: Hachette.
- Croce, B. (1936). *La poesia. Introduzione alla critica e storia della poesia e della letteratura*. Μπάρι: Laterza.
- Culler, J. (1997). *Literary Theory. A very short introduction*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Frye, N. (1996). *Ανατομία της κριτικής. Τέσσερα δοκίμια*. Μτφρ. Μαριζέτα Γεωργουλέα. Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός.

- Genette, G. (1993). *Fiction and Diction*. Μτφρ. C. Porter. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Goethe, J. W. von. (1819). *Naturformen der Dichtung*. Στο *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des West-Östlichen Divans* (σσ. 379-485). Στουτγάρδη: Cotta.
- Krug, W. T. (1802). *Versuch einer systematischen Enzyklopädie der schönen Künste*. Λειψία: Hempel.
- Molino, J. (2000). Τα λογοτεχνικά είδη. Μτφ. Αλέξ. Ν. Ακριτόπουλος, *Θέματα Λογοτεχνίας* 13 (Νοέμβρ. 1999-Φεβρ. 2000), 165-195.
- Petersen, J. (1939). *Die Wissenschaft von der Dichtung. System und Methodenlehre der Literaturwissenschaft*, τ. 1: *Werk und Dichter*. Βερολίνο: Junker und Dünnhaupt.
- Schaeffer, J.-M. (2000). *Τί είναι λογοτεχνικό είδος*; Μτφ. Αλέξ. Ν. Ακριτόπουλος. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Todorov, T. (1991). *Εισαγωγή στη φανταστική λογοτεχνία*. Μτφ. Αριστέα Παρίση. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Wellek, R. & Warren, A. (1965). *Θεωρία λογοτεχνίας*. Μτφ. Στ. Γ. Δεληγιώργης. Αθήνα: Δίφρος.
- Zymner, R. (2003). *Gattungstheorie. Probleme und Positionen der Literaturwissenschaft*. Paderborn: DeGruyter.
- Zymner, R. (επιμ.) (2010). *Handbuch Gattungstheorie*. Στουτγάρδη: Metzler.
- Αγγελάτος, Δ. (1997). *Η "φωνή" της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Αγγελάτος, Δ. (2011). Λογοτεχνικά κείμενα, λογοτεχνικά είδη και λογοτεχνικοί τρόποι: η διαλογική τους ύπαρξη. Στο *Η Αλφα Βήτα του Νεοελληνιστή* (σσ. 39-50). Αθήνα: Gutenberg.
- Αθήνη, Σ. (2010). *Οψεις της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας 1700-1830*. Αθήνα: ΠΕ/ΕΙΕ.
- Αρσενίου, Ε. (2012). Λογοτεχνικά γένη και είδη. Στο *Πρακτική εισαγωγή στη μελέτη της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (σσ. 84-94). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βελουδής, Γ. (1992). Ποίηση / Πεζογραφία (Ιστορία δύο γραμματολογικών όρων). Στο *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας* (σ. 39-51). Αθήνα: Γνώση.
- Βελουδής, Γ. (1994). Λογοτεχνικά γένη και είδη. Στο *Γραμματολογία. Θεωρία λογοτεχνίας* (σσ. 82-103). Αθήνα: Δωδώνη.
- Βουτιερίδης, Η. (1929). *Νεοελληνική στιχουργική*. Αθήνα: Κολλάρος.
- Δασκαλόπουλος, Δ. (1998). *Παρωδίες καβαφικών ποιημάτων*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καταρτζής, Δ. (1999). Γνώθι σαυτόν. Στο Κ. Θ. Δημαράς (Επιμ.), *Τα ευρισκόμενα* (σσ. 94-203, 341-413). Αθήνα: Ερμής.
- Κατσιγιάννη, Α. (2001). *Το πεζό ποίημα στη νεοελληνική γραμματεία. Γενεαλογία, διαμόρφωση και εξέλιξη του είδους (από τις αρχές ως το 1930)*. δ.δ., Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.
- Κοκόλης, Ξ. Α. (2007). *Τριάντα παρωδίες*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κωστίου, Κ. (2005). *Η ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Μεγδάνης, Χ. (1819). *Καλλιόπη παλιννοστούσα ή περί ποιητικής μεθόδου*. Βιέννη: Ι. Σνείρερ.
- Μουλλάς, Παν. (1980). Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ. Μ. Βιζυηνός. Στο Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα* (σσ. 17-136). Αθήνα: Ερμής.
- Παπαμάρκος, Δ. (2014). *Γκιάκ*. Αθήνα: Αντίποδες.
- Περέκ, Ζ. (1982). *Σκέψη / Ταξινόμηση*. Αθήνα: Άγρα.
- Πολίτης, Α. (1984). *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πωπ, Ζ. (1803). *Μετρικής βιβλία Β'.* Βιέννη.
- Ρώτας, Β. & Δαμιανάκου, Β. (Επιμ., Μτφρ.) (1978). *Σονέτα W. Shakespeare*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Σεφέρης, Γ. (1973). *Οι ώρες της κυρίας Έρσης*. Αθήνα: Ερμής.
- Σεφέρης, Γ. (1975). *Ποιήματα με ζωγραφιές σε μικρά παιδιά*. Αθήνα: Ερμής.
- Σεφέρης, Γ. (1976). *Τετράδιο γυμνασμάτων Β'.* Αθήνα: Ίκαρος.
- Σεφέρης, Γ. (1981). Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης. Στο *Δοκίμες*, τ. 1. (σσ. 228-263). Αθήνα: Ίκαρος.
- Σηφάκης, Γ. (1988). *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*. Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ.
- Σολωμός, Δ. (1999). «Στοχασμοί» για τους Ελεύθερους Πολιορκημένους. Μτφρ. Στυλ. Αλεξίου. Αθήνα: Στιγμή.
- Σπαταλάς, Γ. (1997). *Η στιχουργική τέχνη. Μελέτες για τη νεοελληνική μετρική*. Επιμ. Ευρ. Γαραντούδης & Άννα Κατσιγιάννη. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Σταύρου, Θ. (1974). *Νεοελληνική μετρική*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Τσάτσος, Κ. (1968). *Αφορισμοί και Διαλογισμοί*. τ. Β', Αθήνα: Εστία.
- Χατζηπανταζής, Θ. (1981). *Το κωμειδύλλιο*. Αθήνα: Ερμής.
- Χατζηπανταζής, Θ. (2004). *Η ελληνική κωμωδία και τα πρότυπά της στο 19ο αιώνα*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.

Χατζηπανταζής, Θ. (2005-2012). *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως: Το χρονικό της ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου, στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου, από την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους ως τη Μικρασιατική καταστροφή*, 3 τόμ. Ηράκλειο: ΠΕΚ.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Με βάση ποιά κριτήρια γίνεται η ταξινόμηση των λογοτεχνικών κειμένων σε γένη και είδη;

Απάντηση/Λύση

Τα κριτήρια για την ταξινόμηση των λογοτεχνικών έργων σε γένη και είδη σχετίζονται με το βαθμό μυθοπλασίας του κειμένου, τη μορφή και το περιεχόμενο, την έμμετρη ή πεζή μορφή, τη λειτουργία του, την προφορικότητα, τον τρόπο αφήγησης, το ύφος, την κειμενικότητα ή την έκταση ενός λογοτεχνικού κειμένου. Σύμφωνα με τις παλαιότερες ταξινομήσεις, τα λογοτεχνικά γένη ήταν δύο (δράμα, έπος) ή τρία (έπος, δράμα, λυρική ποίηση). Στις νεότερες προσεγγίσεις τα κριτήρια γίνονται πιο σύνθετα.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Σε ποιά λογοτεχνικό είδος κατατάσσετε το ακόλουθο ποίημα; Ποιά είναι η στιχουργική του μορφή;

«Καλότυχοι οι νεκροί που λησμονάνε
την πίκρα της ζωής. Όντας βυθίσει
ο ήλιος και το σούρουπο ακολουθήσει,
μην τους κλαις, ο καημός σου όσος και νάναι.

Τέτοιαν ώρα οι ψυχές διψούν και πάνε
στης λησμονιάς την κρουσταλλένια βρύση·
μα βούρκος το νεράκι θα μαυρίσει,
σα στάξει γι' αυτές δάκρυ όθε αγαπάνε.

Κι αν πιούν θολό νερό ξαναθυμούνται,
διαβαίνοντας λιβάδια από ασφοδίλι·
πόνους παλιούς, που μέσα τους κοιμούνται.

Α δε μπορείς παρά να κλαίς το δείλι,
τους ζωντανούς τα μάτια σου ας θρηνήσουν:
θέλουν - μα δε βολεί να λησμονήσουν».
(Λορέντζος Μαβίλης, «Λήθη»)

Απάντηση/Λύση

Πρόκειται για σονέτο ιταλικού ή Πετραρχικού τύπου, αποτελούμενο από δύο τετράστιχα (με ομοιοκαταληξία: αββα αββα) και δύο τρίστιχα (με ομοιοκαταληξία: γδγ δεδ). Θεματικά κατατάσσεται στην ελεγειακή ποίηση.

Laurent de la Hyre, Allégorie de la Grammaire, 1650

Κεφάλαιο 3: Νεοελληνική μετρική

Σύνοψη

Εξηγούνται οι κανόνες και οι όροι της νεοελληνικής μετρικής, σκιαγραφείται η ιστορία της και η σχέση της με την αρχαία ελληνική μετρική. Αναλύονται οι σταθερές στιχουργικές μορφές, ο ελεύθερος στίχος και τα στιχουργικά παιχνίδια.

Προαπαιτούμενη γνώση

Εξοικείωση με ποιητικές μορφές, με την ιστορία και τους τρόπους ανάλυσης της νεοελληνικής ποίησης.

Εισαγωγικά

«Στιχουργική είναι η γραμματική της ποιήσεως» (Καβάφης 2003).

Μετρική ή στιχουργική είναι ο κλάδος της φιλολογίας που μελετά τους στιχουργικούς κανόνες, δηλαδή την ποικιλία και τον συνδυασμό των μέτρων στα οποία έχει συντεθεί ένα ποίημα ή μια ποιητική σύνθεση. Η νεοελληνική μετρική στηρίζεται στον τονισμό (στην εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών), γι' αυτό ονομάζεται τονική και τα μέτρα της τονικά, ενώ η αρχαία ελληνική μετρική βασιζόταν στην προσωδία (τη διάκριση των συλλαβών, ορθότερα των φωνηέντων, σε μακρόχρονες και σε βραχύχρονες).

1. Μετρική ορολογία

Μέτρο: Το μέτρο είναι η μικρότερη μετρική μονάδα, δηλαδή το σύνολο από άρσεις και θέσεις (άτονες και τονισμένες συλλαβές) με την επανάληψη των οποίων σχηματίζεται ο στίχος. Στην αρχαιότητα το μέτρο λεγόταν πόδας (πους). Τα μέτρα της παραδοσιακής νεοελληνικής ποίησης δανείζονται την ονομασία τους από την αρχαία μετρική (ιαμβος, τροχάιος κτλ.), με τη διαφορά πως δεν ορίζονται από την προσωδία αλλά από την εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών.

Δισύλλαβα μέτρα

α) *ιαμβος* ή ιαμβικό μέτρο: είναι ο συνδυασμός (και η εναλλαγή) άτονης και τονισμένης συλλαβής (U–), π.χ. στον στίχο: «Αχός βαρύς ακούγεται, πολλά ντουφέκια πέφτουν».

β) *τροχάιος* ή τροχαικό μέτρο: είναι ο συνδυασμός (και η εναλλαγή) τονισμένης και άτονης συλλαβής (–U), π.χ. στον στίχο: «Σε γνωρίζω από την κόψη».

Τρισύλλαβα μέτρα

α) *ανάπαιστος* ή αναπαιστικό μέτρο: είναι ο συνδυασμός (και η εναλλαγή) δύο άτονων και μιας τονισμένης συλλαβής (UU–), π.χ. στον στίχο: «Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη».

β) *δάκτυλος* ή δακτυλικό μέτρο: είναι ο συνδυασμός (και η εναλλαγή) μιας τονισμένης και δύο άτονων συλλαβών (-UU), π.χ. στον στίχο: «Ξύπνα δροσιά της αυγής και φεγγάρι».

γ) *μεσότονος* μεσοτονικό μέτρο ή *αμφίβραχος*: είναι ο συνδυασμός (και η εναλλαγή) μιας άτονης, μιας τονισμένης και ξανά μιας άτονης συλλαβής (U-U), π.χ. στον στίχο: «Τα πρώτα μου χρόνια τ' αξέχαστα».

Στίχος: Στίχος είναι η τυπογραφικά καθορισμένη αράδα (γραμμή) ενός ποιήματος. Ο στίχος αποτελείται από μέτρα ή/και από μια ρυθμική ενότητα. Ανάλογα με τον αριθμό των συλλαβών που περιλαμβάνει ένας στίχος, τον ονομάζουμε οχτασύλλαβο, ενδεκασύλλαβο, δεκαπεντασύλλαβο κτλ. Ανάλογα με το μέτρο του, τον ονομάζουμε ιαμβικό, τροχαϊκό, δακτυλικό ή αναπαιστικό στίχο και ανάλογα με το αν έχει ή όχι ομοιοκαταληξία, τον ονομάζουμε ομοιοκατάληκτο ή ανομοιοκατάληκτο στίχο.

Στροφή: Στροφή είναι μια ομάδα δύο ή περισσότερων στίχων. Ο αριθμός των στίχων ανά στροφή προσδιορίζει και το όνομά της: έτσι, έχουμε στροφές δίστιχες, τρίστιχες (τερτσέτα), τετράστιχες (κουαρτέτα) κτλ. Ένα επίσης σημαντικό στοιχείο της στροφής είναι η μορφή της ομοιοκαταληξίας ή ο συνδυασμός των ειδών ομοιοκαταληξίας. Ο αριθμός των στίχων, η ομοιοκαταληξία και ο αριθμός των στροφών εξαρτάται ενίοτε από τη σταθερή μορφή του ποιήματος (π.χ. στο σονέτο).

Ορισμένα ποιητικά κείμενα δεν είναι στροφικά, αλλά αποτελούνται από συμπλέγματα στίχων χωρίς φανερή μορφή ή ομαδοποίηση. Ειδικά σε ποιήματα με ελεύθερο στίχο, η κατανομή των στίχων στη σελίδα μπορεί να είναι αρκετά ελεύθερη, με κενά διαστήματα και ενότητες που διακρίνονται τυπογραφικά.

Ομοιοκαταληξία: Η ηχητική ομοιότητα στο τέλος δύο ή περισσότερων στίχων (ή «από το τελευταίο τονισμένο φωνήεν και μετά», Κοκόλης 1993) λέγεται ομοιοκαταληξία ή ρίμα (στην καθαρεύουσα: ομοιοτέλεuton). Η ομοιοκαταληξία διακρίνεται σε οξύτονη (όταν η τελευταία λέξη του στίχου τονίζεται στη λήγουσα), παροξύτονη (όταν τονίζεται η προτελευταία συλλαβή του στίχου) ή προπαροξύτονη (όταν τονίζεται η προπαραλήγουσα της καταληκτικής λέξης του στίχου). Τα βασικά είδη ομοιοκαταληξίας είναι τα εξής:

Ζευγαρωτή (ααββ κτλ.)

Πλεχτή (αβαβ κτλ.)

Σταυρωτή (αββα κτλ.)

Ζευγαροπλεχτή (ααβγβ κτλ.).

Συνίζηση: Συνίζηση είναι η συμπλοφορά δύο φωνηέντων σε μια μετρική συλλαβή, π.χ. «η μαύρη πέτρα-ολόχρυση και το ξερό χορτάρι» (Δ. Σολωμός).

Χασμωδία: Η χασμωδία δημιουργείται όταν συναντώνται δύο αλλεπάλληλα φωνήεντα σε συνεχόμενες συλλαβές στο μέσο μιας λέξης ή στη συνεκφορά δύο συνεχόμενων λέξεων, π.χ. «καλότυχοι/οι νεκροί που λησμονάνε» (Λ. Μαβίλης).

Παρήχηση: Παρήχηση δημιουργείται όταν επαναλαμβάνονται ο ίδιος συμφωνικός ήχος (του ίδιου ή των ίδιων συμφώνων) σε έναν ή περισσότερους στίχους, π.χ. «Ο σιγανός αιγιαλός εγέλα γάλα όλος» (Π. Σούτσος).

Ποιητική άδεια: Ποιητική άδεια είναι το δικαίωμα του ποιητή να παραβιάζει τους κανόνες της γραμματικής ή/και της στιχουργικής. Θεωρείται συνήθως σφάλμα και χρησιμοποιείται ειρωνικά.

2. Νεοελληνικά μετρικά και στιχουργικά εγχειρίδια

Ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τα ελληνικά μετρικά εγχειρίδια εξέταζαν κυρίως στιχουργικά φαινόμενα της αρχαίας ελληνικής μετρικής (λ.χ. Ζηνόβιος Πωπ, *Μετρικής Βιβλία Β'*, 1803). Το επίμετρο στα *Λυρικά* (1811, 210-226) του Αθανάσιου Χριστόπουλου, το οποίο φαίνεται να γράφτηκε από τον Στέφανο Κανέλλο, περιορίζεται στη στιχουργική περιγραφή των συγκεκριμένων ποιημάτων του Χριστόπουλου και δεν μπορεί να θεωρηθεί εγχειρίδιο. Έτσι, ως πρώτη έντυπη νεοελληνική μετρική θεωρείται το βιβλίο του Χαρίσιου Μεγδάνη *Καλλιόπη παλιννοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου* (1819). Η μετρική αυτή ξεχωρίζει από όλες τις άλλες μετρικές που γράφτηκαν ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, καθώς δεν περιγράφει τη νεοελληνική μετρική με βάση την αρχαία προσωδία, αλλά με βάση τον τονισμό και τον αριθμό των συλλαβών. Όλες οι υπόλοιπες

προσπάθειες να αναλυθεί η μετρική σύνθεση της ποίησης του 19^{ου} αιώνα βασίζονται στην ταύτιση του μετρικού συστήματος της νέας ελληνικής ποίησης με την αρχαία μετρική (π.χ. Ραγκαβής, Ζαλούχος, Γριτσάνης, Αποστολόπουλος).

Τα μετρικά εγχειρίδια του 20^{ου} αιώνα ([Βουτιεριδης](#), Σταύρου, [Σπαταλάς](#), Χιονίδης) δίνουν μια ικανοποιητική εικόνα της παραδοσιακής έμμετρης ποίησης, υποτιμούν ωστόσο νέους τρόπους έκφρασης, όπως το πεζό ποίημα και ο ελεύθερος στίχος. Από τη δεκαετία του 1960 και πέρα δεν έχει γραφτεί κάποιο συνθετικό μετρικό εγχειρίδιο που να παρουσιάζει και την παραδοσιακή και τη νεότερη μετρική. Σημαντικές είναι βεβαίως οι μελέτες του Ευριπίδη Γαραντούδη σχετικά με ζητήματα της μετρικής και την ιστορία του κλάδου στον νεοελληνικό χώρο (Γαραντούδης 1989 και Γαραντούδης 2000). Χρήσιμος είναι επίσης ο συλλογικός τόμος που επιμελήθηκε ο Νάσος Βαγενάς (Βαγενάς 1996). Καθώς ο ελεύθερος στίχος έχει πλέον κυριαρχήσει στην ποίηση των τελευταίων χρόνων, παραμερίζοντας σε μεγάλο βαθμό την παραδοσιακή μετρική σταθερών μορφών, οι μελετητές περιορίζονται κυρίως στην εξέταση επιμέρους φαινομένων και δεν προχωρούν στη συγγραφή εγχειριδίων. Έτσι, το εγχειρίδιο μετρικής που χρησιμοποιείται ευρύτατα ακόμα και σήμερα είναι η *Νεοελληνική μετρική* του Θρασύβουλου Σταύρου, που πρωτοεκδόθηκε το 1930.

Στην «Εισαγωγή» του στο βιβλίο του Ευριπίδη Γαραντούδη *Αρχαία και νέα ελληνική μετρική*, ο Massimo Peri συνοψίζει ως εξής το πρόβλημα της νεοελληνικής μετρικής: «Αυτή η προσπάθεια εισαγωγής δεν μπορεί παρά να ξεκινήσει από μια ερώτηση: γιατί; Γιατί εδώ και πενήντα χρόνια η μετρική, όχι μόνο στην εκπαιδευτική πρακτική, αλλά και στην κοινή συνείδηση, κατέληξε στην κληρονομιά του παρελθόντος και δίνει πια την εντύπωση ενός χαριτωμένου και άχρηστου μιμπελό; Σκέφτομαι εκείνα τα ιστοφόρα από φερό, κλεισμένα σε μποτίλιες, που διακοσμούν κάποια γενοβέζικα σπίτια και που θαυμάζει κανείς για την επινοητικότητα του κατασκευαστή τους, δίχως να μπορεί να καταλάβει σε τι χρησιμεύουν. Σίγουρα η απάντηση είναι σύνθετη, αλλά στις γενικές της γραμμές αρκετά καθαρή. Όλα τα ελληνικά μετρικά εγχειρίδια (π.χ. Γριτσάνη, Αποστολοπούλου, Βουτιεριδης, Σταύρου) υπακούουν σε μια καθαρά κανονιστική σύλληψη των μετρικών φαινομένων, μια σύλληψη κλασικιστικού τύπου που ανάγεται στους ρητορικούς κανόνες και που επιβιώνει σε αναχρονιστικούς επιγόνους, όπως ο Σαραλής (1939) και ο Χιονίδης (1955). Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα εγχειρίδια αυτά δεν είναι τελικά ο “στίχος”, αλλά ο “ωραίος στίχος”, δηλαδή ο στίχος που ανταποκρίνεται στο παραδοσιακό κανονιστικό πρότυπο: ενδεχόμενες παραβάσεις του κανόνα, που δεν μπορούν να δικαιολογηθούν ως “ποιητικές άδειες”, απλώς καταδικάζονται. Με άλλα λόγια, αυτά τα εγχειρίδια μπορούν κατά κάποιο τρόπο να μας είναι ίσως χρήσιμα αν μείνουμε στο χώρο της παραδοσιακής ποιητικής, αλλά αποδεικνύονται άχρηστα μόλις βγαίνουμε από τα όρια αυτής της ποιητικής. Η μεταμόρφωση των παραδοσιακών συνθηκών του ποιητικού σημαίνοντος (στίχος, ομοιοκαταληξία, στροφή) που πραγματοποιείται σε ολόκληρη σχεδόν τη συμβολιστική και “σύγχρονη” ποιητική γλώσσα ανάμεσα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}, μένει σε αυτές τις μελέτες ένα φαινόμενο περιθωριακό και ουσιαστικά ακατάληπτο» (Γαραντούδης 1989, 6-7).

Συνοπτικό Χρονολόγιο εγχειριδίων μετρικής και στιχουργικής

- 1819: Χαρίσιος Μεγδάνης, *Καλλιόπη παλιννοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου*, Βιέννη: Ι. Σνείφερ.
- 1842: Στέφανος Κομμητάς, *Μετρική, ήτοι διδασκαλία των διαφόρων μέτρων της Ποιητικής, εκ της δωδεκατόμου Εγκυκλοπαιδείας, [...] επιδιορθωθείσα και επανζηθείσα, προσθήκη της τε Προσωδίας του Κυρίου Ραγκαβή και της Στιχουργικής του Αθανασίου Χριστόπουλου*, Κωνσταντινούπολη: Πατριαρχική τυπογραφία.
- 1884: Δημήτριος Ζαλούχος, *Επίτομος Καλλολογία, ήτοι περί της τέχνης του ευ λέγειν*, Αθήνα: Κοραής.
- 1891: Παναγιώτης Γριτσάνης, *Στιχουργική της καθ’ ημάς νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως και αντιπαραθέσεις των στίχων ταύτης προς τους της αρχαίας. μετά σχετικής προσθήκης περί του ρυθμού της Υμνογραφίας της ημετέρας ελλην. εκκλησίας*, Αλεξάνδρεια: Ταχυδρόμος.
- 1891: [Θεόδωρος Αποστολόπουλος ή Τυρταίος], *Στιχουργική της συγχρόνου ποιήσεως*, Αθήνα: Τύποις Πάσσαρη και Βεργιανίτου.
- 1929: Ηλίας Βουτιεριδης, *Νεοελληνική στιχουργική*, Αθήνα: Εστία.
- 1930: Θρασύβουλος Σταύρου, *Νεοελληνική μετρική*, Αθήνα: Σιδέρης.
- 1939: Γιάννης Σαραλής, *Νεοελληνική μετρική*, Αθήνα: Εστία.
- 1944: Γεράσιμος Σπαταλάς, *Νεοελληνική μετρική*, Αθήνα: Δημητράκος.
- 1955: Χιονίδης, Ν. Π., *Στιχουργική*, Λευκωσία: Κυπριακά Γράμματα.

3. Η νεοελληνική μετρική και η σχέση της με την αρχαία

Με την αναβίωση των αρχαιοελληνικών ποιητικών μορφών τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, η γνώση της αρχαίας ελληνικής μετρικής έγινε εξίσου σημαντική για τον έλληνα ποιητή και νεοελληνιστή με τη γνώση της νέας ελληνικής μετρικής.

Η διαφορά της νέας ελληνικής μετρικής από την αρχαία έγκειται, όπως είδαμε, στη χρήση του δυναμικού τόνου και του αριθμού των συλλαβών του στίχου έναντι της (αρχαίας) προσωδίας. Η σταθερή εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών καθορίζει τον ποιητικό ρυθμό και, σε συνδυασμό με τον αριθμό των συλλαβών, το ποιητικό μέτρο. Τα βασικά μέτρα της νεοελληνικής ποίησης είναι ο *ιάμβος* και ο *τροχαίος*, που χρησιμοποιούνται κυρίως στη δημοτική ποίηση και την ποίηση σε δημώδη (αργότερα δημοτική) γλώσσα, ενώ στην έντεχνη λόγια ποίηση χρησιμοποιούνται και άλλα μέτρα, όπως ο *ανάπαιστος*, ο *δάκτυλος* και ο *αμφίβραχος*. Η ονομασία των νεοελληνικών αυτών μέτρων είναι συμβατική και προέρχεται από την αρχαία προσωδία και την εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων φωνηέντων.

Στο μετρικό του εγχειρίδιο *Καλλιόπη παλιννοστούσα* (1819), ο Χαρίσιος Μεγδάνης δίνει την πληρέστερη εικόνα των ποικίλων μορφών της παραδοσιακής νεοελληνικής στιχουργίας. Τα είδη των στίχων διαμορφώνονται ανάλογα με τον αριθμό των συλλαβών τους και χωρίζονται επιπλέον σε ιαμβικούς και τροχαϊκούς. Ο Μεγδάνης διακρίνει τους στίχους σε δύο βασικές κατηγορίες: α) τον *έμμετρο στίχο*, που αποτελείται από μακρές και βραχείες συλλαβές, σχηματίζεται δηλαδή σύμφωνα με την αρχαία στιχουργική, και β) τον *πολιτικό στίχο*, που χωρίζεται σε συλλαβές με βάση την ευρυθμία και την αρμονία των τόνων, είναι δηλαδή γραμμένος σύμφωνα με τους κανόνες της νέας ελληνικής στιχουργικής (Μεγδάνης 1819, 3-16).

Ο πιο συνηθισμένος νεοελληνικός στίχος είναι, στην παλαιότερη ποίηση και στο δημοτικό τραγούδι, ο (ιαμβικός) δεκαπεντασύλλαβος, στη νεότερη και σύγχρονη ποίηση ο ελεύθερος στίχος.

4. Σταθερές στιχουργικές μορφές

Στα ποιήματα με σταθερή μορφή, τα στιχουργικά στοιχεία του ποιήματος, όπως ο αριθμός των στίχων, των στροφών, η μορφή της ομοιοκαταληξίας κτλ., είναι καθορισμένα. Ποιήματα σταθερής μορφής είναι το δίστιχο, το σονέτο, η μπαλάντα, το λίμερικ, το χαϊκού, η βιλανέλλα κ.ά. (βλ. Κεφάλαιο 3). Με την επικράτηση του ελεύθερου στίχου τον 20^ο αιώνα, η χρήση σταθερών μορφών είναι πλέον σπάνια. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αναβίωση του σονέτου, του λίμερικ και του χαϊκού. Άλλες στιχουργικές μορφές δεν καλλιεργούνται ιδιαίτερα είτε χρησιμοποιούνται με πιο ελεύθερο τρόπο.

5. Νεοελληνικοί στίχοι

5.1. Δεκαπεντασύλλαβος (και πολιτικός) στίχος

Δεκαπεντασύλλαβος είναι ο στίχος που αποτελείται από δεκαπέντε συλλαβές. Είναι από τους πιο διαδεδομένους νεοελληνικούς στίχους και, καθώς τα πρώιμα νεοελληνικά δημώδη στιχουργήματα και τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια έχουν συντεθεί στη μορφή αυτή, έχει χαρακτηριστεί και *εθνικός στίχος*. Ο παραδοσιακός δεκαπεντασύλλαβος στίχος είναι συνήθως ιαμβικός και χωρίζεται σε δύο ημιστίχια, με τομή μετά την όγδοη συλλαβή. Στα δημοτικά τραγούδια, το δεύτερο ημιστίχιο αποτελεί συχνά επανάληψη ή νοηματική αναδίπλωση του πρώτου (π.χ. «Πλέν' η Μαριώ στον ποταμό, πλένει τις φορεσιές της»). Από τα κύρια χαρακτηριστικά του δημοτικού δεκαπεντασύλλαβου είναι η νοηματική του αυτοτέλεια και η συντακτική του αυτονομία.

Ο δεκαπεντασύλλαβος διακρίνεται σε δύο είδη, ανάλογα με το αν ομοιοκαταληκτεί ή όχι:

α) τον ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, ο οποίος καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στην ενετοκρατούμενη Κρήτη, αρχικά από τον Στέφανο Σαχλίκη και εν συνεχεία στα αφηγηματικά ή/και δραματικά έργα της Κρητικής Αναγέννησης, όπως ο *Ερωτόκριτος* του Βιτσέντζου Κορνάρου.

Παράδειγμα:

«Του Κύκλου τα γυρίσματα, που ανεβοκατεβαίνουν,
και του Τροχού, που ώρες ψηλά κι ώρες στα βάθη πηαίνουν·
και του Καιρού τα πράματα, που αναπαημό δεν έχουν,
μα στο Καλό κ' εις το Κακό περιπατούν και τρέχουν».

(Κορνάρος, *Ερωτόκριτος*, στ. 1-4).

β) τον ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, ο οποίος ονομάζεται και *πολιτικός στίχος*. Ο όρος «πολιτικός στίχος» εμφανίζεται στο Βυζάντιο, από το 11^ο αιώνα, σε ποίημα του Μιχαήλ Ψελλού. Αναβίωση του ανομοιοκατάληκτου δεκαπεντασύλλαβου παρατηρούμε σε ποιήματα του Κωστή Παλαμά, αργότερα του Σικελιανού, ενώ ο Σεφέρης πειραματίστηκε περισσότερο με τον ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο.

Παράδειγμα:

«Ο Διγενής ψυχομαχεί κ' η γη τότε τρομάσσει.
Βροντά κι' αστράφτει ο ουρανός και σειέτ' ο απάνω κόσμος,
κι' ο κάτω κόσμος άνοιξε και τρίζουν τα θεμέλια,
κ' η πλάκα τον ανατριχιά πως θα τότε σκεπάση,
πως θα σκεπάση τον αίτό τση γης τον αντρειωμένο».
(Διγενής Ακρίτας, «Ο θάνατος του Διγενή»).

5.2. (Βυζαντινός) δωδεκασύλλαβος

Ο δωδεκασύλλαβος είναι ο πιο διαδεδομένος στίχος της βυζαντινής, αλλά και της δημοτικής ποίησης και αντλεί την καταγωγή του από τον αρχαίο ιαμβικό τρίμετρο. Τη βυζαντινή εποχή, οι στίχοι αυτοί ονομάζονται απλώς *ιαμβικοί στίχοι*, ενώ ο Μεγδάνης τους ονομάζει *πολιτικοῖάμβους* (Μεγδάνης 1819, 34). Συνήθως υπάρχει τομή μετά την πέμπτη ή την έβδομη συλλαβή.

Παράδειγμα:

«Σαράντα παληκάρια από τη Λεβαδιά
πάνε για να πατήσουν τη Δρομοπολιτσία» (Δημοτικό).

5.3. Ενδεκασύλλαβος

Ο ενδεκασύλλαβος στίχος δεν είναι άγνωστος στη δημόδη ποίηση, η μορφή του κατάγεται ωστόσο από τον ιταλικό endecasillabo. Ο ενδεκασύλλαβος είναι ο στίχος που επικράτησε στην ιταλική ποίηση μετά τον Δάντη. Στον ελληνικό κόσμο απαντά για πρώτη φορά στα Κυπριακά ερωτικά ποιήματα (*Ρίμες αγάπης*) του 16^{ου} αιώνα και εν συνεχεία στα χορικά της κρητικής *Βοσκοπούλας*. Καλλιεργήθηκε κυρίως από τους Επτανήσιους ποιητές. Ενδεκασύλλαβους βρίσκουμε στον *Λάμπρο* του Σολωμού και σε ποιήματα του Μαβίλη. Από τα βασικά χαρακτηριστικά του ενδεκασύλλαβου είναι ότι ο βασικός τόνος του βρίσκεται σχεδόν πάντα στη δέκατη συλλαβή, ο δεύτερος σημαντικός τόνος συνήθως στην έκτη.

Δαντέσκος λέγεται ο εντεκασύλλαβος που τονίζεται, αντί στην έκτη, στην τέταρτη και την έβδομη συλλαβή, π.χ. «καθαρότατον ήλιο επρομηνούσε» (Σολωμός).

Παράδειγμα:

«Μου φαίνεται πως πάω και ταξιδεύω
Στην ερμιά του πελάγου εις τ' όνειρό μου·
Με το κύμα, με τς' ανέμους παλεύω
Μοναχή, και δεν είσαι εις το πλευρό μου».
(Διονύσιος Σολωμός, *Λάμπρος*, «Το όνειρο της Μαρίας», στ. 1-4).

5.4. Οκτασύλλαβος

Ιαμβικούς και τροχαϊκούς οκτασύλλαβους βρίσκουμε στη δημοτική ποίηση, ενώ στην έντεχνη χρησιμοποιείται πολλές φορές σε εναλλαγή με επτασύλλαβους, π.χ. «θόλωσε και μαύρη τρέχει / Οδοιπόρε, η ζωή σου» (Π. Σούτσος). Ο οκτασύλλαβος καλλιεργήθηκε περισσότερο από τους Φαναριώτες, τον συναντούμε όμως και στον Σολωμό.

Παραδείγματα:

«Εις κήπον δροσερότατον
αντιπροχθές εμπήκα

και μέσα κηποφύλακα
τον Έρωτα ευρήκα».
(Αθανάσιος Χριστόπουλος, «Μήλα», στ. 1-4).

«Πού το λέγειν ευγλωττία;
Πού των στίχων αρμονία;
Πού ρητορικής το κάλλος
και Ερμής να γένω άλλος;
Και εγκώμιον να πλέξω,
ως εικός να καταστέψω».
(Μεγδάνης 1819, 50).

«Σε γνωρίζω από την κόψη
του σπαθιού την τρομερή».
(Διονύσιος Σολωμός, «Ύμνος εις την ελευθερίαν», στ. 1-2).

5.5. Πεντασύλλαβος

Ο πεντασύλλαβος χρησιμοποιείται κυρίως στη σατιρική ποίηση αλλά τον βρίσκουμε συχνά και στα φαναριώτικα τραγούδια. Ο Κωστής Παλαμάς χρησιμοποίησε τον όρο ως τίτλο στη συλλογή του *Οι πεντασύλλαβοι* (1925).

Παραδείγματα:
«Μεσ το βιβλίο
σκυμμένα μάτια
και δε διαβάζω».
(Κωστής Παλαμάς, «Γύρω η μαυρίλα», στ. 9-11).

«Μπόι δυο πήγες,
κόψη κακή,
γένια με τρίχες
εδώ κι εκεί».
(Γεώργιος Σουρής, «Η ζωγραφιά μου», στ. 1-4).

5.6. Στίχοι με άλλο αριθμό συλλαβών

Οι δεκαπεντασύλλαβοι, οι δωδεκασύλλαβοι, οι εντεκασύλλαβοι, οι οχτασύλλαβοι και οι πεντασύλλαβοι είναι οι συνηθέστεροι στίχοι στην παραδοσιακή νεοελληνική ποίηση και μετρική. Στίχοι με διαφορετικό αριθμό συλλαβών (από μία έως τέσσερις, με έξι, επτά, εννιά, δεκατρείς, δεκατέσσερις, δεκαέξι ή δεκαεπτά συλλαβές) χρησιμοποιούνται μεμονωμένα και πολύ σπανιότερα. Στίχοι με πάνω από δεκαεπτά συλλαβές δεν συνηθίζονται, κάτι που σχετίζεται με τη διάρκεια της ανθρώπινης αναπνοής.

5.7. Ελεύθερος στίχος

Ο ελεύθερος στίχος είναι ένας στίχος που, από μορφική άποψη, δεν υπακούει στις στιχουργικές δεσμεύσεις της παραδοσιακής ποίησης: δεν έχει συγκεκριμένο μέτρο ούτε επιδιώκει την ομοιοκαταληξία, δεν έχει συγκεκριμένο αριθμό συλλαβών και δεν είναι αυστηρά οργανωμένος σε στροφές. Βασικά χαρακτηριστικά του είναι η μουσικότητα της γλώσσας, ο ρυθμός του λόγου και η λυρική υποκειμενικότητα, ενώ νεότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ενέχει εσωτερικό συντακτικό ρυθμό. Στη νεοελληνική ποίηση, ανάμεσα στον παραδοσιακό και τον ελεύθερο στίχο μεσολάβησε ο ελευθερωμένος στίχος. Η κύρια διαφορά του ελευθερωμένου στίχου από τον ελεύθερο είναι ότι ο πρώτος διατηρεί το ίδιο μέτρο σε ολόκληρο το ποίημα, αλλά σε στίχους ανισοσύλλαβους και χωρίς υποχρεωτική ομοιοκαταληξία, ενώ ο δεύτερος δεν ακολουθεί κανέναν μετρικό κανόνα. Σε ελευθερωμένο στίχο είναι γραμμένα ποιήματα του Παλαμά, του Χατζόπουλου, του Γρυπάρη, του Ουράνη κ.ά., ιδίως στα χρόνια 1890-1920. Ο ελεύθερος στίχος, που εισάγει μια νέα

αντίληψη για τη λειτουργία του ποιητικού λόγου, καθιερώθηκε από τη Γενιά του 1930 και αποτελεί έκτοτε τον πιο διαδεδομένο τρόπο ποιητικής έκφρασης.

Ελευθερωμένος στίχος:

«Άνθρωποι! Είνε κάποια μέτωπα,
Και είνε κάποια μάτια,
Κάποια είνε χαμόγελα,
Κάποια περπατήματα,
Κάποια κυματίσματα κορμιών,
Και χεριών παιξίματα,
Και δασοφυτρώματα μαλλιών
Και προσώπων λαμπυρίσματα! [...]».
(Κ. Παλαμάς, «Οι χαιρετισμοί της ηλιογέννητης»)

Ελεύθερος στίχος:

«Τον άγγελο
τον περιμέναμε προσηλωμένοι τρία χρόνια
κοιτάζοντας πολύ κοντά
τα πεύκα το γιαλό και τ' άστρα [...]».
(Γ. Σεφέρης, «Μυθιστόρημα»)

6. Στιχουργικά παιχνίδια

Στα περισσότερα νεοελληνικά εγχειρίδια, τα στιχουργικά παιχνίδια (τα άλλοτε τεχνοπαίγνια) αξιολογούνται αρνητικά, μολονότι επιβεβαιώνεται η ευρεία χρήση τους στην ποίηση. Ο Σαραλής γράφει, για παράδειγμα: «Τα στιχουργικά παιχνίδια βρίσκονται σ' όλες τις λογοτεχνίες απ' τους αρχαιότατους χρόνους ως σήμερα. Η σημασία τους όμως είναι ανάξια λόγου και είναι δείγμα ξεπεσμού και απασχόληση ερασιτεχνών και ποιητών, που μ' αυτά θέλουν να δείξουν τη στιχουργική τους ικανότητα» (Σαραλής 1939, 180). Η άποψη αυτή θεωρείται σήμερα ξεπερασμένη.

Στα πιο διαδεδομένα στιχουργικά παιχνίδια ανήκουν η ακροστιχίδα, που μπορεί να είναι και αλφαβητική (αλφαβητάρια), οι στίχοι της ηχούς και τα σχηματικά ποιήματα (αντιθετικά ποιήματα, καλλιγράμματα). Στη λαϊκή παιγνιώδη ποίηση συναντάμε κυρίως γρίφους και αινίγματα, αλλά και ποιήματα με μίμηση κινήσεων (π.χ. «πώς το τρίβουν το πιπέρι / του διαβόλου οι καλογέροι») ή ασκήσεις μνήμης (π.χ. «πήγα στην κυρία / μου έδωσε ένα μήλο / μήλο δαγκωμένο»). Σε παλαιότερα έντυπα βρίσκουμε και τα λεγόμενα πνευματικά παίγνια, που εκτός από αινίγματα και πρώιμους τύπους σταυρόλεξων (λεξιγρίφους, κυβόλεξα, κύβους κτλ.) περιλαμβάνουν και αναγραμματισμούς.

Αλφαβητάρια:

«**Άλφα**, θέλω ν' αρχινήσω, κόρη μου να ιστορήσω.
Βήτα, βέβαια σου λέω, πως για σένα πάντα κλαίω.
Γάμμα, γίνομαι κομμάτια, για τα μαύρα σου τα μάτια. [...]».
(«Αλφαβητάρια της αγάπης»)

Ακροστιχίδα (ακρο- και τελέστιχο):

«Αγνή μου κόρη, εύλαλος, αγγελική καρδί**A**
Να ζήσεις βίον εύχομαι τρισόλβιον γλυκύ**N**
Να έχεις, το βιβλίον σου τροφήν πνευματική**N**
Ασχόλημά σου δ' άνετον τα ρόδα και τα ί**A** [...]».
(Σκόκος, *Ημερολόγιο*, 1896, 352)

Στίχοι της ηχούς:
«Η Ηχώ ήτο νύμφη ερασμία -μία».
(Αγγελος Βλάχος, «Ηχώ και Νάρκισσος»)

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Βαγενάς, Ν. (1996). *Η ελευθέρωση των μορφών. Η ελληνική ποίηση από τον έμμετρο στον ελεύθερο στίχο (1880-1940)*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Γαραντούδης, Ε. (2000). Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα. Η μετρική θεωρία και πράξη του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή. *Μολυβδοκοκκινόπελεκητής* 7, 28-74.
- Γαραντούδης, Ε. (1989). *Αρχαία και νέα ελληνική μετρική. Ιστορικό διάγραμμα μιας παρεξήγησης*. Πάδοβα: Università di Padova.
- Γαραντούδης, Ε. (2000). *Βιβλιογραφία νεοελληνικής μετρικής*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Καβάφης Κ. Π. (2003), [Ολίγαι λέξεις περί στιχουργίας](#), Στο *Τα πεζά*, επιμ. Μιχάλης Πιερής, Αθήνα: Ίκαρος.
- Κοκόλης, Ξ. Α. (1993). *Η ομοιοκαταληξία. Τύποι και λειτουργικές διαστάσεις*. Αθήνα: Στιγμή.
- Μεγδάνης, Χ. (1819). *Καλλιόπη παλιννοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου*. Βιέννη: Ι. Σνείρερ.
- Σαραλής, Γ. (1939). *Νεοελληνική μετρική*. Αθήνα: Εστία.
- Σταύρου Θ. (1930). *Νεοελληνική μετρική*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Ταχοπούλου, Ο. (2003). Βιβλιογραφία νεοελληνικής μετρικής. *Παλίμνηστον*, 18, 81-171.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Χαρακτηρίστε το στίχο του ακόλουθου δημοτικού τραγουδιού:

«Φωτιά να κάψη τ' άσπρα σου, φωτιά και τα φλουριά σου.
Εγώ κοιμούμαι μοναχή ψηλά στα κορφοβούνια,
ακό τα πεύκα που βροντούν και τις οξειές που τρίζουν,
έχω τουφέκια πάπλωμα, κ' έχω σπαθιά για στρώμα».

Απάντηση/Λύση

Ανομοιοκατάληκτος ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Δώστε τα μετρικά χαρακτηριστικά των ακόλουθων στίχων του Καρυωτάκη («Μικρή ασυμφωνία εις Α μείζον»)

«Α! κύριε, κύριε Μαλακάση,
ποιος θα βρεθεί να μας δικάσει,
μικρόν εμέ κι εσάς μεγάλο,
ίδια τον ένα και τον άλλο;»

Απάντηση/Λύση

Ιαμβικοί εννεασύλλαβοι με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία..

Γιώργος Ροϊλός, Οι ποιηταί (πηγή: Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός)

Κεφάλαιο 4: Ιστορία και Ιστορίες Λογοτεχνίας

Σύνοψη

Εξετάζονται οι προδιαγραφές και τα ζητούμενα της ιστορίας / των ιστοριών της λογοτεχνίας στη διαχρονία τους. Αναλύονται τα νέα αιτήματα στο πεδίο της λογοτεχνικής ιστοριογραφίας και δίνεται μια συνοπτική ιστορία των ιστοριών της νεοελληνικής λογοτεχνίας (INEA) από τις πρώτες συναγωγές βιογραφικών και εργογραφικών στοιχείων ως τις πιο σύνθετες σύγχρονες συνθέσεις.

Προαπαιτούμενη γνώση

Σχετική εξοικείωση με την προβληματική και τις έννοιες της ιστορίας της λογοτεχνίας (περιοδολόγηση, σχήματα, χρήση πηγών), τη σημασία του λογοτεχνικού κανόνα, τις θεωρίες της ανάγνωσης και της πρόσληψης. Γενική εποπτεία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην εξέλιξή της, των βασικών σταθμών, ρευμάτων, προσώπων και έργων της.

4. Τι είναι ιστορία/ιστορίες της λογοτεχνίας

Κάθε ιστορική αφήγηση ξεκινά με ένα ερώτημα που τίθεται ξεκάθαρα ή υπονοείται, και αποτελεί το μοχλό ανάπτυξης και την κινητήρια δύναμή της. Όταν μιλάμε σήμερα για Ιστορία της Λογοτεχνίας, το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται είναι πώς η λογοτεχνία γίνεται ιστορία. Και κατ' επέκταση, εκείνο που υπονοείται είναι: είναι δυνατή μια αντικειμενική ιστορικοποίηση της λογοτεχνίας; Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά. Η σχέση της ιστορίας της λογοτεχνίας (ή γραμματολογίας) με την ιστοριογραφία είναι πρόδηλη, καθώς στη διαδικασία παραγωγής της πρώτης ενεργοποιούνται τα μεθοδολογικά εργαλεία της δεύτερης: επιλογή πηγών και κατ' επέκταση αποκλεισμός κάποιων άλλων, αξιολόγησή τους και τέλος ένταξή τους σε μian αφήγηση, η οποία προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που έχει θέσει αρχικά ο ιστορικός. Οι τρεις αυτές διαδικασίες καταδεικνύουν, μάλιστα, την επιστημονική και την ιδεολογική σκευή του ίδιου του ιστορικού. Βρισκόμαστε έτσι μπροστά σε μια «σκηνοθεσία» του λόγου με σκοπό τη δημιουργία ενός λογοτεχνικού κανόνα (βλ. Κεφάλαιο 1).

Η ουσιαστική διαφορά της ιστορίας της λογοτεχνίας με άλλους κλάδους της ιστοριογραφίας έγκειται ακριβώς στην ιδιαιτερότητα των πηγών. Οι πηγές του ιστορικού της λογοτεχνίας δεν είναι εμπορικά κατάστιχα, καταγραφές γεγονότων ή οικονομικοί αριθμοί, δηλαδή τεκμήρια πιο «κλειστά» στην ερμηνεία ή την κριτική. Τα λογοτεχνικά τεκμήρια χαρακτηρίζονται από «ελαστικότητα» σε επίπεδο ερμηνείας και κριτικής (για τον όρο ελαστικότητα, «elasticity», βλ. Fowler 1979, 99). Επομένως, προκειμένου τα λογοτεχνικά κείμενα να ταξινομηθούν και να τοποθετηθούν στο ιστορικό αφήγημα πρέπει πρώτα να αξιολογηθούν ερμηνευτικά και κριτικά. Ας σημειωθεί επίσης ότι στο πεδίο της λογοτεχνικής ιστορίας συνεξετάζονται αισθητικά φορτισμένα κείμενα, έργα τέχνης δηλαδή («λογοτεχνία»), μαζί με εξωλογοτεχνικά κείμενα («γραπτά μνημεία»), το σύνολο των οποίων σχηματίζει τη λεγόμενη «γραμματεία» (βλ. Βελουδής 1992, 107, Βελουδής 2006, 359-360 και Κεφάλαιο 1). Η κριτική και ερμηνευτική διάσταση του πεδίου, σε

συνδυασμό με τον πλουραλισμό των κειμένων και την εγγενή λογοτεχνική διάσταση της ιστορικής αφήγησης, προωθούν τις αναθεωρήσεις και τις μεταμορφώσεις του Κανόνα στην πορεία του χρόνου (για την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα, αλλά και τις αιτίες μετασχηματισμού του βλ. Fowler 1979, 99-100, Lauter 1991).

Πρέπει να έχουμε πάντα κατά νου ότι η ιστορία της λογοτεχνίας ανήκει στο ευρύτερο πεδίο της πολιτισμικής ιστορίας (cultural history), επομένως όχι μόνο δεν μπορεί να ιδωθεί χωριστά, αλλά εντάσσεται στην ιστορία της παιδείας και του πνεύματος εν γένει. Επομένως, καθώς διαμορφώνεται η ιστορία της λογοτεχνίας, ενεργοποιούνται ταυτόχρονα και εξαρχής κριτήρια αισθητικά, ιστορικά και κοινωνικά. Όπως γίνεται κατανοητό, ο λόγος της λογοτεχνικής ιστοριογραφίας χαρακτηρίζεται πρωτίστως από την πολυπλοκότητα και την πολυεστιακότητα των προσεγγίσεων. Υπό το πρίσμα της ιστορίας της λογοτεχνίας τα λογοτεχνικά έργα προσεγγίζονται πολλαπλώς: α) με κριτήρια αισθητικά ή φιλολογικά σε σχέση με άλλα λογοτεχνικά έργα· β) μέσα στην ιστορικο-κοινωνική τους συγχρονία· γ) μέσα από τους ευρύτερους θεσμούς της παιδείας και της πνευματικής ζωής του χώρου όπου παρήχθησαν (σχολές, πανεπιστήμια, λογοισόνη, γλωσσικά ζητήματα, δοκιμακός ή θεωρητικός λόγος για τη λογοτεχνία), και τέλος δ) μέσα από τον κριτικό ή φιλολογικό λόγο που αρθρώθηκε γι' αυτά στον άξονα της διαχρονίας. Η τελευταία αυτή προσέγγιση θέτει ζητήματα δεξίωσης ή πρόσληψης των έργων (βλ. Jauss 1995). Ο Moisan προτείνει έναν σχετικό ορισμό: «Η λογοτεχνική ιστορία διατείνεται πως είναι όλα αυτά συγχρόνως, και κάθε στοιχείο ξεχωριστά: προκαλεί ένα διπλό έργο ιστορικοποίησης και ερμηνείας, από τις οποίες η μία καθορίζει και δικαιολογεί την άλλη, καθώς η ερμηνεία βασίζεται πάνω στην ιστορική εξέταση των μεσολαβητικών διεργασιών που δρουν μέσα στο κείμενο και έξω από αυτό, ενώ η ιστορικοποίηση απαιτεί μια διαδικασία επιλογής και αποτίμησης των συγγραφέων και των έργων τους» (Moisan 1992, 15).

Στις μέρες μας η ιστορία της λογοτεχνίας θεωρείται σύνθετος διανοητικός θεσμός, που δεν μπορεί να ευαγγελιστεί τη μία και μοναδική αλήθεια. Χαρακτηριστική είναι, από αυτή την άποψη, η παρατήρηση του Fowler: «Η λογοτεχνία, την οποία προσεγγίζουμε κριτικά και θεωρητικοποιούμε, δεν παρουσιάζεται ποτέ στο σύνολό της. Στην καλύτερη περίπτωση, μιλάμε για μετρήσιμα υποσύνολα συγγραφέων και έργων του παρελθόντος. Αυτό το περιορισμένο πεδίο είναι ο τρέχων κανόνας» (Fowler 1979, 97). Στο ίδιο πλαίσιο, ο Perkins κάνει λόγο για «την πάντα αποτυχημένη απόπειρα κάθε ιστορίας της λογοτεχνίας να εξηγήσει την εξέλιξη της λογοτεχνίας που περιγράφει» (Perkins 1992, ix). Ανάμεσα στους όρους «ιστορία» και «λογοτεχνία» δημιουργείται έτσι ένα πεδίο διαρκών αντιπαραθέσεων και συζητήσεων περί «χάσματος» ή «σχέσεων» μεταξύ των όρων, με αποτέλεσμα την επιστημονική αυτονόμηση του πεδίου αυτού υπό το κοινώς αποδεκτό όνομα «θεωρία της λογοτεχνικής ιστοριογραφίας» (βλ. [Πεχλιβάνος](#) 1998/99, 169-186, όπου η προγενέστερη βιβλιογραφία και το εξειδικευμένο στο πεδίο αυτό διεθνές περιοδικό [New Literary History](#)).

Οι συζητήσεις επικεντρώνονται μάλιστα στην επαναπραγμάτευση και αναθεώρηση παλαιότερων κανονικοποιήσεων. Θεωρητικά ζητήματα, όπως κατά πόσον τα κανονιστικά σχήματα μιας Ιστορίας μπορεί να είναι αντικειμενικά, ακόμη και αν είναι εν γένει δυνατή η συγγραφή μιας ιστορίας της λογοτεχνίας, έχουν συζητηθεί επανειλημμένα (βλ. ενδεικτικά, Perkins 1992). Σταδιακά, τροφοδοτείται η τάση αμφισβήτησης των κυρίαρχων λογοτεχνικών κανόνων και γίνεται συνειδητή η ανάγκη απομάκρυνσης από τις παλαιότερες ιστορίες της λογοτεχνίας, που επέμεναν σε ευθύγραμμη και ενοποιητική έκθεση του παρελθόντος. Παρατηρείται, ως εκ τούτου, μια στροφή σε ιστορίες πρισματικές, ασυνεχείς, ετερογενείς και διαδραστικές, οι οποίες απαιτούν και την ενεργή συμμετοχή του αναγνώστη. Με αυτό το σκεπτικό εκπονούνται *Ιστορίες* που διορθώνουν, σε μεγάλο βαθμό, τους προηγούμενους πολλαπλούς αποκλεισμούς συγγραφέων, έργων και εξωλογοτεχνικών παραγόντων και αρνούνται να παραδώσουν μια ενιαία εικόνα ως αποτέλεσμα γραμμικής αφήγησης (βλ. λ.χ., Elliott κ.ά. (επιμ.) 1988, Hollier κ.ά. (επιμ.) 1989 και Wellbery κ.ά. (επιμ.) 2004). Έτσι εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το διδακτικό πείραμα που επιχειρείται στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (FU Berlin) με συντελεστές τους Μίλτο Πεχλιβάνο, Bart Soethaert και Αγγέλα Γιώτη με μια νέα μέθοδο διδασκαλίας και εκμάθησης της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας μέσω του ανοικτού ψηφιακού εργαλείου wiki *openLIT*. Οι φοιτητές καλούνται να γίνουν παραγωγικότεροι αναγνώστες, επεμβαίνοντας στη διαρκώς ανανεωόμενη βάση δεδομένων, καθώς η INEL δεν θεωρείται κάτι σταθερό και πεπερασμένο, αλλά επιδέχεται διαρκώς αναθεώρηση και όπως γράφει ο [Soethaert](#) «εργαζόμαστε αενάως προς αυτήν» (Soethaert 2014).

Η στροφή αυτή δεν είναι όμως μόνο χρήσιμη για την εκπόνηση νέων ιστοριών λογοτεχνίας. Εξίσου σημαντική είναι η αναθεωρητική ματιά προς το παρελθόν, που προσφέρει πλέον τη δυνατότητα να ελεγχθεί ένα μεγάλο υλικό σχετικό με την ιστορία της λογοτεχνίας, παρότι δεν τιτλοφορείται έτσι και δεν αποτελεί σύνθετο αφηγηματικό έργο. Έτσι, πέρα από τις συμβατικές *Ιστορίες της Λογοτεχνίας*, ως έργα που διερευνούν και συστήνουν μικρότερες ή εκτενέστερες «λογοτεχνικές ιστορίες» λογίζονται επίσης οι ταξινομικές εργασίες όπως οι βιβλιογραφίες, οι βιογραφίες και οι εργογραφίες λογίων («κατάλογοι»), οι ανθολογίες ποίησης και

πεζογραφίας, αλλά και ιστορίες ή εργασίες για τη γλώσσα, που εμπεριέχουν επίσης την τάση κανονικοποίησης (δηλαδή, σχηματισμού ενός κανόνα) του λογοτεχνικού παρελθόντος. Συμπεριλαμβάνονται δηλαδή στη μελέτη ειδικότερες εργασίες μικρότερης κλίμακας, που περιγράφουν, ωστόσο, με μεγαλύτερη ακρίβεια και διαύγεια την ανάπτυξη και εξέλιξη του πεδίου της λογοτεχνικής ιστορίας.

4.1. Οι Ιστορίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (INEΛ): Κατάλογοι και πρώτες συλλογές

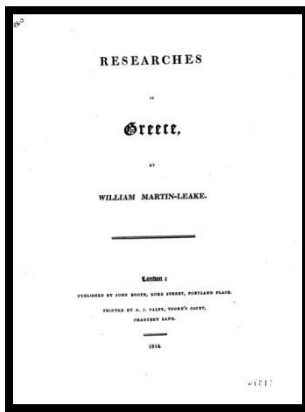
Η ιστορία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις περιόδους: α) αρχές του 18^{ου} αι. έως το 1821· β) 1821 έως 1867· γ) 1867 έως 1949 και δ) 1949 ως σήμερα (βλ. εδώ «[Ενδεικτικό χρονολόγιο INEΛ \(1714-2003\)](#)»). Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από αποσπασματικά και επιμέρους φαινόμενα στα όρια της τυχαιότητας. Δεν έχει εκπονηθεί ακόμη κάποιο συνθετικό έργο με σκοπό μιαν αφήγηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ενώ αυτό που προέχει, κατά την πρώτη περίοδο, δεν είναι η λογοτεχνία, αλλά μια πρώτη διερεύνηση της νεοελληνικής «παιδείας» και «γραμματείας» (βλ. 4.1. Νεοελληνική γραμματολογία).

Στα προεθνικά φαινόμενα, τα οποία πολλές φορές μάλιστα έχουν σχέση με τον ευρωπαϊκό, «ξένο» παράγοντα περιλαμβάνεται η εργασία του Λαρισιαίου λόγιου [Αλέξανδρου Ελλάδιου](#) (1714). Ο Ελλάδιος σπούδασε στο βραχύβιο [Ελληνικό Κολλέγιο του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης](#) και διέμεινε για πολλά χρόνια στη Γερμανία. Το έργο του αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια αποτίμησης της εκκλησιαστικής ιστορίας και γραμματείας του ελληνισμού της Τουρκοκρατίας. Είναι γραμμένο στα λατινικά και συνιστά μια προσπάθεια ιστοριοποίησης των ελληνικών εκκλησιαστικών πραγμάτων του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η πρώτη αυτή απόπειρα σύνθεσης πραγματοποιείται με πολιτική στόχευση, καθώς το έργο στρέφεται εναντίον των καθολικών διανοουμένων της Χάλης (στην Ανατολική Γερμανία, βλ. Moennig 2003, 101-121).

Ο [κατάλογος](#) του Δημητρίου Προκοπίου (λόγιου του 18^{ου} αι. και γραμματέα του ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας Νικόλαου Μαυροκορδάτου), μια πρώτη προσπάθεια συγκέντρωσης βιογραφικών στοιχείων για τους Έλληνες λογίους της Τουρκοκρατίας, εκπονήθηκε με προτροπή του φιλομαθή γερμανού φιλόλογου Johann Albert Fabricius. Ο λόγιος έμπορος [Γεώργιος Ζαβίρας](#) από τη Σιάτιστα, ο οποίος ζούσε κυρίως στην Τεργέστη, είχε συντάξει, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, έναν βιογραφικό-εργογραφικό κατάλογο Ελλήνων λογίων από τον 15^ο αι. ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το έργο αυτό, με τίτλο [Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον](#), δεν εκδόθηκε παρά μόνο το 1872, ωστόσο το χειρόγραφο ήταν γνωστό στην ελληνική και την ευρωπαϊκή λογοισύνη από αρκετά νωρίς. Είχαν γίνει μάλιστα και παλαιότερες προσπάθειες έκδοσης του έργου (ήδη από το 1807 και με πρωτοβουλία του Ανθιμου Γαζή), χωρίς όμως επιτυχία.

Στις πρώτες προσπάθειες σύνθεσης του λογοτεχνικού και φιλολογικού παρελθόντος του ελληνισμού, ο ευρωπαϊκός παράγοντας και τα πολιτικά συμφραζόμενα έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Στα τέλη του 18^{ου} αι. και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου}, η συχνή παρουσία ευρωπαίων περιηγητών (κυρίως γάλλων και άγγλων), λογίων, διπλωματών και πολιτικών αξιωματούχων στον ελλαδικό χώρο και τις περιοχές του ελληνόφωνου χώρου (Κωνσταντινούπολη, Παρίστριες Ηγεμονίες, Μικρά Ασία) έθρεψε την ανάγκη για ορισμό και/ή διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας της σύγχρονης Ελλάδας. Ειδικότερα ο λόγος των ευρωπαίων φιλελλήνων φιλοδοξούσε να σκιαγραφήσει τα όρια, τις διαχωριστικές γραμμές αλλά και τις σχέσεις ανάμεσα στο τετράπτυχο Αρχαία Ελλάδα, Νέα Ελλάδα, Οθωμανική Αυτοκρατορία και Δύση. Έτσι το ελληνόθεμο best seller του Byron, η ποιητική σύνθεση [Childe Harold](#) (1812), κλείνει με ένα «Παράρτημα», στο οποίο γίνεται μια «ερασιτεχνική» προσπάθεια οργάνωσης και παρουσίασης της νεοελληνικής λογοισύνης και γραμματείας. Στο «Παράρτημα» περιλαμβάνονται κατάλογος Ελλήνων («ρωμιών») λογίων («List of Romaic Authors»), ηρωικά ποιήματα (κυρίως «Θούριου») στο πρωτότυπο και σε αγγλική μετάφραση, και ποικίλες σχετικές σημειώσεις.

Αντίστοιχα, το έργο [Researches in Greece](#) (1814) του λοχαγού William Martin Leake είναι μια πρώτη σοβαρή προσπάθεια καταγραφής και ανάλυσης επιλεγμένων και χαρακτηριστικών έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και ζητημάτων σχετικών με τη νεοελληνική γλώσσα. Το πόνημα του Leake θα χρησιμοποιηθεί ως βασικό εγχειρίδιο γνωστοποίησης της παλαιότερης, κατά βάση, νεοελληνικής λογοτεχνίας στο αγγλόφωνο κοινό σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι., παρά τον έντονο υποκειμενισμό του συντάκτη του. Ερανίζονται, μεταφράζονται και αξιολογούνται έργα όπως ο *Ερωτόκριτος*, η *Ερωφίλη*, η *Στοιχειομαχία*, τα *κατά Κλεάνθη* και *Αβροκόμην* του Κωνσταντίνου Μάνου, ποιήματα του Χριστόπουλου, δημοτικά τραγούδια, αποσπάσματα από τη *Γεωγραφία Νεωτερική* του Γρηγορίου Κωνσταντά και του Δανιήλ Φιλιππίδη κ.ά.

Εικόνα 4.1. Το εξώφυλλο του *Researches in Greece* του *W. M. Leake* (πηγή: [ANEMH](#))

Στα χρόνια της κορύφωσης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1800-1819), η ελληνική λογοσύνη, με πρωτοστάτη τον Αδαμάντιο Κοραή, αρχίζει να συνειδητοποιεί την ανάγκη «χαρτογράφησης», αποτίμησης και συστηματοποίησης της παλαιότερης αλλά και της σύγχρονης νεοελληνικής γραμματείας. Η ιδέα του «γένους» των Ελλήνων μεταστοιχείωνεται, τα χρόνια αυτά, σταδιακά στην ιδέα του «έθνους», επομένως προκύπτει η ανάγκη να οριστεί η πολιτισμική ταυτότητα του μορφώματος αυτού ως αδιαίρετου συστατικού του. Τα γλωσσολογικά, γραμματικά και φιλολογικά έργα του Κοραή, ο οποίος βρισκόταν εκείνα τα χρόνια στο Παρίσι (λ.χ. η ανέκδοτη *Γραικική Γραμματική*, χφ. 447 Βιβλιοθήκης Χίου, και τα *Ἄτακτα*, τα οποία εκδόθηκαν αργότερα σε πέντε τόμους, το 1828-1835), δίνουν τον τόνο, ενώ έλληνες φοιτητές στο Παρίσι, την Οξφόρδη, το Γκαίτιγκεν και τη Χαϊδελβέργη (Στέφανος Κανέλος, Αθανάσιος Βογορίδης, Νικόλαος Πίγκολος, Χριστόφορος Φιλητάς και Κωνσταντίνος Ασώπιος) ακολουθούν το κάλεσμά του και συλλέγουν, έστω και ως πάρεργο, στοιχεία για την παλαιότερη νεοελληνική λογοτεχνία, κυρίως για τα δημώδη και κρητικά έργα, αλλά και για τα δημοτικά τραγούδια. Ωστόσο, οι εργασίες αυτές μένουν ανέκδοτες ή ατελείς και μετακενώνονται ως διδακτική ύλη τα επόμενα χρόνια από τους ίδιους αυτούς φοιτητές, που κατόρθωσαν να γίνουν καθηγητές στις σχολές του ελληνισμού της νοτιοανατολικής Μεσογείου (Κωνσταντίνος Οικονόμος στο Γυμνάσιο της Σμύρνης, Φιλητάς και Ασώπιος στην Ιόνιο Ακαδημία, τη δεκαετία του 1830). Η ανάγκη να προσεγγιστούν τα παλαιότερα νεοελληνικά «γλωσσικά μνημεία» και να συγχρονιστεί η νεοελληνική φιλολογία με παρόμοιες αναζητήσεις των φιλελλήνων είναι ανάγλυφη στις σελίδες του περιοδικού *Ερμής ο Λόγιος*, οργάνου του «κοραϊκού στρατοπέδου», από το οποίο δεν έλειπαν η πολυφωνία και οι διαφωνίες.

Την ίδια εποχή (1812-1815), οι υποστηρικτές της δημοτικής γλώσσας (Αθανάσιος Ψαλίδας, Ιωάννης Βηλαράς) προτείνουν τον δικό τους «κανόνα» για τη νεοελληνική ποίηση (κρητική ποίηση, Βηλαράς, Χριστόπουλος): οι μελέτες τους έμειναν επίσης ανέκδοτες, δηλαδή αγνωστοποίητες, ή περιορίστηκαν στη σφαίρα της ιδιωτικής αλληλογραφίας. Το 1818 εκδίδεται η *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου* του Παναγιώτη Κοδρικά, στην οποία προτείνεται ένας διαφορετικός λογοτεχνικός και γλωσσικός κανόνας από αυτόν των δημοτικιστών ή των «κοραϊστών». Ο Κοδρικός είναι ο πρώτος «θεωρητικός» της φαναριώτικης λυρικής και γλωσσικής παράδοσης, καθώς προσπαθεί να συμβιβάσει και να κανονικοποιήσει, υπό την κοινή σκέπη της «Γραμματικής», τους Αλέξανδρο και Νικόλαο Μαυροκορδάτο, Δημήτριο Καταρτζή και Δανιήλ Φιλιππίδη έως τον Χριστόπουλο. Ήδη, επομένως, από τα προεπαναστατικά χρόνια δημιουργήθηκαν τρεις φιλολογικές παραδόσεις, οι οποίες θα εξελιχθούν τις επόμενες δεκαετίες: α) η κοραϊκή φιλολογική παράδοση· β) ο δημοτικισμός και γ) η φαναριώτικη γλωσσική και λογοτεχνική παράδοση.

4.2. Οι πρώτες συνθέσεις

Το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821 λειτούργησε ως ιστορική ρήξη, έτσι ώστε οι προγενέστερες τάσεις ιστοριοποίησης της νεοελληνικής λογοτεχνίας εξελίχθηκαν και μεταλλάχθηκαν ραγδαία. Η Ελλάδα ως ένα υπό διαμόρφωση έθνος-κράτος είχε ανάγκη τη φιλολογία της. Η επικαιρότητα στην Ελλάδα επέδρασε, ωστόσο, αναχωματικά στην ελληνική λογοσύνη, όσον αφορά τις ερευνητικές, φιλολογικές διαδικασίες, ως και τα τέλη της δεκαετίας του 1830. Οι έλληνες που είχαν σπουδάσει σε πανεπιστήμια του εξωτερικού επιθυμούσαν να επιστρέψουν στον τόπο τους, προκειμένου να αφοσιωθούν στη διδασκαλία του «επαναστατημένου γένους» ή να συμμετάσχουν στον ένοπλο αγώνα, ακόμη και από διοικητικές θέσεις (βλ. Lauxtermann 2007, 133). Το κέντρο βάρους της φιλολογικής και ιστορικής έρευνας μετατοπίζεται και πάλι

στο δίκτυο του φιλελληνισμού. Η [Leukothea](#) του γερμανού ελληνοστή Carl Iken (τ. Α΄, 1825), ο [πρώτος τόμος](#) των δημοτικών τραγουδιών του Claude Fauriel (1824) και μια εμπειριστατωμένη, για την εποχή της, [ιστορική μελέτη](#) του γάλλου διανοούμενου A. F. Villemain (1825) αποτελούν τις σημαντικότερες προσπάθειες ιστορικοποίησης της νεοελληνικής πνευματικής και λογοτεχνικής ζωής εκείνη την περίοδο.

Η *Leukothea* αποτελείται ουσιαστικά από τέσσερις εκτενείς επιστολές των Στ. Κανέλου, Αθ. Βογορίδη και Ν. Πίκκολου, συνθεμένες το 1822, λίγες μέρες προτού οι νεαροί σπουδαστές πάρουν το δρόμο της επιστροφής προς την επαναστατημένη Ελλάδα, τις οποίες μετέφρασε στα γερμανικά ο Iken, προσθέτοντας πλούσιο υπομνηματισμό. Αρχικά η μελέτη ήταν χωρισμένη σε δέκα μέρη. Η *Leukothea* «αποτέλεσε χρυσωρυχείο για ό,τι θα μπορούσε να κινήσει τις καρδιές και το ενδιαφέρον των φιλελλήνων στη Γερμανία» (Eideneier 1996, 228) και δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε να ασχοληθούν πιο επισταμένα με τη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η κληρονομιά αυτή γίνεται αισθητή κυρίως τη δεκαετία του 1840. Ο γερμανός ιστορικός και φιλόλογος [August Brandis](#), στον τρίτο τόμο του *Mittheilungen über Griechenland (Πληροφορίες για την Ελλάδα)*, επιχειρεί μια λεπτομερή προσέγγιση της νεοελληνικής ποίησης, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στον *Ερωτόκριτο* και τον *Περιπλανώμενο* του Αλέξανδρου Σούτσου. Από το έργο του δεν λείπουν οι εκτενείς αναφορές στην εκκλησιαστική γραμματεία και τον προφορικό πολιτισμό. Το 1846, ένας άλλος γερμανός ιστορικός και κλασικός φιλόλογος, ο [Adolf Ellissen](#), εκδίδει το έργο *Versuch einer Polyglotte der europäischen Poesie (Δοκίμιο πολύγλωσσου λεξικού της ευρωπαϊκής ποίησης)*, το τελευταίο κεφάλαιο του οποίου είναι αφιερωμένο στη νεοελληνική ποίηση (από τον Πτωχοπρόδρομο ως τους Σούτσους).

Παρόμοιο αντίκτυπο στη γαλλική αλλά και την ελληνική λογοισύνη είχαν τα έργα του Fauriel και του Villemain, με το έργο του τελευταίου (*Lascaris ou les Grecs du XVe siècle, Λάσκαρις ή οι Έλληνες του 15ου αι.*, 1825) να μεταφράζεται δύο φορές στα ελληνικά μέσα στον 19^ο αιώνα. Το έργο του Fauriel, που η εισαγωγή του στη [Συλλογή δημοτικών τραγουδιών](#) αποτελεί μια εξαιρετική προσπάθεια σύνθεσης και αφήγησης της νεοελληνικής πνευματικής ζωής, με κέντρο τα δημοτικά τραγούδια, έδωσε μεγάλη ώθηση στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας από τη γαλλική λογοισύνη. Σε αυτό συνέβαλαν και τα μαθήματά του Fauriel στη Σορβόνη, τα χρόνια 1830-1831, εστιασμένα στη μελέτη και την ανάλυση της δημοτικής και δημόδους νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Το 1827 εκδίδεται στη Γενεύη το έργο του Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού [Cours de Littérature Grecque Moderne](#). Είναι η πρώτη «ιστορία» της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε αφηγηματική μορφή. Πρόκειται για την έκδοση των μαθημάτων, σε γαλλική γλώσσα, που έδωσε ο Νερουλός το 1826 σε κοινό φιλελλήνων στη Γενεύη και μπορεί να θεωρηθεί γραμματολογικό σκαρίφημα (Βελουδής 2004, 138), μια πρώιμη, όσο και σημαντική, προσπάθεια διαμόρφωσης ενός ιστορικού σχήματος περισσότερο της νεοελληνικής γραμματολογίας παρά της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Το σχήμα αναλύεται σε τρεις περιόδους: 1700-1750, 1750-1800 και την αποκαλούμενη απλώς «νεότερη περίοδο» (Néroulos 1827, 25-26). Όπως είναι αναμενόμενο, ο φαναριώτης λόγιος έδωσε έμφαση στο «δικό του» πολιτισμικό παράδειγμα, της φαναριώτικης γραμματολογικής παράδοσης. Και ως προς τις τρεις περιόδους πάντως, οι αναφορές του Νερουλού εξαντλούνται σχεδόν αποκλειστικά στη φαναριώτικη λογοισύνη. Παρ' όλα αυτά, ο λόγος του για τους ποιητές της δημοτικής γλώσσας, όπως ο Σολωμός, δεν είναι καθ' όλα απορριπτικός (βλ. Néroulos 1827, 151-156, όπου παρατίθενται αποσπάσματα της γαλλικής μετάφρασης του σολωμικού *Ύμνου* από τον Stanislas Julien, και Βελουδής 2004, 136-137), ενώ στο σχήμα του περιλαμβάνει τα έργα της Κρητικής Αναγέννησης, τα οποία απορρίπτει ως «μη ελληνικά».

Εικόνα 4.2. Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (πηγή: [Νεοελληνική Προσωπογραφία](#))

Θα χρειαστεί να φτάσουμε στις δεκαετίες του 1840 και του 1850, για να πυκνώσουν κάπως οι προσπάθειες σύνθεσης του πολιτισμικού παρελθόντος από έλληνες λογίους. Βρισκόμαστε στα χρόνια του Ρομαντισμού με τους ανέμους της Ρομαντικής Ιστοριογραφίας να φυσούν δυνατοί και να απαιτούν αποτιμητικές εργασίες ολιστικού χαρακτήρα, προκειμένου να αναδειχθεί η συνέχεια της ελληνικής πνευματικής παραγωγής. Προωθείται επιπλέον μια λαογραφική προσέγγιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, με αποτέλεσμα να εντείνεται η μελέτη της δημόδους και της δημοτικής λογοτεχνικής παραγωγής. Ο φιλελληνισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο και σε αυτή την προσέγγιση, όπως και η διάχυση των ιδεών των ρομαντικών διανοουμένων Herder και Jules Michelet. Η ρομαντική θέαση της ιστορίας ευθύνεται εξίσου για την αναζωπύρωση του γλωσσικού ζητήματος, με την εμβληματική σύγκρουση Παναγιώτη Σούτσου-Κωνσταντίνου Ασώπιου το 1853 (τα λεγόμενα [Σούτσεια](#), βλ. Βαρελάς (επιμ.), 2013), όταν οι υποστηρικτές της αναβίωσης των αρχαίων ελληνικών συγκρούονται με τους υποστηρικτές της Κοινής. Με αφορμή αυτή τη σύγκρουση προτείνονται διαφορετικά λογοτεχνικά κείμενα (διαφορετικοί «Κανόνες»), προκειμένου να υποστηριχθεί το ένα ή το άλλο σύστημα.

Οι εργασίες συστηματοποίησης της παλαιότερης νεοελληνικής πνευματικής ζωής χαρακτηρίζονται από ειδολογική ποικιλία: βιβλιογραφίες, ανθολογίες, βιογραφίες-προσωπογραφίες (βλ. Σκλαβενίτης 2004, 171-192), χωρίς να απουσιάζουν και μερικές συνθετικές μελέτες. Ο κοζανίτης λόγιος και δάσκαλος Δημήτριος Αργυριάδης επισυνάπτει λ.χ., ως παράρτημα στη μετάφρασή του της *Αυρυλιανής Παρθένου* του Schiller, μια σύντομη ιστορία της νεοελληνικής ποίησης: «Περί αρχαίας και νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως». Πρόκειται για μια αφήγηση, με χαρακτήρα καταλόγου ποιητών, η ερμηνευτική σκοπιά της οποίας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αναπαράγεται η σχηματοποίηση του Νερουλού (βλ. Αγγέλου 1997, 15-17). Ο Χριστόφορος Φιλητάς εξακολουθεί να συλλέγει υλικό για νεοέλληνες λογίους από το 1453 ως την εποχή του, ενώ οι προσπάθειές του να βιβλιογραφήσει έντυπα του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα κρίνονται σημαντικές, καθώς και η προσπάθειά του να εντοπίσει τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά πρότυπα παλαιότερων ελληνικών έργων (βλ. Αγγέλου 1953, 145-152 και του ίδιου *Των Φώτων*, Αθήνα 2000, σ. 329-336).

Η σημαντικότερη συνθετική εργασία ανήκει στον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή: είναι γραμμένη στα γαλλικά και δημοσιεύτηκε, μεταξύ 1853-1856, στο περιοδικό [Spectateur de l'Orient](#), με διευθυντές τον ίδιο και τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο. Πρόκειται ουσιαστικά για το πρώτο σχεδιάσμα της αμφιλεγόμενης *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, η οποία εκδόθηκε αυτοτελώς το 1877 και θα σχολιαστεί παρακάτω. Αν, μάλιστα, συγκρίνει κανείς τις μελέτες αυτές με την *Histoire*, θα διαπιστώσει ότι οι αλλαγές είναι πραγματικά ελάχιστες. Ο Κανόνας που προτείνεται αποτελείται κυρίως από έργα του φαναριώτικου λογοτεχνικού παραδείγματος, με αφετηρία τον Ρήγα και κατάληξη τα έργα του ίδιου του Ραγκαβή, ενώ η επτανησιακή, η κρητική και η δημοτική λογοτεχνική παραγωγή μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα και χρωματίζονται αρνητικά λόγω της «ευτελούς γλώσσας» και της απόστασης που τις χωρίζει από τα «καλά γράμματα» των αρχαίων.

4.3. Η INEL ως εκφρασμένο αίτημα και η πολυπόθητη σύνθεση

Μολονότι το αίτημα για εκπόνηση μιας INEL είχε ήδη αναδυθεί την περίοδο 1820-1860, δεν είχε εκφραστεί συλλογικά, παρά με μοναχικά και διάσπαρτα φαινόμενα (βλ. [Παπαθεοδώρου](#) 2006). Η ολοένα συχνότερη εμφάνιση πιο εξειδικευμένων αλλά και πιο σύνθετων εργασιών τροφοδοτήθηκε θεσμικά από την προκήρυξη

του Ροδοκανάκειου Φιλολογικού Διαγωνισμού, το 1865-67, για την εκπόνηση μιας «Ιστορίας της νεοελληνικής γραμματείας και παιδείας». Τον διαγωνισμό κέρδισε ο γαλαξειδιώτης ιστοριοδίφης Κωνσταντίνος Σάθας και το έργο του [Νεοελληνική Φιλολογία](#) (1868), που είναι ένας βιογραφικός και εργογραφικός κατάλογος λογίων. Έτσι εγκαινιάστηκε η τρίτη και καθοριστική περίοδος στη διαμόρφωση του πεδίου της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Την ίδια εποχή, στο Παρίσι, η δραστηριότητα του ακαταπόνητου νεοελληνιστή Émile Legrand προωθεί ραγδαία τη μελέτη των νεοελληνικών σπουδών. Ήδη από τα τέλη του 1860, ο Legrand, στον οποίον ανατέθηκε το 1871 η διδασκαλία τη νεοελληνικής γλώσσας στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών του Παρισιού, ανέλαβε να συστηματοποιήσει την παλαιότερη νεοελληνική λογοτεχνία. Η εκδοτική του σειρά *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue Néo-hellénique*, στην οποία περιλαμβάνονται παλαιότερα νεοελληνικά κείμενα (*Απόκοπος*, *Βοσκοπούλα* κ.ά), σε συνδυασμό με τη μεγαλεπήβολη [Βιβλιογραφία](#) του δημιούργησαν μια τράπεζα δεδομένων που θα τροφοδοτήσει τους μελετητές σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Ήδη, στα τέλη της δεκαετίας του 1860, οι γάλλοι ελληνιστές και νεοελληνιστές, με κορυφαίο τον Brunet de Presle, παρέδωσαν σημαντικά έργα αλλά και μαθήματα σχετικά με το πανόραμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας, τα οποία μάλιστα μεταφράστηκαν απευθείας στα ελληνικά στο περιοδικό του Μαρίνου Βρετού [Εθνικόν Ημερολόγιον](#), που εκδιδόταν στο Παρίσι.

Από τα τέλη του 1860 ως και το 1880 η σχετική εκδοτική παραγωγή πυκνώνει εντυπωσιακά (βλ. Πολίτης 2004, 338-341), όπως προκύπτει και από το [Ενδεικτικό χρονολόγιο INEA](#) (1714-2003): το [Σχέδιασμα](#) (1867) του Ματθαίου Παρανίκα αντιπροσωπεύει μιαν αφήγηση περισσότερο εισαγωγικού-πληροφοριακού χαρακτήρα με ικανοποιητική όμως πληρότητα (1453-αρχές 19^{ου} αι.)· οι διορθώσεις και προσθήκες του [Ανδρόνικου Δημητρακόπουλου](#) (1872) στη *Φιλολογία* του Σάθα είναι σημαντικές, ενώ η [Geschichte](#) (1876) του γερμανού Rudolf Nikolai, που πέρασε απαρατήρητη στον ελλαδικό χώρο, είναι μεθοδολογικά ανεπαρκής (ακόμα και ως προς τη γραμμική αφήγηση που μονοπωλεί τον 19^ο αιώνα) και γεμάτη κενά (βλ. Αποστολίδου 1992, 58 και Πολίτης 2012a, 165). Τέλος, η [Histoire](#) του Α. Ρ. Ραγκαβή επιμένει στην ανάδειξη του φαναριώτικου λογοτεχνικού παραδείγματος, παρουσιάζοντας πολλές ελλείψεις και παρανοήσεις, που προκάλεσαν τις αντιδράσεις των ειδικών, λ.χ. του Legrand και του Ιούλιου Τυπάλδου (βλ. Ενδεικτικό χρονολόγιο INEA 1877 και 1880). Οι περίοδοι της νεοελληνικής γραμματείας, στη δίτομη ιστορία του Ραγκαβή, είναι τέσσερις: 1453-τέλη 16^{ου} αιώνα· 1700-1800· 1800-1821 και 1821-1870. Η οροθέτηση της νεοελληνικής γραμματείας έχει ως επίκεντρο τις ιστορικές ρήξεις της πτώσης της Κωνσταντινούπολης και της Επανάστασης του '21, ενώ η ταξινόμηση των κειμένων ακολουθεί ειδολογικά κριτήρια. Ωστόσο, οι άμεσοι λογοτεχνικοί πρόγονοι του Ραγκαβή (Ι. Ρ. Νερουλός, Α. Χριστόπουλος, Ι. Ρ. Ραγκαβής, Μ. Περδικάρης) εξετάζονται αυτοτελώς, και εξαιρείται η σημασία τους. Η *Ιστορία* του Ραγκαβή απευθύνεται ουσιαστικά σε ένα ξενόγλωσσο κοινό.

Εικόνα 4.3. Ο Α. Ρ. Ραγκαβής (πηγή: [Wikipedia](#))

Η διάλεξη του Δημητρίου Βικέλα στο Λονδίνο (1871) αποτελεί ίσως την πιο ενδιαφέρουσα ως τότε προσέγγιση στην παλαιότερη νεοελληνική λογοτεχνία. Με αναπτυγμένο γλωσσικό και ποιητικό αισθητήριο, ο Βικέλας προτείνει ως «σταθμούς» λογοτεχνικά έργα όπως ο *Σπανέας*, ο *Ερωτόκριτος* και η *Ερωφίλη*, εισάγοντας μια πιο νεωτερική αίσθηση για τη νεοελληνική λογοτεχνία (βλ. Παπαθεοδώρου 2006), η οποία σχετίζεται ασφαλώς με το λογοτεχνικό και γλωσσικό παράδειγμα του δημοτικισμού. Με την εργασία του Βικέλα γίνεται φανερό ότι το ιστορικό σχήμα της συνέχειας «Κρητική λογοτεχνία – δημοτικά τραγούδια – Βηλαράς, Χριστόπουλος, Σολωμός – νεότερη ποίηση» έχει πλέον καθιερωθεί.

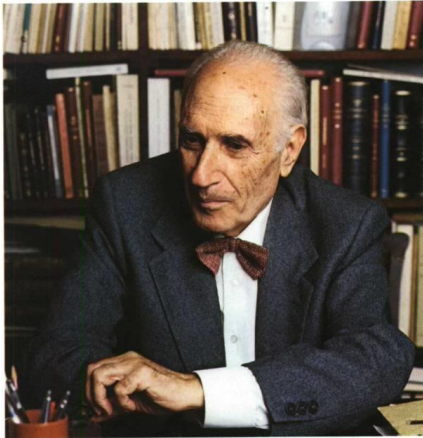
Τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, με τη σταδιακή επικράτηση του δημοτικισμού, η συγγραφή μιας ΙΝΕΛ αποτελεί πλέον συλλογικό αίτημα. Ο Λαυρέντιος Βροκίνης (1885), σημαντικός Επτανήσιος ιστορικός, στη βιβλιοκρισία του για τους πρώτους δύο τόμους της *Βιβλιογραφίας* του Legrand, κάνει λόγο για «ελπιζομένην συγγραφὴν της Ιστορίας της Νεοελληνικής Γραμματολογίας» (Βροκίνης 1885), πράγμα που δηλώνει ότι τα προηγούμενα έργα δεν καλύπτουν την ανάγκη αυτή. Μέσα από το ρεύμα του δημοτικισμού θα αρθρωθεί μάλιστα έντονος κριτικός λόγος για την παλαιότερη νεοελληνική λογοτεχνία, με πρωτοστάτες τον Κωστή Παλαμά, τον Γιάννη Ψυχάρη και τον Αργύρη Εφταλιώτη. Ο Παλαμάς είναι ίσως ο πρώτος Έλληνας λόγιος με ανεπτυγμένη ιστορική συνείδηση αναφορικά με τη λογοτεχνία (βλ. Αποστολίδου 1994, 127-138). Το λήμμα του «Νεωτέρα ελληνική φιλολογία» στο Λεξικό «Μπαρτ και Χριστ», όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται η πρώτη νεοελληνική εγκυκλοπαίδεια, αναδεικνύει τους σημαντικότερους «σταθμούς» της νεοελληνικής λογοτεχνίας, όπως αποκρυσταλλώνονται αργότερα, στον 20^ο αιώνα. Η Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας του Karl Krumbacher, πρώτου πανεπιστημιακού καθηγητή Βυζαντινής και Νεοελληνικής φιλολογίας στη Γερμανία και ένθερμος υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας, αναδεικνύει τη δημόδη βυζαντινή λογοτεχνία ως ιδανικό προπομπό της νεοελληνικής, ενισχύοντας την ιδέα της συνέχειας της ελληνικής παιδείας (βλ. Παπαθεοδώρου 2006 και ειδικότερα Καρπόζηλος 1996, 129-142). Αντίθετα, η *Ιστορία της Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, μια απόπειρα του μαθητή του και μετέπειτα καθηγητή στη Λειψία Karl Dieterich (1902) να συνεχίσει την Ιστορία του Krumbacher στα νεότερα χρόνια, αποδεικνύεται μονομερής, γεμάτη παρερμηνείες, εμμονές και προκαταλήψεις, και χωρίς αίσθηση ιστορικότητας.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η ιστορική σύνθεση ή, ορθότερα, ορισμένες ιστορικές συνθέσεις είχαν ήδη δει το φως, αλλά δεν είχε πραγματοποιηθεί ακόμη η συγκροτημένη εξιστόρηση του λογοτεχνικού παρελθόντος (η αφηγηματοποίηση της ιστορίας της λογοτεχνίας) σε ένα ενιαίο έργο. Οι ελληνικές ΙΝΕΛ ήταν ήδη αρκετές, όταν, στα χρόνια του Μεσοπολέμου, εκδίδονται οι *Ιστορίες* του Ηλία Π. Βουτιεριδή (1924-1927) και Αριστου Καμπάνη (1925), σηματοδοτώντας μια τομή. Το ιστορικό σχήμα του Βουτιεριδή είναι πανοραμικό και τριμερές (1453-1800, 1800-1880 και 1880 ως τις μέρες του, αν και το τελευταίο αυτό μέρος έμεινε ανέκδοτο), ενώ το σχήμα του Καμπάνη βρίσκεται πιο κοντά στην «ιστορία των ιδεών», αποτυπώνοντας μια περιοδολόγηση όσον αφορά τα παλαιότερα έργα, που είχε ήδη καθιερωθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα: «Διγενής Ακρίτας, Κρητική λογοτεχνία, απλοελληνική πεζογραφία μετά την Άλωση, ποίηση-πεζογραφία “Μετακρητικής” περιόδου, Επτανησιακή λυρική ποίηση, δημοτικισμός, “νεοδημοτικισμός” και λογοτεχνία της εποχής του μέχρι τον πρώιμο Σικελιανό» (Παπαθεοδώρου 2006).

Ωστόσο, η πραγματική τομή στη λογοτεχνική ιστοριογραφία σημειώνεται με την Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας του Κ. Θ. Δημαρά (1948-1949), η οποία εγκαινιάζει την τέταρτη και τελευταία περίοδο της νεοελληνικής γραμματολογικής παραγωγής και ποδηγετεί κάθε άλλη σοβαρή προσπάθεια ιστορικής σύνθεσης της λογοτεχνίας μας. Πρόκειται για την πρώτη συνθετική θεώρηση των λογοτεχνικών και γραμματειακών περιεχομένων, με ένα έργο που συνδυάζει την ιστορία των ιδεών, την πολιτισμική ιστορία και την επαρκέστερη έως τότε καταγραφή και ανάλυση των πηγών. Το έργο του Δημαρά είναι ένα γνήσιο τέκνο της κριτικής σκέψης της «Γενιάς του '30», στο οποίο επιχειρείται να συγκροτηθεί η έννοια του «ελληνισμού» ως πολιτισμικής ολότητας, μέσα από τη νεωτερική θέαση της συνέχειας και της παράδοσης. Η παράδοση εννοείται εδώ ως ανάπτυξη, μεταβολή και αδιάκοπη οργανική αφομοίωση πολιτισμικών αγαθών (Δημαράς 1947). Μια παραλλαγή της ίδιας φράσης κλείνει την *Ιστορία*: «Η Ελλάδα, έννοια απόλυτη, όχι στατική, χαρακτηρίζεται από την αδιάκοπη ανανέωση μιας προαιώνιας παράδοσης». Ο χαρακτήρας της νεοελληνικής λογοτεχνίας και παιδείας εξετάζεται πάντα σε συνάρτηση με την ευρωπαϊκότητά της είτε με τη μορφή δανείων, είτε με τη μορφή συνομιλίας και γόνιμου διαλόγου. Έτσι, η κοινωνιολογική και ιστορική προοπτική συνδυάζονται άρτια με την αισθητική αποτίμηση, σε μια διαλεκτική σχέση των επιμέρους κεφαλαίων (για την *Ιστορία* του Δημαρά βλ. ενδεικτικά Μουλλάς 1994, 63-67 και Παπαθεοδώρου 2006).

Η *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* χωρίζεται σε εννέα μέρη, και περιλαμβάνει συνολικά είκοσι εννέα κεφάλαια και ένα «επίμετρο»: «Στις Ρίζες» (δημοτικό τραγούδι, βυζαντινό μυθιστόρημα ως τον *Σπανέα* και *Πουλολόγο*), «Επιβίωση και Ανανέωση» (15^{ος} αι. ως το 1669), «Αιώνας προσπαθειών» (1669-1774),

«Ένας κόσμος γεννιέται» (1770-1820), «Τελική σύνθεση του λόγου – Η κάμψη» (1821-1830, κορύφωση Διαφωτισμού και γύρω στον Αγώνα), «Ελληνικός Ρομαντισμός» (1830-1880), «Η προπαρασκευή του 1880» (1840-1880 με έμφαση στα Επτάνησα και την αθηναϊκή διανόηση), «Νέα Αθηναϊκή Σχολή» (1880-αρχές 19^{ου} αι.), «Στην βαριά σκιά του Παλαμά» (1890-1922) και «Επίμετρο» (1930-1940).

Εικόνα 4.4. Ο Κ. Θ. Δημαράς (πηγή: [Ελευθεροτυπία](#))

4.4. Νεότερες συνθέσεις και αναθεωρητικές ματιές

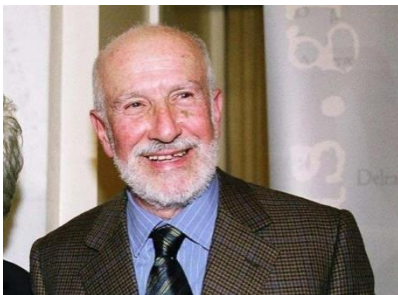
Η *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του Δημαρά σηματοδοτεί, όπως είδαμε, τη νέα εποχή της ελληνικής λογοτεχνικής ιστοριογραφίας. Από την έκδοσή της και πέρα, οι ΙΝΕΛ πυκνώνουν και οι προσεγγίσεις ποικίλλουν. Χαρακτηριστική είναι η κοινωνιολογική και μαρξιστική προσέγγιση του Γιάννη Κορδάτου (1962), η οποία δεν αποδίδει καρπούς (βλ. Μητσού 2012, 451-464), ενώ οι *Ιστορίες* του André Mirambel (1952) και του Βόιτje Κhös (1963) αποτελούν περισσότερο «πανοράματα» με πληροφοριακό χαρακτήρα που απευθύνονται σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό κοινό (βλ. Κεχαγιόγλου 1980, 19-20 και 22-23).

Οι προσπάθειες οργάνωσης της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε ιστορική αφήγηση από τον Λίνο Πολίτη ανήκουν και αυτές, με κάποιον τρόπο, στην κριτική σκέψη της «Γενιάς του '30», ενώ απορρέουν κυρίως από το σημαντικό διδακτικό έργο του στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (βλ. Αποστολίδου 2005, 45-55). Η τελευταία μορφή της *Ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (1978) αποτελεί, ακόμα και σήμερα, το πιο αναλυτικό διδακτικό εγχειρίδιο για ζητήματα της παλαιότερης νεοελληνικής λογοτεχνίας (από τον *Διγενή Ακρίτα* ως τον Σολωμό). Η *Ιστορία* του Πολίτη είναι περισσότερο λογοτεχνικο-κεντρική από εκείνη του Δημαρά, η οποία πραγματεύεται περισσότερο την «ιστορία των ιδεών» και εμμένει στη χαρτογράφηση του συνόλου της λογοτεχνίας του ελληνισμού. Ο Πολίτης, αντίθετα, βρίσκεται πιο κοντά στη λογοτεχνία, και επιχειρεί κριτική αποτίμηση των κειμένων με κριτήρια περισσότερο αισθητικά και φιλολογικά. Το έργο χωρίζεται σε δύο μεγάλα κεφάλαια (11^{ος} αι.-18^{ος} αι. και 19^{ος}-20^{ος} αι.) και περιέχει δεκαεπτά υποκεφάλαια (από τον *Διγενή Ακρίτα* ως τη μεταπολεμική ποίηση και πεζογραφία). Την *Ιστορία* του πλαισιώνουν μια σύντομη αλλά περιεκτική «Εισαγωγή», στην οποία παρουσιάζονται οι μεθοδολογικοί και πολιτισμικοί μοχλοί του ιστορικού σχήματος (γλωσσικό ζήτημα, σημειώσεις για τη στιχουργική), συγκριτολογικοί χρονολογικοί πίνακες και μια επιλογή βιβλιογραφίας.

Εικόνα 4.5. Ο Λίνος Πολίτης (πηγή: [Σαν Σήμερα](#))

Για τη νεοελληνική λογοτεχνία από το 1920 και μετά, πληρέστερη είναι η τελευταία μορφή της [Ιστορίας της ιστορίας της λογοτεχνίας](#) του Mario Vitti (2003), η οποία αποτελεί και την πιο ολοκληρωμένη ΙΝΕΛ γραμμένη από ξένο φιλόλογο. Τα οκτώ από τα δεκαοκτώ κεφάλαια της *Ιστορίας* πραγματεύονται τη λογοτεχνία του 20^{ου} αιώνα. Η *Ιστορία* του Vitti έχει κυρίως πληροφοριακό χαρακτήρα, χωρίς ωστόσο να λείπουν η κριτική και η αξιολογική προσέγγιση στα έργα. Η ιστορική σύνθεση προσφέρει ένα πανόραμα της λογοτεχνίας με βάση ένα σχήμα περιοδολόγησης (από τον 11^ο αι. και τη βυζαντινή κληρονομιά ως την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αι.) και πολλαπλές μεγεθύνσεις, όπου κρίνεται αναγκαίο. Ο συγγραφέας δεν επιμένει στη συχνή χρήση μεγάλων πολιτισμικών σχημάτων / ρευμάτων (Διαφωτισμός, Ρομαντισμός κλπ), αν και αναφέρεται βέβαια σε αυτά, και προσεγγίζει την εποχή με άξονα «κορυφαία» πρόσωπα και εκπροσώπους (π.χ. Κοραΐς, Βηλαράς, Σολωμός, Σούτσοι, Παλαμάς, Καβάφης κλπ.) καθώς και ειδολογικούς διαχωρισμούς.

Εικόνα 4.6. Ο Mario Vitti (πηγή: [Το Βήμα](#))

Ένα περιγραφικό πανόραμα της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της νεοελληνικής φιλολογίας προσφέρει η *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία* του Παναγιώτη Μαστροδημήτρη (1974, 2005). Η εργασία αυτή δεν εντάσσεται ακριβώς στο χώρο της ιστορικοποίησης της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά αποτελεί μάλλον ένα έγκυρο εγχειρίδιο γνωριμίας και εξοικείωσης με πρόσωπα και θέματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας και φιλολογίας. Αποτελείται από τρία μεγάλα μέρη, χωρισμένα σε κεφάλαια και υποκεφάλαια. Αναλυτικά: Πρώτο Μέρος: *Επιστήμη και αντικείμενο της Νεοελληνικής Φιλολογίας*: Α': «Γενικές Έννοιες», Β': «Ο χώρος και ο χρόνος», Γ': «Η Γλώσσα, το Γλωσσικό Ζήτημα», Δ': «Η Λογοτεχνική Παραγωγή». Μέρος Δεύτερο: *Νεοελληνικές Φιλολογικές Σπουδές*: Α': «Τα Ιστορικά και τα Προσωπογραφικά της Νεοελληνικής Φιλολογίας», Β': «Κέντρα Ερευνών, Συνέδρια, Περιοδικά». Μέρος Τρίτο: *Κλάδοι της Νεοελληνικής Φιλολογίας*: Α': «Βιβλιογραφία», Β': «Ιστορία της Λογοτεχνίας», Γ': «Η Κριτική της Λογοτεχνίας (Φιλολογία και Κριτική)», Δ': «Η Εκδοτική», Ε': «Ερμηνεία και Αισθητική Ανάλυση», ΣΤ': «Γλωσσική Έρευνα και Κωδικοποίηση», Ζ': «Μετρική» και Η': «Θεωρία της Λογοτεχνίας».

Ας σημειωθεί ότι το τέταρτο κεφάλαιο του Πρώτου Μέρους αποτελεί μια απλή παράθεση των σημαντικότερων τίτλων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ξεκινώντας από τον 10^ο αιώνα και φτάνοντας ως τη δεκαετία του 1990, στις μεταγενέστερες επανεκδόσεις. Ο διαχωρισμός των περιόδων ακολουθεί τα καθιερωμένα σχήματα, χωρίς να τίθενται νέοι προβληματισμοί ή να επιχειρούνται αναθεωρήσεις. Πρόκειται για μια περιγραφική περιδιάβαση ανάμεσα στις εξής μεγάλες και σχηματικές περιόδους: «Υστεροβυζαντινή περίοδος (10^{ος} αι.-1453)», «περίοδος Τουρκοκρατίας (1453-1821)» και «από την επανάσταση του 1821 έως σήμερα».

Σημαντική συμβολή στον λόγο περί νεοελληνικής λογοτεχνίας σε ιστορικό, αλλά και θεωρητικό και αναστοχαστικό επίπεδο αποτελεί η [Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία](#) του Roderick Beaton. Στην πυκνή «Εισαγωγή» (σσ. 15-48), ο καθηγητής του King's College του Λονδίνου στοχάζεται σχετικά με τους όρους «ιστορία» και «εισαγωγή», και με μια σύντομη περιδιάβαση στις προγενέστερες INEA, παρουσιάζει τις μεταλλαγές του νεοελληνικού λογοτεχνικού Κανόνα, όπως προέκυψαν στην προγενέστερη νεοελληνική λογοτεχνική ιστοριογραφία. Θιασώτης της άποψης ότι λογοτεχνική ιστορία σημαίνει και λογοτεχνική κριτική, με κεντρικούς άξονες τους μηχανισμούς παραγωγής και πρόσληψης των έργων μέσα στην ιστορικότητά τους (σ. 15), παραμένει ωστόσο βαθιά ιστορικός στην ανάπτυξη του σχήματός του. Η μελέτη είναι χωρισμένη σε έξι μεγάλα μέρη: Λογοτεχνία για ένα Νέο Κράτος 1821-1881· Η εθνική επέκταση και τα όριά της: Από τη “Μεγάλη Ιδέα” στην επαύριο της Καταστροφής 1881-1928· Σε αναζήτηση μιας νέας εθνικής ταυτότητας 1929-1949· Τα επακόλουθα του Πολέμου και του Εμφυλίου 1949-1967· 1967-1992: από τη δικτατορία στην ευρωπαϊκή κοινότητα· Λογοτεχνία και Γλώσσα: Το γλωσσικό ζήτημα. Όπως παρατηρεί κανείς, ο Beaton επικεντρώνεται κυρίως στις σχέσεις λογοτεχνίας, θεσμών και ιστορίας, καθώς πιάνει το νήμα από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και εξής, ενώ η ανάλυσή του επιμένει σε προσεγγίσεις με βάση ειδολογικούς διαχωρισμούς (ποίηση-πεζογραφία), ρεύματα (ρομαντισμός, ρεαλισμός κλπ) και κορυφαίους εκπροσώπους (Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Παλαμάς, Καβάφης, Σεφέρης κλπ.). Το έκτο μέρος που αφορά το γλωσσικό ζήτημα θα μπορούσε να λειτουργεί και σαν αυτόνομη μελέτη ή επίμετρο, καθώς διατρέχει την INEA με άξονα τις γλωσσικές διαμάχες και την προβολή τους στο πρόσφατο παρελθόν. Το έργο του Beaton, όπως και του Vitti, είναι πιο αναλυτικό όσον αφορά τη σύγχρονη νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή από το 1970 και εξής.

Η *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία* του Beaton αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα νεότερης προσέγγισης στο χώρο της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, καθώς οι παλαιότερες συνθετικές αφηγηματοποιήσεις δεν ικανοποιούν πλέον τα σύγχρονα αιτήματα: πράγματι η ανάδειξη των ρήξεων, της ασυνέχειας και της πολυφωνίας, και η αντίσταση των πηγών σε μια ενοποίηση μέσα σε γενικευμένα σχήματα συμβαλλουν σήμερα περισσότερο στην κατανόηση των λογοτεχνικών φαινομένων. Ήδη πάντως από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, με πρωτοστάτη τον Γ. Π. Σαββίδη, είχαν προταθεί σχέδια ανάπτυξης των INEA σε πολύτομες συνθέσεις (βλ. Κεχαγιόγλου 1980, 61). Η πρώτη πολύτομη ιστορία, εστιασμένη σε μικρό, σχετικά, χρονολογικό εύρος σε σχέση με τα εγχειρήματα του παρελθόντος, είναι η οκτάτομη [Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της](#) του Αλέξανδρου Αργυρίου (2001-2007), η οποία καλύπτει τα χρόνια 1918 ως σήμερα. Με ματιά θετικιστική, σε μικροϊστορικό πλαίσιο, και με την κοινωνιολογική-ιστορική προσέγγιση να υπερτερεί, ο Αργυρίου προτείνει έναν νέο τύπο ιστορικής έρευνας (βλ. Παπαθεοδώρου 2012, 547-556). Ας σημειωθεί ότι η ταξινόμηση του ηλεκτρονικού αρχείου του Αλ. Αργυρίου έχει ξεκινήσει το 2011, με επιστημονικό υπεύθυνο τον Δημ. Πολυχρονάκη και αναδόχους την Ειρήνη Γεργατσούλη και τη Μαρία Πάσου, και συνεχίζεται έως σήμερα με επιστημονικό υπεύθυνο τον Γιάννη Δημητρακάκη και αναδόχους την Ειρήνη Γεργατσούλη και την Κωνσταντίνα Μπλέτσα. Εγγραφές έχουν ήδη εισαχθεί στον ηλεκτρονικό κατάλογο [ALEPH](#) της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης και εξακολουθούν να προστίθενται.

Ενδεικτικό χρονολόγιο INEA (1714-2003)

- 1714: Αλέξανδρος Ελλάδιος, *Status praesens Ecclesiae Graecae: in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni Novi Testamen ti editions in Graeco-barbara lingua factas acceptare recusant* [...] Alexandro Helladio nat[i]one] Graec[us]. Impressus A.R.S. MDCCXIV.
- 1720: Δημήτριος Προκοπίου, «Demetrii Procopiii Macedonis Moschopolitae, Επιτετημένη επιρίθμησις των κατά τον παρελθόντα αιώνα λογίων Γραικών, και περι των εν τω νυν αιώνη ανθούτων», στο Jo. Albertus Fabricius, *Bibliotheca Graeca* [...], τ. XI, Αμβούργο 1722, σ. 769-808.
- 1757: Γεώργιος Κωνσταντίνου, «Κατάλογος των σχολείων, οπού την σήμερον σώζονται εις το ημέτερον γένος [...]», στο *Λεξικόν τετράγλωσσον* [...], Βενετία 1757, σ. 8.
- 1784: Καισάριος Δαπόντες, «Κατάλογος Ιστορικός αξιόλογος των καθ' ημάς χρηματισάντων επισήμων Ρωμαίων [...]», στο Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σ. 71-200.
- 1793: Ιωάννης Δονάς Πασχάλης, «Εξέτασις βραχυτάτη, πόσον οι Έλληνες με την αγχίνοιαν συνετέλεσαν εις την εύρεσιν και διάχυσιν της μαθήσεως», *Επιστολή Απολογητική ενός Μαρκίωνος Φραγκίσκου Αλβεργάτου Καπακέλλου κατά της επιστολής του κυρ αββά Κομπαγνώνου*

- [...], Βενετία 1802. (Πρωτότυπο: *Lettera di un marchese Francesco Albergati Capacelli* [...], Λειψία [: Βενετία] 1793).
- 1803: Αδαμάντιος Κοραΐς, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Παρίσι. (Ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1853).
- 1804: Γεώργιος Ι. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν θέατρον*, εκδ. Γ. Π. Κρέμος, Αθήνα 1872.
- 1812: Lord Byron, «Appendix», *Childe Harold's Pilgrimage. A Romaunt*, Λονδίνο, σ. 267-300.
- 1813: [Ανυπόγραφο], «On the Literature and Language of Modern Greece», *The General Repository and Review*, τ. 3, Cambridge/Mass.
- 1814: William Martin Leake, *Researches in Greece*, Λονδίνο.
[Γράμματα του John Galt], «Galt's Letters from the Levant», *The Monthly Review or Literary Journal* (Σεπτ.-Οκτ. 1814).
- 1815: [Επιστολή Αθανάσιου Ψαλίδα στον Νεόφυτο Δούκα], στο Ιωάννης Οικονόμος Λαρισσαίος, *Επιστολαί Διαφόρων (1759-1824)*, επιμ. Γιάννης Α. Αντωνιάδης, Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964, σ. 239-258.
- 1818: Παναγιώτης Κωδρικάς, «Προλεγόμενα», *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*, τ. Α', Παρίσι, σ. ε'-π'.
- 1819: Αθανάσιος Βογορίδης, Στέφανος Κανέλος, «Στοχασμοί εις τον Λόγιον Ερμήν», *Ερμής ο Λόγιος* (1.2.1819).
- 1822: Carl Iken, *Leukothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neueren Griechenlands*, 2 τόμ., Λειψία 1825. (Γράμματα του Στέφανου Κανέλου, με σύσταση του Αθανάσιου Βογορίδη και του Νικολάου Πίκκολου, στον Iken).
- 1824: Claude Fauriel, «Discours Préliminaire», *Chants Populaires de la Grèce Moderne* τ. 1, Παρίσι, σ. viii-cxlv. (Ελληνική έκδοση: *Τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Α' Η έκδοση του 1824*, επιμ. Αλέξης Πολίτης, Ηράκλειο 2000, σ. 17-85).
- 1825: Γεώργιος Ψύλλας, [Βιβλιοκρισία στον Ύμνο εις την ελευθερίαν του Δ. Σολωμού], *Εφημερίδα των Αθηνών* (11.11.1825), στο Αικατερίνη Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. Α', Αθήνα 1971, σ. 232-246.
A. F. Villemain, «Essai historique sur l'état des Grecs depuis la conquête musulmane», *Lascaris, ou les Grecs de quinzième siècle suivi d'un essai historique sur l'état des Grecs depuis la conquête musulmane*, Παρίσι, σ. 147-402. (Ελληνική μετάφραση: Χρήστος Παρμενίδης, *Ο Λάσκαρις ή οι Έλληνες κατά τον ΙΕ' αιώνα*, Αθήνα 1847· του «Ιστορικού Δοκιμίου» από τον Σ. Γ. Βελίνη, *Ιστορικών Δοκίμιον της Καταστάσεως των Ελλήνων*, Αθήνα 1856).
- 1827: J. R. Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Γενεύη.
- 1832: Κωνσταντίνος Κούμας, «Κατάστασις της παιδείας των νεωτέρων Ελλήνων», *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', Βιέννη, σ. 554-599.
- 1841: Κωνσταντίνος Α. Χαντσερής (επιμ.), *Ελληνικός Νέος Παρνασσός* [...], Αθήνα.
- 1842: Christian August Brandis, *Mittheilungen über Griechenland*, τ. 3, Λειψία 1842.
- 1843 [1819-1860]: «Περί αρχής και προόδου της ενεστώσης καταστάσεως της Γραικικής Γλώσσης. Περί αρχής της προόδου της Γραικικής ποιήσεως. Περί καταστάσεως των ελληνικών γραμμάτων κατά την υπό των Τούρκων άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και εξακολουθήσεως αυτών προόδου κατά τους εξής χρόνους μέχρι του 1821. Ιστορία της βιβλιοθήκης της ελληνικής γραικικής φιλολογίας από της αλώσεως μέχρι του 1821 ή Ιστορία Γραμματολογική από της Αλώσεως μέχρι του 1821 του Ελληνικού Έθνους. Σκιαγραφία Νεοελληνικής γραμματολογίας», Αρχείο Χριστόφορου Φιλητά, Βιβλιοθήκη της Βουλής, χφ. τετράδιο αρ. 304. (Πρόκειται για ατελείς και ανέκδοτες εργασίες που απόκεινται σε 15 χφ. τετράδια. Στο τετράδιο 304 (1843) καταγράφονται οι θεματικές-τίτλοι του φιλόδοξου έργου).
- 1843-1853: Ανδρέας Μουστοξύδης, *Ελληνομνήμων ή Σύμμικτα Ελληνικά*, Αθήνα.
- 1845: Δημήτριος Αργυριάδης, «Περί νεωτέρας ποιήσεως των Ελλήνων», *Η Αυρηλιανή Παρθένος του Γερμανού ποιητού Φρ. Σίλλερ*, Αθήνα 1861, σ. 193-210.
- 1846: Ιωσήφ Δε Κιγάλλας, *Σχεδιάσμα Κατόπτρου της νεοελληνικής φιλολογίας*, Ερμούπολη.
Adolf Ellissen, *Versuch einer Polyglotte der europäischen Poesie*, τ. Α', Λειψία 1846.
- 1853-1856: Al. Rizo Rangabé, «Esquisses de littérature grecque moderne», *Le Spectateur de l'Orient*, τχ. 9 (26 Δεκ. / 7 Ιαν. 1853), σ. 318-325· τχ. 11 (26 Ιαν. / 7 Φεβρ. 1854), σ. 380-390· τχ. 25 (26 Αυγ. / 7 Σεπτ. 1854), σ. 1-19· τχ. 33 (10 / 22 Ιαν. 1855), σ. 273-278· τχ. 34 (25 Ιαν. / 6 Φεβρ 1855), σ.

- 309-325· τχ. 46-47 (25 Ιουλ. / 6 Αυγ. 1855), σ. 301-327· τχ. 56 (10 / 22 Δεκ. 1855), σ. 230-258· τχ. 60 (10 / 22 Φεβρ. 1856), σ. 379-404.
- 1854-1857: Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι Κατάλογος [...]*, Μέρος Α'-Β', Αθήνα.
- 1856-1857: Σπυρίδων Ζαμπέλιος «La poésie populaire en Grèce», *Le Spectateur de l'Orient*, τχ. 68 (10 / 22 Ιουν. 1856), σ. 229-239· τχ. 70 (10 / 22 Ιουλ. 1856), σ. 312-327· τχ. 71 (25 Ιουλ. / 7 Αυγ. 1856), σ. 352-370· τχ. 75 (25 Σεπτ. / 7 Οκτ. 1856), σ. 89-106· τχ. 80 (10 / 22 Δεκ. 1856), σ. 266-276· τχ. 81 (26 Δεκ. 1856 / 7 Ιαν. 1857), σ. 295-311· τχ. 83 (26 Ιαν. / 7 Φεβρ. 1857), σ. 353-378· τχ. 87 (26 Μαρτ. / 7 Απρ. 1857), σ. 71-77· τχ. 89 (25 Απρ. / 7 Μαΐ. 1857), σ. 146-158· τχ. 90 (10 / 22 Μαΐ. 1857), σ. 167-181· τχ. 94 (10 / 22 Ιουλ. 1857), σ. 287-302.
- 1860: Παναγιώτης Αραβαντινός, *Βιογραφική Συλλογή Λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισαγ.-επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Γιάννενα 1960.
- 1866: Δ. Ι. Μαυροφρύδης, *Εκλογή μνημείων της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης*, Αθήνα.
Brunet De Presle, «Histoire du grec moderne», *Revue des cours littéraires de la France et de l'étranger*, 3, 16 (1866). (Ελληνική μετάφραση: Ιωάννης Πανταζίδης, «Ιστορία της Νεωτέρας Ελληνικής Γλώσσης», *Εθνικόν Ημερολόγιον*, 7, 1 [1867]).
- 1867: Ματθαίος Κ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (10') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη. (Φωτομηχανική ανατύπωση: Δ. Ν. Καραβίας, Αθήνα 1992).
- 1868: Κωνσταντίνος Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα.
Κωνσταντίνος Σάθας, «Νεοελληνικής Φιλολογίας και Ιστορίας Ανάμεικτα», *Πανδώρα*, 448 (15.11.1868) και «Νεοελληνικής Φιλολογίας και Ιστορίας Ανάμεικτα», *Πανδώρα*, 449 (1.12.1868).
- 1869-1870: Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Α', Αθήνα 1869 και τ. Β', Αθήνα 1870.
- 1871: Δημήτριος Βικέλας, *Περί Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Δοκίμιον αναγνωσθέν εν τη Ελληνική Σχολή του Λονδίνου κατά την εσπερινήν συνδιατριβήν της 21^{ης} Μαρτίου 1871*, Λονδίνο. (Φωτομηχανική ανατύπωση: Δ. Ν. Καραβίας, Αθήνα 1976).
Ανδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος, *Προσθήκαι και διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κ. Σάθα*, Λειψία.
- 1872: Ανδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος, *Επανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων εν τη Νεοελληνική Φιλολογία του Κ. Σάθα*, Τεργέστη.
Wilhelm Wagner, [Μνεία στις ως τότε εργασίες του Legrand και του Σάθα], *The Academy*, 3, 39 (1.1.1872).
- 1874: Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, «Κεφάλαιον Ζ'», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 5, Αθήνα.
- 1874-1875: Αναστάσιος Πολυζωίδης, *Τα Νεοελληνικά [...]*, τ. Α'-Β', Αθήνα. (Φωτομηχανική ανατύπωση: εκδ. Ρήσος, Αθήνα 1991).
- 1876: Rudolf Nikolai, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Λειψία.
- 1877: A.-R. Rangabé, *Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique*, τ. Α'-Β', Βερολίνο.
A.-R. Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, τ. Α'-Β', Παρίσι.
Émile Legrand, «Histoire littéraire de la Grèce moderne» [Βιβλιοκρισία στην *Ιστορία του Ραγκαβή*], *Revue Critique d'histoire et de littérature*, 41 (13.10.1877).
A.-R. Rangabé, «Correspondance», *Revue Critique d'histoire et de littérature*, 71 (24.11.1877).
- 1878: Κωνσταντίνος Σάθας, «Νεοελληνική Φιλολογία», *Κλειώ*, 880 (29.4.1878-11.5.1878).
Σπυρίδων Δε Βιάζης, «Σύμμικτα Φιλολογικά», *Ζακόνθιος Ανθών*, 41, σ. 173-179.
Charles Gidel, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, Παρίσι.
- 1880: Juliette Lamber [σε συνεργασία με τον Δ. Βικέλα], «Les poètes grecs contemporains», *La Nouvelle Revue*, 3.
Ιούλιος Τυπάλδος, «Ανέκδοτος Φιλολογική Επιστολή του Ιουλίου Τυπάλδου», *Παναθήναια*, 22 (1911), σ. 236-244 και 23 (Οκτ. 1911-Μάρτ. 1912), σ. 14-16 (σχετικά με την έκδ. του Σπ. Δε Βιάζη, βλ. 1911-1912).
Émile Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. Α', Παρίσι.
Παναγιώτης Ματαράγκας, *Παρνασσός ήτοι απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα.
- 1881: Émile Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. Β', Παρίσι.

- Henry Houssaye, «La littérature grecque du Moyen-âge», *Journal des débats politiques et littéraires* (31.07.1881).
- 1882: A. R. Rangabé, Daniel Sanders, *Geschichte der Neugriechischer Litteratur*, Λειψία.
- 1883: E. M. Geldart, *A Guide to Modern Greek*, Λονδίνο.
- 1884: Ν. Ι. Σπανδωνής, «Τα ελληνικά γράμματα από του 1821-1880», *Δελτίον της Εβδομάδος*, 1, 16, (17.6.1884), σ. 1-2.
- 1885-1928: Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique [...] des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τ. Α΄- Β΄ Παρίσι.
- 1885: Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique [...] des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τ. Α΄-Β΄, Paris 1894· τ. Γ΄, Παρίσι 1895· τ. Ε΄, Παρίσι 1903.
Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique [...] des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, τ. Α΄, Παρίσι 1918· τ. Β΄, Παρίσι 1928. (Οι τόμοι μετά τον θάνατο του Legrand, το 1903, εκδόθηκαν με επιμέλεια του Hubert Pernot).
- 1886: Ιωάννης Πανταζίδης, «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία», *Εστία*, 22 (31.8.1886), σ. 545-548 [θεωρία, ορολογία].
- 1887: Α. Ρ. Ραγκαβής, *Περίληψις ιστορίας της νεοελληνικής φιλολογίας*, Αθήνα.
- 1888: Κωστής Παλαμάς, «Νεωτέρα ελληνική φιλολογία», *Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν*, τ. Γ΄, Αθήνα (Ιαν. 1892-Μάρτ. 1893), σ. 841-847 [Άπαντα, τ. ΙΣΤ΄, σ. 319-333].
- 1891: Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, Μόναχο, [²1897, έκδ. αναθεωρημένη. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον Γεώργιο Σωτηριάδη και εκδόθηκε στη σειρά της Βιβλιοθήκης Μαρασλή, Αθήνα 1897-1900].
- 1892: Jean Psicharis, *Études de Philologie Néo-grecque*, Παρίσι.
- 1897: Platon E. Drakoules, *Neohellenic Language and Literature. Three Lectures Delivered at Oxford in June 1897*, Οξφόρδη.
- 1899: Σπυρίδων Δε Βιάζης, «Το Θέατρον και οι μελοδραματικοί ποιηταί εν Επτανήσω», *Ποικίλη Στοά*, 14.
- 1902: Karl Dieterich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur*, Λειψία [²1909].
- 1906: Philéas Lebesgue, *La Grèce littéraire d'aujourd' hui*, Παρίσι.
D. Asteriotis [Philéas Lebesgue], «Ρωμαίικα Γράμματα», *Ο Νουμάς*, 3, 199.
D. Asteriotis [Philéas Lebesgue], «Νεοελληνικά Γράμματα», *Ο Νουμάς*, 3, 210.
Ν. Γ. Πολίτης, *Περί του εθνικού έπους των Νεωτέρων Ελλήνων. Λόγος απαγγελθείς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την 14 Ιανουαρίου 1907 υπό Ν. Γ. Πολίτου*, Αθήνα.
- 1911-1912: [Γνωστοποίηση από τον Σπ. Δε Βιάζη ότι εργάζεται για τη συγγραφή μια *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* στα ιταλικά. Εγκατέλειψε το εγχείρημα λόγω εκδοτικών δυσκολιών]. (Βλ. «Ανέκδοτος Φιλολογική Επιστολή του Ιουλίου Τυπάλδου», *Παναθήναια*, 22 (1911), σ. 236-244 και 23 (Οκτ. 1911-Μάρτ. 1912), σ. 14-16 *Παναθήναια*, 22 (1911), σ. 236-244 και 23 (Οκτ. 1911-Μάρτ. 1912), σ. 14-16).
- 1913-1914: Άριστος Καμπάνης, πρώτη μορφή της *Ιστορίας της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, εφ. *Νέα Ελλάς* (έκδ. ²1925, ³1933 συμπληρωμένη, ⁵1948).
- 1916: Διαλέξεις ποιητών 19^{ου} αι., Παρνασσός.
- 1918: Hubert Pernot, *Études de littérature grecque moderne, deuxième série*, Παρίσι.
- 1921: D. C. Hesseling, *Gesciedenis der nieuwgriekse letterkunde*, Χάρλεμ [Ολλανδία]. (1924, η γαλλική μετάφραση).
- 1924-1927: Ηλίας Π. Βουτιεριδής, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τ. Α΄-Β΄ (Μέρος α΄), Αθήνα.
- 1931: Αδ. Δ. Παπαδήμας, *Εισαγωγή στη νεοελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα.
- 1933: Ηλίας Π. Βουτιεριδής, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1000-1930)*, Αθήνα.
- 1936: Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Στοιχεία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα [²1938].
Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα.
- 1938: Γλαύκος Αλιθέρης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, έκδ. Συλλόγου Ελλήνων αποφοίτων Αλεξάνδρειας, Αλεξάνδρεια.
- 1939: Δημ. Σ. Γκίνης, Βαλέριος Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α΄, Αθήνα.
- 1948: Αδ. Δ. Παπαδήμας, *Νέα ελληνική γραμματολογία. Γενικά στοιχεία*, Αθήνα.
- 1948-1949: Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα (⁹2013).
- 1950: Γιώργος Καλαματιανός, *Σύντομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα.
- 1953: André Mirambel, *La littérature grecque moderne*, Παρίσι.

- 1959: Bruno Lavagnini, *La letteratura neoellenica*, Μιλάνο.
- 1962: Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Από το 1453 έως το 1961)*, τ. Α'-Β', Αθήνα.
Börje Knös, *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Στοκχόλμη.
- 1965: Κώστας Θρακιώτης [Θαλής Π. Προδρόμου], *Σύντομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (1000-1965)*, Αθήνα.
- 1966: Γιώργος Βαλέτας, *Επίτομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα.
- 1968: Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας. Συνοπτικό διάγραμμα. Βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη* (²1972 έκδ. συμπληρωμένη, ³1977 έκδ. με προσθήκες, βελτιώσεις και με τίτλο *Συνοπτική ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας. Βιβλιογραφία. Επίμετρο*).
- 1969: Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Εισαγωγή εις την νέαν ελληνικήν λογοτεχνίαν*, τ. Α', Αθήνα (Β' τόμος δεν κυκλοφόρησε).
- 1969-1973: Γεώργιος Γ. Λαδάς, Αθανάσιος Δ. Χατζηδήμος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. Α'-Β' [τ. Γ'. Σύντομο ευρετήριο], Αθήνα.
- 1971: Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, Τορίνο.
Hans-Georg Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Μόναχο. (Ελληνική μετάφραση: Νίκη Eideneier, *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, Αθήνα 1988).
- 1973: Linos Politis, *A History of Modern Greek Literature*, Οξφόρδη (²1975 ανατύπωση με διορθώσεις).
- 1974: Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*, Θεσσαλονίκη.
- 1978: Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα.
Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά, επιμ. Εμμ. Ι. Μοσχονάς, Αθήνα.
- 1978-1982: Μαρία Δ. Μιρασγέζη, *Νεοελληνική λογοτεχνία*, τ. Α'-Β', Αθήνα.
- 1984-1986: Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. Α'-Β', Αθήνα.
- 1994: Roderick Beaton, *Introduction to Modern Greek Literature*, Οξφόρδη (²1999, αναθεωρημένη έκδοση). (Ελληνική μετάφραση: Ευαγγελία Ζουργού, Μαριάννα Σπανάκη, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 1996).
- 1997-2011: Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, τ. Α' (1801-1818), τ. Β' (1819-1832), Αθήνα. (Βλ. Φίλιππος Ηλιού, Πόπη Πολέμη, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Ηλεκτρονικός Κατάλογος, «Βιβλιολογικό εργαστήριο Φίλιππος Ηλιού»*, Μουσείο Μπενάκη).
- 2001-2007: Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της*, τ. Α'-Η' [από το 1918 έως σήμερα], Αθήνα.
- 2003: Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα. (Ξαναγραμμένη στα ελληνικά από τον ίδιο τον συγγραφέα).

(Πηγές: Αγγέλου 1974, 3-16, Κεχαγιόγλου 1980, 5-66 και Πολίτης 2012b, 444-449)

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Eideneier, H. (1996). Αναζητώντας την Ελληνική Δημοτική Ποίηση. Στο Ε. Χρυσός (Επιμ.), *Ένας Νέος Κόσμος Γεννιέται. Η εικόνα του Ελληνικού Πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αι.* Αθήνα: Ακρίτας.
- Elliott, E. κ.ά. (Επιμ.). (1988). *Columbia Literary History of the United States*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Fowler, A. (1979). Genre and the Literary Canon. *New Literary History*, 11.
- Hollier, D. κ.ά. (Επιμ.). (1989). *A New History of French Literature*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jauss, H. R. (1995). *Η Θεωρία της Πρόσληψης. Τρία Μελετήματα*. Μτφρ. Μίλτος Πεχλιβάνος. Αθήνα: Εστία.
- Lauter, P. (1991). *Canons and Contexts*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Lauxtermann, M. (2007). Two surveys of Modern Greek literature: Stephanos Kanelos (1822) and Iakovakis Rizos Neroulos (1826). *Κάμπος: Cambridge Papers in Modern Greek*, 15.
- Moennig, U. (2003). Το *Status Praesens* του Αλέξανδρου Ελλάδιου – Ένας λίβελος κατά των ευσεβιστών της Χάλης. Στο Βασίλειος Ν. Μακρίδης (Επιμ.), *Αλέξανδρος Ελλάδιος ο Λαρισαίος. Λάρισα, 4-5 Σεπτεμβρίου 1999. Πρακτικά*. Λάρισα: Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισα.

- Moisan, C. (1992). *Η Λογοτεχνική Ιστορία*. Μτφρ. Αριστέα Παρίση. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Néroulos, J. R. (1827). *Cours de Littérature Grecque Moderne*. Γενεύη.
- Perkins, D. (1992). *Is Literary History Possible?* Βαλτιμόρη: The John Hopkins University Press.
- Soethaert, B. (2014). Ιστορίες της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Το *openLIT* ως εργαλείο μάθησης και διδασκαλίας της INEL στο *Freie Universität Berlin*. Ανακτήθηκε 27/04/2015, http://www.lis.upatras.gr/wp-content/uploads/2014/12/dh14_Soethaert.pdf
- Αγγέλου, Α. (1953). Η σπασμοδική επιστήμη και το πρότυπο του *Ερωτόκριτου*. *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, 6.
- Αγγέλου, Α. (1974). Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. *Ο Ερανοστής 11*, τιμητικό τεύχος *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. *Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά*, σσ. 1-16.
- Αγγέλου, Α. (1997). Μια λανθάνουσα ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου. Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός. Σεπτέμβριος 1993*. (σσ. 15-22) Κοζάνη.
- Αγγέλου, Α. (2000). *Των Φώτων*, Αθήνα: Ερμής.
- Αποστολίδου, Β. (1992). *Ο Κωστής Παλαμάς ως ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αποστολίδου, Β. (1994). Το παλαμικό παράδειγμα στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Υπόθεση εργασίας. *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*. (σσ. 127-138). Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ.
- Αποστολίδου, Β. (2005). Η συγκρότηση της νεοελληνικής φιλολογίας και ο Λίνος Πολίτης: Ποίηση, κριτική, επιστήμη. Στο Μ. Μικέ κ.ά. (Επιμ.), *Ο λόγος της παρουσίας. Τιμητικός τόμος για τον Παν. Μουλλά*. (σ. 45-55) Αθήνα: Σοκόλης-Κουλεδάκης.
- Βαρελάς, Α. (Επιμ.). (2013). *Κωνσταντίνου Ασώπιου. Τα Σούτσεια*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Βελουδής, Γ. (1992). Ιστορία και Ιστορικότητα της Λογοτεχνίας. Στο *Ψηφίδες για μια θεωρία της λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γνώση.
- Βελουδής, Γ. (2004). *Ο Σολωμός των Ελλήνων*, Αθήνα: Πατάκης.
- Βελουδής, Γ. (2006). Ιστορία της Λογοτεχνίας, Στο *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Πατάκης.
- Βροκίνης, Α. Σ. (1885). Νεωτέρα Ελληνική Φιλολογία. Εφ. *Φωνή*, 12/09.
- Δημαράς, Κ. Θ. (1947). Από αφορμή του *Ερωτοκριτού*. Εφ. *Το Βήμα*, 08/02.
- Καρπόζηλος, Α. (1996). Ο Κάρολος Κρουμπάχερ και ο ελληνικός πολιτισμός». Στο Ε. Χρυσός (Επιμ.), *Ένας Νέος Κόσμος Γεννιέται. Η εικόνα του Ελληνικού Πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αι.* (σ. 129-142). Αθήνα: Ακρίτας.
- Κεχαγιόγλου, Γ. (1980). Οι Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. *Μαντατοφόρος, τχ. 15*, σσ. 5-66 http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/documents/nef201_kechagioglou.pdf
- Μητσού, Μ. (2012). Εθνικά σχήματα στις νεοελληνικές μαρξιστικές γραμματολογίες». Στο Α. Καστρινάκη κ.ά (Επιμ.), *Για μια Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα. Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011* (σσ. 23-39). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Μουλλάς, Π. (1994). Η “Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας”: θεωρητικές και πρακτικές προϋποθέσεις. Στο *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*. (σ. 63-67). Αθήνα: Ε.Ι.Ε./Ι.Ν.Ε.
- Παπαθεοδώρου, Γ. (2006). *Παρουσίαση Γραμματολογιών ΝΕΛ. Μια περιδιάβαση στο χώρο της Γραμματολογίας και Ιστοριογραφίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, ανακτήθηκε 27/04/2015 από <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/studies/grammatologies/guide.html>.
- Παπαθεοδώρου, Γ. (2012). Από την “ιστορία της παιδείας” στα “συγχρονικά τεκμήρια”. Για την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Αλέξανδρου Αργυρίου. Στο Α. Καστρινάκη κ.ά (Επιμ.), *Για μια Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα. Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011*. (σσ. 547-556). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Πεχλιβάνος, Μ. (1998-1999). Ιστορία (και Ιστορίες) Λογοτεχνίας. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής*, 6, σσ. 169-186.
- Πολίτης, Α. (2004). Γραμματολογικές απογραφές και συνθετικές θεωρήσεις της λογοτεχνίας. Η σταδιακή πορεία. *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας* (σσ. 321-342) τ. Α΄, Αθήνα: Ε.Ι.Ε.

- Πολίτης, Α. (2012a). Από τον Φωριέλ στην Ιουλιέτα Λαμπέρ-Αδάμ: Η παρουσία της ελληνικής λογοτεχνίας στα γαλλικά γράμματα. Στο Ε. Χρυσός & C. Farnaud (Επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Ελλάδα και Γαλλία τον 19^ο αιώνα* (σσ. 143-166). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Πολίτης, Α. (2012b). 1900. Η λογοτεχνία γράφεται πια στη δημοτική. Ώρα να συγκροτηθεί το παρελθόν της. Στο Α. Καστρινάκη κ.ά. (Επιμ.), *Για μια Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα. Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011* (σσ. 421-450). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Σκλαβενίτης, Γ. (2004). Το εθνικό πάνθεον των βιογραφιών και των προσωπογραφιών (1828-1876). Στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας* (σσ. 171-193), τ. Α'. Αθήνα: Ε.Ι.Ε.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Εξηγήστε την πύκνωση ΙΝΕΛ και σχετικών εργασιών στα χρόνια 1860-1880 και στα χρόνια 1948-1968, και αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Απάντηση/Λύση

α) Προκήρυξη/θεσμικό κάλεσμα του Ροδοκανάκειου Φιλολογικού Διαγωνισμού (1865-1867). Αυταξία της προσωπικότητας του ερευνητή νεοελληνικής φιλολογίας (Κ. Σάθας, Έ. Legrand κ.ά.), ανάγκη εθνικού πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού, εμπλουτισμός του corpus της παλαιότερης νεοελληνικής λογοτεχνίας. β) Τα προτάγματα ιστορικοποίησης της λογοτεχνίας από τη «Γενιά του '30». Δυναμική της *Ιστορίας* του Κ. Θ. Δημαρά. Διδακτικές ανάγκες των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και άλλων σχολών. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον από πλευράς της ευρωπαϊκής διανοήσης λόγω και της διδασκαλίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε ιδρύματα του εξωτερικού.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Προσπαθήστε να εξηγήσετε, με τρόπο δοκιμακό, γιατί τις τελευταίες δεκαετίες οι Ιστορίες Λογοτεχνίας που εκπονούνται απορρίπτουν τον συνθετικό/ολιστικό χαρακτήρα και τη γραμμική αφήγηση, ενώ προβαίνουν σε αναθεωρήσεις παλαιότερων σχημάτων.

Απάντηση/Λύση

Εμπλουτισμός γνώσης για τα λογοτεχνικά έργα, μεγαλύτερη εξειδίκευση και παραγωγή δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Επιρροή από θεωρίες δομισμού και αποδόμησης, ανάπτυξη πολιτισμικών σπουδών, απόρριψη της μακροϊστορικής οπτικής και έμφαση στη μικροϊστορία. Χρήση νέων τεχνολογιών, πλουραλισμός των μέσων και των προσεγγίσεων στα κείμενα. Περιορισμένη λειτουργικότητα των μεγάλων ιστορικών και διανοητικών σχημάτων/ρευμάτων για την ερμηνεία λογοτεχνικών φαινομένων.

[Ο Jean Miélot στο γραφείο του](#) (πηγή: Παρίσι, Bibliothèque Nationale, χρο. fr. 9198, fol. 19r)

Κεφάλαιο 5: Εκδοτική

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται και εξηγούνται με παραδείγματα οι μεθοδολογικές αρχές της εκδοτικής επιστήμης στην εξέλιξή της. Εκτίθενται τα προβλήματα που παρουσιάζει η έκδοση παλαιότερων κειμένων και αναλύεται η εκδοτική διαδικασία (μελέτη χειρογράφου, κριτική μεταγραφή, κριτική επεξεργασία). Επεξηγούνται οι εκδοτικές προσεγγίσεις σε νεότερα κείμενα και παρουσιάζονται οι διαφορετικοί τύποι εκδόσεων.

Προαπαιτούμενη γνώση

Σχετική εξοικείωση με χειρόγραφα και εκδόσεις παλαιότερων και νεότερων έργων της ελληνικής λογοτεχνίας, λογοτεχνικά γένη και είδη, έννοιες και μεθόδους της φιλολογικής επιστήμης.

Εισαγωγικά

«Ό,τι έγραφε [ο Παπαδιαμάντης], αφού το άφηνε σε κάποιο γραφείο περιοδικού ή εφημερίδα, ούτε το συλλογιζόταν πια, ούτε ζητούσε να μάθη πότε θα δημοσιευθή, ούτε και διορθώσεις έβλεπε από το τυπογραφείο: τα χειρόγρατά του ήταν έκθετα στη βρεφοδόχο του Βρεφοκομείου. Γι' αυτό και πολλά κακοτυπώθηκαν από την πρώτη φορά, με λάθια από σφαλμένο διάβασμα του χειρογράφου, και ξανατυπώθηκαν εξακολουθητικά έτσι. Όστε, αν ποτέ γίνη καμιά έκδοση της προκοπής, θα ήταν σωστό να την επιστατήση κάποιος με προσεκτικά μάτια και κριτικό νου και να διορθώση τουλάχιστον όσα ολοφάνερα φαίνεται πως θα έπρεπε να είναι τυπωμένα» (Δροσίνης 1925).

Εκδοτική είναι ο κλάδος της φιλολογίας που ασχολείται με εκδόσεις χειρογράφων (αυτογράφων και αντιγράφων), κριτική των κειμένων και με την άρτια φιλολογική επιμέλεια νεότερων κειμένων, που παραδίδονται σε περισσότερες παραλλαγές, σε ατελή μορφή ή σε άτεχνες εκδόσεις. Ως επιστήμη αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα στο πλαίσιο της κλασικής φιλολογίας. Οι μεθοδολογικές αρχές της εκδοτικής, ιδίως των νεότερων έργων, έχουν εξελιχθεί και αναθεωρηθεί στο διάβα των αιώνων, έτσι ώστε δεν μπορεί να γίνει λόγος για μία και συνεκτική εκδοτική θεωρία. Ιστορικές συνόψεις, θεωρητικές προσεγγίσεις, ακόμη και εγχειρίδια της λεγόμενης φιλολογίας των εκδόσεων (Editionsphilologie) ή, σε πιο νεωτερική απόδοση, της κειμενολογίας (Textologie) πιστοποιούν τη σχετικότητα των κανονιστικών λύσεων που έχουν δοθεί κατά καιρούς σε εκδοτικά προβλήματα λογοτεχνημάτων χρονολογημένων από την εποχή του Shakespeare κ.

Η επιστήμη της εκδοτικής των κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας, διαρκώς υπό συζήτηση, όσον αφορά τη μεθοδολογία της, μάς διδάσκει, πρωτίστως, να μην διαβάζουμε ανυποψίαστα. Να είμαστε δηλαδή υποψιασμένοι αναγνώστες και να μην δεχόμαστε βεβαιότητες που το ίδιο το κείμενο και ο συγγραφέας του

διατείνονται ότι προσφέρουν. Μας μαθαίνει να προσεγγίζουμε το κείμενο ως ένα ιστορικό τεκμήριο που φέρει μέσα του τα στοιχεία της διαμόρφωσής του από τη σκοπιά της παραγωγής, αλλά και από τη σκοπιά της παράδοσης και πρόσληψής του. Γι' αυτό η διαδικασία έκδοσης ενός κειμένου αποτελεί ουσιαστικά μια κριτική διεργασία του κειμένου. Η φιλολογική κριτική όχι μόνο είναι προϋπόθεση για την εκδοτική, αλλά αδιαχώριστο μέρος της. Ο κλασικός φιλόλογος Ιωάννης Συκουτρής, με αφορμή τη δημόσια διαμάχη του με τον Λίνο Πολίτη σχετικά με τη μεθοδολογία της εκδοτικής των νεοελληνικών κειμένων, έθεσε τη βασική προβληματική επί του θέματος ήδη από το 1936: «Το έργο άλλωστε της κριτικής εκδόσεως δεν περιορίζεται εις την αποκατάστασιν του κειμένου γνησίου και αυθεντικού· παρουσιάζει και την ιστορίαν του κειμένου με τας παραλλαγάς από της πρώτης καταγραφής μέχρι της τελευταίας εκδόσεως· περιλαμβάνει και την συστηματικήν και υπεύθυνον περισυλλογήν της όλης παραγωγής του λογοτέχνου, κάτι που έχει γίνει δι' ελαχίστους μόνον Νεοέλληνας λογοτέχνας» (Συκουτρής 1936, 349-350). Σημειώνει επίσης ότι «της κριτικής το έργο δεν ζητεί ν' αντικαταστήσει η φιλολογική έρευνα. Ζητεί να συνεργασθή μαζί της κατά τον ιδιόν της τρόπον» (Συκουτρής 1936, 350, σημ. 1).

Οι συζητήσεις για τα εκδοτικά ζητήματα νεοελληνικών κειμένων υπήρξαν έντονες, αν και εκφράστηκαν αποσπασματικά σε μια σχετικά μεγάλη διαχρονία. Σε ένα δισέλιδο μόλις άρθρο του, ο Κ. Θ. Δημαράς (1966) πραγματεύεται με κριτικό τρόπο το ζήτημα των «διορθώσεων-επεμβάσεων» του εκδότη-φιλόλογου στα κείμενα. Στο ίδιο ζήτημα, από τη σκοπιά του ιστορικού και με κύριο διακύβευμα την ανάδειξη της ιστορικότητας των κειμένων, επιστρέφει, πολλά χρόνια αργότερα, ο Φίλιππος Ηλιού (2002) με μια μελέτη στην οποία τίθενται οι κυριότερες πτυχές του ζητήματος των επεμβάσεων στα κείμενα. Ο Γ. Π. Σαββίδης (1987) επιχειρεί να πραγματευτεί το ζήτημα με έναν πιο καθολικό τρόπο και έθεσε κρίσιμα ερωτήματα, οι απαντήσεις των οποίων καθορίζουν έως σήμερα την επιστήμη της εκδοτικής των νεοελληνικών κειμένων. Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, έχει ανοίξει ξανά η συζήτηση, με πρωτοβουλία κυρίως του [Γάσου Καπλάνη \(2007a\)](#) σχετικά με την έκδοση παλαιότερων νεοελληνικών κειμένων σε μονοτονικό σύστημα. Η συζήτηση αυτή αφορά, στην ουσία της, το ζήτημα του «σεβασμού της ιστορικότητας του κειμένου».

Πέρα από τον αποσπασματικό κριτικό λόγο για την εκδοτική, έχουν γίνει συλλογικές προσπάθειες από την επιστημονική κοινότητα, ώστε να τεθούν οι βάσεις της εκδοτικής. Στο τέλος της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του 21ου αιώνα, αυτές οι προσπάθειες άρχισαν να ευωδώνονται: Τα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου *Neograeca Medii Aevi* του 1999 στο Αμβούργο (2001) και τα Πρακτικά του συνεδρίου στη μνήμη Γ. Π. Σαββίδη το 2000, με τίτλο *Εκδοτικά Προβλήματα και Απορίες* (2002) είναι οι σημαντικότερες συμβολές έως τώρα, προς αυτή την κατεύθυνση. Ας σημειωθεί τέλος ότι, το 2015, πραγματοποιήθηκε μια ημερίδα αφιερωμένη στη μνήμη της Ελένης Τσαντσάνογλου και του Γ. Π. Σαββίδη στη Θεσσαλονίκη, με θέμα την [«Εκδοτική των Κειμένων της Νεοελληνικής Γραμματείας»](#). Η εκδοτική των νεοελληνικών κειμένων παραμένει ακόμα ένα θέμα ανοιχτό και κρίσιμο.

Τέλος, χρήσιμα πανοράματα της εκδοτικής νεοελληνικών κειμένων περιλαμβάνονται στα εισαγωγικά έργα-εγχειρίδια των Γ. Βελουδή (1994, 210-234) και Γ. Κεχαγιόγλου (2010, 195-213). Ο πρώτος πραγματεύεται το ζήτημα στη διαχρονία του, με έμφαση στον θεωρητικό λόγο και την ιστορία της εκδοτικής, ενώ ο δεύτερος επικεντρώνεται περισσότερο στην εκδοτική και στον λόγο περί εκδοτικής παλαιότερων κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας.

1. Μεθοδολογικά

Η έννοια της «οριστικής μορφής» ενός κειμένου είναι εξαιρετικά ρευστή, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερα στο χώρο της παλαιότερης νεοελληνικής λογοτεχνίας (δημώδη υστεροβυζαντινά κείμενα), δεν έχει σωθεί κάποια οριστική μορφή του κειμένου, αλλά παραλλαγές του, οι οποίες βασίστηκαν σε μία ή περισσότερες παραδόσεις του κειμένου. Άλλοτε η έλλειψη οριστικής μορφής ανάγεται στον ίδιο τον συγγραφέα (π.χ. τα ποιήματα του Σολωμού ή ορισμένα ποιήματα του Καβάφη κ.ά.), ενώ τις περισσότερες φορές οφείλεται στο γεγονός ότι οι σωζόμενοι χειρόγραφοι ή και έντυποι μάρτυρες δεν επαρκούν, αυτοτελώς ή συνδυαστικά, ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για «οριστικό κείμενο» (βλ. Moennig 2001, 189-193. Ο Moennig συζητά εδώ το ανέφικτο του «οριστικού κειμένου», κυρίως από τη σκοπιά του σημερινού εκδότη και καταλήγει: «Κοινό πόρισμα, πάντως, είναι ότι δεν αναζητούμε πια ένα κείμενο, δεν σεβόμαστε λοιπόν “το κείμενο και τη χειρόγραφη παράδοση”, σεβόμαστε “τα κείμενα της χειρόγραφης παράδοσης”», Moennig 2001, 191).

Ακόμα και το έντυπο κείμενο δεν αποτελεί ένα κλειδωμένο-οριστικό κείμενο για τον σύγχρονο φιλόλογο-ερευνητή. Για παράδειγμα, η editio princeps (πρώτη έκδοση) του *Ερωτόκριτου* (Βενετία, 1713) παραδίδει ένα εξαιρετικό κείμενο –δηλαδή πολύ κοντά στο πρωτότυπο, το οποίο συντέθηκε περίπου εκατό χρόνια πριν από

την έκδοση– χάρη στον επιμελητή και τυπογράφο Antonio Bortoli, σε αντίθεση με το επτανησιακό χειρόγραφο του 1710 (χφ. Harley αρ. 5644, British Library), το οποίο είναι μάλλον διασκευή του κρητικού έργου. Από την άλλη, η πρώτη έκδοση της *Ερωφίλης* (Βενετία, 1637), σε επιμέλεια του Κύπριου ιερέα Ματθαίου Κιγάλλα (1586-1654), παραδίδει ένα φθαρμένο κείμενο, απομακρυσμένο από την ιδιοματική γλώσσα του πρωτότυπου και βασισμένο σε χειρόγραφο που ανήκε στον Ζακύνθιο ευγενή Φίλιππο Carrer. Απεναντίας, η έκδοση του 1676, σε επιμέλεια του αββά Αμβρόσιου Γραδενίγου (1616-1680), παραδίδει ένα ιστορικά και φιλολογικά αποκαταστημένο κείμενο, ως προς την ιδιοματική γλώσσα και το έντεχνο ύφος της *Ερωφίλης* (βλ. Κακλαμάνης 2001, 106-107, 109-110).

Όσον αφορά την «οριστικότητα» των κειμένων που παραδίδουν τα έντυπα, αξ σημειωθεί ότι, στα νεότερα χρόνια, συχνό φαινόμενο είναι οι αναθεωρήσεις των κειμένων –ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε εκτενέστερα πιο κάτω–, τις οποίες πραγματοποιούν οι ίδιοι οι συγγραφείς σε κάθε επανέκδοση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της *Ζωής εν Τάφω*, την οποία ο Στράτης Μυριβήλης αναθεώρησε επτά φορές. Στις περιπτώσεις αυτές, ο αναγνώστης βρίσκεται μπροστά σε πολλά κείμενα και όχι σε ένα «οριστικό».

Από τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί ότι η κυρίαρχη προβληματική στο πεδίο της εκδοτικής και της βιβλιολογίας είναι η ιστορικότητα του ίδιου του κειμένου· η ανάδειξη ή η διατήρησή της. Ο ιστορικός Φίλιππος Ηλιού σημειώνει σχετικά: «Πρώτο μέλημα του μελετητή (και του εκδότη) είναι η ανάδειξη της ιστορικότητας των κειμένων, πράγμα που σημαίνει και τον σεβασμό της μορφής που έδωσε στα κείμενα η κάθε εποχή και ο κάθε συγγραφέας. Χωρίς αυτό, οι κόποι μας μπορεί και να είναι μάταιοι, στο μέτρο, ιδίως, που οι κακές συνήθειες ευνοημένες και από τις συγκυρίες, εδραιώνονται. Οι “ασέβειες του ιστορικού” δεν μπορεί να είναι ασέβειες προς την ιστορία» (Ηλιού 2005, 618).

Εικόνα 5.1. [Μεσαιωνικό Τυπογραφείο](#)

1.1 Αντιγραφείς και επιμελητές

Όσο σωρεύονται χειρόγραφα-αντίγραφα ή όσο πληθαίνουν οι επανεκδόσεις ενός έργου, τόσο τα λάθη και οι επεμβάσεις πολλαπλασιάζονται. Η βασική εργασία του εκδότη ενός κειμένου είναι ακριβώς ο εντοπισμός των λαθών και των επεμβάσεων αυτών, η αξιολόγησή τους και, τέλος, η διαχείρισή τους, με ποικίλους τρόπους, ανάλογα με τον τύπο της έκδοσης. Ωστόσο, ορισμένα χαρακτηριστικά λάθη-επεμβάσεις των αντιγραφών στα χειρόγραφα παίζουν καθοριστικό ρόλο στη χαρτογράφηση της χειρόγραφης παράδοσης ενός κειμένου, καθώς λειτουργούν ως ιδανικά «ίχνη» για τον εκδότη. Εντοπίζοντας τις συγκλίσεις ή τις αποκλίσεις των χαρακτηριστικών αυτών λαθών-επεμβάσεων, ο εκδότης μπορεί να κατηγοριοποιήσει τα χειρόγραφα σε «οικογένειες» και να ανασυστήσει τη χειρόγραφη παράδοση. Επιπλέον, όλες αυτές οι επεμβάσεις στη φωνολογία, τη μορφολογία και το λεξιλόγιο του λογοτεχνικού ή γραμματειακού έργου λειτουργούν ως «αξιόπιστα χνάρια της γεωγραφικής εξάπλωσης του έργου» (Κακλαμάνης 2001, 106).

Τα λάθη των αντιγραφών εμπίπτουν σε δύο βασικές κατηγορίες: ηθελημένα και αθέλητα. Οι ηθελημένες παρεμβάσεις έχουν να κάνουν συνήθως με την προσπάθεια ομογενοποίησης και απλοποίησης της γλώσσας ή του ύφους του κειμένου, ενώ πολλές φορές οι επεμβάσεις εκκινούν από αδυναμία του αντιγραφέα να κατανοήσει γλωσσικούς τύπους ή εκφραστικούς τρόπους στο πρωτότυπο κείμενο, επομένως τους αντικαθιστά με κάποιον πιο σύγχρονο τύπο, εγγύτερο στην εποχή του. Αντίθετα, οι αιτίες των αθέλητων λαθών ποικίλουν: σύγχυση γραμμάτων λόγω ομοιότητας μεταξύ τους, σφαλερός χωρισμός λέξεων, παραλείψεις γραμμάτων, συλλαβών ή στίχων (συνήθως οι παραλείψεις αυτές πραγματοποιούνται στο τέλος της σελίδας από αίτια ψυχολογικά ή αβλεψίας, βλ. Moennig 2001, 194), παρανόηση των συντομογραφιών, ασυνείδητες απλοποιήσεις δύσκολων ή λιγότερο συνηθισμένων λέξεων, μεταθέσεις γραμμάτων λέξεων ή συλλαβών (ψυχολογικά αίτια), επεξηγηματικές ή κριτικές παρεμβολές στο περιθώριο του χειρογράφου, τις οποίες επόμενος αντιγραφέας ενδέχεται να εντάξει στο κείμενο. Ο Βελουδής σημειώνει με τρόπο διαφωτιστικό, σχετικά με τους αντιγραφείς: «Οι αντιγραφείς αυτοί δεν δίσταζαν, συχνά, να αναπληρώσουν ένα (πραγματικό ή υποθετικό) κενό στη δομή και στην υπόθεση ενός κειμένου που είχαν μπροστά τους είτε από την πλούσια προφορική παράδοση είτε με κείμενο δικής τους έμπνευσης και δημιουργίας» (Βελουδής 1994, 223).

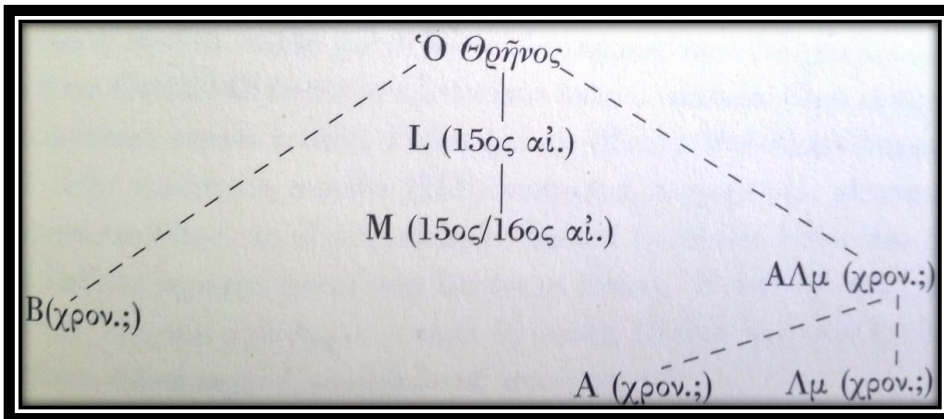
Οι επιμελητές κειμένων, οι οποίοι μετέφεραν το χειρόγραφο στο έντυπο, λειτουργούσαν με παρόμοια λογική, όταν προσέγγιζαν το κείμενο. Στην περίπτωση του πρώιμου ελληνικού εντύπου (15^{ος}-16^{ος} αι.) συναντάμε πολλές περιπτώσεις επιμελητών-τυπογράφων/εκδοτών, οι οποίοι ήταν εγγράμματοι και είχαν πολύ καλή εποπτεία της επεξεργασίας του κειμένου, ενώ ήταν οι ίδιοι κωδικογράφοι ή έμποροι χειρογράφων (Ζαχαρίας Καλλιέργης, Ανδρέας Κουνάδης, Νικόλαος Σοφιανός, Μανουήλ Γλυζούνης, βλ. Κακλαμάνης 2001, 121 και Σκλαβενίτης-Στάικος 2004). Στην εκδοτική ευσυνειδησία του Ζαχαρία Καλλιέργη και του γιου του χρωστάμε την έκδοση-κομψοτέχνημα του *Απόκοπου* (1509), η οποία αποτελεί και την πρώτη έκδοση ελληνικού λογοτεχνικού έργου. Όσοι από τους επιμελητές εργάζονταν ευσυνείδητα, ελλείπει αυτογράφου του συγγραφέα, προσπαθούσαν να συγκεντρώσουν όσα περισσότερα χειρόγραφα μπορούσαν να εντοπίσουν και, με τη μέθοδο της αντιβολής (*collatio*), επέλεγαν τις καλύτερες γραφές. Άλλωστε ήταν πολύ σπάνιο να βρεθεί αυτόγραφο του συγγραφέα εκείνη την εποχή. Εξαιρεση αποτελεί ο *Φορτουνάτος*, του οποίου σώζεται αυτόγραφο (βλ. Vincent (επιμ.) 1980). Ωστόσο, οι περισσότεροι επιμελητές στα βενετικά τυπογραφεία δεν γνώριζαν καλά ελληνικά ή δεν είχαν την εποπτεία του εγχειρήματος της επιμέλειας ενός λογοτεχνικού έργου, γι' αυτό και οι περισσότερες επανεκδόσεις της «λαϊκής λογοτεχνίας» βρίθουν λαθών. Ο κανόνας στην εργασία των επιμελητών συνοψίζεται στην προσπάθεια ομογενοποίησης της συνήθως μικτής ή έντονα ιδιοματικής γλώσσας του πρωτοτύπου. Ο Κακλαμάνης σημειώνει σχετικά: «Κατά τη “διόρθωση”, για λόγους αποκλειστικά εμπορικούς, ο διαλεκτικός χαρακτήρας και η ιδιαίτερη υφολογική ταυτότητα του έργου έδιναν τη θέση τους σε μια γλώσσα πλησιέστερη στην ομιλουμένη και σε ένα ύφος περισσότερο ενιαίο και μάλλον “απρόσωπο”. Με αυτούς τους διόλου ασταθείς όρους και στόχους εργασίας ο επιμελητής αναδεικνύεται σε κύριο ρυθμιστή του ελληνικού έντυπου λογοτεχνικού “κανόνα”» (Κακλαμάνης 2001, 125).

Εικόνα 5.2. Ξυλογραφία του Jost Amman «Ο τυπογράφος», από το *Das Ständebuch*, 1568

1.2. Εκδοτικές μεθοδολογίες για την παλαιότερη λογοτεχνία

Για την «κριτική του κειμένου», η οποία ποδηγετεί τις εκδοτικές επιλογές, έχουν διατυπωθεί αυστηροί κανόνες ήδη από τον 19^ο και τον κλασικό φιλόλογο Karl Lachmann, όταν το 1826 προέβη στην έκδοση του μεσαιωνικού έπους των *Νιμπελούγκεν* (*Nibelungenlied*). Η μέθοδος του Lachmann απέβλεπε στο «ν' αποκατασταθεί κατά το δυνατόν, το αρχικό έργο, έτσι όπως το συνέταξε ο συγγραφέας του» (Βελουδής 1994, 221). Προκειμένου να φτάσουμε κοντά στο επιθυμητό αποτέλεσμα, ο Lachmann πρότεινε τη «στεμματική μέθοδο», με την οποία αποτυπώνεται ολόκληρη η χειρόγραφη παράδοση του υπό εξέταση και υπό έκδοση έργου. Αυτό προϋποθέτει τη συλλογή όλων των μαρτύρων που διασώζουν το έργο (θεώρηση) και την εξαντλητική συνεξέτασή τους (εξέταση) με τη μέθοδο της αντιβολής (*collatio*). Μέσα από τα χαρακτηριστικά «λάθη» των κωδίκων, στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, ο εκδότης κατορθώνει να συνθέσει αρχικά τις οικογένειες χειρογράφων και να φτάσει μέσω αυτών, με τη στεμματική μέθοδο, στο «ιδανικό» κείμενο-πρωτόγραφο, το οποίο λανθάνει.

Εικόνα 5.3. Στέμμα για τα έξι σωζόμενα χειρόγραφα του Θρηνού της υπεραγίας Θεοτίκου (Πηγή: κριτική έκδοση Wim Bakker, Αθήνα 2005)

Ασφαλώς, η πολύπλοκη αυτή διαδικασία δεν είναι χωρίς εμπόδια, καθώς η περίπτωση του *συμφυρμού* (*contaminatio*) γραφών, χωρίων ή αποσπασμάτων ενός κειμένου από διάφορους χειρόγραφους μάρτυρες δημιουργεί, στην ουσία, ένα καινούριο κείμενο, το οποίο δεν μπορεί να ενταχθεί σε κάποια οικογένεια. Επομένως, δεν μπορεί να λειτουργήσει μέσα στη στεμματική μέθοδο. Επιπλέον, η μέθοδος του κλασικιστή φιλόλογου Lachmann είναι επισφαλής για τα δικά μας δημόδη μεσαιωνικά ή υστεροβυζαντινά κείμενα για δύο λόγους: Πρώτον, προϋποθέτει την ύπαρξη «οριστικού» κειμένου από τον συγγραφέα, πράγμα που δεν υφίσταται πάντα, ειδικά στον ρευστό και πολύ-οριακό χώρο της δημόδους μεσαιωνικής και υστεροβυζαντινής γραμματείας (συνάντηση χειρόγραφου πολιτισμού με τον πρώιμο έντυπο πολιτισμό, αστάθμητοι παράγοντες της ελλιπούς εγγραμματοσύνης και της προφορικότητας και τρόποι με τους οποίους οι τελευταίοι επιδρούν στον γραπτό πολιτισμό). Δεύτερον, τα κείμενα αυτά δεν είναι γραμμένα σε μια διαμορφωμένη, «κλειστή» γλώσσα, με καθορισμένα μορφολογικά, συντακτικά και φωνολογικά χαρακτηριστικά, όπως είναι τα κλασικά ή τα βιβλικά κείμενα (βλ. Λεντάρη 2001).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να παραθέσουμε τις φάσεις της έκδοσης ενός χειρόγραφου κειμένου, όπως τις συνέθεσε ο Ulrich Moennig:

«1) Μελέτη του χειρογράφου, η οποία περιλαμβάνει:

- την εξαντλητική μελέτη του χειρογράφου ως προς την κωδικολογία και την παλαιογραφία του
- τη μελέτη της στίξης
- τη μελέτη ενδεχομένως της φωνητικής και του μέτρου του προφορικού κειμένου που αποδίδεται στο γραπτό ([...] θέματα όπως οι μη συλλαβικές απλογραφίες/διττογραφίες, τα διπλά σύμφωνα και άλλα)
- τη μελέτη του χωρισμού των λέξεων
- του τονισμού τους
- της ορθογραφίας.

2) Κριτική μεταγραφή, η οποία περιλαμβάνει:

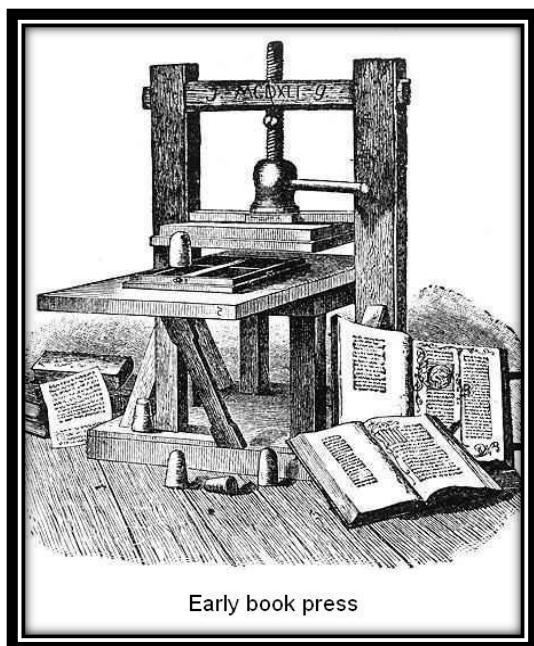
- την αποκατάσταση της σειράς των στίχων, εφόσον αυτή –λ.χ. κατά τη στάχωση του χειρόγραφου κώδικα και με τη μετατόπιση φύλλων ή τετραδίων– έχει διαταραχθεί
- τον υπολογισμό της έκτασης ενός ενδεχόμενου κενού στο παραδεδομένο κείμενο, εφόσον αυτό έχει δημιουργηθεί με το να έχει εκπέσει ένα φύλλο ή περισσότερα φύλλα
- τη σημείωση αλλαγής σελίδας ή φύλλου, όχι μόνο για να διευκολυνθεί ο έλεγχος, αλλά και γιατί στα σημεία αυτά γίνονται πιο συχνά λάθη αβλεψίας (παραλείπονται ή διττογραφούνται συλλαβές ή λέξεις κλπ.)
- το χωρισμό του καταλογάδην (συνήθως) γραμμένου κειμένου σε στίχους ή δίστιχα, εφόσον είναι έμμετρο (εδώ βοηθάει καμιά φορά αποφασιστικά η στίξη του χειρογράφου, σε περιπτώσεις που τα κείμενα δεν εφαρμόζουν τους κανόνες του δεκαπεντασύλλαβου έτσι όπως έχουν οριστεί στα νεότερα χρόνια), σε παραγράφους και εδάφια εφόσον είναι πεζό (προσωπικά χωρίζω και έμμετρα κείμενα σε παραγράφους, με σκοπό να διευκολύνω το σχολιασμό και, εφόσον υπάρχουν, τη σύγκριση διαφορετικών εκδοχών/παραλλαγών κλπ., μέθοδος που εφαρμόζεται από τους Van Gemert και Bakker στην έκδοσή τους της *Βελισσαριάδας*)
- την εισαγωγή της στιχαρίθμησης
- την εξομάλυνση μη-συλλαβικών απλογραφιών/διττογραφιών, με την αποκατάσταση ενδεχομένως απλογραφουμένων τελικών ν και ζ (ανάλογα με τη λειτουργία του τελικού ν στο σύνολο του χειρόγραφου κειμένου και με τις συντακτικές ανάγκες στην περίπτωση του -ς) και με τη διαγραφή διττιγραφουμένων -ν και -ς, εφόσον μορφολογικά και συντακτικά δεν έχουν θέση εκεί που βρίσκονται στα χφφ.
- την απόφαση αν διπλά σύμφωνα στα χειρόγραφα πρέπει να τηρηθούν (εφόσον αντικατοπτρίζουν την ιδιωματική προφορά του κειμένου) ή όχι (εφόσον δεν συνάδουν με το ορθογραφικό σύστημα που θα εφαρμοστεί [βλ. παρακάτω])
- την απόφαση αν ένα σύμφωνο γράφημα πρέπει να αντικατασταθεί, εφόσον αλλιώς το εννοούσε ο γραφέας του χειρογράφου και αλλιώς εκλαμβάνεται στη σημερινή χρήση του γραπτού ελληνικού λόγου (αναφέρω, προκαταβολικά, την περίπτωση του συμπλέγματος τς που αντιστοιχεί και με το σημερινό τς και, ταυτόχρονα, με το σημερινό τσ)
- την ενοποίηση (σύνθετων, συνήθως) λέξεων που στο χειρόγραφο γράφονται ως δύο και περισσότερα και τον χωρισμό δύο λέξεων (μίας τονισμένης και μίας άτονης, συνήθως) που στο χειρόγραφο γράφονται ως μία
- τον τονισμό, ο οποίος (σε λίγες, βέβαια, περιπτώσεις) δίνει το αποφασιστικό κριτήριο για την κατανόηση του κειμένου στο χειρόγραφο
- τη διόρθωση λαθών που οφείλονται στην αβλεψία του γραφέα του χειρογράφου
- την εφαρμογή ενός οικείου (σ' εμάς σήμερα) ορθογραφικού συστήματος.

3) Κριτική επεξεργασία

Η κριτική επεξεργασία του παραδεδομένου κειμένου ποικίλλει, ανάλογα με τους σκοπούς που έχει θέσει ο εκδότης στην έκδοσή του, με τα δεδομένα της χειρόγραφης παράδοσης και τη μέθοδο που επιλέγει ο εκδότης για να πετύχει τους σκοπούς του.

Τα βασικά στάδια κριτικής επεξεργασίας (αποφεύγω σκόπιμα τον όρο «αποκατάσταση») που εφαρμόζονται στις πρόσφατες εκδόσεις είναι τα εξής:

- επισήμανση προβλημάτων (γλωσσικών, λειτουργικών κλπ.) που παρατηρούνται στα κείμενα όπως έχουν παραδοθεί
- επεμβάσεις στο κείμενο (με βάση τη σύγκριση μ' άλλα χειρόγραφα που παραδίδουν το ίδιο κείμενο ή άλλες παραλλαγές του) [που σημαίνει αναπόφευκτα την ανάμειξη γραφών]
- σύγκριση με πρότυπα, εφόσον είναι γνωστά, και παρόμοια κείμενα, με σκοπό να προταθούν λύσεις (κειμενολογικού ή ερμηνευτικού τύπου) για τα προβλήματα που έχουν επισημανθεί
- σύνταξη ενός κριτικού υπομνήματος (ή κριτικών σημειώσεων)» (Moennig 2001, 194-196).

Early book press

Εικόνα 5.4. Πιεστήριο (Πηγή: [Αρχείο Duisburg Essen Universität](#))

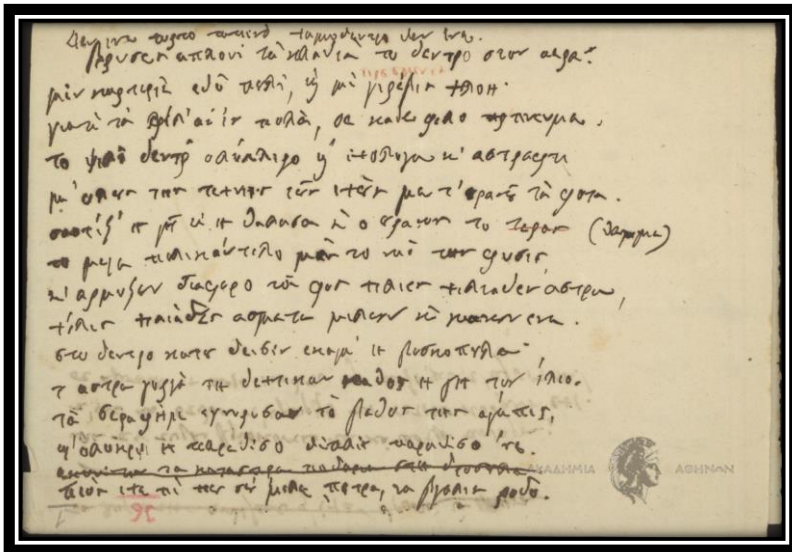
1.3. Οι εξελίξεις των προσεγγίσεων

Δίνοντας μεγαλύτερη βάση στην αξιολογική προσέγγιση των γραφών, ο γάλλος φιλόλογος Joseph Bédier (1864-1938) πρότεινε η έκδοση του κειμένου να βασίζεται στον κώδικα (ή μάρτυρα γενικώς), ο οποίος φέρει το «καλύτερο» (πληρέστερο από φιλολογική και ιστορική σκοπιά) κείμενο. Τη μέθοδο αυτή εφάρμοσε το 1913, όταν εξέδωσε για δεύτερη φορά το *Lai de l'ombre* του Jean Renart (Bédier 1928, 161-198, 321-356). Με βάση τον πληρέστερο μάρτυρα, ο εκδότης αξιοποιεί συμπληρωματικά και γραφές από λιγότερο πλήρεις μάρτυρες, όπου χρειαστεί, και έτσι συντάσσει ένα κείμενο, του οποίου η ιστορική διάσταση αναδεικνύεται περισσότερο, κάτι που με τη μέθοδο Lachmann δεν συνέβαινε. Με αυτή τη μέθοδο ο εκδότης λαμβάνει υπόψη την πρόσληψη του έργου και αναδεικνύει τις μεταγενέστερες κειμενικές του μεταμορφώσεις. Με αυτόν τον τρόπο εργάστηκε ο Στυλιανός Αλεξίου στις εκδόσεις του *Ερωτόκριτου* και της *Ερωφίλης*, αν και στις περιπτώσεις αυτές ο καλύτερος μάρτυρας δεν ήταν χειρόγραφος, αλλά έντυπος (*Ερωτόκριτος*, έκδ. 1713 και *Ερωφίλη*, έκδ. 1676).

Τις τελευταίες δεκαετίες, οπότε η συζήτηση για το ανέφικτο ή και ανύπαρκτο –δηλαδή ανιστορικό– ενός «οριστικού» κειμένου έχει ενταθεί, νεότερες προσεγγίσεις κλίνουν προς την αυτοτελή έκδοση των μαρτύρων ή και των παραλλαγών/διασκευών ενός λογοτεχνικού έργου. Η προσέγγιση αυτή προτάθηκε ως μέθοδος από τον Bernard Cerquiglini (1989) στο έργο του *Éloge de la variante*. Ωστόσο, η πρακτική αυτή είχε εφαρμοστεί και στο παρελθόν, ιδιαίτερα στην πρωτο-επιστημονική φάση των νεοελληνικών εκδόσεων με τρόπο εμπειρικό, χωρίς βέβαια να αφορμάται από τις σημερινές θεωρητικές ανησυχίες: αποτελούσε απλώς μια καλή πρώτη λύση-προσέγγιση. Χαρακτηριστικές είναι οι εκδόσεις του Émile Legrand στη σειρά *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue Néo-hellénique*, πολλές από τις οποίες ήταν εκδόσεις βενετικών εντύπων, με λιγιστό σχολιασμό. Για παράδειγμα, ο Legrand είχε εκδώσει αυτοτελώς και διαδοχικά βενετικές εκδόσεις της *Βοσκοπούλας* και του *Απόκοπου*, προχωρώντας χρονολογικά προς τα πίσω, αναζητώντας την παλαιότερη, άρα και λιγότερο «φθαρμένη», έκδοση (βλ. Κεφάλαιο 7. Βιβλιογραφία).

Η αντίληψη αυτή, δηλαδή της αυταξίας των διαφορετικών πηγών και η ανάγκη ξεχωριστής φιλολογικής τους διαχείρισης, συμπορεύεται με σύγχρονες θεωρητικές και φιλοσοφικές αναζητήσεις. Σε αυτές εντάσσεται η θέση του Roland Barthes, για παράδειγμα, για τον «θάνατο του συγγραφέα» (Barthes 1988, 137-143), που μεταφράζεται, στο χώρο της εκδοτικής, ως εξής: σε ποιο βαθμό λαμβάνουμε υπόψη την πρόθεση / βούληση του συγγραφέα, αναφορικά με το έργο το οποίο επεξεργαζόμαστε; Η σταδιακή απώλεια της πίστης σε ένα «οριστικό» κείμενο ή σε ένα «κείμενο αρχέτυπο», οριστικοποιημένο από τον συγγραφέα, συμπορεύεται άλλωστε με την εξέλιξη των ανθρωπιστικών επιστημών, οι οποίες κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα εγκατέλειψαν τις βεβαιότητές τους και τις μεγαλόσχημες προσεγγίσεις, σε ιστορικό ή διανοητικό επίπεδο (ενιαίος ιστορικός χρόνος, ενιαία μεγάλα ρεύματα κλπ), και υποστηρίζουν την ανάδειξη των μικροϊστορικών

προσεγγίσεων και των ρήξεων. Οι τάσεις αυτές οδήγησαν και στην ανάπτυξη της *γενετικής κριτικής*, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω.

Εικόνα 5.5. Αυτόγραφο Διονύσιου Σολωμού, «Ο Πόρφυρας και άλλα» (Πηγή: [Ακαδημία Αθηνών](#))

1.4. Προσεγγίσεις στη λογοτεχνία των νεότερων χρόνων

Όταν ο φιλόλογος / εκδότης μελετά κείμενα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα βρίσκεται, συνήθως, σε πλεονεκτική θέση από πλευράς μαρτύρων, καθώς έχει στη διάθεσή του, σε μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό,τι στο παρελθόν, το «αυτόγραφο» του συγγραφέα ή μια επιμελημένη ή εγκεκριμένη από αυτόν έκδοση. Ωστόσο, έχει να αντιμετωπίσει ένα άλλο απαιτητικό όσο και γοητευτικό ζήτημα: τις αναθεωρημένες από τον συγγραφέα επανεκδόσεις ή επεξεργασίες. Όταν ο ίδιος ο συγγραφέας έχει επανεκδώσει το έργο του αναθεωρημένο ή έστω έχει προβεί σε σύνθεση διαφόρων σχεδιασμάτων του ίδιου έργου ή μέρους του έργου, χωρίς να το εκδώσει –έτσι ώστε ο εκδότης δεν έρχεται αντιμέτωπος με την τελική βούληση του συγγραφέα– η έννοια του «οριστικού» κειμένου ακυρώνεται εκ των πραγμάτων. Είναι πολλές οι περιπτώσεις, στην ελληνική αλλά και την παγκόσμια λογοτεχνία, στις οποίες ο συγγραφέας αναθεωρεί το έργο του από χειρόγραφο σε χειρόγραφο ή από έκδοση σε έκδοση. Ενδεικτικά ας αναφέρουμε τα ατελή ποιήματα ή λογοτεχνικά «ερείπια» του Διονύσιου Σολωμού, τον υπό διαρκή αναθεώρηση προς το λογιότερο και αρχαιοπρεπέστερο *Οδοιπόρο* του Παναγιώτη Σούτσου ή τις επτά αναθεωρημένες εκδόσεις της *Ζωής εν Τάφω*. Για να εξεταστούν με όσο γίνεται μεγαλύτερη πληρότητα οι παραπάνω περιπτώσεις, πρέπει να ληφθούν υπόψη από τον ερευνητή άλλα συγγενή κείμενα: η αλληλογραφία των συγγραφέων (με άλλους λογίους, συγγραφείς ή ακόμα και με τους εκδότες τους), όπου γίνεται πολλές φορές λόγος για τις παραπάνω διεργασίες, αλλά και ο κριτικός τους λόγος, αν υπάρχει, η μελέτη του οποίου φωτίζει τις επιλογές τους, σε επίπεδο κριτικό, ιδεολογικό και αισθητικό. Οι συνθήκες παραγωγής του κειμένου, σε αυτές τις περιπτώσεις, φωτίζονται από πολλές χαραμάδες, και αναδεικνύεται η κοινωνικότητα και η δυναμική των διαδικασιών στους άξονες της διαχρονίας αλλά και της συγχρονίας.

Η *γενετική κριτική* προτείνεται ως ιδανική διαδικασία και μεθοδολογική προσέγγιση για την ανάδειξη και εξέταση της παραγωγής ενός κειμένου –των σταδίων παραγωγής του– και όχι ενός τελικού/οριστικού κειμένου. Η διαδοχική παράθεση των σταδίων της γραφής ενός κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη τα αυτόγραφα, τις σημειώσεις, τα ημερολόγια, την αλληλογραφία του συγγραφέα κτλ., ρίχνει φως στις ιστορικές, αισθητικές και κειμενικές διεργασίες που διαμόρφωσαν το «υπό κατασκευή» έργο του συγγραφέα ωστόσο φτάσει στο «οριστικό» κείμενο, εφόσον αυτό υφίσταται, στο τέλος της διαδρομής. Εκδόσεις που φωτίζουν το «εργαστήριο του δημιουργού» είναι εκδόσεις του αποσπασματικού Σολωμού (βλ. Πολίτης 1964 και Τσαντσανόγλου 1993) ή η έκδοση των «ατελών ποιημάτων» του Κ. Π. Καβάφη από τη Renata Lavagnini (1994).

Όσον αφορά την έκδοση έργων που έχουν αναθεωρηθεί από τον ίδιο τον συγγραφέα, ο εκδότης μπορεί να προσεγγίσει το ζήτημα από δύο πλευρές, ανάλογα τον στόχο του: είτε να σεβαστεί την τελευταία βούληση (final intention) του συγγραφέα, είτε να αξιοποιήσει την πρώτη έκδοση. Το δίλημμα παρουσιάζεται κυρίως

στην πεζογραφία, όπου ο όγκος δεν επιτρέπει μια «συνοπτική» έκδοση, δηλαδή μια ταυτόχρονη έκδοση και των δύο «μαρτύρων», κάτι που, αντίθετα, είναι πραγματοποιήσιμο για σύντομα κείμενα και πλέον διευκολύνεται με τη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και τις ηλεκτρονικές εκδόσεις (βλ. Τουφεξής 2001, 271-279). Στην πρώτη περίπτωση, ο εκδότης αναδεικνύει την ύστερη αισθητική βούληση του συγγραφέα. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές προτιμάται η έκδοση της editio princeps, διότι αυτή είναι η έκδοση που αναδεικνύει τη δυναμική του λογοτεχνικού εγχειρήματος και φωτίζει καλύτερα την ιστορικότητα του έργου, την ιδεολογική και αισθητική σκευή του συγγραφέα. Επιπλέον, η editio princeps είναι αυτή που ασκεί συνήθως τη μεγαλύτερη επίδραση στον πνευματικό χώρο και όχι οι επανεκδόσεις του. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της πρώτης έκδοσης του [Λεμονοδάσους](#) του Κοσμά Πολίτη, την οποία έφερε στην επιφάνεια, εκδοτικά και ερμηνευτικά, η Αγγέλα Καστρινάκη (2010), καθώς η δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση ήταν αυτή που ανατυπωνόταν συνεχώς. Με αυτή την εργασία αναδείχθηκαν κρυφές και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πτυχές του έργου, σε επίπεδο ερμηνευτικό και ιδεολογικό, οι οποίες με τη δεύτερη αναθεωρημένη από τον συγγραφέα έκδοση είχαν χαθεί.

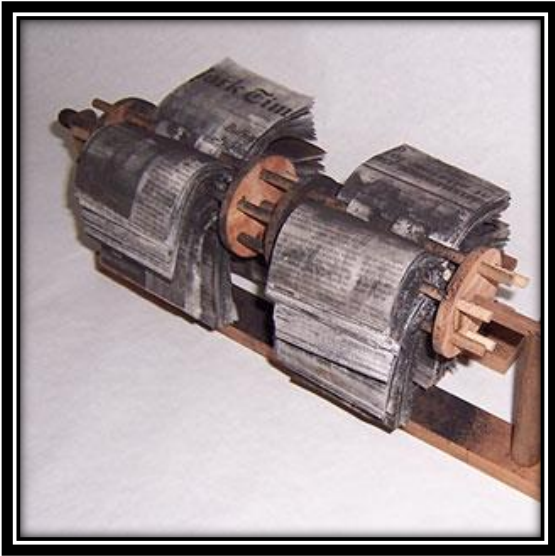
1.5. Τύποι εκδόσεων

Διπλωματική έκδοση ή φωτοαναστατική έκδοση. Πρόκειται για έκδοση που απευθύνεται κατά βάση στο ειδικό επιστημονικό κοινό καθώς αποτυπώνει με τον πλέον πιστό τρόπο το πρωτότυπο κείμενο (αυτόγραφο χειρόγραφο ή πρώτη έκδοση ενός έργου). Με αυτόν τον τρόπο εκδίδονται, εκτός από λογοτεχνικά έργα, και ιστορικό ή γραμματειακό υλικό όπως νοταριακά έγγραφα, ημερολόγια, επιστολές, επιγράμματα κλπ. Τις περισσότερες φορές, με τη βοήθεια της τεχνολογίας, παρουσιάζεται φωτομηχανική αναπαραγωγή του πρωτογενούς υλικού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα διπλωματικής έκδοσης είναι τα *Αυτόγραφα* του Σολωμού σε επιμέλεια Λίνου Πολίτη (1964) (1. φωτομηχανική αναπαραγωγή και 2. πιστή μεταγραφή με παλαιογραφικές σημειώσεις), η πρώτη έκδοση του *Ερωτόκριτου* (1713) από τον Γ. Π. Σαββίδη (Σαββίδης 1998) ή οι φωτοαναστατικές εκδόσεις κειμένων του 18^{ου} και κυρίως του 19^{ου} αιώνα από τις εκδόσεις [Νότη Καραβία](#).

Ερμηνευτική έκδοση. Πρόκειται για κριτική μεταγραφή του σημαντικότερου μάρτυρα ενός κειμένου, όπου με τις διορθωτικές επεμβάσεις του ο φιλόλογος αποσκοπεί στην ανάδειξη της ιστορικότητας του κειμένου. Συνήθως η ερμηνευτική έκδοση συνοδεύεται από αναλυτική «Εισαγωγή» ή «Επίμετρο» του επιμελητή, όπου σχολιάζονται μεθοδολογικά, ερμηνευτικά και ιστορικά ζητήματα σχετικά με το κείμενο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι ερμηνευτικές εκδόσεις της σειράς «Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη» των εκδόσεων Εστία (παλαιότερα των εκδόσεων Ερμής, επιμ. Άλκης Αγγέλου) και οι αντίστοιχες εκδόσεις της σειράς «[Νεοελληνική Βιβλιοθήκη](#)» του Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη. Πιο πρόσφατα παραδείγματα ερμηνευτικών εκδόσεων αποτελούν η πρώτη έκδοση του [Λεμονοδάσους](#) του Κοσμά Πολίτη σε επιμέλεια Αγγέλας Καστρινάκη και η έκδοση των [Σούτσιων](#) του Κωνσταντίνου Ασώπιου σε επιμέλεια Λάμπρου Βαρελά.

Κριτική έκδοση. Πρόκειται για την πληρέστερη φιλολογικά (τουλάχιστον για τα παλαιότερα κείμενα) και αναλυτικότερη μορφή έκδοσης ενός κειμένου, η οποία απευθύνεται κατά βάση στο επιστημονικό κοινό των ειδικών. Το αποκαταστημένο κείμενο προκύπτει από τη συνεξέταση όλων ή των σημαντικότερων μαρτύρων που σώζουν το έργο. Στην «Εισαγωγή» της έκδοσης παρουσιάζονται με διαφάνεια και σαφήνεια η διαδικασία που ακολουθήθηκε καθώς και οι μεθοδολογικές αρχές της εργασίας. Περιλαμβάνονται επίσης βιογραφία του συγγραφέα, ανάλυση των πηγών, της γένεσης και της παράδοσης του έργου, ευρετήριο, γλωσσάριο, ενώ υπάρχει θετικό ή αρνητικό κριτικό υπόμνημα στο κείμενο (δηλαδή υποσελίδιο υπόμνημα με τις διαφορετικές εκδοχές του κειμένου). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι κριτικές εκδόσεις παλαιότερων ελληνικών κειμένων της σειράς «[Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη](#)» του ΜΙΕΤ, όπως και οι κριτικές εκδόσεις του *Ερωτόκριτου* από τον Στυλιανό Αλεξίου (¹1980, ⁴2000 βελτιωμένη έκδοση) ή της [Θυσίας του Αβραάμ](#) από τους Wim Bakker και Arnold van Germert (1996), βλ. αναλυτικότερα Λεντάρη 2001, 129-130.

Φιλολογική ή χρηστική έκδοση. Πρόκειται για εκδόσεις που απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό, επομένως η έκδοση δεν βαρύνεται από αναλυτικές πληροφορίες. Ωστόσο, και η έκδοση αυτή περιλαμβάνει σύντομη και κατατοπιστική «Εισαγωγή», γλωσσάριο και ευρετήριο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χρηστική έκδοση της [Θυσίας του Αβραάμ](#) (1998) από τους Bakker και van Germert, η οποία ακολούθησε την κριτική τους έκδοση.

Εικόνα 5.6. Πιεστήριο 17^{ου} αιώνα (Πηγή: [Πανεπιστήμιο Indiana, έκθεση Herron](#))

Παραδείγματα παλαιότερων εκδόσεων και εκδοτικών σημειωμάτων

1.

Τραγωδία ονομαζομένη Ερωφίλη (...) διορθωθείσα δε εις την φυσικήν της γλώσσαν με κόπον και επιμέλειαν του Σοφωτάτου και Πανοσιωτάτου Αμβροσίου του Γραδενίγου (...) Ενετίησιν αχος' [1676]. Παρά Νικολάω τω Γλυκεί.

Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός, *Κατάλογος*, Μέρος Β', Αθήνα 1857, σ. 35-36.

Legrand, B. H., XVII, T. Β' σ. 335, όπου παρατίθεται ο πρόλογος της έκδοσης, όπως τον έχει αντιγράψει Παπαδόπουλος-Βρετός.

Εις τους αναγιγνώσκοντας ο Τυπογράφος

Η παρούσα τραγωδία, όσον είναι μελίρρυτος και γλυκοδιήγητος εις την φυσικήν της γλώσσαν την κρητικήν, τόσον είναι ανοστομίλητη και σιχαδερή εις ετέραν και αλλοδαπήν ομιλίαν. Επειδή λοιπόν να ετυπώθη πρόπαλαι εις γλώσσαν κατά πολλά διεφθαμένην, οπού καμμίαν νοστιμάδα δεν επροξένα, μάλιστα ναυτιασμόν και αναγουλιασμόν επαρακίνα εις όλους, ιδού οπού τώρα νεωστί με επιμέλειαν και έξοδον ιδικήν μου την δίδω εις τον τύπον, προς χάριν των αναγιγνώσκόντων, διορθωμένην ως εγράφη και εσυντέθη από τας χείρας του ποιητού. Όλοι κοινώς οι φιλομαθείς θέλουσι την αγοράζει μετά χαράς, αλλ' εξαιρέτως οι Κρητικοί, και πάντες ομοθυμαδόν θέλουσι χαιρούνται εις την ευρυθμίαν των στίχων. Και αν κανείς δεν ευχαριστάται εις κάποια λόγια και λέξεις κρητικές, ωσάν οπού δεν είναι του κανόνος ή της εγχωρίου του ομιλίας, αν πασχίσει να συνθέσει και αυτός ποιήμα μερικόν της ορέξεώς του, και όχι να νοθεύει το φυσικόν και γνήσιον ιδίωμα του παρόντος ποιήματος με ατιμίαν του ποιητού, οπού εστάθη εις τούτο το γένος ο κορυφαίος των ποιητών. Πάσα γλώσσα χαιρείται εις τους ιδιωτισμούς τους ίδιους, όθεν κανείς μην αποκοτά ποτέ προπετώς να συγχύζει τας γλώσσας. Έρρωσθε.

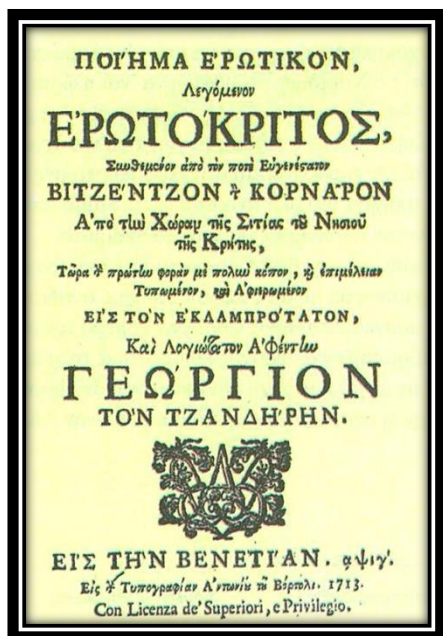
2.

ΠΟΙΗΜΑ ΕΡΩΤΙΚΟΝ | Λεγόμενον | ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ, | Συνθεμένον από τον ποτέ ευγενέστατον | ΒΙΤΖΕΝΤΖΟΝ τον ΚΟΡΝΑΡΟΝ | Από την Χώραν της Σιτίας του Νησιού | της Κρήτης. | Τώρα την πρώτην φοράν με πολύν κόπον, και επιμέλειαν | Τυπωμένον και Αφιερωμένον | ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ, | Και Λογιώτατον Αφέντην | ΓΕΩΡΓΙΟΝ | ΤΟΝ ΤΖΑΝΔΗΡΗΝ. | [κόσμημα] | ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΑΝ. αηγ'. | Εις την Τυπογραφίαν Αντωνίου του Βόρτολι. 1713. | Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

Κακλαμάνης, *Βιβλιογραφία Ερωτόκριτου*, σ. 17.

Ο Τυπογράφος
εις εκείνους οπού θέλουσιν αναγνώσει το παρόν βιβλίον.

Παρακινήμενος από την διάπυρον αγάπην και ευλάβειαν οπού παιδιόθεν έχω προς το ένδοξον Γένος των Ρωμαίων, όχι μόνον εσπούδαξα με πάσαν μου δύναμιν να τυπώσω εις την τυπογραφίαν μου εκείνα όλα τα συνηθισμένα εκκλησιαστικά και κοσμικά βιβλία, τα οποία ως τώρα και από άλλους Ρωμαίους και Ιταλικούς τυπογράφους ετυπώθησαν, αλλά και τα ασυνήθιστα και χρησιμώτερα, οπού από τινά Ρωμαίον δεν έγιναν, εγώ Ιταλικός και της γλώσσης ολότελα ανήξευρος, αλλά ηθέλησα να ξανατυπώσω και άλλα ετύπωσα νεωστί, καθώς και πρωτύτερα έκαμα με πολλήν έξοδον εις το μέγα Ετυμολογικόν και τώρα ύστερα με περισσοτέραν εις το μέγα Λεξικόν του Βαρίνου, όπου είναι ο θησαυρός πάσης της ελληνικής γλώσσης, ελπίζοντας να ωφελήσω τους νέους και τους σπουδαίους εις την απόκτησιν ταύτης της σοφωτάτης γλώσσης, των καρπών της οποίας άμποτε και ημείς οι Ιταλοί και Λατίνοι να ήμεσθην μέτοχοι· και ταύτα μεν δια τους σοφούς και σπουδαίους. Δια δε τους άλλους οπού δια ψυχαγωγίαν και περιδιάβασιν αναγνώθουν κανένα απλούν βιβλίον, έκρινα με την συμβουλήν λογίων ανθρώπων να πρωτοτυπώσω εις τούτες τες ημέρες τον Ερωτόκριτον, ποιήμα παλαιόν, οπού τόσον επαινείται και τιμάται εις τας νήσους του Αδριακού και εις την Πελοπόννησον, και μάλιστα εις την περίφημον χώραν της Ζακύνθου, οπού ακόμα ευρίσκονται, ωσάν και αλλού, οι απόγονοι των ταλάιπων Κρητικών [...]. Δεν ηξεύρω με όσες επιμέλειες και κόπους οπού έγιναν εις πολλά και διάφορα χειρόγραφα του Ερωτοκρίτου, εις τα οποία από αμάθειαν τινών αντιγραφέων ευρίσκονται άπειρα σφάλματα, αλλοιώσεις, παραλλαγές και διαφορές σχεδόν ακατάληπτες, αν έτυχε να έβγει το παρόν αρκετά διορθωμένον· αλλ' επειδή εστάθη αδύνατον δια το πρώτον, και ελπίζω εις τον Θεόν να το μετατυπώσω το δεύτερον εις καλύτερον και αρμοδιώτερον τρόπον, παρακαλώ την ευγένειάν σας, άρχοντες Ρωμαίοι, όσοι ευρίσκεσθε να έχετε κανένα χειρόγραφον του αυτού ποιήματος του Ερωτοκρίτου και στοχασθήτε να λείπει τίποτες εις το τυπωμένον μου ή να έτρεξε κανένα μεγάλο σφάλμα ή διαφορά εις την έννοιαν, να καταδεχθήτε να μου το σημειώσετε ή αντιγράφωντάς μου τα όσα χρειάζονται διορθώσεως ή κάνοντάς μου τελείαν την καλωσύνην με το να μου στείλετε το χειρόγραφον οπού υπόσχομαι να επαναστρέψω προθύμως εις τον αποστείλαντα, ο οποίος ημπορεί άσφαλτα να βεβαιωθεί ότι καθώς αυτός θέλει συνεργήσει με τιμήν του εις την κοινήν ωφέλειαν, έτσι θέλει με κάμει και παντοτινόν του υπόχρεον. Υγιαίνεται ευτυχέστατοι.-

Εικόνα 5.7. Ερωτόκριτος, πρώτη έκδ. 1713.

Παραδείγματα Αναθεωρήσεων

1α. Παναγιώτης Σούτσος, «Ο Οδοιπόρος. Ποίημα δραματικόν», *Ποιήσεις*, τ. Α΄, Εν Ναυπλίω 1831, σ. 1.

1α. Παναγιώτης Σούτσος, «Ο Οδοιπόρος. Ποίημα δραματικόν», *Ποιήσεις*, τ. Α΄, Εν Ναυπλίω 1831, σ. 1.

Θεοδόσιος

*Πού είναι ο νεόφερτος, ο ξένος Οδοιπόρος;
Σαν έξαφνο μετέωρο μας φάνηκε στο Όρος.
Τι μοναχός παράδοξος!.. Τί φεύγει τους ανθρώπους,
Κ' εις των σπηλαίων κρύπτεται τους αφωτίστους τόπους;*

Παῖσιος

*Τα πνεύματα τα έξοχα, ζητούν την ερημίαν
Και φεύγουν την με τους κοινούς ανθρώπους κοινωνίαν,
Καθώς ο μέγας πλάτανος τας ρίζας του δεν βάλλει,
Παρ' όπου πλατανόκορμοι δεν τον εγγίζουν άλλοι.*

1β. Παναγιώτης Σούτσος, «Ο Οδοιπόρος», *Τα Απαντα*, Εν Αθήναις 1851, σ. 107.

Θεοδόσιος

*Πού τρέχει ο νεόφερτος ο σύννους Οδοιπόρος;
Ως σκυθρωπών μετέωρον εσκέπασε το Όρος.
Παράδοξος καλόγηρος! πώς φεύγει τους ανθρώπους,
Κ' εις των σπηλαίων κρύπτεται τους αφωτίστους τόπους;*

Παῖσιος

*Ο έξοχος πολλάκις νους ζητεί την ερημίαν
Και φεύγει την μετά κοινών ανθρώπων κοινωνίαν,
Καθώς ο μέγας πλάτανος τας ρίζας αυτού βάλλει
Εις χώραν, όπου πλάτανοι δεν απαντώνται άλλοι.*

2α. Στράτης Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω*, Αθήνα 1993 (=ανατύπωση της έκδοσης του 1930), σ. 278.

Είναι και κάτι άλλο ακόμα που το λέμε «φιλότιμο». Είναι γελοίο αυτό (στο βάθος πρόκειται για έναν εγωισμό που κινιέται εδώ ενάντια στο Εγώ) μα είναι φοβερά δυνατό. Μπορεί κανείς να κάνει τέρατα και σημεία ενάντια στις πεποιθήσεις και τα ψυχόρμητά του μόνο και μόνο [...]

2β. Στράτης Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω*, δ' έκδ., Αθήνα 1946, σ. 206.

Είναι κάτι που το λέμε ελληνικά «φιλότιμο» και κανένας ακόμα δεν ξέρει αρκετά την τρομερή δύναμή του. Αυτό σαν τη φιλοσοφική λίθο, αλλάζει την ουσία των μετάλλων, κάνει την αλημεία των ψυχών. Μπορεί κανείς να κάνει τέρατα και σημεία μόνο και μόνο [...] (βλ. Καστρινάκη 2006, 329-331).

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Bakker, W. & Van Gemert, A. (Επιμ.). (2009). *Η Θυσία του Αβραάμ*. Κριτική Έκδοση. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Barthes, R. (1997). Ο θάνατος του συγγραφέα. *Εικόνα-Μουσική-Κείμενο*. Επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, Μτφρ. Γιώργος Σπανός. Αθήνα: Πλέθρον.
- Bedier, J. (1928). La tradition manuscrite du Lai de l'ombre. Réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes. *Romania*, 54, 161-196, 321-356.
- Bowers, F. (1959). *Textual & Literary Criticism. The Sandars Lectures in Bibliography 1957-58*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowers, F. (1964). Bibliography and Textual Criticism, The Lyell Lectures Oxford Trinity Term 1959. Οξφόρδη: ClarendonPress.
- Bowers, F. (2004). *Principles of Bibliographical Description*. Νέα Υόρκη: Princeton University Press.
- Bringhurst, R. (2001). *Στοιχεία της τυπογραφικής τέχνης*. Μτφ. Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Cavallo, G. & Chartier, R. (Επιμ.). (2008). *Η ιστορία της ανάγνωσης στον δυτικό Κόσμο*. Μτφρ. Αφροδίτη Θεοδωρακάκου κ.ά. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Eisenstein, E. L. (2004). *Η τυπογραφική επανάσταση στις απαρχές της νεότερης Ευρώπης*. Μτφρ. Βασίλης Τομανάς. Θεσσαλονίκη: Τυποφιλία.
- Febvre, L. & Martin, H-J. (2007). *L'apparition du livre*. Παρίσι: Albin Michel.
- Ferris, I. & Keen, P. (Επιμ.). (2009). *Bookish Histories. Books, History and Commercial Modernity, 1700-1900*. U.K.: Palgrave MacMillan.
- Greetham, D. C. (1995). *Scholarly Editing. A Guide to Research*. Νέα Υόρκη: Modern Language Association of America.
- Greetham, D. C. (2004). *Textual Scholarship. An Introduction*. Νέα Υόρκη & Λονδίνο: Routledge.
- Lavagnini, R. (1994). *Κ. Π. Καβάφης. Ατελή Ποιήματα 1918-1932*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Maas, P. (1975). *Κριτική των κειμένων*. Μτφρ. Ν. Χιονίδης. Αθήνα: Παπαδήμας.
- McKenzie, D. F. (2004). *Bibliography and Sociology of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moennig, U. (2001). Από το χειρόγραφο στο εκδιδόμενο κείμενο. Βήματα, προβλήματα, παγίδες. Στο [Θεωρία και Πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής, αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημόδους γραμματείας. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IV, Αμβούργο 28-31/1/1999](#) (σσ. 189-211) [επιμ. Η. Eideneier, U. Moennig, N. Τουφεξής](#). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Vincent, A. (Επιμ.) (1980) *Μάρκου Αντώνιου Φώσκολου, Φορτουνάτος. Κριτική έκδοση*, εκδ. επιμ. Θεοχάρης Δετοράκης, Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Αλεξίου, Σ. (Επιμ.). (2000). *Βιτσέντζος Κορνάρος, Ερωτόκριτος*. Αθήνα: Εστία.
- Αλεξίου, Σ. & Αποσκίτη, Μ. (Επιμ.). (2007). *Ερωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάση*. Αθήνα: Στιγμή.
- Βαρελάς, Λ. (Επιμ.). (2013). *Κωνσταντίνου Ασόπιου τα Σούτσεια*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Βελουδής, Γ. (1994). *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας* (σσ. 210-234). Αθήνα: Πατάκης.
- Δημαράς, Κ. Θ. (1966). Γιατί διορθώνουμε; *Ο Ερασιστής*, 4, 30-32.
- Δροσίνης, Γ. (1925). Στα Ρόδινα ακρογιάλια. *Η Εικονογραφημένη της Ελλάδος*, Σεπτ. [Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τ. Α', κριτική έκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 2007, σσ. ιγ'-ιδ'].
- Εκδοτικά προβλήματα και απορίες. Πρακτικά στη μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη. Αθήνα 16-17 Ιουνίου 2000* (2002). Αθήνα: Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.
- Ηλιού, Φ. (2002). Η "διόρθωση" των κειμένων: ιστορικές διαστάσεις και κακές συνήθειες. *Τα Ιστορικά*, 32 (Ιούνιος), 3-10.
- Ηλιού, Φ. (2005). *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*. Εκδοτική φροντίδα: Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- K.N.E./E.I.E. (1982). *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών*. Αθήνα.
- Κακλαμάνης, Σ. (1997). Από το χειρόγραφο στο έντυπο: "Θησέος και γάμοι της Αιμίλιας" (1529). *Θησαυρίσματα*, 27, 123-147.
- Κακλαμάνης, Σ. (2001). Από το χειρόγραφο στο έντυπο: το παιχνίδι των γραφών. Τα ιδιαίτερα εκδοτικά προβλήματα κειμένων που έχουν παραδοθεί σε χειρόγραφη και έντυπη μορφή. Στο [Θεωρία και Πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής, αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημόδους](#)

- γραμματείας. *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IV, Αμβούργο 28-31/1/1999*, (σσ. 101-186). Επιμ. Η. Eideneier, U. Moennig, N. Τουφεξής, Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Κακλαμάνης, Σ. (2005). Η ιδέα της “σειράς” στην έκδοση των νεοελληνικών λογοτεχνικών εντύπων του 16^{ου} αιώνα. Στο D. Holton, T. Λεντάρη, U. Moennig, P. Vejleskon (Επιμ.), *Κωδικογράφοι, συλλέκτες, διασκευαστές και εκδότες. Χειρόγραφα και εκδόσεις της όψιμης βυζαντινής και πρόιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα, 2-26 Μαΐου 2002, προς τιμήν των Hans Eideneier και Arnold van Gemert* (σσ. 293-348). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Κακλαμάνης, Σ. (2013). Note sulla tradizione manoscritta dell’*Erotokritos*. *Κρητικά Χρονικά*, 33, 95-120.
- Καπλάνης, Τ. (2007a). *Εκδόσεις κειμένων της νεοελληνικής δημόδους γραμματείας και μονοτονικό σύστημα*, ηλεκτρονική έκδοση: http://earlymoderngreekeetc.blogspot.gr/2007/06/blog-post_19.html
- Καπλάνης, Τ. (2007b). [Θεωρία, τεχνολογία και σύγχρονες εκδόσεις νεοελληνικών κειμένων ή ο Έρασμος, ο Barthes, ο usus auctoris, ο “θάνατος του συγγραφέα” και εμείς. Στο Κ. Α. Δημάδης \(Επιμ.\), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στο Διαφωτισμό και τον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών \(Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006\)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.](#)
- Καστρινάκη, Α. (2006), *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Αθήνα: Πόλις.
- Καστρινάκη, Α. (Επιμ.). (2010). *Κοσμάς Πολίτης. Λεμονοδάσος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κεχαγιόγλου, Γ. (2010). *Από τον ύστερο Μεσαίωνα ως τον 18^ο αιώνα. Εισαγωγή στα παλαιότερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Κουμαριανού, Α., Δρούλια, Λ., Layton, E. (Επιμ.). (1986). *Το Ελληνικό Βιβλίο 1476-1830*. Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Λεντάρη, Τ. (2001). Κριτικές και χρηστικές εκδόσεις παλαιότερων κειμένων της λογοτεχνίας μας. Ζητήματα πρακτικής και θεωρίας. Στο *Μνήμη Γ. Π. Σαββίδη. Θέματα νεοελληνικής φιλολογίας. Γραμματολογικά, εκδοτικά, κριτικά. Πρακτικά Η’ Επιστημονικής Συνάντησης 11-14 Μαρτίου 1997* (σσ. 126-138). Αθήνα: Ερμής.
- Μιτσοτάκη, Κ. & Παπαγεωργίου, Γ. (2002). *Κείμενα 1969-1989. Μια στιγμή στην Τυπογραφία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πολίτης, Α. (2002). Η τελευταία επεξεργασμένη από τον συγγραφέα έκδοση; Αντιρρήσεις, αντιπροτάσεις και άλλα. Στο *Εκδοτικά Προβλήματα και Απορίες. Πρακτικά Συνεδρίου στη Μνήμη το Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2000* (σσ. 187-197). Αθήνα: Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.
- Πολίτης, Α. (Επιμ.). (1964). *Διονυσίου Σολωμού Αυτόγραφα Έργα*, τ. Α’, φωτοτυπίες, τ. Β’, τυπογραφική μεταγραφή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ. [Τσαντσάνογλου Ελένη, Κατερίνα Τικτοπούλου (επιμ.), *Διονυσίου Σολωμού. Αυτόγραφα έργα, ενότητες 1-15*, Αθήνα 1998-2012]. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Σαββίδης, Γ. Π. (1987). Εκδοτικές απορίες ενός Νεοελληνιστή. *Μαντατοφόρος*, 25-26 (Νοέμβριος), 35-44 [Τράπεζα Πνευματική 1963-1993, Αθήνα, Πορεία, 1994, σσ. 177-186].
- Σαββίδης, Γ. Π. (2^η1992). Οι καθαφικές εκδόσεις (1891-1932). Περιγραφή και σχόλιο. Βιβλιογραφική μελέτη. Αθήνα: Ίκαρος.
- Σαββίδης, Γ. Π. (2010). (Επιμ.). *Ποίημα ερωτικών συνθεμένων από τον ποτέ ευγενέστατον Βιτσέντζον τον Κορνάρων: Από την Χώραν της Σητείας του νησιού της Κρήτης*. Αθήνα: Ερμής.
- Σκλαβενίτης, Τ. Ε. & Στάικος, Κ. (Επιμ.). (2004), *Το έντυπο ελληνικό βιβλίο 15^{ου}-19^{ου} αιώνας. Πρακτικά συνεδρίου Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001*. Αθήνα: Κοτινός Α.Ε.
- Σταυροπούλου, Ε. (2002). Η βούληση του συγγραφέα και τα προβλήματα του φιλολογικού εκδότη. Στο *Εκδοτικά Προβλήματα και Απορίες. Πρακτικά Συνεδρίου στη Μνήμη το Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2000* (σσ. 173-186). Αθήνα: Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.
- Συκουτρή, Ι. (1935). [Κριτικά εκδόσεις νεοελληνικών λογοτεχνημάτων. *Νέα Εστία*, 18, 990-1000](#) [Μελέται και Άρθρα, β’ έκδοση, Αθήνα: Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1982, σσ. 420-435].
- Τικτοπούλου, Κ. (2003). [Δύο επιμνημόσυνα σολωμικά ποιήματα: «Εις τον θάνατο του Λόρδ Μπαϊρον», «Νεκρική Ωδή II»: αναλυτική και χρηστική έκδοση](#). δδ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Τσαντσάνογλου, Ε. (1982). *Μία λανθάνουσα σύνθεση του Σολωμού. Το αυτόγραφο τετράδιο Ζακύνθου αρ. 11. Εκδοτική δοκιμή*. Αθήνα: Ερμής.
- Τσαντσάνογλου, Ε. (Επιμ.). (1991) *Διονύσιος Σολωμός. Η γυναίκα της Ζάκυνθος*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Τυπογραφία και τυπογράφοι. Πρακτικά ημερίδας στη μνήμη του τυπογράφου Χρίστου Γ. Μανουσαρίδη, Αθήνα: Μνήμων, 2013.
Χατζηγιακουμής, Μ. (1977). *Δημώδη Μεσαιωνικά Μυθιστορήματα. Συμβολή στη μελέτη και στην έκδοσή τους, τ. Α΄ Δημώδη Μεσαιωνικά Μυθιστορήματα. Συμβολή στη μελέτη και στην έκδοσή τους, τ. Α΄, Αθήνα.*

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Αναφέρετε τα στάδια της κριτικής μεταγραφής και κριτικής επεξεργασίας ενός παλαιότερου νεοελληνικού κειμένου κι ενός νεότερου που έχει παραδοθεί αναθεωρημένο.

Απάντηση/Λύση

α) Αναφορά στο σχήμα του Moennig που έχει παρατεθεί με εξηγητικά σχόλια. β) Αναφορά στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που έχουν παρουσιαστεί σχετικά με τα αναθεωρημένα κείμενα. Συζήτηση σχετικά με την άποψη περί διορθώσεων/επεμβάσεων στα κείμενα, όπως και για το ζήτημα της βούλησης του συγγραφέα.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Αναφέρετε και αναλύστε τους τύπους έκδοσης

Απάντηση/Λύση

Αναφορά και ανάλυση στους τέσσερις τύπους έκδοσης που έχουν περιγραφεί, όπως και ανάλυση της γενετικής κριτικής μεθόδου.

<http://www.formatgenerator.com/apa-annotated-bibliography-maker/>

Κεφάλαιο 6: Βιβλιογραφία

Σύνοψη

Εξηγείται το περιεχόμενο της βιβλιογραφίας, αναλύονται τα είδη της (περιγραφική και αναλυτική βιβλιογραφία) και δίνονται πολλά παραδείγματα γενικών και ειδικών ελληνικών βιβλιογραφιών από τον 19ο αιώνα ως σήμερα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Γενικές γνώσεις των μεθόδων και της ιστορίας της φιλολογίας, εξοικείωση με τις πηγές, με πρόσωπα και με θέματα της νεοελληνικής φιλολογίας.

Εισαγωγικά

«Ω! ήταν ευτυχισμένος, ευτυχισμένος ανάμεσα σ' όλη αυτή τη γνώση που μόλις και μετά βίας μπορούσε να καταλάβει την επιστημονική σημασία της και τη λογοτεχνική της αξία· ήταν ευτυχής, καθισμένος ανάμεσα σε όλ' αυτά τα βιβλία, σεργιανίζοντας τα μάτια του πάνω στα χρυσωμένα γράμματα, στις φθαρμένες σελίδες, στην ξεθωριασμένη περγαμνή· αγαπούσε τη γνώση όπως ένας τυφλός αγαπάει τη μέρα» (Φλωμπέρ 2001, 37). Με αυτόν τον γλαφυρό όσο και ειρωνικό τρόπο, ο δεκαπεντάχρονος Φλωμπέρ περιγράφει, με κάποια υπερβολή, ένα φαινόμενο του καιρού του (δεκαετία του 1830), που απασχόλησε ιδιαίτερα την ευρωπαϊκή λογοισύνη. Πρόκειται για την κυριαρχία του έντυπου βιβλίου στην καθημερινότητα και τις συνειδήσεις των αναγνωστών, τη «λατρεία του βιβλίου» στα αστικά κέντρα κυρίως της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Μεγάλης Βρετανίας. Το έντυπο βιβλίο βρισκόταν παντού, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα αντιμετωπιζόταν σαν φετίχ.

Το θρησκευτικό έντυπο (γραφές, ψαλτήρια, συναξάρια), κυρίαρχο στο παρελθόν, είχε πλέον να ανταγωνιστεί όχι απλώς την εκκοσμικευμένη γραμματεία μαζικής παραγωγής (λογοτεχνία κυρίως, αλλά και επιστημονικά συγγράμματα), αλλά και τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, το βιβλίο δεν ήταν απλώς μέσο εκπαίδευσης, γνώσης και θρησκευτικής κατήχησης, αλλά είχε γίνει αναγκαίο μέσο πληροφόρησης, και τα πάσης φύσεως συγγράμματα αναλώνονταν «για προσωπική ευχαρίστηση, με τρόπο σύγχρονο, κοσμικό και ανεξάρτητο» (Wittmann, 2006, 350). Η ίδια η λειτουργία της ανάγνωσης είχε επικρατήσει στον εγγράμματο πληθυσμό, ο οποίος ολοένα αυξανόταν. Αποτέλεσμα ήταν η πολύ μεγαλύτερη διάδοση του έντυπου βιβλίου, που είχε ήδη αυξηθεί σημαντικά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, χάρη στην τεχνολογική ανάπτυξη της τυπογραφίας (βλ. ενδεικτικά Barbier 2001, 345-371).

Το έντυπο βιβλίο, έχοντας διανύσει περίπου 350 χρόνια ζωής (ο Γουτεμβέργιος τύπωσε τη *Βίβλο* του το 1455), έγινε τον 19^ο αιώνα συλλέξιμο είδος και για τη μεσαία τάξη, όπως απεικονίζεται στη «βιβλιομανία» που περιγράφει ο Φλωμπέρ, και απέκτησε ειδικό ιστορικό βάρος. Τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα, η συλλογή εντύπων ή μια ενημερωμένη ιδιωτική βιβλιοθήκη ήταν τεκμήριο κοινωνικού κύρους και εξουσίας για τον

κάτοχό της. Βιβλιοθήκες διέθεταν πρωτίστως ηγεμόνες και μέλη της αριστοκρατίας. Τον 19^ο αιώνα απεναντίας, η ενημερωμένη ιδιωτική βιβλιοθήκη ή συλλογή θεωρήθηκε και «εθνικά ωφέλιμη», καθώς τα βιβλία, ιδιαίτερα τα παλαιότερα, αποτελούσαν έναν ακόμα καθρέφτη της πολιτισμικής ιστορίας του έθνους. Στην πολιτιστική κληρονομία, όπως εθνικοποιήθηκε τον 19ο αιώνα, με τη δημιουργία δημόσιων μουσείων και βιβλιοθηκών, εντάχθηκαν τα χειρόγραφα και τα βιβλία. Από τις απροσπέλαστες βιβλιοθήκες των μοναστηριών και τον ιδιώτη συλλέκτη του 1600 και του 1700, ο οποίος «υποστήριζε τη λογισύνη στα ίδια της τα θεμέλια» (Klancher 2009, 21) ως τον «βιβλιομανή» του 19^{ου} αιώνα και τις δημόσιες βιβλιοθήκες των εθνών-κρατών, ο αριθμός και η σημασία των έντυπων βιβλίων γιγαντώθηκαν. Η σύσταση εθνικών βιβλιοθηκών, σε συνδυασμό με την αύξηση της έντυπης παραγωγής, δημιούργησαν έτσι την ανάγκη για καταγραφή και «αρχειοθέτηση» του βιβλίου στην ιστορικότητά του, που εκφράστηκε, μεταξύ άλλων, με τη σύνταξη βιβλιογραφιών. Η δυναμική των βιβλιογραφιών, ιδιαίτερα στη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, ήταν τόσο μεγάλη ώστε, ήδη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, προτάθηκε ο όρος «βιβλιολογία» για να δηλώσει την επιστήμη του βιβλίου. Στα 1802, ο γάλλος βιβλιογράφος Gustave Peignot αναφέρεται στη «βιβλιολογία» ως τη «θεωρία της βιβλιογραφίας που εμπεριέχει την ολότητα της ανθρώπινης γνώσης» (Klancher 2009, 21).

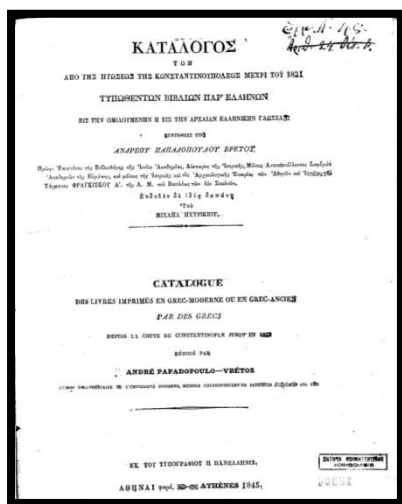
Οι πρώτες βιβλιογραφικές εργασίες, στα μέσα του 18^{ου} και τις αρχές 19^{ου} αιώνα, απαριθμούσαν ή απλώς περιέγραφαν τα έντυπα και λειτουργούσαν περισσότερο σαν κατάλογοι βιβλίων με πληροφοριακό-ιστορικό χαρακτήρα. Με την πρόοδο των ανθρωπιστικών επιστημών και την ανάδειξη του βιβλίου σε πολιτισμικό προϊόν σημαντικής ιστορικής αξίας, η επιστήμη της βιβλιογραφίας αναπτύχθηκε σε πιο αναλυτικές μορφές. Το ίδιο το έντυπο και η μορφολογία του μπορούσαν να «μιλήσουν», ακόμα και να «τραγουδήσουν» στον υποψιασμένο ερευνητή (McKenzie, ²2004, 17). Ο τύπος του χαρτιού, η τυπογραφική μορφή, το σχήμα του βιβλίου και τα εγχάρακτα κοσμήματα (οι βινιέτες), ο εκδοτικός οίκος και το τυπογραφείο, η εκδοτική σειρά στην οποία ενδεχομένως εντασσόταν, αναδειχθηκαν σε πολύτιμα στοιχεία για την ιστορική έρευνα (βλ. ενδεικτικά Suarez-Wooudhuysen (επιμ.) 2013, 80-92, 116-182). Με την καταστατική μάλιστα μελέτη των γάλλων ιστορικών Lucien Febvre και Henri-Jean Martin *L'apparition du livre (Η εμφάνιση του βιβλίου, 1958)*, η ιστορία και η κοινωνιολογία του εντύπου εμπλουτίστηκαν με νέα αντικείμενα και πεδία μελέτης: στην περιγραφή του βιβλίου και τους μηχανισμούς παραγωγής του προστέθηκαν και οι μηχανισμοί διάδοσής του. Οι μεσάζοντες, οι έμποροι και τα κατάστητά τους, οι βιβλιοπώλες με τους βιβλιοπωλικούς καταλόγους τους απέκτησαν κεντρικό ρόλο στην αναζήτηση της ιστορικότητας ενός εντύπου, και την ανασύσταση της εκάστοτε γεωγραφικής περιοχής και ιστορικής περιόδου στην οποία ανήκει (για τους ελληνικούς τους βιβλιοπωλικούς καταλόγους του 19^{ου} αιώνα, βλ. ενδεικτικά Μαθιουδάκη 2001). Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, κείμενο, έντυπο και πολιτισμικό περιβάλλον συνεξετάζονται στο πλαίσιο της επιστήμης του βιβλίου και της ιστορίας των εκδόσεων. Η κοινωνιολογία του εντύπου συμπορεύεται έτσι με την κοινωνιολογία του κειμένου, δημιουργώντας νέους επιστημονικούς κλάδους, όπως η «κειμενική βιβλιολογία», που εξετάζει το έντυπο ως εμπορικό και πολυπρισματικό πολιτισμικό προϊόν (βλ. Bowers 1966 και Fahy 2013). Ο ορισμός του D. F. McKenzie για τη «βιβλιογραφία» είναι ενδεικτικός για την εξέλιξή της: «Βιβλιογραφία είναι η επιστήμη που μελετά τα κείμενα ως εγγεγραμμένες μορφές, καθώς και τις διαδικασίες διάδοσής τους, συμπεριλαμβανομένων των σταδίων της παραγωγής και της πρόσληψής τους» (McKenzie ²2004, 12).

6.1. Ελληνικές Εθνικές Βιβλιογραφίες. Από τις επιμέρους απόπειρες στη σύνθεση

Ήδη από τα χρόνια του Λουδοβίκου ΙΔ΄ της Γαλλίας, αλλά πιο συστηματικά από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, δυτικοί εντεταλμένοι πράκτορες και συλλέκτες αγόραζαν ή αποσπούσαν από μοναστηριακές βιβλιοθήκες της ανατολικής Μεσογείου χειρόγραφα και σπάνια βιβλία για να εμπλουτίσουν ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες και ιδιωτικές συλλογές. Ο Αδαμάντιος Κοραής ήταν ο πρώτος που πρότεινε, το 1807, μεθόδους καταγραφής και διαφύλαξης ελληνικών χειρογράφων και βιβλίων σε ελληνική βιβλιοθήκη μετά την αφαίρεση από τον Edward Daniel Clarke πολλών χειρογράφων από τη μονή της Πάτμου (Κοραής 1966, 394-396). Οι πρώτες ωστόσο βιβλιογραφίες με αντικείμενο το ελληνικό έντυπο βιβλίο τυπώθηκαν στην Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και είχαν τη μορφή κατάλογου. Η εκπόνηση βιβλιογραφιών στηριζόταν στην ανάγκη για οργάνωση και ιστορικοποίηση του πολιτισμικού παρελθόντος του νέου ελληνισμού, και συμπίπτει με τη σύνταξη ιστοριών της γραμματείας και της λογοτεχνίας (βλ. Κεφ. 4.1. Ιστορία και ιστορίες λογοτεχνίας). Από τα πρώτα σχέδια βιβλιογραφίας αποτελεί η *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον* του λόγιου εμπόρου *Γεωργίου Ζαβίρα* (1744-1804), που συντάχθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αλλά εκδόθηκε το 1872. Πρόκειται για κατάλογο Ελλήνων λογίων από τον 15^ο ως τον 19^ο αιώνα, στον οποίον περιλαμβάνεται και εργογραφία τους. Η εργογραφία αυτή αποτελεί ουσιαστικά μια πρόωμη προσπάθεια βιβλιογράφησης.

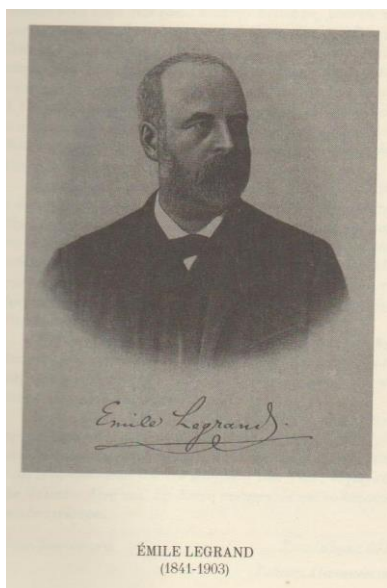
Η πρώτη αυτοτελής έκδοση νεοελληνικής βιβλιογραφίας είναι ο [Κατάλογος των από της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι του 1821 τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν](#) του Επτανήσιου Ανδρέα Παπαδόπουλου Βρετού, ο οποίος εκδόθηκε το 1845. Ο Παπαδόπουλος Βρετός υπήρξε βιβλιοθηκάριος της Ιονίου Ακαδημίας στην Κέρκυρα και δημοσίευσε σε συνέχειες, στο περιοδικό *Παναρμόνιον*, τα πρώτα σχεδιάσματα της βιβλιογραφίας του. Εκεί δημοσιεύτηκαν 247 λήμματα συνολικά, ενώ, την ίδια χρονιά, ο *Κατάλογος* τυπώθηκε αυτοτελώς και επαυξημένος, φτάνοντας τα 618 λήμματα (βλ. Μπόμπου-Σταμάτη 1995, 118 και Μακρυμίχαλος 1968, 67). Όπως ενημερώνει ο ίδιος ο συντάκτης, η μοναδική του πηγή για τη σύνταξη της βιβλιογραφίας ήταν η προσωπική βιβλιοθήκη του φιλέλληνα Λόρδου Guilford, η οποία είχε μεταφερθεί στην Ιόνιο Ακαδημία, προκειμένου να αποτελέσει τη βασική βιβλιοθήκη του ιδρύματος (Παπαδόπουλος-Βρετός 1845, β'). Ο Guilford ήταν ο ιδρυτής της Ιονίου Ακαδημίας, και με την υποστήριξη του έλληνες σπουδαστές φοίτησαν σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, ώστε να γίνουν αργότερα καθηγητές της Ακαδημίας.

Η απλή αυτή χρονολογική καταγραφή εντύπων από τον Παπαδόπουλο Βρετό, που ξεκινά από τα *Ερωτήματα* του Χρυσολωρά (1522) και τελειώνει με τον *Δήμο* του Σπυριδώνος Τρικούπη (1821) χαιρετίστηκε ως έργο εθνικό: «Η συλλογή αυτή καθίσταται πολλώ αναγκαία εις την σπουδάζουσαν νεολαίαν και ως τοιαύτην την συνιστώμεν, αποδίδοντες προς τον φιλόπονον και πατριώτην Κ. Βρετόν φόρον δικαίων επαίνων και κοινής ευγνωμοσύνης» (Παπαδόπουλος Βρετός 1854, ιε'). Ο Επτανήσιος λόγιος Άνθιμος Μαζαράκης, από τους πρώτους ιστοριογράφους, σημείωνε πως ο *Κατάλογος* αποτελεί «έν πραγματικόν ευεργέτημα προς την πατρίδα» και πως ο συντάκτης του είναι «άξιος της εθνικής ευγνωμοσύνης» (Παπαδόπουλος Βρετός 1854, κ'). Έτσι, και στον ελλαδικό χώρο οι βιβλιογραφίες απέκτησαν πλέον εθνική σημασία και ιστορική βαρύτητα. Ο *Κατάλογος* του Παπαδόπουλου Βρετού επανεκδόθηκε συμπληρωμένος και επαυξημένος σε οριστική δίτομη έκδοση το [1854](#) και το [1857](#) με τον τίτλο *Νεοελληνική φιλολογία: ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην, ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν*.

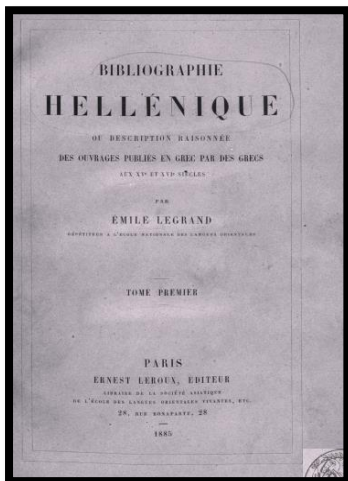
Εικόνα 6.1. Ο Κατάλογος του Παπαδόπουλου Βρετού (1845).

Στην ίδια λογική της εθνικής ωφέλειας κινήθηκε και ο νομισματολόγος και συλλέκτης Παύλος Λάμπρος, συντάσσοντας τρεις καταλόγους σπάνιων βιβλίων που πωλούνταν στην Αθήνα, με τον τίτλο *Κατάλογος σπανίων βιβλίων της νεοελληνικής φιλολογίας πωλουμένων εν Αθήναις* (1863, [1864](#), [1869](#)). Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του εκδότη, οι κατάλογοι αυτοί κίνησαν το ενδιαφέρον γαλλικών και γερμανικών βιβλιοθηκών (Λάμπρος 1869, γ'). Ωστόσο, η πρώτη μεγαλόπνοη βιβλιογραφική εργασία που σφράγισε την περιοχή της εθνικής βιβλιογραφίας για τα ελληνικά γράμματα άρχισε να εκπονείται στις αρχές του 1880 από τον γάλλο νεοελληνιστή Émile Legrand (1841-1903).

Εικόνα 6.2. Ο *Émile Legrand* (Πηγή: Παπακώστας 2011, 24)

Η σύλληψη της ιδέας για καταγραφή της εκδοτικής δραστηριότητας του νέου ελληνισμού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ανήκει στον πρίγκιπα Γεώργιο Α. Μαυροκορδάτο (1839-1902). Ο Μαυροκορδάτος, φανατικός συλλέκτης εντύπων και χειρογράφων σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, ανέλαβε το ρόλο χορηγού, χρηματοδοτώντας το βιβλιογραφικό εγχείρημα του Legrand. Αρχικά, έθεσε στη διάθεση του γάλλου ερευνητή την πλουσιότετη προσωπική του βιβλιοθήκη, η οποία βρισκόταν στο σπίτι του στο Παρίσι. Ωστόσο, η φιλολογική ευσυνειδησία του Legrand δεν του επέτρεψε να προβεί σε απλή απαριθμητική καταγραφή των βιβλίων. Σκοπός του έγινε να εκπονήσει μια αναλυτική βιβλιογραφία, στην οποία θα σημείωνε όσα στοιχεία μπορούσε να συλλέξει για το εκάστοτε έντυπο (ιστορικά στοιχεία, συντελεστές, πιστή περιγραφή της σελίδας τίτλου, αντίτυπα σε βιβλιοθήκες κτλ.). Η ευσυνειδησία του Legrand, σε συνδυασμό με τη διαρκώς σωρευόμενη ύλη, κατέστησαν το εγχείρημά του μνημειώδες και εξαιρετικά δύσκολο. Σταδιακά ο Legrand αξιοποίησε το ευρύ δίκτυο γνωριμιών του με την ελληνική λογιόσύνη του καιρού του και επιστράτευσε, κάποτε έναντι αμοιβής, διάφορους έλληνες λογίους και ξένους ελληνιστές, ζητώντας τους να του αποστείλουν βιβλιογραφικές πληροφορίες για έργα στα οποία ο ίδιος δεν είχε πρόσβαση. Ανάμεσα σε αυτούς, κρίσιμο ρόλο έπαιξαν οι Κωνσταντίνος Σάθας, Νικόλαος Πολίτης, Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίτσης, Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Βασίλειος Μυστακίδης και Karl Krumbacher. (Για το δίκτυο του Legrand, την αλληλογραφία του και γενικότερα τη γενεαλογία του βιβλιογραφικού του έργου, βλ. Παπακώστας 2011). Η φιλόδοξη αυτή εργασία ζωής τιτλοφορήθηκε *Bibliographie Hellénique*. Κυκλοφόρησαν συνολικά έντεκα τόμοι, στο χρονικό διάστημα 1885-1928, οι οποίοι καλύπτουν βιβλιογραφικά τέσσερις αιώνες (15^{ος}-18^{ος} αιώνας). Μετά τον θάνατο του Legrand, το 1903, την έκδοση επιμελήθηκε ο μαθητής του και καθηγητής στη Σορβόνη Hubert Pernot. Αναλυτικά: Για τον 15^ο και τον 16^ο αιώνα εκδόθηκαν τέσσερις τόμοι (οι δύο πρώτοι το 1885, ο τρίτος το 1903 και ο τέταρτος το 1906. Σημειωτέον ότι στο τέλος της «Εισαγωγής» στον τέταρτο τόμο παρατίθεται αναλυτικό χρονολόγιο με τα έργα του Legrand). Ο τέταρτος τόμος περιλαμβάνει μόνο βιογραφικά σημειώματα («Notices Biographiques») για λογίους του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Για τον 17^ο αιώνα εκδόθηκαν πέντε τόμοι (οι δύο πρώτοι το 1894, ο τρίτος το 1895, ο τέταρτος το 1896 και ο πέμπτος τον 1903). Τέλος, για τον 18^ο αιώνα εκδόθηκαν δύο μεταθανάτιοι τόμοι, το 1918 και το 1928 αντίστοιχα. Ολόκληρη η βιβλιογραφία του Legrand βρίσκεται ψηφιοποιημένη στην [ANEMH](#).

Εικόνα 6.3. Το εξώφυλλο του πρώτου τόμου της Bibliographie Hellénique του Legrand

Η εργασία του Legrand υπήρξε έργο υποδομής, που έθεσε τις βάσεις για κάθε μελλοντική προσπάθεια στο πεδίο της ελληνικής βιβλιογραφίας. Οι βιβλιογραφίες που ακολούθησαν λειτούργησαν εν μέρει συμπληρωματικά ως προς το έργο του γάλλου νεοελληνιστή. Έτσι, καλύφθηκαν κενά όσον αφορά τους αιώνες που βιβλιογράφησε ο Legrand, και κυρίως βιβλιογραφήθηκαν τα χρόνια που ο Legrand δεν είχε προλάβει να καλύψει. Περιοδικά όπως [Ο Εραμιστής](#) και τα [Τετράδια Εργασίας](#) του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών (σήμερα: Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών) του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών αποτέλεσαν τους πιο φιλόξενους χώρους για βιβλιογραφικές εργασίες. Οι σημαντικότερες μεταγενέστερες αυτοτελείς εργασίες είναι η [Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863](#) (Α΄-Γ΄, Αθήνα 1939-1957) των Δ. Σ. Γκίνη και Βαλ. Γ. Μέξα (βλ. την αναλυτική καταγραφή και ταξινόμηση τίτλων της Βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα από τον Μοσχονά 1968), καθώς και η [Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795](#) (Αθήνα 1971) και η [Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799](#) (Αθήνα 1973) των Γ. Γ. Λαδά και Αθ. Δ. Χατζηδήμου (για τις προσθήκες βλ. Πολίτης 2010, 37). Χρήσιμο σύγγραμμα αποτελεί και η συγκεντρωτική βιβλιογραφία του Θωμά Ι. Παπαδόπουλου, [Ελληνική Βιβλιογραφία \(1466ci-1800\)](#) (τ. Α΄, Αθήνα 1984, τ. Β΄ [παράρτημα], Αθήνα 1986).

Με αφετηρία τη βιβλιογραφία του Legrand, άρχισε να εργάζεται και ο σημαντικότερος έλληνας ιστορικός του βιβλίου Φίλιππος Ηλιού (1931-2004). Πρώτος καρπός των ερευνών του υπήρξαν οι [Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Α΄. Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Έ. Legrand και του Η. Pernot \(1515-1799\)](#) (Αθήνα 1973). Ωστόσο, το έργο ζωής του Ηλιού ξεκινά από εκεί που σταμάτησε την καταγραφή του ο Legrand – τη βιβλιογράφηση του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τους δύο τόμους της [Ελληνικής Βιβλιογραφίας του 19^{ου} αιώνα, 1801-1818](#) (Αθήνα 1997) και [1819-1832](#) (Αθήνα 2011). Το έργο συγκεντρώνει όλες τις αυτοτελείς εκδόσεις σε ελληνική γλώσσα με αποδέκτες ελληνόφωνους και ελληνόγλωσσους πληθυσμούς. Εμπλουτισμένο με φωτογραφικό υλικό, το έργο δεν αποβλέπει απλώς στην αναλυτική περιγραφή των εντύπων, αλλά προχωρά στην ανασύσταση του κόσμου του ελληνικού βιβλίου τον 19^ο αιώνα, από τη σκοπιά της παραγωγής, της πρόσληψης, των αναγνωστικών συνηθειών και συνειδήσεων. Η ανάδειξη της ιστορίας και κοινωνιολογίας του ελληνικού βιβλίου και του ελληνόφωνου ή ελληνόγλωσσου αναγνωστικού κοινού υπήρξε το κύριο μέλημα του Ηλιού, όπως φανερώνουν και άλλα σύνθετα έργα του, τα οποία συνδιαλέγονται άμεσα με τη μνημειώδη βιβλιογραφία του (βλ. Ηλιού 2005 και Πολέμη κ.ά 2008).

Θεμελιώδες έργο υποδομής αποτελεί, τέλος, και η τετράτομη [Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900](#) σε επιμέλεια της Πόπης Πολέμη, που συνεχίζει στο σημείο όπου σταμάτησε η βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα. Περιλαμβάνει 32.156 εγγραφές από το αρχείο του Φίλιππου Ηλιού και των συνεργατών του στο βιβλιολογικό εργαστήριο του Μουσείου Μπενάκη, μαζί με στατιστικούς δείκτες και αναλυτικά ευρετήρια. Υπό την εποπτεία της Πολέμη έχει πλέον συνταχθεί ένας ηλεκτρονικός κατάλογος της βιβλιογραφίας του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος ενοποιεί τις εργασίες του Ηλιού, των συνεργατών του αλλά και τις εγγραφές των Γκίνη-Μέξα, καλύπτοντας έτσι ολόκληρο τον 19^ο αιώνα (1800-1900). Ο [ηλεκτρονικός κατάλογος του βιβλιογραφικού εργαστηρίου «Φίλιππος Ηλιού»](#) του Μουσείου Μπενάκη δίνει τη δυνατότητα απλής και σύνθετης (ατονικής) αναζήτησης. Στα αποτελέσματα περιλαμβάνονται αναλυτική ή συνεπτυγμένη εμφάνιση των στοιχείων του εντύπου, ο ταξινομικός αριθμός που αντιστοιχεί στις εκδομένες βιβλιογραφίες του Ηλιού και των Γκίνη-Μέξα, καθώς και αναγραφή της βιβλιοθήκης στην οποία βρίσκεται αντίτυπό του (панεπιστημιακές, εθνικές και ιδιωτικές βιβλιοθήκες και βιβλιοθήκες ιδρυμάτων στην Ελλάδα και την Ευρώπη).

Εικόνα 6.4. Ο Φίλιππος Ηλιού (πηγή: Biblionet.gr/)

Όσον αφορά τη βιβλιογράφηση του ελληνικού εντύπου του 20^{ου} αιώνα, οι προσεγγίσεις είναι πιο ειδικές και λιγότερο συνθετικές, καθώς ο όγκος του υλικού είναι κατά πολύ μεγαλύτερος απ' ό,τι τους προηγούμενους αιώνες, ενώ δεν υπήρξε καμιά σχετική μέριμνα από τους αρμόδιους φορείς. Στη μακρά διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, πάγιο αίτημα ήταν η σύνταξη εθνικής βιβλιογραφίας, η οποία ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ αλλά περιορίστηκε στις εξής προσπάθειες (βλ. αναλυτικά Μαστροδημήτρης ⁷2005, 474-478):

- Ν. Γ. Πολίτης, *Ελληνική Βιβλιογραφία [1907-1920]*, Αθήνα 1909-1927 [με θεματική καταγραφή, ενώ περιλαμβάνονται βιβλιοκρισίες, δημοσιεύματα σε περιοδικά κλπ].
- *Ελληνική Βιβλιογραφία. Μηνιαίον Δελτίον*, επιμ. Κ. Καιροφύλας, 1, τχ. 1 (Δεκ. 1946) - 3, τχ. 7-12 (Αύγ.-Δεκ. 1949) [112 σελ.].
- *Νεοελληνική Βιβλιογραφία 1950-1951* **Α'** και **Β'** του Λίνου Πολίτη. Πρόκειται για αναλυτική καταγραφή και περιγραφή της δευτερογενούς βιβλιογραφίας στην Ελλάδα και την Ευρώπη για τα νέα ελληνικά, τη λαογραφία, την ιστορία και την τοπογραφία, που εκπονήθηκε στα έτη 1950-1951.
- *Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique*, έκδοση του Institut Français d'Athènes, I-XXXIV, Αθήνα 1947-1980 [καλύπτει τα έτη 1945-1970]· *Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique*, έκδοση του Institut Français d'Athènes, I-XXXIV, Αθήνα 1978-1985 [καλύπτει τα έτη 1974-1978].
- Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Βιβλιογραφία Νεοελληνικής Φιλολογίας* [1966-1978 σε 8 τεύχη], Αθήνα 1969-1981.
- Βιβλιογραφική Εταιρεία της Ελλάδος, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1972*, Αθήνα 1975· *1973*, Αθήνα 1976· *1976*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1977· *1977*, Αθήνα 1979 [θεματική ταξινόμηση, Ευρετήρια].
- *Ελληνική Εθνική Βιβλιογραφία 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994* [6 τόμοι], Αθήνα 1990-1998 [Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, Τμήμα Καταλόγων].
- **BIBLIONET**, Κόμβος βιβλιογραφικών δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (Ε.ΚΕ.ΒΙ.). Μπορεί να πραγματοποιηθεί σύνθετη αναζήτηση για το ελληνικό έντυπο βιβλίο που βρίσκεται σε κυκλοφορία. Στις εγγραφές περιλαμβάνεται συχνά και η κριτική υποδοχή του κάθε εντύπου (βλ. Κεφ. 10. Νεοελληνική φιλολογία και ψηφιακές τεχνολογίες).
- Τέλος, σε cd-rom έχει κυκλοφορήσει από το Ε.ΚΕ.ΒΙ. η *Ελληνική Εθνική Βιβλιογραφία 1989-1994*, Αθήνα 1999.

6.2. Ειδικές Βιβλιογραφίες

Οι ειδικές βιβλιογραφίες αποτελούν από τα σημαντικότερα εργαλεία του νεοελληνιστή, καθώς λειτουργούν ως ενημερωμένες βάσεις πρωτογενών ή/και δευτερογενών δεδομένων στις οποίες μπορεί να ανατρέξει όταν προσεγγίζει για πρώτη φορά ή θέλει να μελετήσει ένα θέμα. Τα συνήθη κριτήρια βάσει των οποίων συντάχθηκαν οι περισσότερες ειδικές βιβλιογραφίες είναι το γεωγραφικό, τα πρόσωπα-συγγραφείς και η θεματική.

6.2.1. Τοπικές Βιβλιογραφίες

Την πρώτη αυτή κατηγορία την εγκαινίασε επίσης ο Émile Legrand. Ο Legrand συγκέντρωσε λεπτομερείς πληροφορίες για έντυπα που τυπώθηκαν στα Επτάνησα από τον 15^ο αιώνα ως το 1900 ή για έντυπα των οποίων κάποιος συντελεστής (συγγραφέας, επιμελητής) ήταν Επτανήσιος. Το έργο εκδόθηκε το 1910, μετά το θάνατο του βιβλιογράφου, σε δύο τόμους (Α'-Β') και σε επιμέλεια του Pernot, με τίτλο *Bibliographie Ioniennne*. Έκτοτε δημοσιεύθηκαν, όπως ήταν φυσικό, προσθήκες στην *Ιονική Βιβλιογραφία* (βλ. λ.χ. Μοσχονάς 1970, 111-145 και Στυλιανέση 1972-1973, 122-129). Σημαντική είναι και η σχετική εργασία του Γιώργου Δ. Μπώκου, *Ελληνική Βιβλιογραφία. Άγνωστα Επτανησιακά Μονόφυλλα (1798-1817)*, Αθήνα 1982. Ο όγκος των «τοπικών βιβλιογραφιών» είναι μεγάλος και έχει καταγραφεί (βλ. τις εξαντλητικές καταγραφές του Πολίτη ²2010, 42-55 και του Μαστροδημήτρη ⁷2005, 478-484· πβ. Αγγελάτος 2011, 304-310). Από την καταγραφή του Π. Δ. Μαστροδημήτρη (Μαστροδημήτρη ⁷2005, 478-484) προκύπτει ότι οι περισσότερες τοπικές βιβλιογραφίες έχουν εκπονηθεί για τα Επτάνησα, την Ήπειρο και την Κρήτη, ενώ ακολουθούν εργασίες για την Κύπρο, την Μακεδονία, την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και την Εύβοια, τη Μικρά Ασία, τα νησιά του Αιγαίου, τη Θράκη και τη Θεσσαλία.

6.2.2. Βιβλιογραφίες-Εργογραφίες συγγραφέων

Οι βιβλιογραφίες συγγραφέων και λογίων ήταν γνωστή μέθοδος ήδη από το 19^ο αιώνα, καθώς εντάσσονταν στην προσπάθεια ιστορικοποίησης του πνευματικού παρελθόντος του ελληνισμού. Ασφαλώς, οι πρώτες απόπειρες ήταν ενημερωτικού χαρακτήρα και ελλιπείς, καθώς οι αναφορές στην εργογραφία του εκάστοτε λόγιου αποτελούσαν ουσιαστικά τμήμα της βιογραφίας του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι σύντομες αναφορές του Ζαβίρα (βλ. 4.1. Οι Ιστορίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας), αλλά και του Κωνσταντίνου Σάθα στη *Νεοελληνική Φιλολογία* (1868) (βλ. 4.3. Η ΙΝΕΛ ως εκφρασμένο αίτημα). Η σύντομη εργογραφία συμπλήρωνε απλώς το βιογραφικό σημείωμα για τον συγγραφέα. Αντίθετα, τον 20^ο αιώνα, τα πράγματα γίνονται πολύ πιο σύνθετα. Η βιβλιοπαραγωγή έχει πολλαπλασιαστεί, και το πρόσωπο του «συγγραφέα» έχει αποκτήσει αυτονομία και αυταξία, σε αντίθεση προς το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα, όταν η λογοτεχνική δραστηριότητα ήταν απλώς μια παράλληλη ασχολία, ένα πάρεργο στο οποίο επιδίδονταν οι περισσότεροι λόγιοι. Ο σύγχρονος συγγραφέας είναι πλέον σημαντικό πρόσωπο για την πολιτισμική ιστορία, αλλά και το παρόν της Ελλάδας, κατά συνέπεια η μελέτη του αποκτά φιλολογική βαρύτητα και γίνεται πιο απαιτητική. Η εμφάνιση του Κωστή Παλαμά, του πρώτου ιστορικού της νεοελληνικής λογοτεχνίας με διάθεση ομογενοποιητική και συνθετική, λειτούργησε καταλυτικά ως προς τη νέα αυτή θεώρηση (βλ. Αποστολίδου 1992). Έτσι η βιβλιογραφία δεν αφορούσε πλέον μόνο τα πρωτογενή έργα του δημιουργού (εργογραφία), αλλά και τον δευτερογενή κριτικό λόγο που αρθρώθηκε για το έργο του (κριτικογραφία).

Η πρώτη αντιπροσωπευτική περίπτωση συστηματικού βιβλιογράφου Έλλήνων συγγραφέων είναι ο Γιώργος Κατσίμπαλης (1899-1978), «ερασιτέχνης» διανοούμενος και συνεκτικός κρίκος πολλών γνωστών εκπροσώπων της λεγόμενης «Γενιάς του '30». Βαθιά Παλαμικός στη φιλολογική του σκευή, ο Κατσίμπαλης θέλησε να απογράψει, όσο περιγραφικότερα μπορούσε με τη μορφή βιβλιογραφιών, το έργο Νεοελλήνων συγγραφέων και τον κριτικό λόγο που αρθρώθηκε γι' αυτό (για μια γλαφυρή περιγραφή του Κατσίμπαλη, βλ. Μίλερ 2003). Ο Κατσίμπαλης συνέταξε βιβλιογραφίες για τους εξής Έλληνες συγγραφείς: Περικλή Γιαννόπουλο, Ιωάννη Γρυπάρη, Κωνσταντίνο Θεοτόκη, Κ. Π. Καβάφη, Νίκο Καζαντζάκη, Γιάννη Καμπύση, Κωνσταντίνο Κρυστάλλη, Μιχαήλ Μητσάκη, Κωστή Παλαμά, Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Λάμπρο Πορφύρα, Γιώργο Σεφέρη, Άγγελο Σικελιανό. Επίσης επιχειρήσε να βιβλιογραφήσει και ξένους συγγραφείς όπως τον Walt Whitman, τον Charles Baudelaire κ.ά. (βλ. Δασκαλόπουλος 1980 και [EKEBI](#)). Αρκετές βιβλιογραφίες του Κατσίμπαλη έχουν αναρτηθεί ψηφιοποιημένες στη βιβλιογραφική βάση του Πανεπιστημίου Κρήτης [Callirrhoe](#).

Εικόνα 6.5. Ο Γιώργος Κατσιμπαλης (πηγή: [Εκδοτική Αθηνών](#))

Οι βιβλιογραφίες-εργογραφίες συγγραφέων αποτελούν μια ειδική τράπεζα δεδομένων, εξαιρετικά χρήσιμη για τον νεοελληνιστή. Ενδεικτικές εργασίες είναι οι παρακάτω (βλ. την εξαντλητική καταγραφή του Μαστροδημήτρη ⁷2005, 484-505):

- Η [Ανεμόσκαλα](#), ψηφιακό περιβάλλον για τη νεοελληνική λογοτεχνία του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ), αποτελεί μια ενημερωμένη βάση δεδομένων για σημαντικούς ποιητές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Ενδεικτικές βιβλιογραφίες-εργογραφίες, οι οποίες περιλαμβάνουν πολλές δικτυακές πηγές και οπτικοακουστικό υλικό, έχουν συνταχθεί για τους: [Διονύσιο Σολωμό](#), [Ανδρέα Κάλβο](#), [Αριστοτέλη Βαλαωρίτη](#), [Κωνσταντίνο Καβάφη](#), [Κώστα Βάρναλη](#), [Γιώργο Σεφέρη](#), [Τάκη Σινόπουλο](#) και [Μανόλη Αναγνωστάκη](#).
- Για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη μπορεί κανείς να βρει εκτενή δευτερογενή βιβλιογραφία, και ειδικότερα: [βιβλία](#), [άρθρα](#), [αφιέρωματα περιοδικών](#), [πρακτικά συνεδρίων](#) και [διδακτορικές διατριβές](#), στον ιστότοπο www.papadiamantis.net.
- Για τον Ιωάννη Κονδυλάκη, βλ. [Εργογραφία και Βιβλιογραφία Ιωάννη Γ. Κονδυλάκη](#) (2010) της Μαρίας Αϊβαλιώτου.
- Για τον Νίκο Καζαντζάκη μπορεί κανείς να βρει εξαιρετικά αναλυτική δευτερογενή [βιβλιογραφία](#) στον ιστότοπο www.kazantzaki.gr.
- Για τον Κωνσταντίνο Καβάφη μπορεί κανείς να βρει πλήρη [Βιβλιογραφία](#) ως το 2003 και πολλά [άρθρα](#) για τον Αλεξανδρινό από τον Γρ. Ξενόπουλο ως και το 2000 στον ιστότοπο www.kavafis.gr. Το πληρέστερο βιβλιογραφικό έργο είναι η [Βιβλιογραφία του Κ. Π. Καβάφη](#) (2003) του Δημήτρη Δασκαλόπουλου.
- Για τον Οδυσσέα Ελύτη, βλ. [Βιβλιογραφία Οδυσσέα Ελύτη \(1971-1992\)](#) (1993) επίσης του Δημήτρη Δασκαλόπουλου.
- Για τον Αλέξανδρο Κοτζιά, βλ. [Βιβλιογραφία Αλέξανδρου Κοτζιά](#) (1998) των Δημήτρη Δασκαλόπουλου και Μαρίας Ρώτα.
- Επίσης βλ. τη [Βιβλιογραφία Νίκου Καββαδία 1928-1982](#) (1983) του Κυρ. Ντελόπουλου, τη [Βιβλιογραφία Ανδρέα Εμπειρικού 1935-1984](#) (1984) του Ιάκωβου Βούρτση, τη [Βιβλιογραφία Ανδρέα Κάλβου 1818-1988](#) (1993) του Γιώργου Ανδρειωμένου, τη [Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά \(1922-1973\)](#) (2004) από τον Εμμ. Ι. Μοσχονά και [1974-2002](#) (2004) από τον Χ. Λ. Καράογλου και τη Ναταλία Δεληγιαννάκη, το [Σχεδιάσμα Βιβλιογραφίας Κοσμά Πολίτη](#) (2008) του Γιώργου Καλλίνη, τη [Βιβλιογραφία Τάκη Σινόπουλου](#) (2009), τη [Βιβλιογραφία Θανάση Βαλτινού](#) (2013) από τον Κωστή Δανόπουλο κ.ά.

6.2.3. Ειδικά Θέματα

Τις τελευταίες δεκαετίες η σύνταξη βιβλιογραφιών για ειδικότερα θέματα που απασχολούν την επιστημονική και διδακτική κοινότητα, θεωρείται «έργο υποδομής». Οι βιβλιογραφίες αυτές αποτελούν δεξαμενές πληροφοριών, που ξεπερνούν την απλή μετάδοση γνώσεων, καθώς επιχειρούν να δώσουν ένα πανόραμα του εκάστοτε ζητήματος με ερμηνευτική και συνθετική διάθεση. Η χρησιμότητα παρόμοιων συνθέσεων είναι αδιαμφισβήτητη: όχι μόνο αποτελούν ιδανικά συγγράμματα γνωριμίας με το αντικείμενο που εξετάζεται,

αλλά παράλληλα καλλιεργούν τη διάθεση για περαιτέρω εξειδικευμένες προσεγγίσεις. Ενδεικτικά αναφέρω τις σημαντικότερες εργασίες που έχουν εκπονηθεί με ανάλογη λογική:

Ελληνικός Τύπος

- Το πληρέστερο πανόραμα της ιστορίας του ελληνικού Τύπου παρουσιάζεται με τη μορφή τετράτομης εγκυκλοπαίδειας υπό τον τίτλο [Εγκυκλοπαίδεια ελληνικού τύπου 1784-1974](#), με επιμέλεια της Λουκίας Δρούλια και της Γιούλας Κουτσοπανάγου (2008). Φυσικά δεν πρόκειται για απλή περιγραφική βιβλιογραφία, αλλά για κλασικού τύπου εγκυκλοπαίδεια, που εμπίπτει στην παρούσα συνάφειά μας. Ο καρπός αυτός ενός ερευνητικού προγράμματος του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του ΕΙΕ περιλαμβάνει 2.300 λήμματα με 1.600 φωτογραφίες και αναλυτική παρουσίαση των κυριότερων εντύπων της μακράς περιόδου που εξετάζεται.
- Αντίστοιχες εργασίες, οι οποίες αποτελούν όμως αναλυτικές καταγραφές και όχι εγκυκλοπαιδικά λήμματα, έχουν εκπονηθεί από το Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας: Κώστας Γ. Τσιγκάκης, [Ελληνικός νεανικός τύπος \(1915-1936\). Καταγραφή](#), Αθήνα 1986 και Μάρθα Καρπόζηλου [Ελληνικός νεανικός τύπος \(1830-1914\). Καταγραφή](#), τ. Α'-Β', Αθήνα 1987.
- Έργο υποδομής αποτελεί η τρίτομη βιβλιογραφική καταγραφή, σε επιμέλεια Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης 1901-1940. Αναλυτική Βιβλιογραφία: τ. Α', Αθηναϊκά περιοδικά 1901-1925* (1996)· *τ. Β', Αθηναϊκά περιοδικά 1926-1933* (2002) και *τ. Γ', Αθηναϊκά περιοδικά 1934-1940* (2007). Πβ. [Κυπριακά περιοδικά 1903-1958](#) (2004) του Λευτέρη Παπαλεοντίου και [Εργαστήριο Βιβλιολογίας](#).

Μετάφραση

- Βασικό έργο υποδομής για τη βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων αποτελεί η δίτομη έκδοση του Κ. Γ. Κασίνη, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων ξένης λογοτεχνίας 10^{ης}-Κ' αι., τ. Α'* (2006) και *τ. Β'* (2013). Οι πίνακες και τα γραφήματα δίνουν χρήσιμα στοιχεία που συνοψίζουν τις τάσεις και τις εποχές, ενώ αναδεικνύεται και η συγκριτολογική διάσταση του ζητήματος.
- Χρηστικές είναι επίσης οι ενότητες [Λογοτεχνικές Μεταφράσεις προς την Νέα Ελληνική](#) και [Μεταφράσεις της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας σε άλλες γλώσσες](#) της ψηφιακής πύλης για τη νεοελληνική λογοτεχνία του ΚΕΓ. Η πρώτη περιλαμβάνει ηλεκτρονικά τις πληροφορίες της έντυπης έκδοσης της βιβλιογραφικής μελέτης του Παπαλεοντίου (1998), ενώ η δεύτερη αποτελεί καρπό μιας πολύγλωσσης ομάδας διακεκριμένων ερευνητών υπό τον συντονισμό του Τάκη Καγιαλή και του Βασίλη Βασιλειάδη.

Παλαιότερη νεοελληνική λογοτεχνία

- Για την περίοδο από το 1100 έως τον 18^ο αιώνα, η εργασία του Μ. Jeffreys και της Βίκης Δουλαβέρα, *Πρώιμη νεοελληνική λογοτεχνία: Γενική βιβλιογραφία (4000 λήμματα) 1100-1700 / Early Modern Greek Literature. General Bibliography (4000 Items) 1100-1700*, Πανεπιστήμιο του Σίδνεϋ (1998), συνιστά πλήρη καταγραφή της πρωτογενούς βιβλιογραφίας, με τις απαραίτητες επισημάνσεις της δευτερογενούς βιβλιογραφίας.
- Πρόσφατα εκπονήθηκε μια εξαντλητική καταγραφή των δημοσιευμάτων του περιοδικού *Byzantinische Zeitschrift*, όσα σχετίζονται με τη δημόδη λογοτεχνία: Αγγελική Φουντούλη (επιμ.), *Βιβλιογραφία της δημόδους λογοτεχνίας και γραμματείας. Byzantinische Zeitschrift 1892-2004*, Ρέθυμνο 2012, CD-ROM. Το αποτέλεσμα είναι 3.180 λήμματα / δημοσιεύματα.
- Σημαντική βάση βιβλιογραφικών δεδομένων προσφέρει το [Παρουσιολόγιο Νεοελληνικής Ποίησης 1801-1850](#) του Αλέξη Πολίτη. Η ηλεκτρονική αυτή βάση αντιπροσωπεύει μια εξαντλητική καταγραφή της ελληνικής ποιητικής παραγωγής του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα. Τα λήμματα είναι ταξινομημένα σε οκτώ ειδολογικούς κατάλογους, ενώ παρατίθενται ενδεικτική δευτερογενής βιβλιογραφία, περιεχόμενα και πρώτοι στίχοι (inc.): ποιητικές συλλογές ή αυτοτελώς δημοσιευμένα ποιήματα, ποιήματα δημοσιευμένα σε περιοδικά, μεταφράσεις ποιητικών έργων (αυτοτελείς, σε τόμους ή σε περιοδικά), θεατρικά έμμετρα κείμενα, μεταφράσεις έμμετρων θεατρικών έργων, ποιήματα και μεταφράσεις σε αρχαία ελληνική γλώσσα, επανεκδόσεις λαϊκής λογοτεχνίας και χειρόγραφα ποιήματα.
- Εξίσου σημαντική είναι και η χρονολογική καταγραφή / αναλυτική βιβλιογράφηση [λογίων ριμάδων](#) από τον Αλέξη Πολίτη, η οποία εκτείνεται από τον 15^ο έως τον 18^ο αιώνα. Στην καταγραφή εμπεριέχεται και η δευτερογενής βιβλιογραφία.
- Ας επισημανθούν, τέλος, η Βιβλιογραφία ανθολογιών, οι βιβλιογραφίες προσώπων και η Βιβλιογραφία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 1901-1906, από το [Εργαστήριο Βιβλιολογίας](#) του Χ. Λ. Καράογλου.

Μετρική

- Θεμελιώδες έργο και μια πρώτη σκιαγράφιση της ιστορίας της νεοελληνικής μετρικής, με τη μορφή αναλυτικών βιβλιογραφικών καταγραφών, αποτελεί η εργασία του Ευριπίδη Γαραντούδη (επιμ.), *Βιβλιογραφία Νεοελληνικής Μετρικής*, Ηράκλειο 2000. Καρπός του ερευνητικού προγράμματος «Αρχείο Νεοελληνικής Μετρικής» με υπεύθυνο τον Νάσο Βαγενά, το έργο αξιοποιεί τις πλούσιες πρωτογενείς πηγές του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών και παρουσιάζει ένα παραστατικό πανόραμα της ιστορίας της νεοελληνικής μετρικής (βλ. Γαραντούδης-Κατσιγιάννη 1993, 59-70). Στο πρώτο μέρος βιβλιογραφούνται και περιγράφονται αυτοτελή έντυπα νεοελληνικής μετρικής, και στη συνέχεια παρατίθενται 3.018 εγγραφές σχετικών άρθρων, εργασιών, μελετών κλπ. Τέλος, ο αναγνώστης διευκολύνεται από τον πίνακα χρονολογιών, το ευρετήριο μετρικών θεμάτων και τον κατάλογο των περιοδικών που αποδελτιώθηκαν.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Barbier, F. (2001). *Ιστορία του Βιβλίου*. Μτφρ. Μαρία Παπαηλιάδη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bowers, F. (1966). *Textual & Literary Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klancher, J. (2009). *Wild Bibliography: The rise and fall of book history in nineteenth-Century Britain*. Στο I. Ferris & P. Keen (Επιμ.), *Bookish Histories. Books, History and Commercial Modernity, 1700-1900*. Νέα Υόρκη: Palgrave MacMillan.
- Fahy, C. (2013). *Εισαγωγή στην κειμενική βιβλιολογία*. Μτφρ. Στέφανος Κακλαμάνης. Αθήνα: MIET.
- McKenzie, D. F. (2004). *Bibliography and Sociology of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suarez, M. F. & Woodhuysen, H. R. (Επιμ.). (2013). *The Book. A Global History*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Wittmann, R. (2006). Μια επανάσταση της ανάγνωσης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα; Μτφρ. Μίλτος Καρκαζής. Στο G. Cavallo & R. Chartier (Επιμ.), *Ιστορία της Ανάγνωσης στον Δυτικό Κόσμο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αγγελάτος, Δ. (2011). *Η Άλφα Βήτα του Νεοελληνιστή*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αποστολίδου, Β. (1992). *Ο Κωστής Παλαμάς ως ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Γαραντούδης Ε. & Κατσιγιάννη, Α. (1993). Το πρόγραμμα *Αρχείο Νεοελληνικής Μετρικής*. Στόχοι και προβλήματα βιβλιογράφησης και αρχειοθέτησης. Στο *Βιβλιογραφία και Τεχνολογία. Πρακτικά Δεύτερου Συνεδρίου Ελληνικής Βιβλιογραφίας. Αθήνα, 19-20 Οκτωβρίου 1991*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α.
- Δασκαλόπουλος, Δ. (1980). *Γ. Κ. Κατσιμπάλης. Βιβλιογραφία και 12 κριτικά κείμενα*. Αθήνα: ΕΛΙΑ.
- Ηλιού, Φ. (2005). *Ιστορίες του Ελληνικού Βιβλίου*. Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (Επιμ.). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Λάμπρος, Π. (1864). *Κατάλογος Β' σπανίων βιβλίων*. Αθήνα.
- Μαθιουδάκη, Μ. (2001). *Οι Τιμοκατάλογοι των Ελληνικών Βιβλιοπωλείων: Μαρτυρίες για την Ιστορία των Ελληνικών Αναγνωσμάτων στο Δεύτερο Μισό του 19^{ου} Αιώνα*. δδ., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Μακρυμίχαλος, Σ. (1968). Το Παναρμόνιον και οι Συντάκτες του. *Ο Εραμιστής*, 6.
- Μαστροδημήτρης, Π. Δ. (2005). *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*. Αθήνα: Δόμος.
- Μίλερ, Χ. (2003). *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού*. Μτφρ. Ιωάννα Καρατζαφέρη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μοσχονάς, Ε. (Επιμ.). (1968). *Αλφαβητική αναγραφή των τίτλων της Βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέζα (1800-1863)*. Αθήνα.
- Μοσχονάς, Ε. (1970). Émile Legrand. Bibliographie Ionienne: Προσθήκες. *ΟΕραμιστής*, 8.
- Μπόμπου-Σταμάτη, Β. (1995). Η Βιβλιοθήκη Guilford στην Κέρκυρα (1824-1830). *ΟΕραμιστής*, 20.
- Παπαδόπουλος Βρετός Α. (1845). *Κατάλογος των από της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι του 1821 τυπωθέντων βιβλίων*. Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Βρετός Α. (1854). *Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι Κατάλογος [...]*, Μέρος Α'. Αθήνα.
- Παπακώστας, Γ. (2011). *Ο Émile Legrand και η Ελληνική Βιβλιογραφία*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Παπαλεοντίου, Λ. (1998). *Λογοτεχνικές μεταφράσεις του μείζονος Ελληνισμού*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Πολέμη, Π. κ.ά (Επιμ.). (2008). *Δια του Γένους τον φωτισμόν. Αγγελίες προεπαναστατικών εντύπων (1734-1821) από τα κατάλοιπα του Φίλιππου Ηλιού*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.
- Πολίτης, Α. (2010). *Εγχειρίδιο του Νεοελληνιστή*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.

Στυλιανέση, Ε. (1972-73). Émile Legrand. Bibliographie Ioniene: Αθησαύριστα Κεφαλληνιακά Έντυπα 1851-1899. *Ο Εραμιστής*, 10.

Φλωμπέρ, Γ. (2001). *Βιβλιομανία και ένα σχέδιασμα μυθιστορήματος: Η Σπείρα*. Μτφρ. Ε.Χ. Γονατάς. Αθήνα: Στιγμή.

Οπτικοακουστικό υλικό

Γιώργος Κατσίμπαλης. Ο Κολοσσός του Αμαρουσίου, εκπομπή *Παρασκήνιο*

<http://www.hprt-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000007857&tsiz=0&autostart=0>

Roger Chartier, Le livre à la fois objet matériel et œuvre intellectuelle

<https://www.youtube.com/watch?v=BVFbudYuTUQ>

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Αναφέρετε και περιγράψτε τα δύο είδη βιβλιογραφίας, όπως προκύπτουν από το παράδειγμα της νεοελληνικής βιβλιογραφίας, και δώστε μερικά παραδείγματα.

Απάντηση/Λύση

1) Απαριθμητική / Περιγραφική βιβλιογραφία (απλή παράθεση πληροφοριών για το έντυπο, όπως συγγραφέας - τίτλος - τόπος έκδοσης - εκδότης - χρόνος έκδοσης, ενδεχομένως και αναπαραγωγή σελίδας τίτλου): λ.χ. *Βιβλιογραφία* του Ανδρέα Παπαδόπουλου Βρετού, πολλά λήμματα από την *Bibliographie Hellénique*, οι Βιβλιογραφίες του Κατσίμπαλη κ.ά. 2) Αναλυτική Βιβλιογραφία (παράθεση αναλυτικών πληροφοριών από τη σελίδα τίτλου, ακριβείς διαστάσεις του εντύπου, πληροφορίες για τον εκδότη / επιμελητή, τον τυπογράφο, τις βιβλιοκρισίες, παρουσίαση των περιεχομένων, πληροφορίες για το τράβηγμα (τιράζ), για βιβλιοθήκες ή συλλογές όπου βρίσκονται αντίτυπα): λ.χ. πολλά λήμματα από την *Bibliographie Hellénique* του Legrand και κυρίως η *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αι.* του Φίλιππου Ηλιού.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Περιγράψτε συνοπτικά και αιτιολογήστε την εξέλιξη της νεοελληνικής βιβλιογραφίας

Απάντηση/Λύση

Σταδιακή μετατροπή του βιβλίου σε αντικείμενο ιστορικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Με τη σύσταση του ελληνικού κράτους, ανάδυση της ανάγκης για χαρτογράφηση της πολιτισμικής ιστορίας του ελληνισμού, επομένως και για εκπόνηση βιβλιογραφιών. Περιγραφή της πορείας και της μετάβασης από τις γενικές εθνικές βιβλιογραφίες στις ειδικές βιβλιογραφίες και στη γενικότερη αξιοποίηση της βιβλιογραφίας.

Μη χάνεσαι, Εφημερίς πολιτικοσατυρική (1880-1883)

Κεφάλαιο 7: Εφημερίδες και Περιοδικά

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει σύντομη ιστορική αναδρομή στην ιστορία των οικογενειακών και λογοτεχνικών περιοδικών, καθώς και των εφημερίδων που είχαν στενή σχέση με τη νεοελληνική λογοτεχνία, ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, και εστιάζει σε κομβικής σημασίας εκδόσεις. Στα περιοδικά βρήκαν βήμα πολλοί μείζονες νεοέλληνες λογοτέχνες, ενώ στις εφημερίδες εργάστηκαν, σε διάφορες θέσεις, σημαντικοί πεζογράφοι από το 1880 ως και τη Μεταπολίτευση. Δείκτες μέσων όρων, εκδοτικών και λογοτεχνικών τάσεων, καθώς και αναγνωστικών προτιμήσεων, περιοχές σε μεγάλο βαθμό ακόμα αδιερεύνητες, τα περιοδικά και οι εφημερίδες κατέχουν ξεχωριστή θέση στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Γνώσεις ιστορίας της λογοτεχνίας και της φιλολογίας, σχετική εξοικείωση με τον ελληνικό περιοδικό και ημερήσιο τύπο, τα εργαλεία και τις μεθόδους έρευνάς του.

1. Τύπος και Λογοτεχνία

Η άνθιση του ημερήσιου και περιοδικού τύπου συνέβαλε καθοριστικά στην ανάπτυξη και της λογοτεχνίας. Τα περιοδικά, που γνώρισαν μια περίοδο ακμής τον 19^ο αιώνα στη Δύση, και με καθυστέρηση μερικών δεκαετιών και στην Ελλάδα, πρόσφεραν ζωτικό χώρο σε λογοτέχνες, λογοτεχνικά κείμενα και ρεύματα. Στο ενδιάμεσο μεταξύ εμπορικού και καλλιτεχνικού μέσου, αποτελούν πολλές φορές προνομιακό βήμα για λογοτεχνικά μανιφέστα, νέες λογοτεχνικές ομάδες, ποιητικές διαμάχες και τάσεις, και λειτουργούν σαν φίλτρα για τις κυρίαρχες πολιτισμικές μεταφορές ή, πολύ συχνά, για την πρώτη δημοσίευση κειμένων πριν αυτά εκδοθούν σε μορφή βιβλίου. Όσο μελετάμε την ιστορία της νεοελληνικής ποίησης και διηγηματογραφίας, τόσο περισσότερο ανακαλύπτουμε στα περιοδικά κάθε επιμέρους περιόδου σημαντικές συνεργασίες λογοτεχνών και αναγνωρισμένα πλέον ποιητικά και πεζογραφικά έργα.

Ειδικότερα από τον 19^ο αιώνα και πέρα, οι εφημερίδες συμπεριλαμβάνουν στην ύλη τους λογοτεχνικές επιφυλλίδες, τοποθετημένες στο «ισόγειο» τους, δηλαδή στο κάτω μέρος του φύλλου τους. Για να ανταποκριθούν στις ολοένα μεγαλύτερες απαιτήσεις του κοινού τους, οι εφημερίδες αναθέτουν σε λογοτέχνες τη συγγραφή κυρίως μυθιστορημάτων, πληρώνοντάς τους «με το κομμάτι», δηλαδή ανά απόσπασμα ή «συνέχεια», που εκείνοι έχουν την υποχρέωση να στέλνουν κάθε μέρα. Σημαντικοί πεζογράφοι, όπως ο Ντίκενς, ο Ντοστογιέφσκι, ο Δουμάς, ο Πόε, έβγαζαν με αυτό τον τρόπο το ψωμί τους, στο μεταίχιμο μεταξύ δημοσιογραφίας και λογοτεχνίας. Η εφημερίδα «πρέπει να φάει λογοτέχνη για να βγει», έγραφε χαρακτηριστικά ο Κωστής Παλαμάς, που και ο ίδιος είχε περάσει αρκετά χρόνια σε γραφεία εφημερίδων, θέλοντας έτσι να τονίσει τη σημασία που απέκτησε για τα ημερήσια έντυπα, από το 1880 περίπου κε., η αξιοποίηση ανθρώπων των γραμμάτων στο χώρο τους. Στις νέες συνθήκες, ο ημερήσιος τύπος επιστράτευσε ταλαντούχους συγγραφείς, επιτρέποντάς τους να ζουν «από την πένα τους» με εξαντλητικά, βέβαια, ωράρια.

Γνωστά ονόματα των ελληνικών γραμμάτων από τον Παπαδιαμάντη ως τον Μυριβήλη και από τον Ξενοπούλο ως τον Γιάννη Μαρή απασχολήθηκαν επαγγελματικά, για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε εφημερίδες.

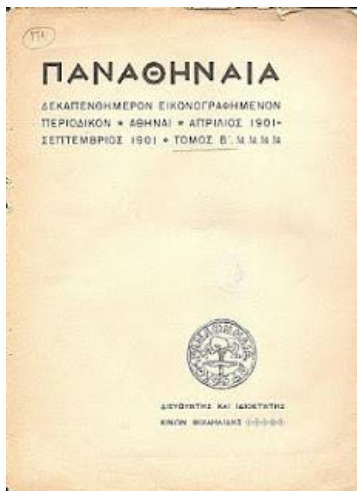
1.1. Σύντομη περιδιάβαση στην ιστορία του περιοδικού Τύπου

1830-1900: Οικογενειακά περιοδικά

Τα πρώτα ελληνικά περιοδικά εγκυκλοπαιδικού μάλλον χαρακτήρα κυκλοφόρησαν προεπαναστατικά στη Βιέννη και το Παρίσι: *Ερμής ο Λόγιος* (Βιέννη 1811-1821, βλ. [Ήλιος Αποθετήριο ΕΙΕ](#)), *Ελληνικός Τηλέγραφος* (Βιέννη 1812-1836), *Φιλολογικός Τηλέγραφος* (Βιέννη 1817-1821), *Καλλιόπη* (Βιέννη 1819-1821, βλ. [Ήλιος Αποθετήριο ΕΙΕ](#)), *Μέλισσα* (Παρίσι 1819-1821), *Το Μουσείον* (Παρίσι 1819) κ.ά. Συστηματικότερα άρχισαν όμως να εκδίδονται μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Κατά την πρώτη μετεπαναστατική περίοδο, τα λογοτεχνικά-οικογενειακά περιοδικά δεν έχουν ακραιφνώς λογοτεχνικό χαρακτήρα. Στην *Ευτέρπη* (1847-1951) και την *Πανδώρα* (1850-1871), στα δύο πιο διάσημα περιοδικά έντυπα της πρώτης περιόδου, συναντούμε έτσι συνεργασίες για πολλά ζητήματα που αφορούν τη νεοελληνική και τη μεταφρασμένη λογοτεχνία, δοκίμια, βιβλιοκρισίες, εργοβιογραφικά άρθρα κτλ., αλλά στην ύλη των περιοδικών απαντούν και πολλά άλλα θέματα, που αφορούν τη γλώσσα, τις επιστήμες, τη χρησιμότητα, καθώς και γενικές ειδήσεις και αγγελίες (βλ. λ.χ. *Ευτέρπη*). Παρ' όλα αυτά, στις σελίδες τους βρίσκουμε πολλά πρωτότυπα λογοτεχνικά έργα και λογοτεχνικές μεταφράσεις. Στο περιοδικό *Χρυσάλλης*, για παράδειγμα, που πρωτοεκδίδεται το 1860, υπάρχουν ενδιαφέροντα κείμενα για την πρόσληψη του ρομαντισμού. Από τη δεκαετία του 1870 και έπειτα, τα περιοδικά πολλαπλασιάζονται, και η ύλη τους διευρύνεται αισθητά. Η *Εστία* (1876-1895) φιλοξενεί στις σελίδες της την αφρόκρεμα της αθηναϊκής λογοισύνης, μαζί με ενδιαφέροντα μεταφράσματα. Η *Εβδομάς* (1884-1892) έχει επίσης πλούσια, μάλλον ελαφριά λογοτεχνική ύλη, ενώ τα *Εκλεκτά Μυθιστορήματα* (1884-1894) περιλαμβάνουν αποκλειστικά έργα μεταφρασμένης πεζογραφίας. Σημαντικός είναι ο ρόλος των εξωελλαδικών κέντρων και της περιφέρειας. Έτσι, στη Λειψία εκδίδονται δύο εξαιρετικά καλαίσθητα περιοδικά, ο *Έσπερος* (1881-1889) και η *Κλειώ* (1885-1891), ενώ στα Επτάνησα, όπου είχε κυκλοφορήσει ένα από τα πρώτα περιοδικά έντυπα της μετεπαναστατικής περιόδου, η *Ίονιος Ανθολογία* (1834-1835), εκδίδονται επίσης ο *Ζακύνθιος Ανθών* (1874-1878) και ο *Ποιητικός Ανθών* (1879). Στην ποικιλία των περιοδικών αυτής της περιόδου πρέπει να εντάξουμε και το παιδικό περιοδικό *Διάπλασις των Παίδων*. Βλ. γενικά *Ψηφιακές συλλογές Πανεπιστημίου Πατρών* και για ευρετηριάσεις περιοδικών και ημερολογίων: *Αναστασία Οικονόμου, Ποικίλη Στοά (1881-1899, 1912-1914)*, μδ., *Δήμητρα Γιαννικοπούλου, Το Αττικόν ημερολόγιον του Ειρηναίου Ασωπίου*, μδ., κ.ά.

20^{ος} αιώνας: Περιοδικά λόγου και τέχνης

Μια σαφής στροφή στη λειτουργία του περιοδικού τύπου παρατηρείται στο γύρισμα από τον 19^ο αιώνα στον 20^ο. Τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα, οι εφημερίδες έχουν ήδη αναπτυχθεί αρκετά, απορροφώντας ένα όχι αμελητέο μερίδιο της λογοτεχνικής παραγωγής, οι εκδοτικοί οίκοι οργανώνονται καλύτερα, και τα περιοδικά επικεντρώνονται σταδιακά περισσότερο στη λογοτεχνία και τις άλλες τέχνες. Η μεταφρασμένη ύλη τους περιλαμβάνει πλέον περιοχές της ξένης λογοτεχνίας και πέρα από τη γαλλική, που κυριαρχούσε τον 19^ο αιώνα. Στην *Τέχνη* (1898-1899, βλ. [Μαρία Αντωνίου-Τίλιου, Το περιοδικό Η Τέχνη, δδ.](#)) και στον *Διώνυσο* (1901-1902, βλ. [Καράογλου 1992](#)), οι δημοτικιστές συνυπάρχουν με τους «βορρομανείς», δηλαδή τους λογοτέχνες που στρέφονται τώρα προς τη γερμανική και σκανδιναβική πνευματική παραγωγή, εκφράζοντας μια γενικότερη τάση των γραμμάτων. Στα *Παναθήναια* (1901-1918) πάλι θα δημοσιευτούν σημαντικά κείμενα, μεταξύ πολλών άλλων, του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη καθώς και επιμελημένα μεταφράσματα.

Εικόνα 7.1. Το περιοδικό Παναθήναια

Ο *Νουμάς* (1903-1927), στο μεταίχμιο μεταξύ εφημερίδας και περιοδικού, θα αποτελέσει το βασικό όργανο των δημοτικιστών και θα φιλοξενήσει όχι μόνο παρεμβατικά θεωρητικά κείμενα για το γλωσσικό ζήτημα, αλλά και αξιολογα λογοτεχνήματα.

Εικόνα 7.2. Ο Νουμάς (πηγή: Κοσμόπολις)

Ενδιαφέρουσα είναι και η φιλολογική επιθεώρηση της ίδιας εποχής *Ακρίτας* (1904-1906, βλ. [Μάρθα Πριονά, Η φιλολογική επιθεώρηση Ακρίτας](#), μδ.), ενώ ιδιαίτερα σημαντικά για τη λογοτεχνία είναι τα περιοδικά έντυπα της Αλεξάνδρειας (Αιγύπτου), *Νέα Ζωή* (1904-1916) και *Γράμματα* (1911-1921, βλ. [Μαρία Ρότα, Το περιοδικό Γράμματα](#), δδ.) και λίγο αργότερα *Αλεξανδρινή Τέχνη* (1926-1931, βλ. [Κωνσταντίνος Αυγέρος, Αλεξανδρινή Τέχνη](#), μδ.).

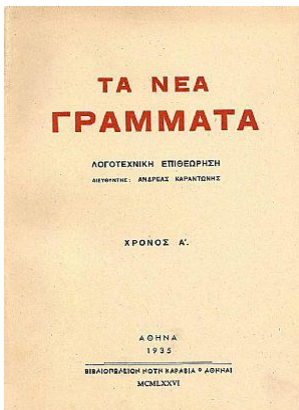
Μεσοπόλεμος: Πολιτικοποίηση, αθηναιοκεντρισμός και ποικιλία

Ακόμη πλουσιότερα και με ποικίλες στοχεύσεις γίνονται τα περιοδικά κατά τον Μεσοπόλεμο. Ένα καλό παράδειγμα προσφέρουν τα *Ελληνικά Γράμματα* (1945-1951) του Κωστή Μπασιτιά, που παρουσιάζουν αμφίπλευρο χαρακτήρα, δημοτικιστικό και συνάμα αρκετά παραδοσιακό (βλ. Βαρελάς 1995). Αξιόλογες και άξιες μελέτης είναι και οι περιπτώσεις λαϊκών εντύπων, όπως το [Μπουκέτο](#) (1924-1946, βλ. [Δέσποινα Γκόγκου, Το περιοδικό Μπουκέτο](#), μδ.). Το πιο διαχρονικό πάντως λογοτεχνικό περιοδικό, που κυκλοφορεί ακόμα στις μέρες μας, η *Νέα Εστία*, πρωτοεκδόθηκε το 1927, με διευθυντή τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, και είχε πάντοτε εκλεκτές συνεργασίες.

Εικόνα 7.3. Η Νέα Εστία

Οι *Μακεδονικές Ημέρες* (1932-1939, 1952-1953, βλ. [Κλεοπάτρα Ζαχαροπούλου, Μακεδονικές Ημέρες](#), μδ.) εκφράζουν τους προβληματισμούς και τον νεωτερικό λόγο των λογίων της συμπρωτεύουσας Το 3^ο Μάτι, που εκδίδεται μεταξύ 1935-1937, διακρίνεται για τις μοντερνιστικές του τάσεις (βλ. [Elena Sartori, Το περιοδικό Το 3ο μάτι](#), δδ.). Ξεχωριστή μνεία πρέπει, τέλος, να γίνει στα πρώτα πολιτικοποιημένα λογοτεχνικά περιοδικά, όπως ήταν τα έντυπα της Αριστεράς *Αναγέννηση* (1926-1928, βλ. [Γεωργία Μπελεσιώτη, Το περιοδικό Αναγέννηση](#), μδ.), *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* (1927), *Νέα Επιθεώρηση* (1928-1934), καθώς και το κομματικό περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι* (βλ. [Σακελλαρίου 1999](#)). Από το περίφημο βιβλιοπωλείο του Ελευθερουδάκη εκδόθηκε το περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα* το 1935, που περιλάμβανε ποικίλη ύλη. Την ίδια περίοδο κυκλοφόρησαν και *Τα Νέα Γράμματα*, το λογοτεχνικό βήμα της Γενιάς του '30 (βλ. [Σάββας Καράμπελας, Το περιοδικό Τα Νέα Γράμματα](#), δδ.).

Εικόνα 7.4. Τα Νέα Γράμματα

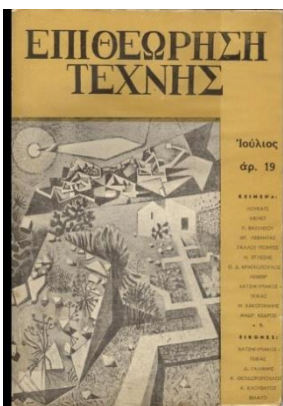
Το μεταπολεμικό τοπίο

Κρίσιμοι σταθμοί στην ιστορία του ελληνικού περιοδικού τύπου, τη μεταπολεμική εποχή, ήταν τα περιοδικά *Ελεύθερα Γράμματα*, *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, *Επιθεώρηση Τέχνης*, *Κριτική* και *Εποχές*. Τα *Ελεύθερα Γράμματα* (1945-1950) κυκλοφόρησαν πανηγυρικά και με ενθουσιασμό αμέσως μετά την Κατοχή, περιλαμβάνοντας κείμενα λογοτεχνών μεγάλου πολιτικού φάσματος.

Εικόνα 7.5. Τα Ελεύθερα Γράμματα

Η *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση* (1845-1855) εκδόθηκε την ίδια δεκαετία και είχε αγγλοσαξονικό προσανατολισμό (βλ. Μαρίνα Κοκκινίδου, *Το περιοδικό Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, δδ.). Ένα εμβληματικό έντυπο της Αριστεράς, που γνώρισε ποικίλες ζυμώσεις αλλά και συγκρούσεις στο εσωτερικό του, ήταν η *Επιθεώρηση Τέχνης* (1954-1967) (βλ. Καραλή 2005 και Ραυτόπουλος 2006).

Εικόνα 7.6. Η Επιθεώρηση Τέχνης

Το περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Κριτική* (1959-1961), με εκτενή κείμενα κριτικής και στοχασμού, έχει έντονο το στίγμα του Μανόλη Αναγνωστάκη (βλ. Μπακογιάννης 2004). Οι *Εποχές* (1963-1967) εκδίδονται από τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη και συγκεντρώνουν στις σελίδες τους συνεργασίες πολλών σημαντικών παλαιότερων και νεότερων λογίων.

Εικόνα 7.7. Εποχές

Ο πλούτος και η ποικιλία της Μεταπολίτευσης

Στη Μεταπολίτευση κυκλοφόρησαν πολλά ενδιαφέροντα περιοδικά έντυπα, με πολύ επιμελημένη τυπογραφική μορφή και διευρυμένο, σε σχέση με το παρελθόν, αναγνωστικό κοινό. Ας αναφέρουμε εδώ

ενδεικτικά το βραχύβιο αλλά σημαντικό *Πρίσμα* (1980-1981) του Δημήτρη Χατζή, τα περιοδικά *Λέξη* και *Δέντρο* (το δεύτερο κυκλοφορεί ακόμα), τεύχη των οποίων μπορούμε να βρούμε στον ιστότοπο του [EKEBI](http://www.ekebi.gr).

Εικόνα 7.8. Η λέξη

Επίσης τα περιοδικά *Ποίηση*, ένα περιοδικό αποκλειστικά αφιερωμένο στην ποιητική τέχνη (βλ. τη μεταπτυχιακή εργασία της [Σοφίας Γκίνκο](#)) και *Ποιητική*, που αποτελεί τη συνέχεια του 'το *Εντευκτήριο*, το ανθεκτικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης, το παρεμβατικό *Πλανόδιον* (βλ. [Δήμητρα Χαλούλου](#), *Το περιοδικό Πλανόδιον*, τχ. 1-49, μδ.) και ο αιρετικός *Μανδραγόρας*.

Εικόνα 7.9. Μανδραγόρας

Σημαντικότερο έντυπο με πολύ ενδιαφέροντα αφιερώματα ήταν το περιοδικό *Διαβάζω*, η άτυπη συνέχεια του οποίου είναι ο ηλεκτρονικός *Αναγνώστης*. Για τα περιοδικά που εκδίδονται από το 1974 κε., βλ. [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#).

Παράλληλα με τα λογοτεχνικά περιοδικά, χρήσιμο είναι να κάνουμε μνεία και σε περιοδικά επιστημονικά, που είναι προσανατολισμένα στη Νεοελληνική Φιλολογία, όπως ο *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* (1989-2000) και ο μετέπειτα *Κονδυλοφόρος* (2002-), ή στη Συγκριτική Γραμματολογία, όπως η *Σύγκριση* (1989-), ή πάλι στις μεταφραστικές σπουδές, όπως η *Μετάφραση* (1995-2008). Φιλολογικά είναι και τα *Θέματα Λογοτεχνίας*, και, με αρκετά πιο ευρύ περιεχόμενο, ο *Πόρφυρας* της Κέρκυρας (1980) και το *Εντευκτήριο* της Θεσσαλονίκης.

Σήμερα υπάρχουν βέβαια και πολλά αξιόλογα διαδικτυακά λογοτεχνικά περιοδικά, όπως τα εξής: <http://www.poein.gr/>, <http://www.poeticanet.gr/>, <http://poema.gr/> και [http://www.bookpress.gr.](http://www.bookpress.gr/)

1.2. Μικρή ιστορία των εφημερίδων και των επιφυλλίδων τους

Οι εφημερίδες, κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους δεν εκδίδονταν καθημερινά, δεν ήταν επαγγελματικά οργανωμένες και συνήθως ήταν αρκετά προσωποπαγείς. Σπάνια θα συναντήσουμε λογοτεχνική ύλη στις σελίδες τους.

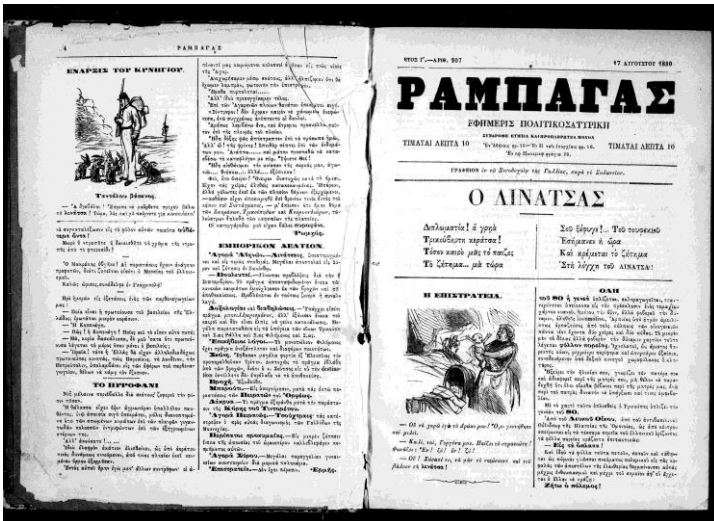
Εικόνα 7.10. Εφημερίδα Αιών (πηγή: Ναύπλιο)

Οι πρώτες επιφυλλίδες αρχίζουν να δημοσιεύονται τις δεκαετίες του 1860-1870 σε εφημερίδες εξωελλαδικών κέντρων, όπως η Τεργέστη (με υπεύθυνο τον σκαπανέα τον λογοτεχνικών μεταφράσεων Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση, στον οποίο οφείλουμε και την ελληνική απόδοση των *Αθλιών* του Βίκτωρος Ουγκό, βλ. *Ανέμη*), αλλά κυρίως η Σμύρνη και η Κωνσταντινούπολη, εδώ σε έντυπα όπως η *Νέα Σμύρνη* και ο *Νεολόγος*. Από το 1873, που εκδίδεται η ημερήσια *Εφημερίς*, και ιδίως από το 1883, που εκδίδεται στην Αθήνα η άρτια οργανωμένη *Ακρόπολις*, οι λογοτεχνικές επιφυλλίδες γίνονται καθημερινά αναπόσπαστο στοιχείο των εφημερίδων.

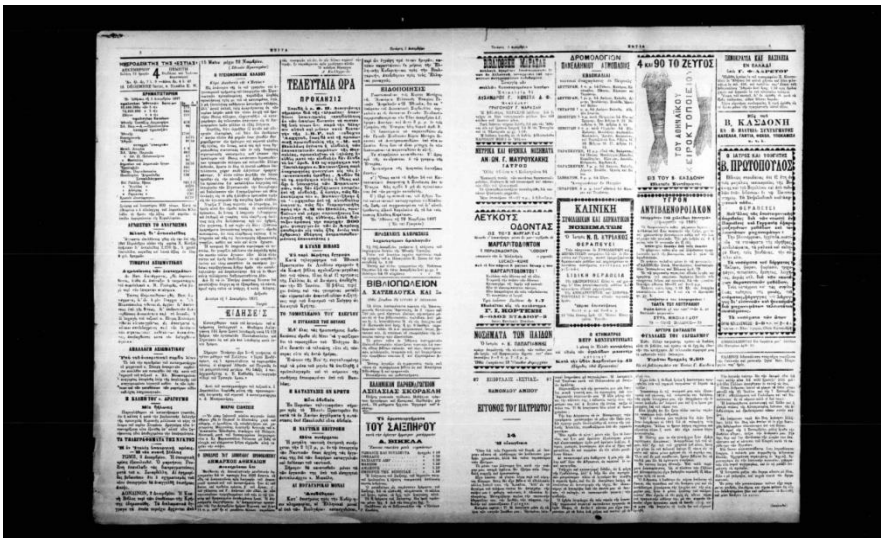
Εικόνα 7.11. Εφημερίδα Ακρόπολις (πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής)

Την ίδια μέθοδο θα ακολουθήσουν εν συνεχεία η *Εφημερίς*, οι *Καιροί* και η *Νέα Εφημερίς*, ενώ στον σατιρικό *Ραμπαγά* θα δημοσιευτεί η μετάφραση της *Νανάς* του Ζολά, που προκάλεσε λογοτεχνικό σκάνδαλο.

Εικόνα 7.12. Εφημερίδα Ραμπαγάς (πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής)

Η χαμηλή τιμή των ημερησίων φύλλων θα καταστήσει τη λογοτεχνία πιο προσβάσιμη από ποτέ. Στα «ισόγεια» της πρώτης σελίδας της εφημερίδας δημοσιεύονται μυθιστορήματα σε συνέχειες, κατά κανόνα μεταφρασμένα σχεδόν πάντοτε από τα γαλλικά. Τη δεκαετία του 1890, νέα φύλλα θα κάνουν την εμφάνισή τους: η πιο ελληνοκεντρική *Εστία*, το λόγιο *Άστυ*, τα αρκετά εμπορικά *Εμπρός* και *Σκριπ*, τα οποία θα προσθέσουν μάλιστα και δεύτερο λογοτεχνικό κείμενο στην ύλη τους, συνήθως στην τέταρτη σελίδα της εφημερίδας.

Εικόνα 7.13. Εφημερίδα Εστία (πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής)

Εικόνα 7.14. Εφημερίδα Εμπρός (πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής)

Νέα λογοτεχνικά είδη, κυρίως μυθιστορικά, όπως το αστυνομικό μυθιστόρημα ή η επιστημονική φαντασία θα συμπληρώσουν τα παλαιότερα και θα επικρατήσουν μέσω των επιφυλλίδων. Καθώς μάλιστα οργανώνεται καλύτερα η πρακτόρευση και η διανομή του Τύπου, και ο αριθμός των αναγνωστών εκτινάσσεται στα ύψη, καινούρια φύλλα, όπως η *Αθήναι* και το *Νέον Άστρ*, προστίθενται στα ήδη υπάρχοντα.

Εικόνα 7.15. Εφημερίδα Νέον Άστρ (πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής)

Γνωστοί λογοτέχνες όπως ο Π. Νιρβάνας, Ν. Επισκοπόπουλος, ο Γ. Ξενόπουλος, ο Γ. Δροσίνης, ο Ι. Κονδυλάκης κερδίζουν τα προς το ζην δουλεύοντας σε εφημερίδες, ως ρεπόρτερ, κριτικοί, χρονογράφοι (δηλαδή συγγραφείς επικαιρικών κειμένων με λογοτεχνικό και συχνά παιγνιώδη χαρακτήρα) ή μεταφραστές, και πολύ σπανιότερα ως δημιουργοί πρωτότυπων έργων. Ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ο οποίος, μεταφράζοντας κυρίως και λιγότερο γράφοντας δικά του επικαιρικά διηγήματα (σε γιορτές και αργίες), βιοπορίζεται στις σημαντικότερες εφημερίδες της εποχής του, για περίπου τριάντα χρόνια, από το 1880 ως το 1910. Ο Παπαδιαμάντης παραπονιέται συχνά για τον φόρτο της εργασίας του, αλλά εξασφαλίζει με αυτή την απασχόληση έναν αξιοπρεπή μισθό.

Καθώς το κοινό διευρύνεται, τα έντυπα πολλαπλασιάζονται και η τεχνολογία εξελίσσεται και στον εκδοτικό χώρο, οι λογοτεχνικές επιφυλλίδες συνεχίζουν την πορεία τους επί δεκαετίες, εισάγοντας νέα «ελληνικά» είδη, όπως το ηρωικό ανάγνωσμα και το ληστρικό μυθιστόρημα, με βασικό εκπρόσωπο τον δημοφιλή Π. Κυριακό. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά ότι διάσημα έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, όπως η *Δασκάλα με τα χρυσά μάτια* του Σ. Μυριβήλη, πρωτοδημοσιεύτηκαν στον ημερήσιο Τύπο, και σημαντικοί κριτικοί, όπως ο Αιμίλιος Χουρμούζιος, διευθυντής επί χρόνια της *Καθημερινής*, ή δημοφιλείς συγγραφείς, όπως ο ανθεκτικός έως σήμερα Γιάννης Μαρής, δημιουργός του αστυνομικού Μπέκα, σταδιοδρόμησαν σε εφημερίδες. Όσο και αν φανεί παράδοξο, οι λογοτεχνικές επιφυλλίδες αποτελούσαν μέρος της ύλης των εφημερίδων ως και το 1980. Η βιωσιμότητά τους κλονίστηκε πρώτα από το ραδιόφωνο, κυρίως από τη δεκαετία του 1950 και έπειτα, και εν συνεχεία από την τηλεόραση, τη δεκαετία του 1970 και μετά, από το βίντεο, το DVD και βεβαίως το διαδίκτυο.

Συνοπτικό χρονολόγιο του περιοδικού και ημερήσιου Τύπου

- 1847-1855: Εκδίδεται το περιοδικό *Ευτέρπη*.
1850-1871: Εκδίδεται το περιοδικό *Πανδώρα*.
1876-1895: Εκδίδεται το περιοδικό *Εστία*.
1883: Κυκλοφορεί η εφημερίδα *Ακρόπολις*, η πρώτη που φιλοξενεί συχνά λογοτεχνικές επιφυλλίδες.
1890: Κυκλοφορεί η εφημερίδα *Αστύ*, με πλούσια καλλιτεχνική ύλη.
1895: Κυκλοφορεί η εφημερίδα *Εμπρός*, με ποικίλα λογοτεχνήματα και χρονογραφήματα.
1898: Εκδίδεται το περιοδικό *Η Τέχνη*, το πρώτο ακραιφνώς λογοτεχνικό περιοδικό.
1900-1915: Εκδίδεται το περιοδικό *Παναθήναια*, με προσεγμένη εμφάνιση και καθαρά καλλιτεχνική ύλη.
1903-1931 (με διακοπές): Εκδίδεται το περιοδικό *Ο Νουμάς*, όργανο των δημοτικιστών.
1919: Πρωτοκυκλοφορεί η εφημερίδα *Καθημερινή*.
1927: Εκδίδεται το περιοδικό *Νέα Εστία*, το οποίο κυκλοφορεί ακόμα, με αδιάλειπτη πορεία.
1935-1941: Εκδίδεται το περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*, με πλούσια ύλη από πολλούς συντελεστές.
1935-1940 & 1944-1945: Κυκλοφορεί το περιοδικό *Νέα Γράμματα*, βήμα πολλών λογοτεχνών της Γενιάς του '30.
1945-1950: Κυκλοφορεί το περιοδικό *Ελεύθερα Γράμματα*, με συνεργάτες ποικίλων αποχρώσεων.
1955-1967: Εκδίδεται το εμβληματικό περιοδικό της Αριστεράς *Επιθεώρηση Τέχνης*.
1963-1967: Κυκλοφορεί το περιοδικό *Εποχές*.
1978: Πρωτοκυκλοφορεί το περιοδικό *Το Δέντρο*.
2000 κε.: Ποικίλα διαδικτυακά περιοδικά (*e-poema*, *poiein*, *poeticanet*, *oanagnostis*).

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Για τον περιοδικό τύπο

- Βαρελάς, Λ. (1995). *Ελληνικά Γράμματα (1927-1930). Επίμετρο: «Τα Νέα» (1930)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
Καλοκύρης, Δ. (1995). *Ελληνικά λογοτεχνικά περιοδικά (από την παλιγγενεσία στον παλιμπαιδισμό)*. Αθήνα: Ύψιλον.
Καραλή, Α. (2005). *Μια ημιτελής Άνοιξη... Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Καράογλου, Χ. Λ. (1992). *Ο Διόνυσος 1901-1902*. Αθήνα: Διάττων.
Καράογλου, Χ. Λ. (επιμ.) και ερευνητική ομάδα (1996 & 2002). *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, 2 τόμ. Θεσσαλονίκη: USP (τ. 1: *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*· τ. 2: *Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)* [και αυτοτελές μέρος β': *Συγκεντρωτικά ευρετήρια*]).
Καρπόζηλου, Μ. (1987). *Ελληνικός νεανικός τύπος*. Αθήνα: ΙΑΕΝ.
Καρπόζηλου, Μ. (1999). *Τέχνη-αφιερώματα των ελληνικών περιοδικών (1879-1997)*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
Μάργαρης, Δ. (χ.χ.). *Τα παλαιότερα περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους*. Αθήνα: Σιδέρης.
Μπακογιάννης, Μιχ. Γ. (2004). *Το περιοδικό Κριτική (1959-1961)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

- Παπαλεοντίου, Λ. (2004). *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, τ. Δ', Κυπριακά περιοδικά. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ραυτόπουλος, Δ. (2006). *Αναθεώρηση Τέχνης. Η Επιθεώρηση Τέχνης και οι άνθρωποί της*. Αθήνα: Σοκόλης.
- Σακελλαρίου, Μ. (1999). *Νέοι Πρωτοπόροι (1931-1936)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σαχίνης, Α. (1964). *Συμβολή στην ιστορία της «Πανδώρας» και των παλαιών περιοδικών*, Αθήνα.

Για τον ημερήσιο τύπο

- Δρούλια, Λ. (επιμ.) (2005). *Ο ελληνικός τύπος. 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002*. Αθήνα: Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε.
- Δρούλια, Λ. & Κουτσοπανάγου, Γ. (επιμ.) (2009). *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου. Εφημερίδες. Περιοδικά. Δημοσιογράφοι. Εκδότες*, τόμ. Α'-Δ'. Αθήνα: Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε.
- Κουμαριανού, Α. (2010). *Ιστορία του Ελληνικού τύπου 18^{ος}-19^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Ερμής.
- Μάγερ, Κ. (1957-1960). *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, τόμ. Α'-Β' (τ. 1: 1790-1900· τ. 2: Αθηναϊκές εφημερίδες, 1901-1959). Αθήνα: Σερμπίνης.
- Παπαδημητρίου, Δ. & Μπάλλα, Ν. (1993). *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Ιστοτοπογραφία για περιοδικά και εφημερίδες

<http://pleias.lis.upatras.gr/> & <http://xantho.lis.upatras.gr/kosmopolis/>

Ψηφιακές συλλογές του Πανεπιστημίου Πατρών που περιλαμβάνουν πολλά παλαιότερα περιοδικά.

<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=488>

Ψηφιακή συλλογή πιο σύγχρονων λογοτεχνικών περιοδικών του ΕΚΕΒΙ.

<http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Ψηφιακή συλλογή εφημερίδων της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

<http://catalog.parliament.gr/>

Ιστότοπος (και) της ψηφιακής βιβλιοθήκης της Βουλής που περιλαμβάνει πολλές παλαιότερες εφημερίδες.

<http://www.vivliopontikas.gr/>

Ιστότοπος με βιβλιογραφίες και ευρετήρια περιοδικών.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Εντοπίστε στο διαδίκτυο ένα σύγχρονο λογοτεχνικό περιοδικό και καταγράψτε τα περιεχόμενά του.

Απάντηση/Λύση

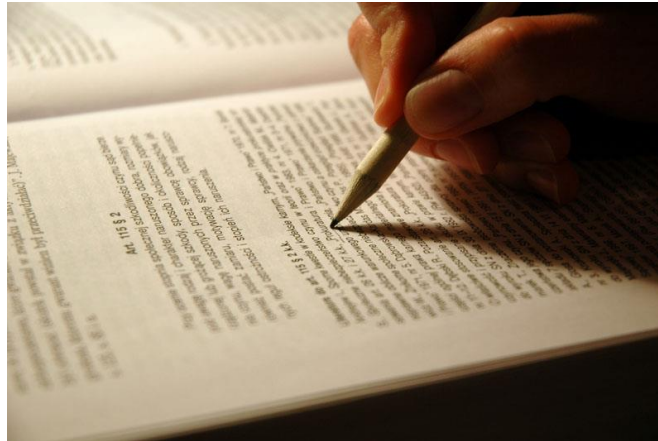
Δυνατότητα πολλών επιλογών για έντυπα και διαδικτυακά περιοδικά.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Χρησιμοποιώντας βάσεις δεδομένων (kosmopolis, pleias κλπ.), «κατεβάστε» ένα τεύχος παλαιότερου περιοδικού και σχολιάστε την ύλη του.

Απάντηση/Λύση

Μεγάλη επιλογή σε περιοδικά του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

<http://www.traduction-litteraire.com/le-cetl/cours-a-distance/>

Κεφάλαιο 8: Η έρευνα των λογοτεχνικών μεταφράσεων

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό δίνονται συνοπτικά στοιχεία για την ιστορία των λογοτεχνικών μεταφράσεων στην Ελλάδα, με δειγματοληπτική έμφαση στον 19^ο αιώνα. Στον επιστημονικό αυτό κλάδο που βρίσκεται ακόμη σε ανάπτυξη μπορούμε να βρούμε χρήσιμα εργαλεία και πολλά ανεξερεύνητα φιλολογικά πεδία. Λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν υπάρχει (ιδιαίτερα τα παλαιότερα χρόνια) μείζων έλληνας λογοτέχνης που να μην καταπιάστηκε με τη μετάφραση, θα βρούμε στοιχεία που μας επιτρέπουν να περιηγηθούμε σε μια παράλληλη ιστορία της λογοτεχνίας με διαρκή παρουσία των πολιτισμικών μεταφορών.

Προαπαιτούμενη γνώση

Γενικές γνώσεις της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, βασικών προσώπων και έργων της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Εξοικείωση με βασικές έννοιες της φιλολογίας, της ιστορίας των ιδεών και του πολιτισμού.

1. Εισαγωγή

«Εθνική φιλολογία, τζίφος! Εθνική ποίησις, τζίφος! Εθνική γλώσσα, τζίφος!» (Ψυχάρης, *Ακρόπολις*, 20.7.1888).

Όποια πέτρα και αν σηκώσει ο νεοελληνιστής, θα βρει θέματα για μελέτη, έλεγε ο Γ. Π. Σαββίδης. Ίσως σε κανένα πεδίο δεν επαληθεύεται όμως τόσο αυτή η ρήση όσο στον σχετικά παραμελημένο χώρο της λογοτεχνικής μετάφρασης. Ο κεντρικός ρόλος της μετάφρασης στη διαμόρφωση ασθενών ή εκκολλαπτόμενων λογοτεχνιών αποτελεί κοινό τόπο στις μεταφραστικές σπουδές. Η λογοτεχνική μετάφραση θεωρείται πλέον ισότιμη με την πρωτότυπη λογοτεχνία στις πολιτισμικές σπουδές, ενώ η πολυσυστημική θεωρία της Σχολής του Τελ Αβίβ αντιλαμβάνεται τη μεταφρασμένη λογοτεχνία ως ένα σύστημα που λειτουργεί στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών, λογοτεχνικών και ιστορικών συστημάτων του πολιτισμού υποδοχής (Even-Zohar 1990).

«Η ιστορία όλων των πολιτισμών είναι ιστορία πολιτισμικού δανεισμού», γράφει ο Edward Said (Said 1993, 261). Πράγματι, η μετάφραση ως επικοινωνία με τον κόσμο, ως πράξη κατανόησης, ως νεωτερικό άνοιγμα και ως απαρέγκλιτο στοιχείο στη διαμόρφωση λογοτεχνικών και αναγνωστικών ηθών αποτελεί αναμφισβήτητη καθοριστική επιλογή ενός πολιτισμού. Όπως υποστηρίζει ο André Lefevere, «η μετάφραση είναι, σε μεγάλο βαθμό, υπεύθυνη για την εικόνα ενός λογοτεχνικού έργου, ενός συγγραφέα, ενός πολιτισμού. Εισάγει καινοτομίες σε μια λογοτεχνία. Είναι το βασικό μέσο με το οποίο μια λογοτεχνία επηρεάζει μια άλλη. Άλλοτε είναι ανατρεπτική και άλλοτε συντηρητική. Μας δίνει πληροφορίες για την αυτοεικόνα ενός πολιτισμικού συστήματος, σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, και τις αλλαγές που αυτό υφίσταται» (Hermans 1985, 8).

Στην [Πύλη για την ελληνική γλώσσα](#) βρίσκουμε πλούσιο υλικό για τη λογοτεχνική μετάφραση, τη θεωρία και την πράξη της: 22 θεωρητικά και κριτικά κείμενα, πρωτότυπα και μεταφρασμένα, για τη [Λογοτεχνική μετάφραση](#): εκτενή [Βιβλιογραφία](#) για το ίδιο θέμα· τα άρθρα του τόμου [Η γλώσσα της λογοτεχνίας και η](#)

[γλώσσα της μετάφρασης](#) (1998): [Ανθολόγιο μεταφράσεων σύγχρονης ξένης ποίησης](#) και [Ανθολόγιο μεταφράσεων σύγχρονης ξένης πεζογραφίας](#). Όποιος ενδιαφέρεται να μελετήσει το πεδίο της λογοτεχνικής μετάφρασης, θα βρει σε αυτό το υλικό πολλά και ενδιαφέροντα ερεθίσματα.

2. Για μια ιστορία των λογοτεχνικών μεταφράσεων

2.1. Πρώτη περίοδος 1830-1909

Ως προς την καθολική, σε όλα τα μέτωπα, κυριαρχία των λογοτεχνικών μεταφράσεων κατά την πρώτη περίοδο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830-1909) οι περισσότεροι μελετητές είναι σύμφωνοι. Η ιστορία της υπό διαμόρφωση νεοελληνικής λογοτεχνίας τον 19^ο αιώνα είναι ίσως, αν τη δούμε από σημερινή σκοπιά, μια ιστορία αιτημάτων που διαψεύστηκαν, επιδράσεων, και κυρίως μεταφράσεων. Χωρίς τον διάλογο με τις ξένες λογοτεχνίες, χωρίς τη συνεκτίμηση του ρόλου των μεταφράσεων, κάθε περιγραφή του λογοτεχνικού τοπίου μοιάζει λειψή, κάθε συμπέρασμα είναι περιορισμένης ισχύος και κάθε βεβαιότητα επισφαλής. Η μακροσκοπική εικόνα του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} και η μελέτη ολόκληρης αυτής της περιόδου δεν είναι επομένως πλήρεις, αν δεν ληφθούν υπόψη οι λογοτεχνικές μεταφράσεις στις ποικίλες μορφές τους: αρχικά οι αυτοτελείς τόμοι που εκδίδονται στα εξωελλαδικά κέντρα (Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη κ.ά.), με μικρό δίκτυο, και αργότερα στην Αθήνα, με πολύ μεγαλύτερη διάδοση και πολύ πιο αναπτυγμένα δίκτυα: οι ποιητικές μεταφράσεις, που δεν προσφέρονται για μεγάλη διάδοση, γιατί το αναγνωστικό κοινό τους είναι περιορισμένο· τα περιοδικά με τις πολλές αξιόλογες μεταφράσεις ποιητών και πεζογράφων και τα παραρτήματά τους· οι εφημερίδες τέλος, με τα «ισόγειά» τους (δηλαδή τις κάτω στήλες των σελίδων τους) γεμάτα μεταφράσματα.

Ορισμένοι λογοτέχνες σιτίζονται από τις μεταφράσεις, άλλοι, εκδότες και δημοσιογράφοι, επενδύουν σε αυτές. Η νεοελληνική λογοτεχνία αναζήτησε στις νεότερες απαρχές της, συνειδητά ή όχι, τα πρότυπά της και στις μεταφράσεις. Οι εκδότες στράφηκαν σε αυτόν τον τομέα, για να ενισχύσουν τις πωλήσεις τους, οι ποιητές επίσης κατέφυγαν στις μεταφράσεις, και οι κριτικοί έστρεψαν εκεί τα βέλη τους. Οι (άθελά τους) επαγγελματίες γραφιάδες τράφηκαν κατ' ανάγκη από τις μεταφράσεις. Λογοτέχνης που να ζει από την πένα του δεν θα εμφανιστεί ακόμη τον πρώτο αιώνα της νεοελληνικής ύπαρξης, υπάρχουν όμως πολλοί μεταφραστές που ζουν από τη μετάφραση, αφού μεταφράσεις ζητούσαν πρωτίστως οι αναγνώστες.

Σε καθεμιά από τις τρεις φάσεις αυτής της πρώτης περιόδου, οι μεταφράσεις δίνουν τον τόνο της λογοτεχνικής παραγωγής. Στην πρώτη φάση (1830-1870) εισάγονται λογοτεχνικές μεταφράσεις με τον ενθουσιασμό της νέας ανακάλυψης, στη δεύτερη φάση (1870-1895) μεταφράσεις προσφέρονται σε μεγάλες ποσότητες, υπερβαίνοντας τα κριτικά προσκόμματα, και στην τρίτη (1895-1909) πλέον επικρατούν, καταναμημένες στα ημερήσια και περιοδικά έντυπα, παρουσιάζοντας αξιοσημείωτη ποικιλία και συγχρονισμό. Στην αρχή, κείμενα μεταφέρονται πάντα «εκ του γαλλικού», ενώ στην πορεία το φάσμα των γλωσσών-πηγών διευρύνεται με μεταφράσεις από τα γερμανικά, τα αγγλικά, τα ρωσικά και τις σκανδιναβικές γλώσσες. Τα πρώτα χρόνια, οι μεταφράσεις θεωρούνται από τους κριτικούς «αλύς και βόρβορος», στο τέλος γίνονται τάφος των Απολλώνιων, αλλά σε ολόκληρο το χρονικό διάστημα 1830-1909 παραμένουν κυρίαρχες.

Σχεδόν κάθε προσπάθεια γονιμοποίησης της πρωτότυπης παραγωγής ακολούθησε τον ίδιο μεταφραστικό διάυλο: απόκρυφα (λαϊκά) μυθιστορήματα, βυρωνομανία με απομιμήσεις των έργων του Λόρδου Βύρωνα, ζολαδισμός με μίμηση μυθιστορημάτων του Ζολά, ιστορικά έργα που ακολουθούν το πρότυπο του Walter Scott, ιψενογερμανισμός με προσήλωση στον Ίψεν και τους σύγχρονους τότε γερμανούς συγγραφείς, ξενομανία. Από τη συγκλονιστική διάδοση του Δουμά ως τις εκρήξεις της (νεο)κλασικιστικής ποίησης, από το σκάνδαλο της *Νάνας* του Ζολά ως την αδόκητη παρουσία του φουτουριστή Μαρινέτι, το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής, αλλά και της συζήτησης για τη λογοτεχνία, συνδέεται με τις μεταφράσεις. Έτσι, επί ογδόντα συναπτά έτη, ό,τι περίπου γράφεται στο εσωτερικό του ελληνικού λογοτεχνικού συστήματος παραπέμπει άμεσα ή έμμεσα σε ό,τι έρχεται απ' έξω. Κάθε επίδραση, κάθε λογοτεχνικό ρεύμα φιλτράρεται μέσα από τις μεταφράσεις.

Ιδού λοιπόν, ένα συνοπτικό διάγραμμα της ιστορίας των διαγλωσσικών μεταφράσεων στον νεοελληνικό χώρο:

1) Πρώτη φάση: 1830-1870. Πρόκειται για την πιο χαρτογραφημένη από φιλόλογους και γραμματολόγους περίοδο, την εποχή των ρομαντικών ποιητών, των λίγων αυτοτελών εκδόσεων και της παραλογοτεχνίας (βλ. Μουλλάς 2007 και Κεφάλαιο 1.8.). Κατά τη διάρκειά αυτής της περιόδου δεσπόζουν οι γάλλοι συγγραφείς (Σατωβριάνδος, Λαμαρτίνος, Ουγκό, Συ, Δουμάς κτλ.): η παρουσία της παραλογοτεχνίας

είναι πολύ ισχυρή, οι μεταφράσεις είναι κυρίως αυτοτελείς τόμοι, ενώ εκδίδονται λίγα ακόμη περιοδικά, με πιο δημοφιλή την *Ευτέρπη* και την *Πανδώρα* (βλ. Κεφάλαιο 7. Εφημερίδες και περιοδικά).

Στα χρόνια αυτά είναι έντονη ακόμα η παρουσία της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης, που λειτουργούν ως πνευματικά κέντρα του ελληνισμού. Είναι η εποχή που ανθίζουν οι μεταφράσεις γαλλικών κυρίως πεζογραφημάτων, σε συνδυασμό με ορισμένα ποιητικά έργα των Βύρωνα, Όσιαν και Λαμαρτίνου, αλλά και αρχαιόθεμων θεατρικών κειμένων. Η λογική «αρχαιόθεμο άρα μεταφραστέο» δεσπόζει ολόκληρο τον 19^ο αιώνα, όχι μόνο ως προς τα θεατρικά έργα (Αλφιέρι, Ρακίνας), αλλά και ως προς τα μυθιστορήματα άγνωστων πλέον σήμερα συγγραφέων. Είναι, παράλληλα, η εποχή που γίνονται επιθέσεις από τους κριτικούς στα μεταφρασμένα μυθιστορήματα τα οποία αποσκοπούν μόνο στην τέρψη και όχι στην ωφέλεια. Τότε προκύπτουν οι αρνητικοί όροι «μεταβράσεις», «μεταβράσματα» (1864-1868), η φράση «ρύσαι ημάς από τας μανίας των μεταφράσεων», «το ολέθριον ρωμάντσον», κ.ο.κ. Κυριαρχούν έργα όπως η *Κορίννα*, η *Λαιλία*, η *Μαλβίνα*, ο *Ιάκωβος Όρτις*, ο *Βέρθερος*, τα παντός τύπου «Απόκρυφα», ενώ αρχίζει και η απίστευτη διάχυση του Αλέξανδρου Δουμά στο ελληνικό κοινό. Τη δεκαετία του 1860 γίνονται πάντως ήδη αισθητά τα προανακρούσματα της αλλαγής: αρκετοί συγγραφείς τονίζουν την ανάγκη να βελτιωθούν ποιοτικά οι μεταφράσεις, να μεταφραστούν κλασικά έργα ή να θεσπιστεί μεταφραστικός αγώνας, κατά το πρότυπο των ποιητικών διαγωνισμών.

Εικόνα 8.1. Ο μεταφραστής Ι. Ι. Σκυλίτσης (πηγή: [Πανδέκτης](#))

Ένα χαρακτηριστικό πορτρέτο μεταφραστή της πρώτης περιόδου είναι του Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση (ή Σκυλίση), του ανάδοχου της Τιτίκας και του Γιάννη Αγιάνη των *Αθλίων* του Βίκτωρος Ουγκό. Σμυρνιός, μεταφραστής και εκδότης, γαλλοκεντρικός στις επιλογές του και στραμμένος στο μυθιστόρημα, μεταφράζει και για επαγγελματικούς λόγους και μετακινείται διαρκώς. Εμφανίστηκε στον λογοτεχνικό στίβο με μεταφράσεις του Λαμαρτίνου, και το 1845, χρονιά έκρηξης των μυθιστορηματικών μεταφράσεων, συνέκρινε τον Σν με την *Ιλιάδα*, ενώ εκδίδει και ξαναεκδίδει Μολιέρο, Ουγκό και Θερβάντες (με ενδιάμεσο τον Φλοριάν). Τελικά, ως χαρακτηριστικό τέκνο του αιώνα του, φημολογείται πως αυτοκτόνησε.

2) Δεύτερη φάση: από το 1870 ως τα μέσα 1890. Είναι η εποχή των κλασικών ποιητών, των μεταφραστικών διαγωνισμών, των πρώτων ημερήσιων εφημερίδων και της εκδοτικής έκρηξης. Ειδικότερα η δεκαετία του 1870 αποτελεί τον πιο σημαντικό σταθμό. Μια μεγάλη τομή είναι ο Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών, που προκηρύσσεται το 1870 από έναν πλούσιο έμπορο της Τεργέστης (βλ. Κασίνης 2003). Καθώς η πληθώρα των μεταφράσεων μυθιστορημάτων κρίνεται φθοροποιός και ατελέσφορη, προτάσσεται η ανάγκη να μεταφραστούν εκτενή και αξιολογημένα ποιητικά έργα: η «παρακμασμένη» ελληνική λογοτεχνία χρειάζεται έμμετρες μεταφράσεις κλασικών συγγραφέων για να αναζωογονηθεί. Οι έγκυρες, αθλοθετημένες μεταφράσεις επρόκειτο δηλαδή να λειτουργήσουν ως τονωτικό για την εγχώρια λογοτεχνία.

Στον αντίποδα του «μυθιστοριομανίας» του 19^{ου} αιώνα και παράλληλα με την παρακμή των ποιητικών διαγωνισμών, η ελληνική λογοτεχνία παρομοιάζεται με κήπο που, για να ανθίσει, πρέπει να δεχτεί το μπόλιασμα του ξένου κλασικού ρεπερτορίου. Ενδιαφέρουσες προκηρύξεις, ενστάσεις για τα αποτελέσματα των διαγωνισμών, επιθέσεις στους κριτές, πυκνή αρθρογραφία στις εφημερίδες, κριτικές και διαμάχες για τον Λέσινγκ και τη *Θεία Κωμωδία* συμπληρώνουν το περιβάλλον του Οικονόμιου διαγωνισμού. Παρά τον βραχύ βίο της (ουσιαστικά οκτώ χρόνια), η διαγωνιστική πυροδότηση του Οικονόμιου προκαλεί αλυσιδωτές αναμεταφραστικές εκρήξεις και μετά το πέρας του διαγωνισμού. Εντελώς ενδεικτικά: παράγονται έξι μεταφράσεις της *Θείας Κωμωδίας*, αυτοτελώς εκδομένες, επανεκδομένες και αναμεταφρασμένες με κάθε δυνατό τρόπο, τρεις *Φάουστ* μέσα σε έναν χρόνο, δηλαδή το 1887, τρεις φορές μεταφράζεται ο Μίλτον και άλλες τρεις ο Τορκουάτο Τάσο (βλ. Ενδεικτικό χρονολόγιο).

Το κλίμα που ευνοεί τις μεταφράσεις παλαιότερων έμμετρων κειμένων θα παραμείνει κυρίαρχο από το 1870 ως και τα μέσα της δεκαετίας του 1890. Έτσι, ενώ για τη μεταφρασμένη πεζογραφία η όποια συζήτηση γίνεται με πιο σύγχρονους όρους (διήγημα, Ζολά, ρεαλισμός κτλ.), η ποίηση στρέφεται και μένει προσηλωμένη στο κλασικό παρελθόν. Την ίδια, όμως, εποχή, μαζί με την αύξηση του αθηναϊκού πληθυσμού και του αλφαριθμητισμού, παρατηρείται μια πρωτόγνωρη εκδοτική έκρηξη και στον τομέα των μεταφράσεων, με αποκορύφωμα τη δεκαετία του 1880.

Παράλληλα, μεγάλη σημασία έχει και η έκδοση του πρώτου καθημερινού φύλλου, της *Εφημερίδος* του Κορομηλά το 1873, και ακόμα περισσότερο της *Ακροπόλεως* το 1883, η οποία σηματοδοτεί τη σταδιακή εισβολή στα αθηναϊκά ήθη της επιφυλλίδας, που στη Γαλλία υπήρχε ήδη αρκετές δεκαετίες (βλ. Κεφάλαιο 7. Εφημερίδες και περιοδικά). Ως τότε οι εμφανίσεις των επιφυλλίδων (feuilletons) είναι σποραδικές και απαντούν κυρίως σε εξωελλαδικά φύλλα, ενώ συχνά δεν αφορούν καν λογοτεχνικά έργα. Έτσι, οι αναγνωστικές συνήθειες αλλάζουν ριζικά: αρχίζει η κατά Κουμανούδη [«επιφυλλιδοδορμία»](#), η οποία θα κορυφωθεί στη δεκαετία του 1890. Συμπερασματικά, ως το 1870, όταν, όπως είπαμε, προκηρύσσεται ο πρώτος Μεταφραστικός Αγώνας και εκδίδονται οι πρώτες ημερήσιες εφημερίδες στην Αθήνα, ο κόσμος της μεταφρασμένης ποίησης και ο κόσμος της μεταφρασμένης πεζογραφίας είναι λίγο πολύ, παράλληλοι.

Την ίδια περίοδο διαμορφώνονται μεταφραστικά πεδία. Στο πρώτο πεδίο, το λόγιο, συμμετέχουν (και διαγωνίζονται) ώριμοι καθηγητές, δάσκαλοι και διπλωμάτες, με την υπογραφή τους και με συγκεκριμένη μεταφραστική στρατηγική ως προς τη γλώσσα και την πιστότητα της μετάφρασης. Στο δεύτερο μεταφραστικό πεδίο, συμμετέχουν νεαροί, δημοσιογραφούντες, ανώνυμοι, κοινωνοί νέων τάσεων, χωρίς μεγάλη δυνατότητα επιλογών: οι μεν έχουν στόχο την υστεροφημία, οι δε τον βιοπορισμό. Η κατεξοχήν επικράτεια της ποίησης, οι μεταφραστικοί διαγωνισμοί, είναι συνειδητά στραμμένοι στο παρελθόν. Η επικράτεια της πεζογραφίας, αντίθετα, και ο Τύπος, ενδιαφέρονται περισσότερο για το παρόν. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε πως η ιστορία των έμμετρων μεταφράσεων γίνεται, σταδιακά, μια ιστορία κλασικών κειμένων, θεσμών και καθιερωμένων λογίων, με δεσπόζουσες μεταφραστικές στρατηγικές (γλώσσα, μέτρο, πιστότητα, κλπ.), ενώ η ιστορία της μεταφρασμένης πεζογραφίας είναι, κυρίως, μια ιστορία εκδοτών, εντύπων και αναγνωστών.

Οι λόγιοι αναλαμβάνουν να εμπλουτίσουν τη νεοελληνική λογοτεχνία με κλασικά έμμετρα έργα παλαιότερων αιώνων, οι ανώνυμοι μεταφραστές υπακούουν στα κελεύσματα της αγοράς. Η «έγκυρη» υπογραφή επιβεβαιώνεται ανεξάρτητα από το αναγνωστικό κοινό, κατοχυρώνεται μόνο από τον σημαντικό συγγραφέα-πηγή και το αυταπόδεικτο κύρος του· η «ελαφριά» υπογραφή δικαιώνεται από τον αριθμό των αναγνωστών και των μεταφρασμάτων. Έχει πλέον σημαίνει επίσημα η ώρα του μεταφραστή: του σοβαρού και λόγιου μεταφραστή κλασικών έμμετρων έργων, που γράφει προλόγους και επιλόγους, διαγωνίζεται και κυνηγά την υστεροφημία και τα πρωτεία της επανεγγραφής· και του επαγγελματία μεταφραστή. Ο πρώτος υπακούει στο κάλεσμα της λογιολογίας, ο δεύτερος στο κάλεσμα του ημερήσιου Τύπου.

Μια εκλεκτή χορεία Ελλήνων λογίων, από όλα τα σημεία του ορίζοντα, μπαίνει στο μεταφραστικό παιχνίδι: από τη μια, καθηγητές, διπλωμάτες, έμποροι, δάσκαλοι (όπως, ο Άγγελος Βλάχος, ο Βεργωτής, ο Περβάνογλου, ο Κάσδαγλης, ο πρίγκιπας Βερνάρδος της Σαξονίας, ο πασάς Μουσούρος, ο Γρατσιάτος κ.ά.), ενώ από την άλλη μια ομάδα νεαρών λογοτεχνών (Παπαδιαμάντης, Επισκοπόπουλος, Δροσίνης, Ξενόπουλος, Άννινος, Κονδυλάκης) βιοπορίζονται από τη δουλειά τους στην εφημερίδα. Ο επαγγελματίας μεταφραστής γεννιέται λοιπόν με τους δυσμενέστερους όρους: είναι άδοξος, ανώνυμος και χωρίς δυνατότητα επιλογής των μεταφρασμάτων του.

Εικόνα 8.2. Άγγελος Βλάχος (πηγή: [Πανδέκτης](#))

Χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της πρώτης κατηγορίας λογίων μεταφραστών αυτής της δεύτερης περιόδου είναι ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: αρχαιολόγος, λογοτέχνης, με φαναριώτικες ρίζες, με πανεπιστημιακό και διπλωματικό κύρος, μεταφράζει σε νεαρή ηλικία Δουμά και Φεβάλ, εργασίες που

αργότερα αποκηρύσσει, και στα στερνά του στρέφεται προς τον μεταφραστικό κανόνα και προσπαθεί να επανεγγράψει κλασικά κείμενα, δουλεύοντας ακόμα και σε παγκάκια πάρκων ή σε βαγόνια τρένων. Ο χαλκέντερος και καθαρολόγος αυτός μεταφραστής μεταφράζει ολόκληρη την *Ιερουσαλήμ* του Τάσο (σε 711α ottava), *Δάντη*, *Σαίξπηρ* σε δωδεκασύλλαβο, *Σίλερ*, *Λέσινγκ* και ολόκληρο τον *Φάουστ*. Στη δεύτερη κατηγορία, αντιπροσωπευτικό δείγμα θα βρίσκαμε στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ο οποίος υποφέρει στα υπόγεια των εφημερίδων, εργαζόμενος σκληρά και μεταφράζοντας τα πάντα, ακόμα και τηλεγραφήματα.

Εικόνα 8.3. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (πηγή: [Πανδέκτης](#))

3) Η τρίτη φάση ξεκινά γύρω στα 1895 και φτάνει ως το 1909 (συμβατικό ιστορικό και γραμματολογικό όριο, αφού εκείνη τη χρονιά μεταφράζεται τρεις φορές το Φουτουριστικό Μανιφέστο). Είναι η περίοδος των αμιγώς λογοτεχνικών περιοδικών, των μεγάλων εκδοτικών σειρών, της επιστροφής του θεάτρου, της αύξησης και εδραίωσης των επιφυλλίδων, του ασύνειδου συγχρονισμού με την ξένη λογοτεχνία και της «βορρομανίας», δηλαδή της στροφής προς τις βορειοευρωπαϊκές λογοτεχνίες. Εκείνα τα χρόνια το λογοτεχνικό πεδίο τείνει να αυτονομηθεί, δηλαδή η λογοτεχνική δραστηριότητα τείνει να αποκτήσει αυτοδυναμία, ενώ η καθαρολογική λατρεία του κλασικού μετριάζεται αισθητά. Λογοτέχνες και κοινό ξαναστρέφονται προς το θέατρο, συγχρόνως αναδεικνύονται οι μικρές λογοτεχνικές φόρμες και οι διάφοροι -ισμοί.

Η επιφυλλιδική κουλτούρα έχει πλέον παγιωθεί: σε επτά τουλάχιστον αθηναϊκές εφημερίδες (*Εφημερίς*, *Ακρόπολις*, *Αστύ*, *Εστία*, *Εμπρός*, *Σκριπ*, *Νέον Αστύ*), καθώς και σε πολλές άλλες (*Καιροί*, *Παλιγγενεσία*, *Πρωία*, *Χρόνος*) απαντούν σποραδικά, λογοτεχνικές συνεργασίες. Ο υπό εκκόλαψη λογοτέχνης, που πρώτη φορά κατορθώνει να ζει από την πένα του, για να βιοποριστεί μεταφράζει ή γράφει χρονογραφήματα. Τα άπληστα μυθιστοριομανή ήθη ικανοποιούνται καθημερινά χάρη στην πρώτη ή/και την τελευταία σελίδα των εφημερίδων. Χιλιάδες αναγνώστες της Αθήνας, μιας μητρόπολης με εξαψήφιο πλέον αριθμό κατοίκων, διαβάζουν κάθε χρόνο εκατοντάδες λογοτεχνικές υποφυλλίδες. Η εφημερίδα είναι αυτή που νομιμοποιεί τελικά τις μεταφράσεις, χωρίς να συναντά αντιδράσεις, και που προωθεί απρόσκοπτα ποικίλης προέλευσης και σύστασης προϊόντα. Ας σημειωθεί ότι κανέναν δεν ενδιαφέρει η ταυτότητα του μεταφραστή.

Σε συνάρτηση με την επικράτηση των επιφυλλιδικών μεταφράσεων, αρχίζει η εποχή της περιστολής των αυτοτελών τόμων, αφού το άπληστο αναγνωστικό κοινό τρέφεται πλέον κυρίως από τις επιφυλλίδες, τις έκτακτες εκδόσεις, τα παραρτήματα και τα φυλλάδια των εφημερίδων. Ένας πλούσιος ομογενής, ο Γρηγόριος Μαρασλής, θα είναι ο πρώτος που θα χρηματοδοτήσει, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, την έκδοση (υπογεγραμμένων) μεταφράσεων και ιστοριών λογοτεχνίας, ενώ ένας άλλος, κληρονόμος διάσημου τυπογραφείου, ο Γεώργιος Φέξης, θα εκδώσει τις πρώτες μεγάλες και συστηματικές σειρές (θεατρική, μελοδραματική, φιλοσοφική).

Εικόνα 8.4. Γρηγόριος Μαρασλής (πηγή: [Πανδέκτης](#))

Παράλληλα, με απαρχή το περιοδικό *Τέχνη* του 1898, εκδίδονται πλέον ακραιφνώς λογοτεχνικά περιοδικά, χωρίς αινίγματα και σελίδες χρηστοθήειας, τα οποία θα αρχίσουν να ενημερώνουν τακτικά και συγχρονισμένα τους αναγνώστες τους για τα λογοτεχνικά δρώμενα στην Ευρώπη. Στα περιοδικά λόγου και τέχνης, μια δράκα από μεταφραστές και συνεργάτες των περιοδικών, συνήθως γερμανομαθείς, θα εισαγάγουν καινά δαιμόνια στις αναγνωστικές συνήθειες, περιορίζοντας την κυριαρχία των γαλλικών μεταφράσεων. Ρώσοι λογοτέχνες εμφανίζονται στο προσκήνιο, μαζί με σκανδιναβούς και γερμανούς, αλλά και οψιφανείς στον ελληνικό κόσμο γάλλους παρνασσιστές, συμβολιστές κ.ά. Τέλος, οι θεατρικές μεταφράσεις, χάρη στην ίδρυση της Νέας Σκηνης και του Βασιλικού Θεάτρου, θα γνωρίσουν και πάλι μέρες ακμής.

Ο Στρίντμπεργκ, ο Ίψεν, ο Χάουπτμαν, ο Αντρέγιεφ, ο Γκεόργκε, ο Μαίτερλινκ, ο Στεκέτι, ο ποιητής Νίτσε, κατέχουν περίοπτη θέση στις σελίδες των περιοδικών. Δεκάδες διηγήματα ή αποσπάσματα σύγχρονων μυθιστορημάτων δημοσιεύονται στις εφημερίδες, μαζί με αναδημοσιεύσεις παλαιότερων γαλλικών μεταφράσεων. Πολλά καινούρια ονόματα, όπως ο Βέργκα, ο Ντ'Ανούντσιο, ο Μπραμ Στόκερ, ο Πιερ Λοτί, ο Πιερ Λουίς, ο Μωρίς Λεμπλάν, ο Κίπλινγκ και ο Στίβενσον αλλά και ο Μωπασάν, ο Τσέχοφ, ο Ανατόλ Φρανς, ο Γκόρκι, γνωστοποιούνται για πρώτη φορά, χωρίς να απουσιάζουν, σε γενναίες δόσεις, οι παλαιοί γνώριμοι Δουμάς, Ντε Κοκ, Σν, Ουγκό και Ζωρζ Ονέ. Δημοσιεύονται εκατοντάδες μεταφράσεις, πολλές ανυπόγραφες και παραδομένες στη λήθη, που αλλάζουν τη γνώση μας ως προς την παρουσία ξένων λογοτεχνών στον ελληνικό χώρο. Το όνομα του συγγραφέα που εμφανίζεται πιο συχνά στον ημερήσιο Τύπο από το 1895 ως το 1909 προκαλεί έκπληξη: είναι ο Άρθουρ Κόναν Ντόιλ, ο δημιουργός του Σέρλοκ Χολμς.

Ενδιαφέρον είναι ότι το ποσοστό της εγχώριας λογοτεχνίας μέσα στο πέλαγος των επιφυλλίδων δεν ξεπερνάει το 5%. Ένα διδακτικό παράδειγμα είναι αυτό της εφημερίδας *Εστία*: τα πρώτα χρόνια (1894-1896) της κυκλοφορίας της, φιλοξενεί κυρίως ελληνικά έργα γνωστών λογοτεχνών της εποχής (Κονδυλάκη, Βώκου, Δροσίνη, Καρκαβίτσα, Παλαμά, Βιζυηνού κ.ά.), ενώ από εκεί και πέρα στεγάζει σχεδόν αποκλειστικά μεταφράσεις.

Εικόνα 8.5. Κωσταντίνος Χατζόπουλος (πηγή: [Πανδέκτης](#))

Ολόκληρη αυτή τη μακρά περίοδο, από το 1830 ως το 1909, παρά τις αντιδράσεις, τις ποικίλες επιδιώξεις και τις λογοτεχνικές φιλοδοξίες, η μετάφραση είναι η δεσπόζουσα δραστηριότητα, το δεσπόζον αναγνωστικό ήθος στα πρώτα οικογενειακά περιοδικά, στα περιοδικά λόγου και τέχνης, στα λαϊκά και στα πιο λόγια έντυπα, στις εφημερίδες. Από τον Μοντεσκίε στον Κόναν Ντόιλ, από τον Σκυλίτση στον Χατζόπουλο, από τα σοβαρά λογοτεχνικά περιοδικά ως τις προχειρογραμμένες επιφυλλίδες των εφημερίδων, οι μεταφράσεις πλεονάζουν σε σχέση με την πρωτότυπη παραγωγή, όσα διαγγέλματα και αν εκφωνούνται, όση δυσφορία και αν εκφράζεται. Βασική επαγγελματική δραστηριότητα ή ερασιτεχνική απασχόληση δημοσιογραφούντων συγγραφέων, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η λογοτεχνική μετάφραση αποδεικνύεται ο πιο ασφαλής οδηγός για την περιπλάνηση στο χώρο της λογοτεχνικής κριτικής, αλλά και της πνευματικής παραγωγής ολόκληρου σχεδόν του πρώτου αιώνα ύπαρξης του ελληνικού κράτους. Όλα αυτά τα χρόνια, δεσπόζει βεβαίως η γαλλική λογοτεχνία σε ποσοστό 65%, ενώ τη δεκαετία του 1870 ο αριθμός των σχετικών εκδόσεων φτάνει τις 743 και το 1880 τις 822. Οι κυρίαρχοι συγγραφείς του αιώνα είναι ο Δουμάς, ο Σν, ο Μοντεπέν και ο Ουγκό και οι επικρατέστεροι ποσοτικά μεταφραστές είναι οι Ι. Ι. Σκυλίσσης, Ε. Σεκιάρης, Ν. Δραγούμης, Α. Βαμπάς, Α. Γ. Σκαλίδης.

Ενδεικτικό χρονολόγιο λογοτεχνικών μεταφράσεων 1830-1909

1835: Ο Ε.Α. Σίμος μεταφράζει την *Κορίννα* της Μαντάμ ντε Στάλ (σημαίνει, κατά τον Αλέξη Πολίτη, η «ώρα της πεζογραφίας»).

- 1836: Πρώτη έντυπη, μέσω Φλοριάν, μετάφραση έργου του Θερβάντες στα ελληνικά: *Η Γαλάτεια* (μτφ. Ε. Δ. Ηλιόπουλου).
- 1836-1837: Εκδίδεται η εξάτομη μετάφραση του Ζιλ Βλας δε Σαντιλάν (μτφ. Ε. Σεργιάδη).
- 1838: Εκδίδονται *Αι τελευταία επιστολαί του Ιακώβου Όρτις* του Φόσκολο, σε μετάφραση Η. Γ. Καλαμογάρτη. Επίσης ο Κυδωνιάτης Ν. Ι. Σαλτέλης μεταφράζει τον *Χωλό διάβολο* του Λεσάζ.
- 1845: Κυκλοφορούν την ίδια χρονιά *Ο περιπλανώμενος Ιουδαίος* του Συ (μτφ. Σκυλίτση), ο *Κόμης του Μοντεχρίστου* του Δουμά (μτφ. Ι. Πατρόκλου), η *Κολόμβη* του Μεριμέ και η *Λαιλία* της Σάνδης (μτφ. Δ. Σ[αββόπουλου]).
- 1847: Ο Γ. Λαμπίσης μεταφράζει τον *Ιβανόη*.
- 1855: Ο Πολυλάς μεταφράζει την *Τρικυμία* του Σαίξπηρ. Πρόκειται για την πρώτη αυτοτελώς εκδιδόμενη μετάφραση του Σαίξπηρ.
- 1856: Η εφημερίδα *Αθηνά* επιτίθεται στην *Πανδώρα*, για τις μεταφράσεις που δημοσιεύει. Ο Ν. Δραγούμης θα της απαντήσει από τις σελίδες του περιοδικού.
- 1857: Κυκλοφορεί η *Ηώς*, συλλογή μεταφράσεων (Μπάιρον, Σαίξπηρ, Ουγκό, Φόσκολο) του Άγγελου Βλάχου. Είναι η πρώτη εμφάνιση ενός από τους πιο κεντρικούς μεταφραστές του 19^{ου} αιώνα. Εκδίδεται *Ο Γκιαούρ* του Μπάιρον σε μετάφραση Αικατερίνης Δοσίου.
- 1858: Ο μεταφραστής του Σαίξπηρ Ιω. Περβάνογλου μεταφράζει για πρώτη φορά τον *Άμλετ*, τον οποίο θα επεξεργάζεται και θα επανεκδίδει για πολλά χρόνια.
- 1864: Ο Πατρινός Ερρίκος Γκρην μεταφράζει τον *Μάμφρεντ* του Μπάιρον. Ο Ι. Ι. Σκυλίτσης μεταφράζει *Δον Κιχότη* μέσω Φλοριάν.
- 1864: Ο Βλάχος μεταφράζει τις *Ποιητικές μελέτες* του Λαμαρτίνου, οι οποίες αποσπούν θετικές κριτικές.
- 1865: Κυκλοφορούν τα πέντε πρώτα άσματα της Δαντικής *Κολάσεως*, σε μετάφραση Βεργωτή.
- 1867: Εκδίδεται η *Παναγία των Παρισίων* σε μετάφραση Καρασούτσα.
- 1870 (-1872): Πρώτος Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών. Προς μετάφραση υποβάλλεται *Η Κόλαση* του Δάντη. Τέσσερις συμμετέχοντες, κανένας νικητής.
- 1871: Κυκλοφορούν τα *Αριστα έργα* του Μολιέρου σε μετάφραση Ι. Ι. Σκυλίτση (υπεράσπιση ομοιοκαταληξίας, αλλά και ελεύθερης απόδοσης). Εκδίδεται το *Από τη Γη εις της Σελήνην* του Βερν σε μετάφραση Ιωάννη Ραπτάρχη.
- 1873-1884: Ο Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών επαναλαμβάνεται.
- 1875: Εκδίδεται, σε δύο τόμους (*Απαντα ΣΤ' & Ζ'*), η *Ελευθέρωσις της Ιερουσαλήμ*, μεταφρασμένη σε rima ottava από τον Α. Ρ. Ραγκαβή.
- 1876-1879: Προκηρύσσεται ξανά ο Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών, χωρίς τον *Γκετς* προς μετάφραση, και υποβάλλονται 15 μεταφράσεις. Μισό βραβείο δίνεται στον Βλάχο, γεγονός που προκαλεί αντιδράσεις (κυρίως του Δ. Κορομηλά).
- 1876: Εκδίδονται οι πρώτες σαιξπηρικές μεταφράσεις του Βικέλα (*Ρωμαίος και Ιουλιέτα*, *Οθέλλος*, *Ο Βασιλεύς Αηρ*).
- 1877: Ο Ιούλιος Τυπάλδος μεταφράζει την *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* του Τάσσο.
- 1878: Εκδίδεται η *Λίμνη* του Λαμαρτίνου με τέσσερις διαφορετικές μεταφραστικές προσεγγίσεις (Βλάχος 1864, Βασιλειάδης 1870, Καρασούτσα 1872, Βαλαωρίτης 1878). Ο Σταμάτιος Βάλβης γράφει στο περιοδικό *Αθήναιον* τη μελέτη του «Περί μεταφράσεως ποιητών», όπου υποστηρίζει μεταξύ άλλων ότι η ποίηση πρέπει να μεταφράζεται πάντοτε έμμετρα. Στο περιοδικό *Όμηρος* μεταφράζεται από τον Γ. Κ. Υπερίδη άρθρο του Saint-Hilaire στο οποίο εκθειάζεται ο μεταφραστικός ζήλος των Ελλήνων και αναφέρεται ότι τα ελληνικά είναι κατεξοχήν γλώσσα μεταφράσεων.
- 1879-1880: Προκηρύσσεται και πάλι ο Οικονόμιος Μεταφραστικός Αγών με τον *Γουλιέλμο Τέλλο* προς μετάφραση. Δεν δημοσιεύεται ποτέ η κρίση του και δεν υπάρχει νικητής.
- 1880: *Νανά* σε μετάφραση Φλόξ (=Ι. Καμπούρογλου) και με Πρόλογο του Α. Γιαννόπουλου Ηπειρώτη, όπου επισημαίνεται η ανάγκη συγχρονισμού της νεοελληνικής φιλολογίας με τις ξένες για τις σύγχρονες αναζητήσεις στην τέχνη και τη διαμόρφωση «φιλολογίας και ποιήσεως ευρυτέρας».
- 1882: Ο Βικέλας μεταφράζει τον *Βασιλιά Αηρ*.
- 1883: Εκδίδεται η εφ. *Ακρόπολις*.
- 1885: Εκδίδεται ο 12^{ος} τόμος των *Απάντων* του Α. Ρ. Ραγκαβή, που περιλαμβάνει μεταφράσεις Δάντη, Σαίξπηρ, Γκαίτε και Λέσινγκ.
- 1887: Ο Αλ. Σ. Κάσδαγλης μεταφράζει, σε δακτυλικό εξάμετρο, Μίλτον στον *Έσπερο* και την ίδια χρονιά τον εκδίδει πολυτελώς στη *Λειψία* σε πολυτελέστατη έκδοση. Ο πρώτος τόμος των ανεκδότων έργων του

- Α. Χαραμή περιλαμβάνει αποκλειστικά ποιήματα του Πούσκιν. Ο Α. Προβελέγγιος μεταφράζει *Φάουστ*. Το ίδιο και ο Γ. Στρατήγης, ο οποίος αφιερώνει τη μετάφρασή του στον Α. Ρ. Ραγκαβή.
- 1889: Ο πρίγκιπας της Σαξονίας-Μάινινγκερ Βερνάρδος μεταφράζει την *Αιμιλία Γαλόττη* του Λέσινγκ. Ο Πολυλάς, στη μετάφραση του *Αμλέτου* (34 χρόνια μετά την προηγούμενη δική του σαιξπηρική μετάφραση), εισηγείται τον δεκατρισύλλαβο ως το καταλληλότερο μέτρο για τη μετάφραση του σαιξπηρικού στίχου. Ο Α. Ρ. Ραγκαβής μεταφράζει τον *Φάουστ*.
- 1892: Κυκλοφορεί η έκτη έκδοση των *Αθλίων* σε μετάφραση του Σκυλίσση. Ο Ιάκωβος Πολυλάς εκδίδει τη *Φιλολογική μας γλώσσα*, όπου αντιπαραβάλλει μεταφράσεις στην καθαρεύουσα (Ραγκαβής, Βλάχος) με μεταφράσεις στη δημοτική (Τυπάλδος, Μαβίλης), δικαιώνοντας βεβαίως τις δεύτερες. Ο Αλέξανδρος Πάλλης πρωτομεταφράζει κομμάτια από την *Ιλιάδα*.
- 1895: Επανεκδίδονται οι τρεις τόμοι των *Απάντων* του Μπαίρον στη μετάφραση του Γ. Πολίτη. Αυτοτελής έκδοση έργων του Λέρμοντοφ σε μετάφραση Σ. Παγανέλη. Ο ινδικός *Θάνατος του Ιαγναδάτα* σε μετάφραση Α. Ν. Κεφαλληνού στην «καταφρονεμένη ζωντανή γλυκειά μας γλώσσα».
- 1896: *Απολεσθείς Παράδεισος* σε μετάφραση Παύλου Γρατσιάτου, ο οποίος διαφοροποιείται από τον Κάσδαγλη ως προ το μέτρο και τη γλώσσα.
- 1900: Αυτοτελής έκδοση ποιημάτων του Νίτσε σε μετάφραση Γ. Καμπύση.
- 1901: Από τις σελίδες του *Διόνυσου* ο Κ. Χατζόπουλος ξεκινά τη θητεία του στη μετάφραση. «Ευαγγελικά».
- 1903: «Ορεστειακά».
- 1903: Στη Βιβλιοθήκη Μαρασλή εκδίδεται τόμος με ρωσικά διηγήματα σε μετάφραση Π. Λέφα. Από τις εκδόσεις Φέξη αρχίζει να εκδίδεται η «Θεατρική Βιβλιοθήκη», που περιλαμβάνει έργα Κοπέ, Σεζούρ, Μολιέρου, Σούδερμαν, Σαρντού, Ντ' Ανούντσιο.
- 1904: Ο Σ. Σκίπης μεταφράζει τα *Ρουμπαγιάτ* του Ομάρ Καγιάμ.
- 1909: Στην *Πινακοθήκη* –και όχι μόνο– μεταφράζεται το Φουτουριστικό Μανιφέστο του Μαρινέτι.

2.2. Από τις αρχές του 20ού αιώνα ως τη Μεταπολίτευση

Το τοπίο αλλάζει τον 20^ο αιώνα, όταν οργανωμένοι εκδοτικοί οίκοι κάνουν την εμφάνισή τους. Η ποσότητα των μεταφράσεων αυξάνεται, σε μια εποχή που τα πνευματικά δικαιώματα δεν είναι ακόμη επιβεβλημένα, το αναγνωστικό κοινό εξειδικεύεται, οι γλώσσες-πηγή πληθαίνουν (αφού ήδη τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα εκδίδονται αρκετά μεταφράσματα από τα ρωσικά και τα γερμανικά), και η λειτουργία των εκδοτικών οίκων γίνεται πιο επαγγελματική. Οι βασικοί εκδότες των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα είναι ο Φέξης (1903), ο Παπαδημητρίου, ο Ελευθερουδάκης, ο Ι. Σιδέρης και η (παλαιότερη) Εστία, οι γνωστότεροι μεταφραστές ο Σημηριώτης, ο Κουκούλας, ο Άννινος, ο Ποριώτης, ο Δασκαλάκης και ο Πικρός. Οι αναγνώστες εξοικειώνονται με συγγραφείς όπως ο Τολστόι, ο Ουάλντ, ο Τσβάιχ, ο Ίψεν, ο Ανατόλ Φρανς, αλλά πολλές παλαιότερες μεταφράσεις ξανατυπώνονται, έτσι ώστε κυριαρχούν ακόμη οι μεταφράσεις και αναμεταφράσεις, με αφετηρία τον 19^ο αιώνα, των Σαίξπηρ, Βερν, Ουγκό, Ζολά και Γκαίτε.

Μεταπολεμικά, σε μια δύσκολη εποχή οικονομικής και πολιτικής ανασυγκρότησης, η μετάφραση γίνεται χόμπι για πολλούς, λογοτέχνες και μη, και μοναδική οδός βιοπορισμού για άλλους. Οι τίτλοι των μεταφρασμάτων είναι πλέον χιλιάδες. Εκδότες όπως ο Γαλαξίας (από το 1961, με έργα των Κάφκα, Καίστλερ, Τζόις), ο Ηριδανός (από το 1950), ο Γρηγόρης (από το 1951), ο Κέδρος (από το 1954), ο Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, η Δωδώνη (1964) δίνουν έμφαση στη λογοτεχνική μετάφραση, μαζί με τους παλαιότερους, όπως ο Γκοβόστης και ο Φέξης, ενώ πολλοί μικρότεροι εκδοτικοί οίκοι ειδικεύονται επίσης στη μετάφραση, αλλά δεν μακροημερεύουν. Αξίζει να σταθούμε σε ορισμένες περιπτώσεις συστηματικών μεταφρασιών, που ταυτίζονται με την πρόσληψη σημαντικών ξένων συγγραφέων στην Ελλάδα: του Κ. Καρθαίου, που αποδίδει τον Θερβάντες, του Άρη Αλεξάνδρου, που μεταφράζει τα περισσότερα έργα του Ντοστογιέφσκι, του Παύλου Ζάννα, μεταφραστή του Προυστ, του Αλέξανδρου Κοτζιά, που μεταφράζει Κάφκα, του Αιμίλιου Χουρμούζιου, που εισάγει τον Ντάρελ στα ελληνικά γράμματα, του Κοσμά Πολίτη, εκλεκτού μεταφραστή του Πόε και του Χένρι Τζέιμς, του Αντώνη Μοσχοβάκη, που μεταφράζει Φλωμπέρ, του Πέτρου Χάρη και του Γιώργου Σπανού, που κάνουν γνωστό τον Σταντάλ, του Άρη Δικταίου, που μεταγράφει τον Τόμας Μαν στα ελληνικά. Ότι ορισμένα από αυτά τα μεταφράσματα δεν πληρούν όλες τις ποιοτικές προδιαγραφές, δεν αναιρεί τη σημασία τους.

Εικόνα 8.6. Άρης Αλεξάνδρου (πηγή: [Πανδέκτης](#))

2.3. Μεταπολίτευση και σύγχρονη εποχή

Στη μεταπολίτευση, ιδιαίτερα μετά το 1977, η λογοτεχνική μετάφραση εξακολουθεί να καταλαμβάνει σημαντικό μερίδιο της βιβλιοπαραγωγής. Τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης δεσπόζουν βιβλία τα πολιτικού περιεχομένου, ενώ το επάγγελμα του μεταφραστή και του επιμελητή εδραιώνονται, και η παραγωγή μεταφράσεων εκτινάσσεται. Χαρακτηριστικές είναι, από εκδοτικής πλευράς, η σειρά ξένης λογοτεχνίας των εκδόσεων Καστανιώτη, οι ποιητικές μεταφράσεις των εκδόσεων Νεφέλη, Άγρα και Ίκαρος, και οι επιμελημένες μεταφράσεις μειζόνων έργων της ξένης λογοτεχνίας, παλαιότερης και σύγχρονης, στις εκδόσεις Εστία. Κλασική λογοτεχνία θα βρούμε επίσης στις εκδόσεις Gutenberg, στη σειρά Orbis Litterae.

Εικόνα 8.7. Η μεταφραστική σειρά Orbis Litterae (πηγή: [Το Ποντίκι](#))

Αστυνομική λογοτεχνία εκδίδουν οι εκδοτικοί οίκοι Άγρα, Μεταίχμιο, Πόλις, λογοτεχνία φαντασίας και τρόμου οι εκδόσεις Αίολος και Anubis. Διαπιστώνουμε γενικά ότι η αναλογία μεταφρασμένων και πρωτότυπων κειμένων γίνεται τώρα μικρότερη, όχι όμως επειδή μειώνονται οι μεταφράσεις, αλλά επειδή αυξάνεται εντυπωσιακά η πρωτότυπη παραγωγή. Σημαντικοί λογοτέχνες από όχι τόσο κοινές γλώσσες και κουλτούρες-πηγή, όπως ο Ούγγρος Ίμρε Κέρτες ή ο δημοφιλής Ιάπωνας Χαρούκι Μουρακάμι, μεταφράζονται από διάμεσες γλώσσες, συνήθως τα αγγλικά. Παρ' όλα αυτά, τα μεταφράσματα παραμένουν σε απόλυτους αριθμούς πολλά και σημαντικά. Η ελληνική ως περιφερειακή γλώσσα είναι κατεξοχήν δεκτική σε μεταφράσεις, και παρά την επίδραση της κρίσης, τα τελευταία χρόνια, σημαντικά έργα συγγραφέων της σύγχρονης παγκόσμιας λογοτεχνίας, που ανήκουν είτε σε ισχυρές γλώσσες (π.χ. από τα αγγλικά: Φίλιπ Ροθ, Ίαν Μακ Γιούαν, Τζόνathan Κόου, ακόμα και Στίβεν Κινγκ, από τα γαλλικά: Μισέλ Ουελμπέκ και Πατρίκ Μοντιανό) είτε σε περιφερειακές (Άμος Οζ, Ναγκίμπ Μαχρούζ, Χένικ Μανκέλ κ.ά.) έχουν μεταφραστεί σχεδόν στο σύνολό τους.

Θα μπορούσαμε να σταθούμε ενδεικτικά σε ορισμένα ονόματα μεταφραστών με πλούσια παραγωγή: ο Αχιλλέας Κυριακίδης εισήγαγε τον μείζονα Αργεντινό συγγραφέα Χόρχε Λουίς Μπόρχες και πολλούς γάλλους πρωτοποριακούς λογοτέχνες (Κενώ, Περέκ κ.ά.). Έργα της ισπανικής και λατινοαμερικάνικης λογοτεχνίας μετέφρασαν η Κλαίτη Σωτηριάδου, η Μελίνα Παναγιωτίδου, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η Έφη Γιαννοπούλου. Ο Αντάιος Χρυσοστομίδης εισήγαγε σημαντικούς ιταλούς συγγραφείς (Καλβίνο, Ταμπούκι) και διηύθυνε τη σημαντική σειρά των εκδόσεων Καστανιώτη. Η Έφη Καλλιφατίδου μεταφράζει συστηματικά τον Ουμπέρτο Έκο, και ο Ανδρέας Αποστολίδης μεταφράζει αστυνομική λογοτεχνία. Από τα γερμανικά μεταφράζουν ο Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, η Έμη Βαϊκούση, ο Λευτέρης Αναγνώστου, η Μαργαρίτα Ζαχαριάδου, ο Αλέξανδρος Ίσαρης κ.ά. Ο Γιάννης Η. Χάρης καθιερώθηκε ως ο κατεξοχήν μεταφραστής του Κούντερα, ο Μπάμπης Λυκούδης, η Σεσίλ Ιγγλέση-Μαργέλλου και ο Παναγιώτης Πούλος μεταφράζουν από τα γαλλικά, η Μαρία Παπαδήμα Πεσόα από τα πορτογαλικά. Ο Λύο Κολοβυρνάς

μεταφράζει Σκανδιναβούς συγγραφείς, ο Γιώργος Χριστοδούλου, η Κατερίνα Σχινά, ο Χάρης Βλαβιανός, η πρόωρα χαμένη Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, ο Διονύσης Καψάλης, ο Άρης Μπερλής σημαντικούς συγγραφείς από τα αγγλικά. Σημαντικό χώρο καταλαμβάνουν και οι επανεκδόσεις μεταφράσεων, όπως αυτές του Άρη Αλεξάνδρου από τις εκδόσεις Γκοβόστη. Παρά τις αντίξοες συνθήκες που αντιμετωπίζει σήμερα ο μεταφραστής, είναι σαφές πως τόσο σύγχρονα όσο και κλασικά έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας θα συνεχίσουν να μεταφράζονται.

3. Ανθολόγιο κειμένων

3.1. Σαίξπηρ, *Άμλετ*

I. ΠΕΡΒΑΝΟΓΛΟΥ (1858) (σε δωδεκασύλλαβο)

Είναι ή μη, νυν τούτ' έστι το ζήτημα.–
Πότερον, τω ανθρώπω ευγενέστερον
Οργίλου Μοίρας υποφέρειν τας δεινάς
Σφενδόνας και τα βέλη, ή σπλίζεσθαι
Κατά ωκεανού δεινών, και κατ' αυτών
Εαυτόν αντιπαρατάττων τελευτάν;
Θνήσκειν –καθεύδειν– περαιτέρω δε ουδέν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ (1883) (σε δεκαπεντασύλλαβο)

Να ζη κανείς ή να μη ζη – ιδού η απορία.
Τι είναι πλέον ευγενές; Να ζη, να υποφέρει
Της ειμαρμένης τα σκληρά τα βέλη, τας σφενδόνας;
Ή σ' ένα πέλαγος δεινών ν' αντισταθή ενόπλως,
Να τ' αναγκάση ένοπλος να παύσουν! Ν' αποθάνη,
Να κοιμηθή... Ιδού το παν! Ω! Μόνον μ' έναν ύπνον
Να παύη ο πονόκαρδος και τα δεινά τα χίλια
Που είναι η μοίρα της σαρκός, συντέλεια θα ήτο
Να την επιθυμή κανείς ενθέρμως! Να αποθάνη,
να κοιμηθή. Να κοιμηθή; Να ονειρευτ' ίσως!

ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΟΥΛΛΑΣ (1889) (σε δεκατρισύλλαβο)

Να ήναι τις ή να μην ήναι, ιδού το ζήτημα·
Αν θέλ' η ευγένεια της ψυχής όλα να στέργης
Τα πικρά βέλη που ακοντίζει τύχη αχρεία
Ή σ' ένα πέλαγος κακών αρματωμένος
Αντίστασιν να κάμης και να παύσης όλα.
Θάνατος, –ύπνος, –τίποτ' άλλο· και αν ειπούμε
Πώς μ' έναν ύπνον παύει ο πόνος της καρδίας,
Και οι τόσοι κτύποι, της σαρκός αρχαία κλήρα,–
Θα ήταν τέλος άξιο των θερμών ευχών μας.
Θάνατος· –ύπνος· ύπνος! α! Και όνειρα μήπως!

M. ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ (1890) (σε πεζό)

Να υπάρχη τις ή να μη υπάρχη; Ιδού το πρόβλημα. Τι είναι ευγενέστερον να υποφέρη βέλη και σφενδονήματα απηνοτάτης ταύτης, ή να σπλισθή κατά πελάγους δεινών, και αντιπαλαίων, να θέση τέρμα εις αυτά; Να αποθάνη να κοιμηθή, ουδέν άλλο. Και δι' ενός ύπνου, ούτως ειπείν, ν' απαλλαγώμεν των ψυχικών αλγηδόνων και των μυρίων άλλων προσβολών, εις ας υπόκειται η σαρξ. Τέρμα τοιούτον είνε σφόδρα επιθυμητόν.

Να αποθάνη· να κοιμηθή· να κοιμηθή! Ίσως να ονειρευθή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ (1904) (σε δωδεκασύλλαβο)

Να ζης, ή να μη ζης – ιδού το πρόβλημα.
Είν' άρα ευγενέστερον να στέργη τις
Μοίρας σκληράς τα βέλη και τα τραύματα
Ή ένοπλος αυτός εξανιστάμενος
Κατά πελάγους συμφορών, να πολεμή
Και να τας παύη; –Θάνατος –ύπνος! Ουδέν
Άλλο· και ύπνος, όστις είν' απαλλαγή
Πόνων καρδίας και μυρίων οδυνών,
Όσας η σαρξ ημών εκληρονόμησε.
Τοιούτο τέλος είνε πόθου άξιον.
Θάνατος –ύπνος!... Ύπνος; Ίσως όνειρα!

3.2. Λαμαρτίνος, Λίμνη

ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ (1864)

Ούτως αεί ωθούμενοι εις νέας παραλίας
Και εις νυκτών φερόμενοι αιθέρα σκοτεινόν,
Δεν θ' αγκυροβολήσωμεν, έστω στιγμάς βραχείας,
Εις των ετών τον άπειρον ποτέ ωκεανόν;

Ω λίμνη, μόλις ήγνυσε τον δρόμον του ο χρόνος,
Και παρ' αυτά τα νότα σου τα τόσον προσφιλή μου,
Ιδέ, ... ήλθον και κάθημαι επί του λίθου μόνος,
Όπου την είδες άλλοτε να κάθηται μαζί μου!

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ (1870)

Ούτως αεί ωθούμενοι προς νέας ακτάς μόνον
Κ' εις νύκτα ανεπιστρεπεί συρόμενοι αιωνίαν,
Εις τον βυθόν και άπλετον ωκεανόν των χρόνων
Δεν θ' αγκυροβολήσωμεν ουδέ ημέραν μίαν;

Ω λίμνη! Μόλις έκλεισε τον βίον του εις χρόνος,
Κ' εγγύς κυμάτων προσφιλών εις πέτραν πεφιλμένην
Ιδέ με! Μόνος έρχομαι και θα καθήσω μόνος
Όπου κ' εκείνην άλλοτε προσείδες καθημένην.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣΟΥΤΣΑΣ (1872)

Αεί λοιπόν ωθούμενοι προς νέας παραλίας,
Και προς νυκτός φερόμενοι τον ζόφον αιωνίας,
Ποτέ εις τον αείρροον ωκεανόν των χρόνων
Δεν θ' αγκυροβολήσωμεν, ουδ' εφ' ημέραν μόνον;

Ω λίμνη, έτος έληξε μόλις, και, ω ελπίδες
Βροτών! Επί της όχθης σου σήμεραν της ερήμου
Ιδέ! σ' την πέτραν κάθημαι μόνος, όπου την είδες
Να κάθηται μαζί μου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΗΣ (1878)

Πάντα λοιπόν θα τρέχουμε προς άγνωστο ακρογιάλι,
Θα καταποντιζόμεθα σ' του τάφου τη νυχτιά,
Χωρίς ποτ' εν' απάνεμο μες σ' την ανεμοζάλη
Ουτ' ένα καταφύγιο σ' τη βαρυχειμωνιά

3.3. Παραδείγματα μεταφράσεων από σημαντικούς νεοέλληνες ποιητές

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ
[Η Άνοιξη του Μεταστάσιου]

Già riede primavera
Col suo fiorito aspeto

Απ' την άνοιξη που εγύρισε
ουρανός και γης ευφράνθη,
με το χόρτο και με τ' άνθι
παίζει ο ζέφυρος τερπνά.

.
και το χόρτο πρασινίζει,
μόν' σ' εμένα δε γυρίζει
της καρδιάς η σιγαλιά.

Ήλιου αχτίνα καθαρότατη
του βουνού τα χιόνια λιώνει,
που το νέο του ξεφυτρώνει
πράσιν' έντυμα λαμπρό.

Το σιγό το κυματάκι
εις τες άκρες του φλοισβίζει
και το ανθοδροσοστολίζει
με τ' ακοίμητα νερά.

Το ισχυρό το δέντρο, που είδανε
σταθερό καιροί και χρόνοι,
τα κλωνάρια ξελαφρώνει
απ' τα χιόνια τα οκνηρά.

Παντού, ιδού, ξυπνούν και τρέμουν
άνθια χίλια από το χώμα,
που είν' απείραχτα εις το χρώμα
απ' τ' αλέτρια τα σκληρά.
Νά, το χιλιδόνι εγύρισε,
που το πέλαο περνάει,
κι εδώ πάλι οικοδομάει
τη γλυκιά του τη φωλιά·

κι εκεί που με τη φτερούγα
τρέχει ογλήγορα και λάμνει,
προσοχή καμιά δεν κάμνει
εις οποιόν το κυνηγά.

Η βοσκοπούλα ερωτεμένη
πάει στο ρεύμα να κοιτάξει,
για να βάλει ωραία σε τάξη
τα ξανθά της τα μαλλιά.

Να βοσκούν βγαίνουν τα πρόβατα·
τώρα πλέον δε μνέσκουν άλλοι,
ή ψαράδες στ' ακρογιάλι,
ή διαβάτες στην οικιά.

Ως και ο ναύτης, που γυμνότατος
στην πατρίδα του εσυνάχθη,
γιατί ο μαύρος εταράχθη
από φουσκοθαλασσιά,

βλέποντας σιγό το κύμα
λύει το πλοίο και δε φοβάται
και ουδέ πλέον ξαναθυμάται
πως εφούσκωσε φριχτά.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Πού πάνε
[Sully Prudhomme, *Où vont-ils?*]

Πού πάνε; Όσοι χαθούν από έρωτα, στον ουρανό δεν πάνε.
Τις ρεματιές, τα μονοπάτια, τις βραδιές δέ θάχουν,
και μέλι στης παράδεισος δέ θα χαρούν τη γλύκα
που να τους κάμη του φιλιού το μέλι να ξεχάσουν.
Στον Άδη τον παντοτεινό δεν κατεβαίνουν, ούτε.
Τί κήκαν απ' τα κόκκινα χείλια, και του δαιμόνου
το νύχι δεν τους τα τρυπάει τα σωθικά στον Άδη
σαν την αγιάτρευτη υποψία και σαν τα καταφρόνια
σκληρά... Πού πάνε; Ποιές χαρές υπέρτατες, ποιοί πόνοι,
κι αν απομένουν οι καρδιές και μεσ' τους τάφους ίδιες,
θα ξεπεράσουν και χαρές και πόνους που αισθανθήκαν;
Μια που όλα τα είχανε στη ζωή, τον ουρανό, τον Άδη,
τ'άπεραντα που αποθυμάς, τ'άπεραντα που τρέμεις,
χάνονται, πάνε σύγυχοι· στο τίποτε περνάνε.

(*Ξανατονισμένη Μουσική*, 1930)

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
Εις την Σελήνην – Εκ των του Shelley

Μήπως από ανίαν έγινες χλωμή
του ν' αναβαίνεις εις τον ουρανό,
και προς την γην να ατενίζεις,
άνευ συντρόφου να γυρίζεις⁵
μέσω αστέρων ξένων, μακρινών.
Είναι η αλλαγή σου η παντοτινή
ως οφθαλμού άνευ χαράς και συμπαθείας
ουδέν ευρίσκοντος άξιον ευσταθείας.
[1895]

ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ
Φάουστ

Πρώτο μέρος της τραγωδίας. Νύχτα.

Αχ ! Σπούδασα φιλοσοφία
Και νομική και γιατρική
Και αλί μου και θεολογία
Με κόπο και μ' επιμονή
Και να με δω με τόσα φώτα
Εγώ ο μωρός, όσο και πρώτα!

Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

Οι τρεις (Nicolaus Lenau)

Αφού κι η τελευταία εχάθη μάχη,
τρεις ιππείς επιστέφουμε μονάχοι.

Από βαθιές πληγές το αίμα ρέει
ζεστό, τ' άλογο σκύβει να το εισπνεύει.

Από τη σάλα το αίμα τ' αναβάτου,
κι από τους χαλινούς, έφτασε κάτω.

Αγάλι αγάλι τ' άλογο πηγαίνει,
αλλά το αίμα τρέχει και πληθαίνει.

Οι τρεις ιππείς πηγαίνουν πλάι πλάι,
ο ένας στον άλλο γέρνει κι ακουμπάει.

Στο πρόσωπο βλέπουν ο ένας τον άλλο,
και λένε μ' αναστεναγμό μεγάλο:

– Από μια κόρη τρυφερά αγαπούμαι,
γι' αυτό τώρα πεθαίνοντας λυπούμαι.

– Έχω χτήματα πολλά, σπίτια, δάση,
κι η νύχτα έτσι νωρίς θα με σκεπάσει.

– Δεν έχω πάρεξ το θεό του κόσμου,
μα πόσο με φοβίζει ο θάνατός μου!

Και καθώς με τ' άλογα προχωρούνε,
τρία κοράκια γύρω τους πετούνε.

Τους μοιράζονται, κρώζοντας καθένα:
Δικοί σας οι δυο, κι ο τρίτος εμένα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ
W. H. Auden, Musée des beaux-arts

Ποτέ δεν κάναν λάθος οι Παλιοί Τεχνίτες
Πάνω στον ανθρώπινο πόνο: πώς την καταλαβαίνουν
Τη θέση του στη ζωή πως έρχεται να μας εύρει

Καθώς τρώει ο άλλος ή ανοίγει ένα παράθυρο ή ακόμη περπατά βαριεστημένος
Πως, όταν οι γέροντες με πάθος, με κατάνυξη προσμένουν
Το θαύμα της γέννησης, πρέπει πάντα να υπάρχουν παιδάκια
Που δεν πολυγυρεύουν να γίνει τέτοιο πράγμα, πατινάροντας
Σε μια δεξαμενή στην άκρη του δάσους
Ποτέ δεν ξέχασαν πως ακόμη
Και το φριχτο μαρτύριο πρέπει να πάει το δρόμο του
Οπωσδήποτε σε μια γωνιά, σε κάποιον ανοικοκώρευτο τόπο
Όπου οι σκύλοι συνεχίζουν τη σκυλίσια ζωή τους και τ'άλογο του βασανιστή
Ξύνει τ'άθωα του καπούλια σ'ένα δέντρο
Στον *Ίκαρο* του Μπρέγκελ: πως καθετί γυρνά τη ράχη
Πολύ νωθρά στον όλεθρο μπορεί ο ζευγάς
Ν'άκουσε την πλαταγή στη θάλασσα, την έκθετη κραυγή,
Όμως γι' αυτόν δεν ήταν σπουδαίο ατύχημα κι ο ήλιος στη δουλειά του
Έλαμπε στα πόδια τ'άσπρα που βούλιαζαν στο πράσινο
Νερό και τ'αλαφρύ δαπανηρό καράβι που είδε ασφαλώς
Κάτι εχπληκτικό, τ'αγόρι που έπεφτε απ'τον ουρανό,
Έπρεπε κάπου να φτάσει κι αμέριμνο τράβηξε ανοιχτά.
Δεκέμβρης 1938
(*Αντιγραφές*, 1978)

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ,
Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, Σονέτο II

Όταν βαθύς χειμώνας έρθει στρατιώτης
να κυριεύσει τη μορφή σου στον καθρέφτη,
η λαμπερή περιβολή σου, η νεότης,
τώρα περίβλεπτη, θα έχει γίνει ξέφτι.
Κι αν σε ρωτήσουνε, πού πήγε τέτοιο κάλλος
κι ο θησαυρός των σφριγηλών σου ημερών,
θα 'ναι ντροπή, μάταιος έπαινος, η άλως
να λες πως λάμπει των φθαρμένων σου ματιών.
Πόσο λοιπόν πιο αξιέπαινη η χρήση
της ομορφιάς σου αν δεν τους πεις, «Είναι δικό μου
αυτό το όμορφο παιδί που θα μέ αθροίσει»,
η ομορφιά σου να κριθεί δια κληρονόμου.
Να ξαναγίνεσαι γερνώντας, και αν σφύζει
δικό σου αίμα μες στο κρύο που θ' αρχίζει.
(25 Σονέτα)

Βιβλιογραφία/Αναφορές

- Hermans, T. (1985). Introduction. Translation studies and a new paradigm. Στο *The Manipulation of Literature, Studies in Literary Translation*. Λονδίνο-Σίδνεϋ: Croom Helm.
- Munday, J. (2002). *Μεταφραστικές σπουδές. Θεωρίες και εφαρμογές*. Μτφ. Άγγελος Φιλιππάτος. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Even-Zohar, I. (1990). The "Literary System". *Poetics Today* 11 (1), 27-44.
- Said, E. (1993). *Culture and imperialism*. Λονδίνο: Chatto & Windus.
- Αθήνη, Σ. (2010). *Όψεις της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας 1700-1830*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ.
- Αμπατζοπούλου, Φ. (1999). Η λογοτεχνική μετάφραση στην Ελλάδα. Στο *Η γραφή και η βάσανος, Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης* (σσ. 31-56). Αθήνα: Πατάκης.
- Anastasiadis, A. (2008). *Der Norden im Süden. Kostantinos Chatzopoulos (1868-1920) als Übersetzer deutscher Literatur*. Φραγκφούρτη: Peter Lang.

- Βαγενάς, Ν. (1989). *Ποίηση και μετάφραση*. Αθήνα: Στιγμή.
- Βαγενάς, Ν. (επιμ.) (1997). *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα, Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*. Ηράκλειο: ΠΕΚ
- Η Γλώσσα της Λογοτεχνίας και η Γλώσσα της Μετάφρασης (Πρακτικά Ημερίδας), (1998). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/studies/literature_translation/index.html)
- Δια-κείμενα (2000) *Η μετάφραση ως μέσο λογοτεχνικής πρόσληψης*, τχ. 2, Θεσσαλονίκη.
- Πλίνσκαγια, Σ. (επιμ.) (2006). *Η ρωσική λογοτεχνία στην Ελλάδα. 19^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καγιαλής, Γ. (1993). Λογοτεχνία, δική μας και ξένη. Εφ. *Το Βήμα* (28.11.1993), 60.
- Καγιαλής, Γ. (1996). Εθνική λογοτεχνία, συγκριτική φιλολογία και οι λογοτεχνικές μεταφράσεις. Στο "Ισχυρές"- "Ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (σσ. 85-94). Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.
- Κασίνης, Κ.Γ. (1998). *Διασταυρώσεις*. Αθήνα: Χατζηνικολή.
- Κασίνης, Κ.Γ. (2003). *Οικονόμειος μεταφραστικός αγών*. Αθήνα: Ίδρυμα Ουράνη.
- Κασίνης, Κ.Γ. (2006 & 2013). *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας ΙΘ'-Κ' αι. Αυτοτελείς εκδόσεις*. Αθήνα: Σύλλογος ωφελίμων βιβλίων.
- Η μετάφραση της ποίησης* (2004) *Πρακτικά εικοστού τρίτου συμποσίου ποίησης*. Πάτρα: Εκδόσεις περί τεχνών.
- Μουλλάς, Παν. (2007). *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Σοκόλης.
- Ντενίση, Σ. (1995). *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*. Αθήνα: Περίπλους.
- Παπαδήμα, Μ. (2012). *Τα πολλαπλά κάτοπτρα της μετάφρασης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Πρακτικά Α' Διεθνούς συνεδρίου συγκριτικής γραμματολογίας. Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες* (1995). Αθήνα: Δόμος.
- Ταμπάκη, Α. & Αθήνη, Σ. (επιμ.) (2001). *Ταυτότητα και ετερότητα στη λογοτεχνία, 18ος-20ός αι., 3. Μετάφραση και διαπολιτισμικές σχέσεις*. Αθήνα: Δόμος.
- Ταμπάκη, Α. (2004). Η ιστοριογραφική οπτική του μεταφραστικού εγχειρήματος: από τη μετακένωση στη διαπολιτισμικότητα. Στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002* (σσ. 419-431). Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ.

Ιστοτοπογραφία για τις μεταφράσεις

anemi.lib.uoc.gr

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Περιλαμβάνει χιλιάδες ψηφιοποιημένους τόμους, μεταξύ των οποίων και μεταφράσεις σε μορφή ψηφιακής εικόνας pdf.

publiclibs.ypepth.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1

Η συγκεντρωτική ψηφιακή βιβλιοθήκη των ελληνικών δημοτικών βιβλιοθηκών. Πλούσια, με πολλά παλαιά βιβλία και περιοδικά.

www.nlg.gr

Ιστότοπος της Εθνικής Βιβλιοθήκης με τον βιβλιογραφικό κατάλογο OPAC.

www.benaki.gr/bibliology

Ιστότοπος του Μουσείου Μπενάκη. Περιλαμβάνει μηχανή αναζήτησης (www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp) για την Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα (Γκίνης-Μέξας, Ηλιού-Πολέμη).

http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/bibliographies/to_greek/index.html

http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/bibliographies/to_greek/introduction.html

Ιστότοπος του Κέντρου ελληνικής γλώσσας για τις λογοτεχνικές μεταφράσεις της περιόδου 1880-2005, με εισαγωγή, εκτενή παρουσίαση και βιβλιογραφία.

<http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/studies/translation/contents.html>

Ιστότοπος του Κέντρου ελληνικής γλώσσας με κείμενα για την ιστορία, τη θεωρία και την κριτική της μετάφρασης.

<http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/studies/translation/bibliography.html>

Ιστότοπος του Κέντρου ελληνικής γλώσσας με βιβλιογραφία για τη λογοτεχνική μετάφραση.

<http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/translations/ndx01.html>

Ιστότοπος του Κέντρου ελληνικής γλώσσας με ανθολόγιο μεταφράσεων σύγχρονης ποίησης.

<http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/translations/ndx02.html>

Ιστότοπος του Κέντρου ελληνικής γλώσσας με ανθολόγιο σύγχρονης πεζογραφίας.

gcla.phil.uoa.gr/gr/page5.html - <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrisi/issue/archive>

Ιστότοπος της Ελληνικής Συγκριτολογικής Εταιρείας. Περιλαμβάνει και το περιοδικό *Σύγκριση*.

Κριτήριο Αξιολόγησης I

Περιγράψτε και συγκρίνετε τα αποσπάσματα των μεταφράσεων του Άμλετ που περιλαμβάνονται στο Ανθολόγιο.

Απάντηση/Λύση

Χρήση διαφορετικών μέτρων, όπως δηλώνονται στο Ανθολόγιο, και γλωσσικών μορφών από την αρχαϊζουσα καθαρεύουσα ως τη λόγια δημοτική. Ο δεκαπεντασύλλαβος του Βικέλα αποδείχτηκε ο διαρκέστερος και ανθεκτικότερος.

Κριτήριο Αξιολόγησης II

Περιγράψτε και συγκρίνετε τις μεταφραστικές επιλογές των τεσσάρων αποδόσεων της *Λίμνης του Λαμαρτίνου*, που περιλαμβάνονται στο Ανθολόγιο.

Απάντηση/Λύση

Χρήση δεκαπεντασύλλαβου αλλά με διαφορετική ομοιοκαταληξία και γλωσσικές μορφές από την αρχαϊζουσα και απλή καθαρεύουσα ως τη δημοτική (Βαλαωρίτης),

<http://www.ipaideia.gr/oi-kaliteroi-ekpaideutikoi-istotopoi-kataliloi-gia-paidia.htm>

Κεφάλαιο 9: Νεοελληνική φιλολογία και ψηφιακές τεχνολογίες

Σύνοψη

Γίνεται μια περιδιάβαση στους ιστότοπους που παρέχουν ψηφιακές πηγές (βιβλία, περιοδικά, ανθολόγια, οπτικοακουστικό υλικό, διαλέξεις, άρθρα) και αξιόπιστες πληροφορίες για τη νεοελληνική λογοτεχνία και τις νεοελληνικές σπουδές. Παρουσιάζονται οι ψηφιακές βιβλιοθήκες και συλλογές, και δίνεται συνοπτικός κατάλογος της ελληνικής ιστοτοπογραφίας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Εξοικείωση με τα βασικά πεδία της νεοελληνικής φιλολογίας και σωστή χρήση του διαδικτύου και των πηγών του.

Εισαγωγικά

Η εποχή που κάποιος διεξήγαγε επιστημονική, άρα και φιλολογική, έρευνα αποκλειστικά με αυτοψία, χαρτί, μαρκαδόρο και δελτία, έχει περάσει ανεπιστρεπτί. Ιδιαίτερα μετά την έλευση της ευρυζωνικότητας, στα μέσα της δεκαετίας του 2000, και όλο και περισσότερο από την εποχή του tablet και των smartphones. Το ελληνικό διαδίκτυο, παρά τους περιορισμούς από τη σχετική τεχνολογική καθυστέρηση και τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, παρέχει μεγάλο πλούτο ψηφιακού υλικού και πολλές δυνατότητες συνδυαστικής αξιοποίησής του, προσφέροντας ωφέλεια και τέρψη. Στο κεφάλαιο αυτό θα περιπλεύσουμε σε ορισμένους βασικούς ιστότοπους, μαθαίνοντας πώς μπορεί να αξιοποιηθούν οι διάφοροι ψηφιακοί πόροι (πολυμέσα, λογοτεχνικά κείμενα, εργοβιογραφικά δεδομένα, κατάλογοι, ψηφιοποιημένα βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά και επιστημονικά άρθρα).

1. Πολυμέσα, λογοτεχνία και διαδίκτυο

Το ελληνικό διαδίκτυο προσφέρει πλούσιο οπτικοακουστικό υλικό (εικόνες, αρχεία ήχου, βίντεο κ.ά.) για θέματα συναφή με τη νεοελληνική λογοτεχνία. Όπως συμβαίνει και με τα έντυπα, η αξιοπιστία βέβαια αυτού του υλικού και οι προδιαγραφές της παραγωγής του ποικίλουν ανάλογα και με τον φορέα που βρίσκεται πίσω από την υλοποίηση και τη διαδικτυακή του παροχή. Εντούτοις, μέσω των εικόνων και των ηχητικών αρχείων, καθώς και μέσω των ντοκιμαντέρ, των συνεντεύξεων και των διασκευών, οι γνώσεις μας γύρω από τη λογοτεχνία εμπλουτίζονται, υπερβαίνοντας τη στενά κειμενική διάσταση, ενώ παράλληλα αποκτούμε γνώσεις με τρόπο που εμπεριέχει συχνά την ψυχαγωγία. Η στοχευμένη πρόσβαση σε αξιόπιστο οπτικοακουστικό υλικό είναι επομένως, όπως θα έλεγαν παλαιότερα, ένας ιδανικός τρόπος συνδυασμού τερπνότητας και ωφέλειας.

1.1. Νεοελληνική προσωπογραφία

Όταν ασχολούμαστε με έναν λογοτέχνη ή λόγιο, ειδικά παλαιότερης εποχής, είναι πάντοτε ενδιαφέρον να έχουμε κάποιες απεικονίσεις του: προσωπογραφίες σε παλαιότερες εποχές (ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα) ή φωτογραφίες, σε πιο πρόσφατες απεικονίσεις. Η πρώτη επιλογή μας είναι συνήθως μέσω των [google images](#), που αποφέρει πολλά χρήσιμα ευρήματα, αρκεί να ελέγχει κανείς την αντιστοιχία τους προς το πρόσωπο που τον ενδιαφέρει. Έτσι, μια αναζήτηση για τον Κωστή Παλαμά θα μας οδηγήσει σε αρκετές και ποικίλες φωτογραφίες, αλλά και σε πίνακες, σκίτσα και προτομές, που παρουσιάζουν τη μορφή αυτού του πολυσχιδούς συγγραφέα και εκδότη σε διαφορετικές ηλικίες. Όπως είναι αναμενόμενο, τα χαρακτηριστικά και τα εικαστικά πορτρέτα δεσπόζουν στο βάθος του 19^{ου} αιώνα, ενώ, όσο προχωρούμε προς τον 20^ό, πληθαίνουν οι ασπρόμαυρες φωτογραφίες. Η παρουσία αγαλμάτων και προτομών προδίδει συχνά το ειδικό βάρος του συγγραφέα στην εποχή του, κάτι που ισχύει και για τις γελοιογραφίες.

Ο ασφαλέστερος πάντως προορισμός γι' αυτήν τη μορφή αναζήτησης είναι η [νεοελληνική προσωπογραφία](#) του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, όπου έχουν συγκεντρωθεί πάμπολλα πορτρέτα Ελλήνων λογίων και καλλιτεχνών.

1.2. Απαγγελίες ποιημάτων

Τα ηχητικά τεκμήρια στα οποία νεοέλληνες ποιητές απαγγέλλουν ποιήματά τους (πολλά από τα οποία κυκλοφόρησαν σε δίσκους βινυλίου από τη δισκογραφική εταιρεία Lyra ήδη από τη δεκαετία του 1960) είναι φυσικά μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πηγή. Μείζονες ποιητές, ακόμα και γεννημένοι τον προπερασμένο αιώνα (όπως ο Παλαμάς και ο Σικελιανός), έχουν αφήσει το ίχνος της φωνής τους σε ιστορικές ηχογραφήσεις. Ο αρτιότερος τόπος επίσκεψης είναι το [Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού](#), στο οποίο μπορούμε να βρούμε συγκεντρωμένες απαγγελίες, μεταξύ άλλων, του Παλαμά, του Σικελιανού, του Βάρναλη, του Σεφέρη, του Ελύτη, του Εγγονόπουλου, του Εμπειρικού, του Σινόπουλου, του Αναγνωστάκη, του Σαχτούρη, του Καρούζου, αλλά και να ακούσουμε σημαντικούς ηθοποιούς (Λαμπέτη, Χορν, Φυσσούν κ.ά.) να διαβάζουν ποιήματα, όπως και τους ίδιους τους ποιητές να διαβάζουν ποιήματά τους.

1.3. Ντοκιμαντέρ και αφιερώματα στο αρχείο της ΕΡΤ

Ένας τρόπος για να έρθουμε σε επαφή με το έργο, τη βιογραφία και την πρόσληψη σημαντικών Ελλήνων λογοτεχνών είναι ορισμένες παλαιότερες εκπομπές της κρατικής τηλεόρασης, οι οποίες διατίθενται και στο [διαδίκτυο](#). Στον ιστότοπο αυτόν μπορούμε να κάνουμε αναζήτηση με βάση το όνομα (π.χ Σολωμός) ή το θέμα (π.χ. Υπερρεαλισμός) που μας ενδιαφέρει. Πέρα από τις παλαιότερες εκπομπές, όπως το *Μονόγραμμα* ή το *Παρασκήνιο*, αλλά και μεμονωμένα αφιερώματα, την εκπομπή βιβλίου *Άξιον Εστί* του Βασίλη Βασιλικού και πρόσφατες συνεντεύξεις ποιητών, όπως ο Τίτος Πατρίκιος, η Κική Δημουλά και ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, η πιο ενδιαφέρουσα πρόσφατη παραγωγή είναι η σειρά του σκηνοθέτη Τάσου Ψαρρά [Εποχές και Συγγραφείς](#), η οποία προσφέρει εξαιρετικά αφιερώματα σε πλήθος λογοτέχνες, από τον Ροΐδη, τον Παπαδιαμάντη, τον Θεοτόκη, τον Ξενόπουλο και τον Σικελιανό ως τον Στρατή Τσίρκα, τον Νίκο Καββαδία, τον Έκτορα Κακναβάτο και τον Γιάννη Δάλλα. Στη δημιουργία των τεκμηριωμένων αυτών εκπομπών έχουν συμβάλει και αρκετοί πανεπιστημιακοί νεοελληνιστές.

Στο αρχείο της ΕΡΤ, εκτός από γνωστές διασκευές, μπορούμε να βρούμε και τηλεοπτικές σειρές βασισμένες σε σημαντικά έργα της νεοελληνικής πεζογραφίας (λ.χ. του Α. Ρ. Ραγκαβή, του Γρ. Ξενόπουλου, του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, του Μ. Καραγάτση, του Τ. Αθανασιάδη και πολλών άλλων), οι οποίες στα πρώτα χρόνια της τηλεόρασης, τις δεκαετίες του 1970 και 1980, προβάλλονταν με μεγάλη επιτυχία. Μία από τις πιο επιτυχημένες ήταν [Η αστροφεγγιά](#) του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου.

1.4. Video στο διαδίκτυο: Το πέλαγος του youtube

Οι περισσότεροι δρόμοι για την αναζήτηση video οδηγούν στον πιο δημοφιλή ιστότοπο παγκοσμίως, το youtube, που κρύβει πολλά ευρήματα που σχετίζονται και με τη θεματική του κεφαλαίου αυτού. Απλώς, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι ορισμένα «ανεβάσματα» (για παράδειγμα, εκπομπές που βρίσκουμε και σε αρχεία τηλεοπτικών σταθμών ή απαγγελίες από δισκογραφικές εταιρείες) βρίσκονται στο όριο της νομιμότητας, ενώ άλλα αφορούν ερασιτεχνικές προσπάθειες να πλαισιωθούν κείμενα, κατά κανόνα ποιήματα, με μουσική και εικόνες. Είναι βέβαια στη διακριτική μας ευχέρεια να επιλέξουμε ορισμένα από αυτά. Αλλά καλό είναι να έχουμε κατά νου ότι το youtube, χωρίς κατοχυρωμένα δικαιώματα και θεσμική εγγύηση, δεν αποτελεί τη μοναδική επιλογή μας.

Τα τεκμήρια που μας προσφέρει το youtube είναι πάντως άφθονα και αφορούν ποικίλες πλευρές της λογοτεχνίας: απαγγελίες, ποιήματα επενδυμένα με μουσική και εικόνες, θεατρικές και άλλες παραστάσεις, μοντάζ με φωτογραφίες και ήχους. Παράλληλα, ο σχολιασμός αυτών των αρχείων από τους χρήστες δίνει μια ένδειξη της επίδρασης που ασκούν ορισμένοι ποιητές και των όρων της μαζικής τους πρόσληψης στις μέρες μας. Πέρα από τα αρχεία εικόνας, υπάρχουν και σημαντικά αρχεία με ηχητικά ντοκουμέντα, τα οποία προκύπτουν σε κάθε αναζήτηση. Οι μελοποιήσεις και οι αφιερωματικές εκπομπές είναι επίσης αρκετές, σε ευρεία γκάμα θεμάτων.

Οι πηγές του υλικού είναι ποικίλες: τηλεοπτικές εκπομπές, ολόκληρες ή αποσπάσματα, παραστάσεις, ηχητικά ντοκουμέντα, διαλέξεις, απαγγελίες από ηθοποιούς και μελοποιήσεις.

1.5. Παιγνιώδεις διαδραστικές δυνατότητες

Εφόσον αναζητούμε ψυχαγωγικούς και διαδραστικούς τρόπους για να δοκιμάσουμε και να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας, μπορούμε να επισκεφτούμε τις ιστοσελίδες του [Θησαυρού Ελληνικής Γλώσσας](#), που περιέχουν παιχνίδια και ασκήσεις, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών και σταυρόλεξα με θέμα τη νεοελληνική λογοτεχνία.

1.6. Ομιλίες και δημόσιες συζητήσεις

Μια πολύτιμη πηγή για διαλέξεις (και) για ζητήματα λογοτεχνικού ενδιαφέροντος είναι ο ιστότοπος του [Ιδρύματος Μποδοσάκη](#), ο οποίος φιλοξενεί πολλές και σημαντικές ομιλίες, συνέδρια και βιβλιοπαρουσιάσεις για ποικίλα θέματα. Ενδεικτικά, στην υποκατηγορία [Λογοτεχνία](#) μπορούμε να βρούμε μαγνητοσκοπημένες απονομές λογοτεχνικών βραβείων, καθώς και αφιερώματα σε θέματα (π.χ. γαλλική λογοτεχνία) και συγγραφείς (π.χ. Άλκη Ζέη). Ανάλογο κανάλι διαθέτει και η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση στο [youtube](#), όπου επίσης θα βρούμε πολλές εκδηλώσεις για το αντικείμενό μας.

2. Η νεοελληνική λογοτεχνία στο διαδίκτυο: Κείμενα και συγγραφείς

Το υλικό που προσφέρει ακόμα και το σχετικά περιορισμένο πεδίο του ελληνικού διαδικτύου σχετικά με μείζονες και ελάσσονες λογοτέχνες, παλαιότερους και σύγχρονους, και φυσικά με το έργο τους, είναι πολύ πλούσιο. Τους ιστότοπους που αφορούν κείμενα και συγγραφείς θα μπορούσαμε να τους διακρίνουμε σε τρεις κατηγορίες: σε μόνιμους ή θεσμικούς, οργανωμένους από επίσημους φορείς, σε ειδικά στοχευμένους, όπως είναι τα επετειακά αφιερώματα και άλλες συναφείς ιστοσελίδες, και σε ερασιτεχνικές/προσωπικές προσπάθειες/ιστολόγια με ειδικό ή γενικό περιεχόμενο. Ο μεγάλος όγκος των συναφών ευρημάτων, ωστόσο, είναι άνιστος και όχι πάντα αξιόπιστος. Δεν είναι κάθε εύρημα άξιο λόγου, ενώ πολλές σελίδες περιέχουν λάθη, ασήμαντες πληροφορίες και επαναλήψεις. Επιβάλλεται πάντα να προσέχουμε τον φορέα που έχει δημιουργήσει τον κάθε ιστότοπο, να ελέγχουμε τις τεχνικές προδιαγραφές, να μην εμπιστευόμαστε τη σειρά με την οποία εμφανίζονται τα ευρήματα στο google, να είμαστε ενίοτε επιφυλακτικοί με τα ιστολόγια και τις προσωπικές σελίδες και να αντιμετωπίζουμε με σκεπτικισμό τα εντυπωσιοθηρικά και πρόχειρα δικτυακά δημοσιεύματα.

Όπως θα δούμε και πιο κάτω, όταν αναφερθούμε στις ξενόγλωσσες πηγές, η wikipedia είναι μια σημαντική δικτυακή εγκυκλοπαίδεια, που εμπλουτίζεται και βελτιώνεται διαρκώς. Η ελληνική της εκδοχή, ωστόσο, κρύβει πολλές παγίδες: ελλιπείς πληροφορίες, δυσανάλογη έκταση των λημμάτων, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις προσωπικές προτιμήσεις του συντάκτη κάθε άρθρου, αναξιόπιστη τεκμηρίωση, είναι ορισμένες από τις πιο συχνές προβληματικές της όψεις, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει πως δεν θα εντοπίσουμε και ορισμένες σχετικά πλήρεις και αξιόπιστες καταχωρίσεις.

2.1. Ο πλούτος του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας

Ίσως ο πιο σημαντικός ιστοχώρος για τη νέα ελληνική λογοτεχνία προσφέρεται από το [Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας](#). Στην εν εξελίξει [Ανεμόσκαλα](#) θα βρούμε συμφραστικούς πίνακες, εργοβιογραφικά στοιχεία και ενίοτε Άπαντα μείζονων νεοελλήνων ποιητών (Σολωμού, Κάλβου, Βαλαωρίτη, Παλαμά, Καβάφη, Καρυωτάκη, Βάρναλη, Σεφέρη, Αναγνωστάκη, Σαχτούρη, Σινόπουλου), όπως τυπώθηκαν στο χαρτί, με δυνατότητα μάλιστα αναζήτησης λέξεων.

Στην ενότητα «Λογοτεχνία-Εκπαίδευση», θα βρούμε, μεταξύ άλλων, στο [Πρόσωπα και Θέματα](#), πολύτιμες πληροφορίες, κρίσεις από έγκριτους νεοελληνιστές, μεταδεδομένα και βιβλιογραφικές αναφορές για σημαντικούς συγγραφείς, είδη και ρεύματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, με διαβάθμιση δυσκολίας. Πρόκειται για την πιο αξιόπιστη και πιο εύχρηστη ίσως πρώτη πηγή άντλησης πληροφοριών για κεντρικά ζητήματα της νεοελληνικής φιλολογίας. Στο πρόγραμμα [Ιστορία και Λογοτεχνία](#), υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα «χρονολογική» με ιστορικά γεγονότα, που συνδυάζεται με λογοτεχνικά κείμενα ή μαρτυρίες, εικόνες, καθώς και συνδέσμους για περαιτέρω πληροφορίες. Στη δοκιμαστική λειτουργία του προγράμματος [Λογοτεχνία και Πόλεις](#), θα δούμε, με πλούσια εικονογράφηση, τη σύνδεση πόλεων με λογοτεχνικά κείμενα.

2.2. Τα Άπαντα Καβάφη

Μια από τις πρώτες δικτυακές στάσεις σε οποιαδήποτε παρουσίαση του ελληνικού λογοτεχνικού διαδικτύου είναι ο άρτια οργανωμένος και επίσημος [ιστότοπος](#) που αφορά το έργο του δημοφιλέστερου παγκοσμίως νεοέλληνα συγγραφέα, του Κ. Π. Καβάφη. Η ηλεκτρονική έκδοση του Αρχείου Καβάφη είναι έργο του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού και πλέον ιδιοκτησία του Ιδρύματος Ωνάση. Περιλαμβάνει όλο το δημοσιευμένο έργο του ποιητή και πλούσιο ανέκδοτο υλικό, όπως αυτό προκύπτει από τη συνεχιζόμενη μελέτη του αρχείου του. Περιλαμβάνει επίσης γενικές πληροφορίες για τον Καβάφη, αλλά και ειδικότερες για την πρόσληψη και απήχηση της Καβαφικής ποίησης παγκοσμίως. Είναι εξαιρετικά λειτουργικός ιστότοπος, γιατί προσφέρει όλο το ποιητικό (αναγνωρισμένα, αποκηρυγμένα, κρυμμένα και ατελή ποιήματα) και το πεζό έργο του Αλεξανδρινού ποιητή, καθώς και κριτικογραφία για το έργο του, μαζί με εικόνες, βιβλιογραφία και χρονολόγιο. Επίσης, ο συγκεκριμένος ιστότοπος προσφέρει απαγγελίες της καβαφικής ποίησης από ηθοποιούς, φιλολόγους και ποιητές. Η κάλυψη, επομένως, που μας δίνει ο συγκεκριμένος ιστότοπος είναι επαρκής και αξιόπιστη.

2.3. Ο Παπαδιαμάντης στο διαδίκτυο

Ένας από τους πιο σχολιασμένους και δημοφιλείς συγγραφείς και στο διαδίκτυο, πέρα από το αναγνωστικό κοινό και την επιστημονική κοινότητα, είναι ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Με δεδομένο τον συμπαθητικό ερασιτεχνισμό που συνόδευε στο παρελθόν αρκετές σελίδες αφιερωμένες στον Σκιαθίτη πεζογράφο, η πρόσβαση στη στερεότυπη έκδοση (των εκδόσεων *Δόμος*) των *Απάντων* του από τον κατεξοχήν μελετητή του Παπαδιαμάντη Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, την οποία μας προσφέρει ο ιστότοπος της *Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Μελετών*, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη – και πλήρης, αφού περιλαμβάνει και μη λογοτεχνικά του κείμενα, καθώς και επιστολές (<http://papadiamantis.net/>). Στον ίδιο ιστότοπο θα βρούμε βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία για τον Παπαδιαμάντη, βιβλία, άρθρα, αφιερώματα περιοδικών και διδακτορικές διατριβές για το έργο του (σε πλήρες κείμενο), πρακτικά διεθνών παπαδιαμαντικών συνεδρίων, πλούσιο εικονογραφικό και πολυμεσικό υλικό, καθώς και ειδήσεις για τις δραστηριότητες της Εταιρείας.

2.4. Δεδομένα για συγγραφείς: ΕΚΕΒΙ

Όπως σημειώσαμε ήδη, η αναζήτηση αξιόπιστων βιογραφικών στοιχείων, αλλά και βασικών εισαγωγικών και κριτικών σημειωμάτων για νεοέλληνες συγγραφείς δεν είναι πάντοτε εύκολη, ενώ οι παγίδες του ερασιτεχνισμού караδοκούν. Ως βασικό οδηγό γι' αυτό το εγχείρημα μπορούμε να αξιοποιήσουμε το [αρχείο συγγραφέων](#) του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου, στο οποίο είναι καταχωρισμένα εκατοντάδες βιογραφικά στοιχεία λογοτεχνών, πλαισιωμένα με εικόνα, σχόλια, εργογραφία και βιβλιογραφία. Τα συναφή δεδομένα αφορούν περίπου 500 συγγραφείς, από τον 18^ο αιώνα ως τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά, αλλά και πολλούς μεταγενέστερους και σύγχρονους. Το ηλεκτρονικό αρχείο του ΕΚΕΒΙ προσφέρει επομένως πληροφορίες για μεγάλο φάσμα συγγραφέων, με αρκετή πληρότητα και πιστότητα και σε λειτουργική μορφή, και λύνει σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα της αξιοπιστίας των δικτυακών πληροφοριών για νεοέλληνες λογοτέχνες.

2.5. Ψηφιακά ανθολόγια κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας

Στο δικτυακό πέλαγος είναι αναμενόμενο να συναντήσουμε ποικίλες ανθολογήσεις κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας, ιδίως ποιητικών. Μια επίσκεψη σε ορισμένες από τις πιο πλήρεις ανάμεσά τους είναι ωφέλιμη, γιατί μας δίνει μια καλή βάση στην αναζήτηση λογοτεχνικών κειμένων σε αξιόπιστη μορφή. Πρώτη επιβεβλημένη στάση είναι και εδώ το [Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού](#), που προσφέρει μεγάλο αριθμό

λογοτεχνικών κειμένων, σε εκτεταμένη ή ενδεικτική ανθολόγηση. Προσφέρεται, μεταξύ άλλων, ευρύ [ανθολόγιο λογοτεχνίας](#), καθώς και [ανθολόγιο μαρτυριών](#).

Ψηφιακά ανθολόγια έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας θα βρούμε επίσης στον [Πολιτιστικό Θησαυρό της Ελληνικής Γλώσσας](#), που προσφέρει και ψηφιοποιημένα κριτικά κείμενα, λεξικό λογοτεχνικών όρων, στατιστικά στοιχεία για τις λέξεις στα κείμενα και παιχνίδια με λογοτεχνικά θέματα. Ποικίλα και σημαντικά ανθολόγια κειμένων προσφέρονται επίσης στον Κόμβο του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, τα περιεχόμενα του οποίου θα συζητήσουμε αναλυτικά σε ειδικό υποκεφάλαιο.

3. Αναζητώντας πλήρη ψηφιακά τεκμήρια: οι ψηφιακές βιβλιοθήκες

Στις ψηφιακές βιβλιοθήκες συγκεντρώνεται οργανωμένα ψηφιακό υλικό σε πλήρη μορφή, συγκεντρώνονται δηλαδή ψηφιοποιημένα βιβλία ή άλλα έργα, τα οποία μπορούμε να διαβάσουμε στην οθόνη μας ή να τα κατεβάσουμε, να τα αποθηκεύσουμε και να τα αρχειοθετήσουμε στον Η/Υ μας. Δεν πρόκειται επομένως για απλούς καταλόγους βιβλιοθηκών αλλά για ειδικά διαμορφωμένους ιστοτόπους, που συνήθως λειτουργούν υπό την αιγίδα ερευνητικών φορέων ή πανεπιστημίων και προσφέρουν ψηφιοποιημένα βιβλία και άλλα έργα. Η πρόσβαση σε αυτές τις βιβλιοθήκες είναι δωρεάν και εύκολη.

Μικρή ιστορία, δυνατότητες, περιορισμοί

Δεν έχει περάσει πολύς καιρός από την εποχή που η αναζήτηση παλαιότερων βιβλίων γινόταν μόνο με επιτόπια έρευνα στο χώρο μιας βιβλιοθήκης, με χρήση δελτιοκαταλόγων (και δελτίων). Όσο για την αναπαραγωγή του υλικού, αυτή γινόταν με επιτόπια αντιγραφή χωρίων σε τετράδια ή, λίγο αργότερα, και όποτε αυτό ήταν δυνατό, με φωτοαντίγραφα. Οι ψηφιακές βιβλιοθήκες αποτέλεσαν ένα τεράστιο βήμα που σχετικοποίησε την απόσταση και έκανε ασύλληπτα πιο γρήγορη και πιο εύκολη την πρόσβαση σε παλαιότερα και σπάνια βιβλία και έντυπα. Η επίσκεψη στις ελληνικές ψηφιακές βιβλιοθήκες είναι η πρώτη κίνηση που πρέπει να έχουμε κατά νου, όταν αναζητούμε υλικό για μια εργασία που αφορά το λογοτεχνικό παρελθόν. Μας δίνει τη δυνατότητα όχι μόνο να επισκοπήσουμε τη βιβλιογραφία για ένα συγκεκριμένο θέμα, καταγράφοντας ενδεικτικούς τίτλους ή βιβλία, αλλά και να κατεβάσουμε (ή να διαβάσουμε στην οθόνη) ολόκληρα βιβλία, καθώς και να συγκροτήσουμε ένα πλήρες και νόμιμο αρχείο με ψηφιοποιημένα βιβλία, για προσωπική χρήση εκτός διαδικτύου. Στις ψηφιακές βιβλιοθήκες δεν θα βρούμε βέβαια βιβλία που προστατεύονται από πνευματικά δικαιώματα (εκτός από ελάχιστες εξαιρετικές περιπτώσεις), επομένως θα ανακαλύψουμε ελάχιστα έργα που έχουν εκδοθεί τα τελευταία 70 χρόνια. Θα εντοπίσουμε όμως μεγάλο αριθμό βιβλίων του 19^{ου} αιώνα ή και των αρχών του 20^{ου}. Η αλήθεια είναι επίσης ότι στις ψηφιακές βιβλιοθήκες συνήθως εντοπίζουμε μέρος μόνο του συνόλου των εντύπων που χρειαζόμαστε. Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις που το υλικό αυτό δεν καλύπτει πλήρως τις ανάγκες μας, είναι χρήσιμο ως αφετηρία ή πρώτη ύλη για την περαιτέρω έρευνά μας σε φυσικές βιβλιοθήκες

Πεδίο δράσης

Ο αιώνας που καλύπτεται επαρκέστερα από τις ελληνικές ψηφιακές βιβλιοθήκες είναι ο 19^{ος}. Από τον πρώτο και πολλαπλά σημαντικό αιώνα του νεοελληνικού κράτους (και ως το 1940, περίπου, αλλά με λιγότερα ευρήματα όσο προχωράμε στον 20^ο αιώνα) μπορούμε να ανακαλύψουμε ψηφιοποιημένα πολλά βιβλία και περιοδικά. Και, βέβαια, δεν πρόκειται μόνο για την ισχνή, ούτως ή άλλως, πρωτότυπη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής εκείνης, αλλά και για μεταφρασμένα λογοτεχνικά κείμενα, καθώς και για έναν πολύ σημαντικό αριθμό μη μυθοπλαστικών έργων: κριτικά δοκίμια, εκπαιδευτικά εγχειρίδια, λεξικά, χρηστομάθειες, απομνημονεύματα, χάρτες κ.ά.

Χαρτογράφηση του τοπίου

Ευτυχώς, οι ψηφιακές βιβλιοθήκες είναι πλέον αρκετές, ακόμα και στο σχετικά περιορισμένο ελληνικό διαδικτυακό πέλαγος. Η μήτρα τους είναι, όπως θα αναμενόταν, κυρίως δημόσιες και πανεπιστημιακές συλλογές βιβλίων.

3.1. Ο πλούτος της *Ανέμης*

Η πρώτη, επιβεβλημένη σχεδόν, στάση μας στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας αφορά την ψηφιακή βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, την [Ανέμη](#). Η συγκεκριμένη ψηφιοθήκη περιλαμβάνει χιλιάδες ψηφιοποιημένους τόμους, μεταξύ των οποίων βιβλιογραφίες, λεξικά, άπαντα Νεοελλήνων λογοτεχνών, μεταφράσεις κτλ., όλα σε μορφή ψηφιακής εικόνας (pdf). Η *Ανέμη* δημιουργήθηκε το 2006 από την πολύτιμη δεξαμενή της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, αλλά συμπεριλαμβάνει υλικό και από ιδιωτικές συλλογές.

Στην *Ανέμη* έχουμε πρόσβαση στα στοιχεία ταυτότητας του εντύπου και –κυρίως– στο ίδιο το ψηφιοποιημένο περιεχόμενό του. Στο κάτω μέρος, μαζί με το εξώφυλλο, βλέπουμε τις δυνατότητες που μας παρέχονται: να διαβάσουμε το έγγραφο επί τόπου (δηλαδή στο Διαδίκτυο) ή να το κατεβάσουμε. Αν διαλέξουμε την αποθήκευση, θα μας ζητηθεί να πληκτρολογήσουμε τον κωδικό που διακρίνεται στο κάτω αριστερό μέρος της σελίδας. Στη συνέχεια αποθηκεύουμε το αρχείο, το μετονομάζουμε, αν θέλουμε, και έτσι αποκτούμε μόνιμα το βιβλίο σε πλήρη μορφή.

Ο πλούτος της *Ανέμης* είναι τεράστιος και καλύπτει, όπως είπαμε, ποικίλα πεδία. Ενδεικτικά μπορούμε να βρούμε τα Άπαντα ποιητών του 19^{ου} αιώνα (όπως π.χ. του Σολωμού, του Βηλαρά και του Μαρτζώκη, του Αλέξανδρου και του Παν. Σούτσου, του Γ. Ζαλοκώστα, του Α. Ρ. Ραγκαβή και του Αρ. Βαλαωρίτη, του Δ. Παπαρρηγόπουλου και του Σ. Ν. Βασιλειάδη, αλλά και του Κ. Καρυωτάκη, σε έκδοση του 1938), πολλά μυθιστορήματα, καθώς και περιοδικά, λεξικά, ξενόγλωσσα κείμενα περιηγητών, χάρτες, ημερολόγια, εκπαιδευτικά εγχειρίδια (αναζητώντας με λέξεις όπως «χρηστομάθεια» ή «σχολείο»), καθώς και πολλά έργα (στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση) μεζόνων Ευρωπαίων λογοτεχνών και λογίων (αναζητώντας με βάση τη λατινική μορφή του ονόματός τους).

3.2. Ο κόμβος των ελληνικών δημόσιων βιβλιοθηκών

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι επίσης η ψηφιακή βιβλιοθήκη των [ελληνικών δημόσιων βιβλιοθηκών](#), στην οποία πολλές δημοτικές βιβλιοθήκες έχουν αναρτήσει πλήρη ψηφιακά τεκμήρια. Στον κόμβο αυτόν μας δίνεται επίσης η δυνατότητα να επιλέξουμε τον τύπο του υλικού προς αναζήτηση (βιβλίο, χειρόγραφο, εφημερίδα, χάρτη, περιοδικό).

Το υλικό του κόμβου είναι εξαιρετικά πλούσιο και πολύτιμο, παρότι παρουσιάζει και ένα πρόβλημα: την παροχή των ίδιων ακριβώς ευρημάτων/βιβλίων πολλές φορές. Μια αναζήτηση μπορεί να δώσει, π.χ., τρία αποτελέσματα, αλλά να πρόκειται και στις τρεις περιπτώσεις για το ίδιο βιβλίο. Για παράδειγμα, αναζητώντας τα Άπαντα του σημαντικού λογίου του 19^{ου} αιώνα Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, θα βρούμε τρεις φορές τον ΙΘ΄ τόμο, που είναι απλώς ψηφιοποιημένος και ανεβασμένος στο διαδίκτυο από τρεις διαφορετικές δημόσιες βιβλιοθήκες.

Προσπερνώντας ή έστω συνηθίζοντας την όχι και τόσο σημαντική αυτή ιδιομορφία, μπορούμε να αξιοποιήσουμε το πολύ ενδιαφέρον υλικό των Δημόσιων Βιβλιοθηκών, αναζητώντας για παράδειγμα κείμενα του Παπαδιαμάντη (προφανώς σε παλαιές εκδόσεις).

3.3. Ηλεκτρονικές εκδόσεις (e-books) της Βουλής των Ελλήνων

Οι ιστότοποι με τις [εκδόσεις της Βουλής των Ελλήνων](#) περιέχει ηλεκτρονικές [εκδόσεις](#) (e-books) υψηλής ποιότητας, ανάμεσα στις οποίες βρίσκονται και ανθολόγια ή μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή και τον Σολωμό, τα Άπαντα του Τερτσέτη και άλλα έργα λογοτεχνικού ενδιαφέροντος. Πρόκειται για βιβλία που είχαν εκδοθεί στο παρελθόν σε έντυπη μορφή από τη Βουλή και που είναι πλέον ολόκληρα διαθέσιμα δωρεάν στο διαδίκτυο.

3.4. Ψηφιακές βιβλιοθήκες ειδικότερου ενδιαφέροντος

Μία από τις πρώτες ψηφιακές βιβλιοθήκες που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα και που, παρά τον εξειδικευμένο χαρακτήρα της, παραμένει ιδιαίτερα χρήσιμη, είναι ο [Ελληνομνήμων](#). Εδώ διατίθενται ψηφιοποιημένα, σε απολύτως λειτουργική μορφή, πολλά βιβλία, κυρίως φιλοσοφικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος, από τα χρόνια του Ελληνικού Διαφωτισμού. Ας σημειωθεί ότι ο *Ελληνομνήμων* έχει πρόσφατα ενταχθεί, με εξελιγμένες δυνατότητες εύρεσης, στον ιστότοπο «Ψηφιακές Βιβλιοθήκες Πολιτισμικής Κληρονομιάς» μαζί με άλλες χρήσιμες βάσεις δεδομένων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η ιστορική εφημερίδα *Απογευματινή Κωνσταντινουπόλεως*, 1925-1940) και το περιοδικό του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου.

Η Βιβλιοθήκη [«Ιωάννης Συκουτρίης»](#) της Ακαδημίας Αθηνών, από την άλλη μεριά, βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ψηφιακής βιβλιοθήκης και καταλόγου. Περιέχει χρήσιμα ψηφιακά τεκμήρια, κυρίως από τον 19^ο αιώνα, καθώς και πρακτικά από επιστημονικές ημερίδες της Ακαδημίας.

Μικρή, αλλά ενδιαφέρουσα συλλογή ψηφιακών τεκμηρίων διαθέτει επίσης η αρχαιακή βάση δεδομένων [«Πέργαμος»](#) του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρέπει, τέλος, να αναφερθούμε στην ψηφιακή βιβλιοθήκη του [Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών](#), που διαθέτει δωρεάν στο διαδίκτυο, σε πλήρη μορφή, το σύνολο των βιβλίων που έχει εκδώσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ως και τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Αφού κάνουμε μια σύντομη στάση στις υποκατηγορίες του ιστοτόπου, όπου σημειώνονται οι συντελεστές των έργων και οι στόχοι του ιδρύματος και παρέχεται πληροφοριακό υλικό, μπορούμε εν συνεχεία να επιλέξουμε την κατηγορία [Δημοσιεύματα](#).

4. Ψηφιοποιημένα παλαιότερα περιοδικά και εφημερίδες – Λογοτεχνικά αρχεία

Για να ανασυστήσουμε μια περασμένη εποχή ή για να έρθουμε σε επαφή με την πρώτη εκδοχή λογοτεχνικών έργων ή –ακόμα περισσότερο– με τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν από συγκαιρινούς τους κριτικούς και αναγνώστες, δεν υπάρχει ασφαλέστερος και ενίοτε πιο ψυχαγωγικός τρόπος από το να φυλλομετρήσουμε και να μελετήσουμε τις εφημερίδες και τα περιοδικά της. Ένα ισχυρό ρεύμα ψηφιοποιήσεων, στα τέλη της δεκαετίας του 2000, έκανε το υλικό αυτό προσβάσιμο, και μάλιστα με τρόπο αρκετά λειτουργικό, επιτρέποντας το «κατέβασμα» και την αποθήκευση συγκεκριμένων άρθρων, καθώς και –σε πολλές περιπτώσεις– την αναζήτηση με βάση συγγραφείς ή θέματα. Τα λογοτεχνικά περιοδικά και οι ημερήσιες εφημερίδες, με τον απίστευτο πλούτο τους, βρίσκονταν πολύ δύσκολα έως πριν από λίγα χρόνια. Απαιτούνταν χρονοβόρα (και όχι πάντοτε τελεσφόρα) επιτόπια έρευνα σε βιβλιοθήκες, ενώ η δυνατότητα αναπαραγωγής τους μέσω φωτοαντιγράφων ήταν συχνά περιορισμένη και κάποτε απαγορευμένη. Το έδαφος για τη μελέτη ιδίως των ημερήσιων αλλά εν πολλοίς και των περιοδικών εντύπων παραμένει σε μεγάλο βαθμό αδιερεύνητο, και η αναζήτηση λογοτεχνικών και κριτικών κειμένων σε αυτά μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα παραγωγική και καρποφόρα για τον επαγγελματία ή και τον ερασιτέχνη ερευνητή. Λόγω του περιορισμού των δικαιωμάτων αναπαραγωγής, θα εστιάσουμε και εδώ σε έντυπα που κυκλοφορούσαν ως το 1940 – και πρωτίστως στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

4.1. Τα παλαιότερα περιοδικά στις ψηφιακές βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Πατρών (*Pleias, Kosmopolis*)

Εμβληματικά περιοδικά ποικίλης ύλης (τα παλαιότερα) ή λόγου και τέχνης (αρκετά από τα μεταγενέστερα) μπορούμε να τα βρούμε στις δύο συναφείς ψηφιακές συλλογές του Πανεπιστημίου Πατρών, [Κοσμόπολις](#) και [Πλειάς](#).

Όπως διαπιστώνουμε κατά την αναζήτηση, στις δύο μεγάλες συλλογές φιλοξενούνται σημαντικά περιοδικά από τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους (*Ευτέρπη*, *Πανδώρα*), από την εποχή του Τρικούπη (*Εστία*), από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (*Πινακοθήκη*, *Νουμάς*) αλλά και από τον εξωελλαδικό χώρο (*Κλειώ Λειψίας*, *Νέα Ζωή Αλεξανδρείας*). Τα περιοδικά αυτά περιλαμβάνουν πολλά κομβικά και οικεία σε μας λογοτεχνικά κείμενα (όπως, π.χ., τον *Αυθέντη του Μωρέως του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή*, τον *Λουκή Λάρα του Δημητρίου Βικέλα* και *Τα ρόδιν' ακρογιάλια του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*), αλλά και πάρα πολλά άλλα, που μας είναι άγνωστα. Περιλαμβάνουν επίσης ποικίλα κριτικά κείμενα (ανάμεσα στα πιο ενδιαφέροντα είναι οι πρώτες οργανωμένες καταδίκες και υπερασπίσεις του μυθιστορήματος ή μαχητικά κείμενα δημοτικιστών) και πολλές λογοτεχνικές μεταφράσεις. Η περιήγηση στις εν λόγω ψηφιακές συλλογές είναι εύκολη και φιλική στον χρήστη. Μπορούμε να δούμε κάθε περιοδικό ανά τεύχος ή ανά τόμο, αλλά και να καταφύγουμε στα ευρετήρια κάθε εντύπου (με λίγη προσοχή, δεδομένου ότι δεν είναι πάντοτε αλάνθαστα) καθώς και στον αλφαβητικό κατάλογο των συντελεστών κάθε περιοδικού, αναζητώντας έλληνες και ξένους συγγραφείς.

Στα δεξιά της αρχικής σελίδας βρίσκουμε τις δυνατότητες αναζήτησης στα περιεχόμενα του περιοδικού, καθώς και τη δυνατότητα περιήγησης σε αυτά.

Επιμέρους τίτλους ψηφιοποιημένων περιοδικών θα βρούμε και σε άλλους ιστοτόπους. Η *Ανέμη*, που παρουσιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, περιέχει και αρκετούς τόμους ή τεύχη περιοδικών. Πολλά περιοδικά βρίσκονται επίσης στην ψηφιακή βιβλιοθήκη των ελληνικών δημόσιων βιβλιοθηκών, που επίσης σχολιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα.

4.2. Ο πλούσιος και ανεξιχνίαστος κόσμος των εφημερίδων

Η σχέση της λογοτεχνίας με τον ημερήσιο Τύπο είναι πολύ στενή – και ήταν ακόμη περισσότερο σε παλαιότερες εποχές. Τον 19^ο αιώνα, για παράδειγμα, μιμούμενες τις γαλλικές εφημερίδες, οι ελληνικές άρχισαν να δημοσιεύουν λογοτεχνικά κείμενα, ξενόγλωσσα κυρίως και, λιγότερο, ελληνικά. Ας μην ξεχνάμε ότι λογοτεχνικά είδη, όπως το διήγημα, «γεννήθηκαν» μέσω του ημερήσιου Τύπου, λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου χώρου και των απαιτήσεων των αναγνωστών για λογοτεχνική ύλη. Έτσι, και στην Ελλάδα, ήδη από τη δεκαετία του 1840, άρχισαν να δημοσιεύονται λογοτεχνικές επιφυλλίδες στο κάτω μέρος κάθε φύλλου, οι οποίες σταδιακά αυξάνονταν. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι λογοτέχνες έγραφαν και άλλου τύπου κείμενα (ρεπορτάζ, χρονογραφήματα, κριτικές) για να κερδίσουν τα προς το ζην. Όλα αυτά τα εν πολλοίς άγνωστα κείμενα είναι σήμερα διαθέσιμα μέσω των ψηφιοποιήσεων.

Ως προς τη νεοελληνική λογοτεχνία, το ενδιαφέρον κομμάτι, ιδίως σε έντυπα από το 1880 και έπειτα, βρίσκεται συνήθως στην πρώτη και στην τελευταία σελίδα κάθε εφημερίδας, όπου φιλοξενούνται λογοτεχνικές επιφυλλίδες (διηγήματα ή μυθιστορήματα σε συνέχειες) ή διαφημίσεις βιβλίων και, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χρονογραφήματα (επικαιρικά άρθρα με λογοτεχνική προσέγγιση) και ρεπορτάζ. Συγγραφείς, όπως ο Κονδυλάκης, ο Παπαδιαμάντης, ο Επισκοπόπουλος, ο Παπαντωνίου, ο Άννινος, ο Ξενοπούλος, συνέβαλαν σημαντικά στη δημιουργία της λογοτεχνικής ύλης των εφημερίδων.

4.3. Η συλλογή εφημερίδων της Βουλής

Στην [ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων](#) θα βρούμε έναν πολύτιμο όσο και ευρύτατο κατάλογο ψηφιοποιημένων εφημερίδων, τις οποίες μπορούμε να φυλλομετρήσουμε ανάλογα με την μικροταινία (μικροφίλμ) που προϋπήρχε της ψηφιοποίησης. Ακούγεται κάπως περίπλοκο και όντως είναι σε κάποιο βαθμό, καθώς στα εμπόδια που μπορεί να συναντήσουμε πρέπει να προστεθεί ότι συχνά ο ιστότοπος «πέφτει» ή ανανεώνεται, με αποτέλεσμα να μην είναι διαθέσιμος. Εντούτοις, το υλικό που προσφέρεται εδώ είναι μείζονος αξίας. Τα περιεχόμενα από δεκάδες τίτλους εφημερίδων, ημερήσιων και μη, αλλά και περιοδικών, ελλαδικών και εξωελλαδικών, γνωστών και βραχύβιων, από τα πρώτα χρόνια του κράτους ως τη δικτατορία του Μεταξά είναι διαθέσιμα και περιμένουν τον ερευνητή αλλά και τον φιλοπερίεργο αναγνώστη να τα ανακαλύψει.

Ο κατάλογος των εφημερίδων, ιδίως εκείνων του 19^{ου} αιώνα, είναι πολύ πλούσιος και περιλαμβάνει σχεδόν όλες τις σημαντικές εφημερίδες, των Οθωνικών χρόνων (*Αιών, Αθηνά, Ελπίς*), της Τρικουπικής περιόδου (*Εφημερίς, Ακρόπολις, Καιροί*), του τέλους του 19^{ου} αιώνα (*Εστία, Άστρ, Σκριπ, Εμπρός*) και των αρχών του 20^{ου} (*Αθήναι, Πατρίς, Χρόνος, Νέα Ελλάς*). Μάλιστα, ο κατάλογος των ψηφιοποιημένων εφημερίδων της Βουλής περιλαμβάνει και σημαντικά εξωελλαδικά έντυπα, όπως ο *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, η *Νέα Σύμρνη* της Σύμρνης και η *Κλειώ* της Τεργέστης, αλλά και ποικίλα έντυπα από την ελλαδική επαρχία. Η κατάταξη του υλικού γίνεται με βάση τον αριθμό ψηφιοποίησης και το έτος έκδοσης. Συνήθως, κάθε αρχείο αφορά τέσσερις ή έξι μήνες κυκλοφορίας ενός εντύπου. Η αναλυτική εξέταση ημερήσιων εφημερίδων είναι έτσι αρκετά χρονοβόρα. Παρ' όλα αυτά, το φυλλομέτρημά τους είναι εύκολο και συχνά ψυχαγωγικό.

Σε πρώτη ματιά, η πρόσβαση στο υλικό είναι ελαφρώς περίπλοκη και απαιτεί σχετική εξοικείωση: πρέπει πρώτα να επιλέξουμε τον [ψηφιακό κατάλογο](#). Όταν ανοίξει ο κατάλογος, αντιγράφοντας τη διεύθυνση από τα δεξιά της στήλης μπορούμε να αποκτήσουμε πρόσβαση στην ψηφιοποιημένη εφημερίδα που αναζητούμε. Στην *Ακρόπολη* θα βρούμε ποικίλες επιφυλλίδες, στο *Άστρ* θα εντοπίσουμε και ορισμένα ποιήματα, ενώ στο *Εμπρός* και στο *Σκριπ* κυρίως διηγήματα και χρονογραφήματα. Όπως παρατηρήσαμε και πιο πάνω, απαιτείται χρόνος και εξοικείωση για το ξεφύλλισμα των καθημερινών εφημερίδων, αλλά το γεγονός πως το υλικό τους δεν έχει εξερευνηθεί σχεδόν καθόλου και ότι ο ημερήσιος Τύπος είναι ο ιδανικότερος τρόπος για «να εξακριβώσουμε μια εποχή» μας δίνουν ένα σοβαρό κίνητρο για να καταδυθούμε στον ιστότοπο της ψηφιακής βιβλιοθήκης της Βουλής.

4.4. Η συλλογή της Εθνικής Βιβλιοθήκης και οι δυνατότητες του OCR

Η [συλλογή εφημερίδων](#) της Εθνικής Βιβλιοθήκης παρότι αισθητά μικρότερη, δεδομένου ότι περιλαμβάνει μόνο έξι εφημερίδες, παλαιότερες (*Εμπρός, Σκριπ*, το πρώτο έτος από την εφημερίδα *Ακρόπολις, Ταχυδρόμο Αλεξανδρείας*) και νεότερες (*Ριζοσπάστη και Μακεδονία*) είναι επίσης πολύτιμη, αφού προσφέρει όχι μόνο τη δυνατότητα επιλογής (και φυσικά αποθήκευσης) συγκεκριμένου φύλλου/ημερομηνίας κυκλοφορίας κάποιου

εντύπου, αλλά και τη δυνατότητα αναζήτησης με βάση λέξεις-κλειδιά, αρκεί να επιλέξουμε τη σύνθετη αναζήτηση.

5. Ελεύθερο επιστημονικό περιεχόμενο για τη νεοελληνική λογοτεχνία

Από τις σημαντικότερες καινοτομίες που έφεραν στην πνευματική ζωή οι ψηφιακές τεχνολογίες και η γενικευμένη πρόσβαση στο διαδίκτυο είναι η ελεύθερη πρόσβαση σε επιστημονικό περιεχόμενο το οποίο μέχρι πρόσφατα ήταν δύσκολα προσβάσιμο για τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας και ουσιαστικά απρόσιτο σε κάθε άλλον ενδιαφερόμενο. Πρόκειται για το περιεχόμενο επιστημονικών περιοδικών και άλλων συναφών εντύπων, για διδακτορικές διατριβές και διπλωματικές μεταπτυχιακές εργασίες, για τόμους Πρακτικών συνεδρίων, για εξειδικευμένα επιστημονικά εργαλεία και άλλα συναφή κείμενα. Σε αυτήν την ενότητα, θα διατρέξουμε τις διαθέσιμες πηγές με αυτό το περιεχόμενο, όσες αφορούν ζητήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας και θα δούμε πώς μπορούμε να τις αξιοποιήσουμε. Πέραν των ερευνητικών εργασιών για τις οποίες κυρίως προορίζεται το υλικό αυτό, προσφέρεται επίσης για εμπλουτισμό γνώσεων σχετικά με θέματα που μας απασχολούν ή τυχαίνει απλώς να εμπίπτουν στα ενδιαφέροντά μας.

5.1. Ψηφιοποιημένα επιστημονικά περιοδικά

Πολύτιμο για τον μελετητή της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι το περιοδικό της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας [Σύγκριση](#), το οποίο βρίσκουμε ψηφιοποιημένο στον ιστότοπο της Εταιρείας. Έχουμε, επομένως, τη δυνατότητα να διαβάσουμε το περιεχόμενο (όλα σχεδόν τα τεύχη, πλην των τελευταίων) ενός από τα σημαντικότερα εγχώρια περιοδικά που ειδικεύεται στις σχέσεις της ελληνικής με τις αλλόγλωσσες λογοτεχνίες (Συγκριτική γραμματολογία, βλ. Κεφ. 1, 4.2.). Αν διευρύνουμε ελαφρώς την περίμετρο των αυστηρά λογοτεχνικών μας ενδιαφερόντων, θα χρειαστεί να κάνουμε μια στάση στο ποικιλοτρόπως χρήσιμο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και στο [πρόγραμμα ψηφιοποίησης σημαντικών επιστημονικών περιοδικών](#), που έχει αναπτύξει τα τελευταία χρόνια. Επιστημονικά έντυπα με μεγάλη ιστορία, όπως ο *Μνήμων*, ο *Ερασιστής* και το *Ιστορέιν*, φιλοξενούνται πλέον ολόκληρα εκεί, σε ψηφιακή βέβαια μορφή, επιτρέποντας την πρόσβαση στην ύλη τους, για τη δημιουργία της οποίας έχουν εργαστεί σημαντικοί επιστήμονες. Παρότι τα περιοδικά αυτά κινούνται κυρίως στο πεδίο των ιστορικών σπουδών, στην ύλη τους περιλαμβάνονται και αρκετές μελέτες φιλολογικού-λογοτεχνικού ενδιαφέροντος.

5.2. Διδακτορικές και μεταπτυχιακές διατριβές: ψηφιοθήκες και αποθετήρια

Όταν η έρευνά μας απαιτεί την αναζήτηση μελετών για εξειδικευμένα επιστημονικά θέματα, χρήσιμος προορισμός είναι το εξαιρετικά καλά οργανωμένο [Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης](#), που ήδη αναφέραμε, όπου θα βρούμε το [ελληνικό αρχείο διδακτορικών](#) διατριβών. Εκεί μπορούμε να εντοπίσουμε διδακτορικές εργασίες που έχουν εκπονηθεί στην Ελλάδα ανά επιστημονικό κλάδο (π.χ. νεοελληνική φιλολογία, κλασική φιλολογία), ανά θέμα ή ανά συγγραφέα. Οι περισσότερες (κατά κανόνα οι παλαιότερες) διατριβές διατίθενται ολόκληρες προς ανάγνωση ή μεταφόρτωση. Από τις υπόλοιπες, μπορούμε να διαβάσουμε μια περίληψη. Ανάλογες δυνατότητες περιλαμβάνουν και τα επιμέρους αποθετήρια / καταθετήρια / ψηφιοθήκες (η ορολογία ποικίλλει, όπως συχνά συμβαίνει, όταν πρόκειται για πρόσφατους θεσμούς) πολλών ελληνικών πανεπιστημίων, στα οποία, εκτός από διδακτορικές διατριβές, μπορούμε να εντοπίσουμε και πολλές διπλωματικές μεταπτυχιακές εργασίες (ή: μεταπτυχιακές διατριβές) φιλολογικού χαρακτήρα.

Στο [Ιδρυματικό Καταθετήριο](#) του Πανεπιστημίου Κρήτης, π.χ., μια σύνθετη αναζήτηση για μεταπτυχιακές εργασίες ειδίκευσης του Τμήματος Φιλολογίας δίνει 112 αποτελέσματα, πολλά από τα οποία παραπέμπουν σε εργασίες για διάφορες όψεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Στο αντίστοιχο [αποθετήριο](#) του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης θα βρούμε, ανάμεσα σε πολλές άλλες, μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές φιλολογικού-λογοτεχνικού ενδιαφέροντος. Στο [Ιδρυματικό Καταθετήριο Νημερτής](#) του Πανεπιστημίου Πατρών θα βρούμε επίσης αρκετές διπλωματικές μεταπτυχιακές εργασίες φιλολογικού-λογοτεχνικού ενδιαφέροντος.

5.3. Επιστημονικές εταιρείες νεοελληνικών σπουδών

Στον ιστότοπο της [Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών](#) δημοσιεύονται χρήσιμες ανακοινώσεις, πληροφορίες για συνέδρια και ειδήσεις από τις δραστηριότητες εδρών νεοελληνικής φιλολογίας στο

εξωτερικό. Εδώ θα βρούμε επίσης τα *Πρακτικά* των δύο προηγούμενων συνεδρίων της Εταιρείας, στο Βουκουρέστι και στη Γρανάδα, στα οποία συμμετείχαν και αρκετοί νεοελληνιστές φιλόλογοι. Διαθέσιμες σε ψηφιακή μορφή είναι όλες οι εισηγήσεις του συνεδρίου, πολλές από τις οποίες αναφέρονται σε θέματα, πρόσωπα και έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Αξίζει να επισκεφτούμε επίσης τον πλούσιο ιστότοπο της [Αμερικάνικης Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών](#), που προσφέρει ενημέρωση για συνέδρια και υποτροφίες στην Αμερική, αλλά και συνδέσμους προς τις έδρες νεοελληνικών σπουδών στις ΗΠΑ, βιβλιογραφικές πληροφορίες κ.ά. Ανάλογο φάσμα περιεχομένου παρέχει ο ιστότοπος της [Βρετανικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών](#).

5.4. Ερευνητικά εργαλεία

Οι ψηφιακές τεχνολογίες κατέστησαν δυνατή, ανάμεσα στα άλλα, την ελεύθερη πρόσβαση σε εξειδικευμένα επιστημονικά εργαλεία, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο συλλογικών ερευνητικών προγραμμάτων. Δύο φιλολογικά εργαλεία τέτοιου τύπου, ιδιαίτερος χρήσιμα για τον νεοελληνιστή, προσφέρονται από το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. Ο [Βιβλιογραφικός οδηγός των ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη](#) είναι ένα ερευνητικό εργαλείο, στο πλαίσιο του οποίου παρέχεται καταγεγραμμένη η κριτική-φιλολογική βιβλιογραφία κάθε σεφερικού ποιήματος. Ο Βιβλιογραφικός Οδηγός καλύπτει τη χρονική περίοδο 1931-2000. Το [Παρουσιολόγιο νεοελληνικής ποίησης, 1801-1850](#) απογράφει συστηματικά όλα τα νεοελληνικά ποιήματα τα οποία έχουν εκδοθεί ή είναι ανέκδοτα, επώνυμα ή ανώνυμα (και τα δημοτικά τραγούδια), ακόμα και όσα συντέθηκαν στο αρχαίο ιδίωμα, τα οποία έχουν γραφτεί ή εκδοθεί από νεοέλληνες (ή από ξένους, που απευθύνονται όμως στο νεοελληνικό κοινό) κατά το διάστημα 1801-1850. Ο «συνολικός κατάλογος» περιλαμβάνει όλα τα λήμματα σε χρονολογική τάξη· προσφέρονται όμως και οκτώ κατάλογοι, όπου τα λήμματα του Παρουσιολογίου επιμερίζονται σε ειδολογικές κατηγορίες, επίσης χρονολογικά καταταγμένες.

5.5. Η (δια)δικτύωση των πανεπιστημιακών

Στην εποχή της ευρυζωνικότητας και της κοινωνικής δικτύωσης, η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν θα μπορούσε να είναι απύσχα από τις εξελίξεις. Στο δίκτυο [academia](#), το οποίο διαρκώς διευρύνεται, κάθε πανεπιστημιακός καθηγητής ή ερευνητής, αλλά και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου, φοιτητής ή και απλώς ενδιαφερόμενος αναγνώστης, μπορεί να δημιουργήσει ένα «προφίλ» και (χωρίς άλλες δεσμεύσεις ή έκθεση προσωπικών δεδομένων) να παρακολουθήσει τη δραστηριότητα πολλών ακαδημαϊκών ερευνητών από την Ελλάδα και όλον τον κόσμο. Μπορεί ακόμη να διαβάσει κείμενά τους ή και να επικοινωνήσει μαζί τους για ζητήματα που τον απασχολούν. Αυτό το σύστημα δικτύωσης λειτουργεί λίγο-πολύ σαν το facebook, παρότι προφανώς η εστίαση αφορά θέματα επιστημονικού χαρακτήρα, χωρίς ωστόσο να λείπει και η όψη της συναδελφικής/κοινωνικής δικτύωσης. Κάθε ερευνητής δηλώνει στη σελίδα του τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα και, αν το επιθυμεί, «σηκώνει» μέρος των επιστημονικών του δημοσιεύσεων, τις οποίες με τη σειρά μας μπορούμε να διαβάσουμε ή και να κατεβάσουμε. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι αρκετά άρθρα και μελέτες σε περιοδικά ή τόμους με Πρακτικά συνεδρίων είναι πλέον δυσεύρετα. Παράλληλα, στο academia.edu, όπως και σε όλο το διαδίκτυο, εκπροσωπείται ολόκληρο το «παγκόσμιο χωριό» της επιστημονικής κοινότητας, χωρίς περιορισμούς συνόρων ή επικοινωνίας. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που θα βρούμε πολύτιμα, όσο και απρόσμενα, κείμενα, συγγενή με τα ενδιαφέροντά μας, από μακρινά σημεία του πλανήτη.

6. Αναζήτηση βιβλιογραφικών δεδομένων

Χαρτογραφώντας το πεδίο (και μια μικρή αναδρομή)

Στο δρόμο για την επιτόπια έρευνα ή στην προσπάθειά μας να βρούμε βιβλιογραφικές πληροφορίες για κάποιο θέμα που μας απασχολεί, χρειάζεται συχνά να απευθυνθούμε σε ψηφιακούς καταλόγους φυσικών βιβλιοθηκών. Ακόμα και αυτή η δυνατότητα, που σήμερα μοιάζει αυτονόητη, έως πριν από λίγα χρόνια δεν υπήρχε (παρότι, φυσικά, προηγήθηκε της δημιουργίας ψηφιακών βιβλιοθηκών). Μέχρι πρόσφατα, κάθε έρευνα, επαγγελματική ή ερασιτεχνική, επιστημονική ή απλώς φιλανθρωπιστική, ξεκινούσε υποχρεωτικά με την επίσκεψη στις βιβλιοθήκες και στα μικρά συρτάρια με τα δελτία τους (τις δελτιοθήκες) ή, σε κάποιες περιπτώσεις, με τη φυλλομέτρηση των ογκωδέστατων έντυπων καταλόγων τους. Σήμερα, χάρη στους δικτυακούς καταλόγους (OPAC), μπορούμε να καταρτίσουμε μια πρώτη βιβλιογραφία, ώστε να

επισκεφτούμε εν συνεχεία προετοιμασμένοι τις βιβλιοθήκες που χρειαζόμαστε. Στη δικτυακή έρευνα μπορούμε να επιλέξουμε απλή ή σύνθετη αναζήτηση, να εστιάσουμε σε συγγραφείς και τίτλους και, σε αρκετές περιπτώσεις, σε εκδοτικούς οίκους, χρονολογίες έκδοσης και θέματα.

6.1. Κατάλογοι πανεπιστημιακών και άλλων βιβλιοθηκών

Για την πιο παραδοσιακή όψη της έρευνας, χρήσιμη πάντα είναι και η αναζήτηση τόμων στους [ψηφιακούς καταλόγους των βιβλιοθηκών πανεπιστημίων](#), ερευνητικών ιδρυμάτων και άλλων φορέων, οι οποίες πλέον συστεγάζονται.

Το ίδιο ισχύει και για τους καταλόγους άλλων μεγάλων κρατικών και ιδιωτικών βιβλιοθηκών, που παρατίθενται στην ιστοτοπογραφία και δίνουν τη δυνατότητα απλής ή σύνθετης αναζήτησης. Αν συνοψίζαμε τις πιο σημαντικές, θα αναφέραμε την [Εθνική Βιβλιοθήκη](#), τη [Βιβλιοθήκη της Βουλής](#), τη [Γεννάδειο Βιβλιοθήκη](#) και το [Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο](#).

Αν πάλι θέλουμε να επισκεφτούμε, για λόγους ερευνητικούς, το αρχείο κάποιου λογίου ή λογοτέχνη του παρελθόντος, μπορούμε να συμβουλευτούμε και να κατεβάσουμε τον [ψηφιοποιημένο οδηγό ιδιωτικών αρχείων της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρείας](#), προκειμένου να πληροφορηθούμε πού ακριβώς βρίσκεται. Ανάμεσα στα αρχεία που αναφέρονται εδώ, θα βρούμε και εκείνα μεζόνων συγγραφέων, όπως του Παπαδιαμάντη, του Βικέλα και του Σεφέρη.

6.2. Διαδραστικές δυνατότητες στη Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα

Εντελώς ιδιαίτερη περίπτωση, στην οποία συνδυάζονται οι βιβλιογραφικές πληροφορίες, η δικτυακή προσβασιμότητα και οι διαδραστικές δυνατότητες, αποτελεί το βιβλιολογικό εργαστήρι «Φίλιππος Ηλιού, που φιλοξενείται σε [ψηφιακή μορφή](#) στον ιστότοπο του Μουσείου Μπενάκη (όπως άλλωστε και το ίδιο το βιβλιογραφικό αρχείο φιλοξενείται στο Μουσείο). Εκεί, σε πρώτη φάση, μπορούμε να δούμε το τιτάριο έργο της βιβλιογράφησης όλης της αυτοτελούς εκδοτικής παραγωγής του ελληνικού 19^{ου} αιώνα, η οποία έχει συγχωνεύσει τις έντυπες βιβλιογραφίες Γκίνη-Μέξα και Ηλιού-Πολέμη, και εμπλουτίζεται διαρκώς. Σε δεύτερο στάδιο, μπορούμε να επιλέξουμε την «ειδική αναζήτηση», εστιάζοντας σε όποια όψη της βιβλιογραφίας μάς ενδιαφέρει (τίτλο έργου, συγγραφέα, χρονολογία έκδοσης, τόπο έκδοσης, τυπογράφο-εκδότη). Ίσως το πιο δελεαστικό είναι ότι, επιλέγοντας «ανεπτυγμένη εμφάνιση» στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων, μπορούμε να δούμε όχι μόνο σε ποια βιβλιοθήκη θα εντοπίσουμε τα βιβλία που αναζητούμε, αλλά και, εφόσον έχουν ψηφιοποιηθεί, να επιλέξουμε τον ενεργό δικτυακό σύνδεσμο που μας δίνεται, προκειμένου να διαβάσουμε ή να κατεβάσουμε το πλήρες τεκμήριο. Αυτό καθιστά αυτόματα πρώτη μας επιλογή τη συγκεκριμένη δικτυακή επίσκεψη, προκειμένου να ερευνήσουμε οποιοδήποτε ζήτημα αφορά τον 19^ο αιώνα.

6.3. Η σύγχρονη βιβλιοπαραγωγή

Δεν είναι καθόλου αμελητέα η δυνατότητα που μας δίνεται μέσω του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου να επισκοπούμε τη σύγχρονη παραγωγή και κυκλοφορία βιβλίων στην Ελλάδα, μέσω της βάσης δεδομένων [Βιβλιονέτ](#). Εκεί θα βρούμε τα βιβλία που κυκλοφορούν κάθε μήνα ή που κυκλοφόρησαν τα τελευταία τριάντα, τουλάχιστον, χρόνια, με αναλυτικά στοιχεία για τους συντελεστές τους, θεματικούς υπερσυνδέσμους που κατατάσσουν το εκάστοτε βιβλίο ανάλογα με τη γλώσσα, το γένος και το είδος (π.χ. νεοελληνική πεζογραφία, μυθιστόρημα ή γαλλική πεζογραφία, μυθιστόρημα, αστυνομικό) και πληροφορίες για το αν βρίσκονται ακόμα σε κυκλοφορία. Το περιβάλλον της είναι εξαιρετικά φιλικό για τον χρήστη, με δεδομένο ότι μπορεί κανείς να κάνει θεματική αναζήτηση, να έχει πλήρη εικόνα για τη δραστηριότητα όλων των εκδοτικών οίκων, ακόμα και των πιο μικρών και εξειδικευμένων, και να εντοπίσει βιβλία, τα οποία δύσκολα θα εντοπίσει σε βιβλιοπωλεία. Οι περαιτέρω δυνατότητες, όπως για παράδειγμα το να εξετάσει κανείς την κυκλοφορία βιβλίων ανά μήνα ή ανά θέμα, είναι επίσης πολύ χρήσιμες και διαφωτιστικές, τόσο για την απλή ενημέρωση του βιβλιόφιλου, όσο και για μια πιο εξειδικευμένη έρευνα.

Σε πολλά βιβλία, ιδίως πρόσφατα, παρατίθεται και κριτικογραφία, τόσο με τη μορφή λημμάτων που οδηγούν σε έντυπες κριτικές, όσο και συνδέσμων, οι οποίοι οδηγούν σε βιβλιοκρισίες που είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο (σε ηλεκτρονικές εκδόσεις εφημερίδων είτε σε ψηφιακά περιοδικά). Παρατηρούμε ότι η Βιβλιονέτ μάς οδηγεί τόσο σε εκτενείς παρουσιάσεις όσο και σε σύντομα κριτικά σημειώματα, προσφέροντας σε κάθε περίπτωση μια χρήσιμη εικόνα για την υποδοχή και την πρόσληψη σύγχρονων λογοτεχνικών έργων.

6.4. Ψηφιοποιημένες έντυπες βιβλιογραφίες

Υπάρχουν βέβαια και οι βιβλιογραφίες που αφορούν τη βιβλιοπαραγωγή μιας περιόδου ή το έργο ενός λογοτέχνη, οι οποίες έχουν εκδοθεί «παραδοσιακά», σε μορφή έντυπου βιβλίου, είναι κατά κανόνα εξαντλημένες και πλέον (ευτυχώς για εμάς) διατίθενται ψηφιοποιημένες στο διαδίκτυο. Στον ιστότοπο της Ακαδημίας Αθηνών, π.χ., θα βρούμε τη [βιβλιογραφία Νικολάου Πολίτη](#) για τα (βιβλιογραφικά μάλλον σκοτεινά) πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα. Στην *Ανέμη* θα βρούμε επίσης, σε μορφή pdf, τις πολύτιμες ακόμα βιβλιογραφίες μιας εμβληματικής μορφής της λεγόμενης «Γενιάς του '30», του Γιώργου Κατσίμπαλη, που αφορούν το έργο Ελλήνων λογοτεχνών ή την παρουσία ξένων, όπως π.χ. του Μπωντλαίρ, του Πόε, του Μαλλαρμέ, στην ελληνική πνευματική σκηνή. Για να εντοπίσουμε αυτά τα έργα, αρκεί να κάνουμε μια αναζήτηση με το όνομά του Κατσίμπαλη στην κεντρική σελίδα της [Ανέμης](#).

Επίσης, υπάρχουν και δικτυακές «συνέχειες» ή συμπληρώσεις υπαρχουσών έντυπων βιβλιογραφιών που τις επικαιροποιούν και τις εμπλουτίζουν. Έτσι, στον ιστότοπο του Αρχείου Καβάφη θα βρούμε τη [Βιβλιογραφία Καβάφη](#), από το 2000 ως το 2012: πρόκειται για τη συνέχεια της μνημειώδους έντυπης εργασίας του βιβλιογράφου Δημήτρη Δασκαλόπουλου.

Ιστοτοπογραφία

www.eie.gr/prosopographia/presentation-details.html

&

pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/14056/simple-search?query=%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%82

Η «Νεοελληνική Προσωπογραφία» του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στην οποία μπορούμε να βρούμε πορτρέτα, ζωγραφικά και φωτογραφικά, αλλά και σκίτσα και αυτόγραφα Νεοελλήνων λογοτεχνών.

www.snhell.gr/lections/writers.asp

Συλλογή από απαγγελίες σημαντικών Ελλήνων ποιητών και ηθοποιών, στο Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.

<http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/index.aspx>

Το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ, το οποίο περιλαμβάνει ενδιαφέροντα ντοκιμαντέρ και αφιερώματα για νεοέλληνες λογοτέχνες.

www.potheg.gr/Games.aspx?lan=1

Εφαρμογή του Θησαυρού Ελληνικής Γλώσσας, με παιχνίδια και ασκήσεις για τη νεοελληνική λογοτεχνία.

www.youtube.com

Ο δημοφιλέστατος ιστότοπος για πολυμεσικό υλικό, όπου μπορούμε, με σχετικά προσεκτική χρήση, να βρούμε εκπομπές, παραστάσεις, μελοποιήσεις και απαγγελίες.

www.blod.gr/default.aspx,

Ιστότοπος του Ιδρύματος Μποδοσάκη στον οποίο προσφέρονται μαγνητοσκοπημένα συνέδρια, διαλέξεις και άλλες εκδηλώσεις.

<https://images.google.com/>

Τρόπος εντοπισμού εικόνων στην πιο δημοφιλή δικτυακή μηχανή αναζήτησης

www.kavafis.gr/

Ο επίσημος δικτυακός τόπος για τον Καβάφη από το Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού. Περιλαμβάνει τα άπαντά του, βιβλιογραφίες, απαγγελίες και επιλεγμένα άρθρα για τον Αλεξανδρινό ποιητή.

padiamantis.net/

Ο ιστότοπος της Εταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών. Περιλαμβάνει πληροφορίες, καθώς και τα *Άπαντα* του Παπαδιαμάντη σε επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, μαζί με ορισμένες μεταφράσεις του.

www.ekebi.gr/

Αρχείο Συγγραφέων του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου, με βιογραφίες, εργογραφίες και βιβλιογραφία για 500 συγγραφείς από τον 18^ο αιώνα ως τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά και ανθολογία ελληνικής ποίησης, στην οποία παρουσιάζονται έργα 100 Ελλήνων ποιητών.

www.snhell.gr/references/quotes/writers.asp

Ανθολόγιο αποφθεγμάτων και μαρτυριών από το Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.

anemi.lib.uoc.gr

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Περιλαμβάνει χιλιάδες ψηφιοποιημένους τόμους, μεταξύ των οποίων *άπαντα* Νεοελλήνων λογοτεχνών, μυθιστορήματα, ανθολογίες, μεταφράσεις, βιβλιογραφίες, λεξικά και πολλά άλλα έντυπα σε μορφή ψηφιακής εικόνας (pdf).

publiclibs.ypepth.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1

Η συγκεντρωτική ψηφιακή βιβλιοθήκη των ελληνικών δημοτικών βιβλιοθηκών. Πλούσια, με πολλά παλαιά βιβλία και περιοδικά.

hellenicparliament.gr/onlinePublishing/homepage.htm

Ιστότοπος της Βουλής των Ελλήνων με ηλεκτρονικές εκδόσεις (e-books) υψηλής ποιότητας, ανάμεσα στις οποίες βρίσκονται ανθολόγια και μελέτες λογοτεχνικού ενδιαφέροντος.

www.lib.uoa.gr/hellinomnimon/hellinomnimon.eu.org/

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη *Ελληνομνήμων*, στην οποία διατίθενται ψηφιοποιημένα βιβλία από τα χρόνια του Ελληνικού Διαφωτισμού.

www.iaen.gr/books.html

Ψηφιοποιημένα βιβλία του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

pergamos.lib.uoa.gr

Ψηφιακό υλικό από τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών.

kenef.phil.uoi.gr

Ψηφιακή βιβλιοθήκη νεοελληνικής φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (βιβλία και άρθρα από περιοδικά).

gcla.phil.uoa.gr/gr/page5.html

Ιστότοπος της Ελληνικής Συγκριτολογικής Εταιρείας. Περιλαμβάνει και το περιοδικό *Σύγκριση*.

www.ems.gr/ekdoseis/katalogos-ekdoseon/periodiko-ellinika.html

Το περιοδικό *Ελληνικά* της Εταιρείας Μακεδονικών Μελετών.

<http://www.ekt.gr>

Ιστότοπος του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης. Στο <http://www.didaktorika.gr/eadd/>

περιλαμβάνεται το Αρχείο ελληνικών διδακτορικών διατριβών.

epublishing.ekt.gr/el/journals?page=1

Ο ιστότοπος του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης με τα περιοδικά *Μνήμων*, *Εραριστής* κτλ.

invenio.lib.auth.gr/collection/Theses?ln=el

Ψηφιακό αποθετήριο του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Στο <http://invenio.lib.auth.gr/?ln=el> ειδικά ψηφιακά τεκμήρια (αποκόμματα εφημερίδων, κριτικές κτλ.).

nemertes.lis.upatras.gr/

Ψηφιακό αποθετήριο του Πανεπιστημίου Πατρών.

elocus.lib.uoc.gr/

Ψηφιακό αποθετήριο του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στο elocus.lib.uoc.gr/dlib/0/d/d/metadata-dlib-ca44d62ba718d90ab232568f5269d5d1_1277112096.tkl, τα τεύχη της Επιστημονικής Επετηρίδας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

epet.nlg.gr/

Επιστημονικές Επετηρίδες της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

www.eens.org/

Ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών. Περιλαμβάνει χρήσιμες ανακοινώσεις και πρακτικά διεθνών συνεδρίων της.

www.moderngreek.org.uk/society/

Ιστότοπος της Βρετανικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών.

mgsa.org/Resources/port.html#top

Ιστότοπος της Αμερικανικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών.

www.ims.forth.gr/

Ιστότοπος του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, όπου βρίσκονται και κάποιες βιβλιογραφίες.

poetry.ims.forth.gr/

Από το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, το Παρουσιολόγιο Νεοελληνικής Ποίησης 1801-1850.

www.academia.edu

Ακαδημαϊκός ιστότοπος δικτύωσης, όπου πολλοί πανεπιστημιακοί (και νεοελληνιστές) ανεβάζουν φιλολογικές μελέτες τους, οι οποίες είναι ελεύθερα διαθέσιμες.

openarchives.gr/

Συγκεντρωτικός κατάλογος των ελληνικών ψηφιακών βιβλιοθηκών και ιδρυματικών συλλογών.

www.nlg.gr

Ιστότοπος της Εθνικής Βιβλιοθήκης με τον βιβλιογραφικό κατάλογο OPAC, χρήσιμο αλλά όχι πλήρη, αφού δεν περιέχει το σύνολο του δελτιοκαταλόγου.

catalog.parliament.gr

Ηλεκτρονικός κατάλογος της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

www.ascsa.edu.gr/index.php/gennadius

Ιστότοπος της Γενναδείου βιβλιοθήκης. Ο ηλεκτρονικός βιβλιοκατάλογος στο <http://ambrosia.ascsa.edu.gr:8991/F>. Πρόσθετο ψηφιακό υλικό στο <http://www3.ascsa.edu.gr/gennadeion/AdvancedSearch/tabid/210/language/el-GR/Default.aspx>

www.unioncatalog.gr/ucportal

Δικτυακή πύλη με συγκεντρωτικό κατάλογο των ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών.

www.elia.org.gr

Ιστότοπος του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου. Περιλαμβάνει ηλεκτρονικό κατάλογο της βιβλιοθήκης και ψηφιοποιημένο αρχειακό υλικό.

www.eae.org.gr/

Ιστότοπος της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρείας. Περιλαμβάνει χρήσιμο κατάλογο όλων των ελληνικών αρχείων.

www.benaki.gr/bibliology

Ιστότοπος του Μουσείου Μπενάκη (Βιβλιολογικό Εργαστήρι «Φίλιππος Ηλιού»). Περιλαμβάνει μηχανή αναζήτησης (http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp) για την Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα (Γκίνης-Μέξας, Ηλιού-Πολέμη).

www.biblionet.gr

Χρήσιμος και διαρκώς ενημερωνόμενος κατάλογος όλων των βιβλίων που κυκλοφορούν στην Ελλάδα. Από εδώ εύκολη πρόσβαση σε ιστότοπους εκδοτών.

www.osdelnet.gr/

Ιστότοπος της Βάσης Δεδομένων της Ελληνικής Βιβλιοπαραγωγής.

www.academyofathens.gr

Ιστότοπος της Ακαδημίας Αθηνών.

www.gunet.gr

Ιστότοπος των ελληνικών πανεπιστημίων (ελληνικό ακαδημαϊκό δίκτυο).

www.eie.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorum-gr.html

Ο ιστότοπος του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με ψηφιακή βιβλιοθήκη (Instrumenta Studiorum Neohellenica).

www.lib.auth.gr

Ιστότοπος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

<http://www.lib.uoa.gr/ypiresies/katalogos-opac.html>

Ιστότοπος του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με ηλεκτρονικό κατάλογο της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης.

lib.duth.gr/index

Βιβλιοθήκη του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

Κριτήριο Αξιολόγησης Ι

Εντοπίστε πολυμεσικό υλικό για τον Διονύσιο Σολωμό.

Απάντηση/Λύση

Μεταξύ άλλων στο Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ και τον κατάλογο των ελληνικών ψηφιακών βιβλιοθηκών.

Κριτήριο Αξιολόγησης ΙΙ

Εντοπίστε τέσσερα λεξικά από ψηφιακές βιβλιοθήκες

Απάντηση/Λύση

Στην Πύλη για την ελληνική γλώσσα.